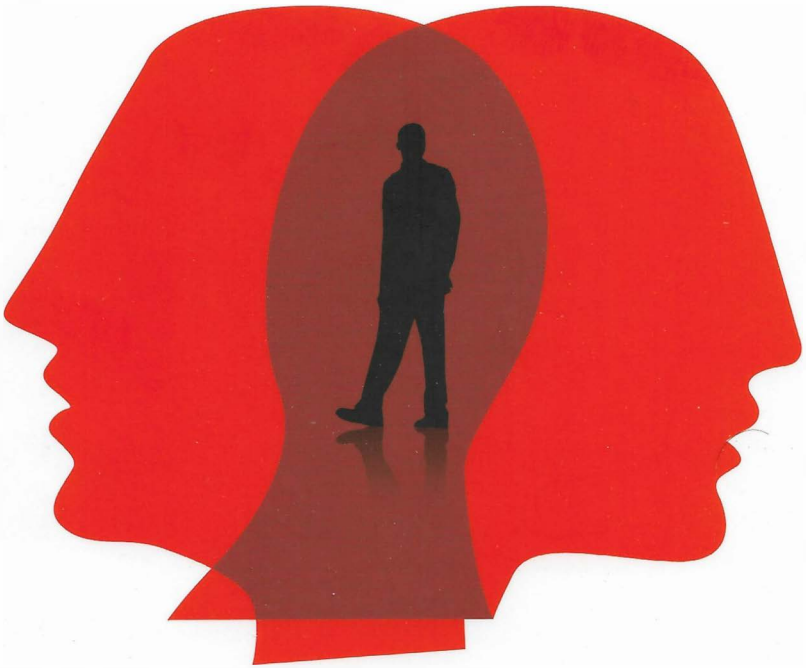
VEDAT BİLGİN

TÜRKİYE TARTIŞMALARI

BATILILAŞMADAN MODERNLEŞMEYE



ALFA

TÜRKİYE TARTIŞMALARI
Batılılaşmadan Modernleşmeye

VEDAT BİLGİN

Bayburt'ta doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini doğduğu şehir Bayburt'ta tamamladı. 1975 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi'ne giren Bilgin, lisans eğitimini dereceyle bitirdi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamladı. Öğrencilik yıllarında ilk yazıları *Genç Arkadaş* dergisinde yayımlandı. *Türkiye Günlüğü* dergisinin kurucularından olan Bilgin, derginin yazı kurulunda ve yazarları arasında yer aldı. 1982 yılında asistanlık sınavını kazanarak Selçuk Üniversitesi'ne Prof. Dr. Erol Güngör'ün asistanı olarak girdi. Güngör'ün vefatından sonra 1984 yılında Gazi Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlayan Bilgin, görevine aynı fakültede çalışma ekonomisi profesörü ve bölüm başkanı olarak 2015 yılına kadar devam etti. 1994 yılında İngiltere'de York Üniversitesi'nde post-doktora çalışması yaptı. 2006 yılında ABD'de Michigan Üniversitesi'nde bir araştırma projesinde çalıştı. Bilgin'in politik ekonomi ve çalışma hayatıyla ilgili çok sayıda teknik araştırmasının yanı sıra *Türkiye'de Değişimin Dinamikleri: Köylülükten Çıkış Yolları* adlı bir kitabı da bulunmaktadır. Halen milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde siyasi çalışmalarına devam etmektedir.

Türkiye Tartışmaları
© 2024, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Kitabın tüm yayın hakları Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Kitap Editörü Erkal Ünal
Kapak Tasarımı Adnan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı Nadiye Sarıbıyık

ISBN 978-625-389-017-9
1. Basım: Haziran 2024

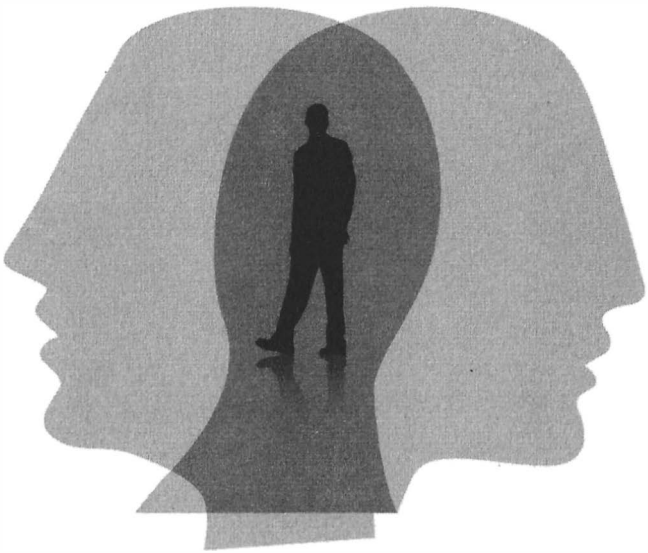
Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: (0212) 674 97 23 Faks: (0212) 674 97 29
Sertifika no: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 511 53 03 (pbx) Faks: (0212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika no: 43949

VEDAT BİLGİN

TÜRKİYE TARTIŞMALARI

Batılılaşmadan Modernleşmeye



ALFA

Anneme...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR 11
GİRİŞ 13

I. KISIM: *TOPLUM VE SİYASET* 19

1/ **DEVLET VE TOPLUM** 21
Bürokrasi ve Cumhuriyet 27
İdeoloji ve Cumhuriyet 41
Toplumsal Dönüşüm: Sesli Devrim 47
Üç Hâl 49

2/ **AYDINLAR, SİYASET VE TOPLUM** 54
Entelektüel Zemindeki Sorun 62
Resmî Aydınlar 64
Statükocu Aydın Çıkmazı 68
Aydın Sorununun Boyutları 71
Aydın Despotizmi 73

3/ **PARTİLER VE SİYASET** 76
Türkiye'de Partiler 90
1980 Sonrası Siyaset 95
28 Şubat Süreci ve Partiler 97

3.1. AK PARTİ 100
AK Parti Neyi Temsil Ediyor? 102
AK Parti Siyaseti 112
AK Parti'nin Siyasetteki Yeri veya Netice Yerine 116
Değişim Paradoksu 118

3.2. CUMHURİYET HALK PARTİSİ 124
Erken Cumhuriyet Döneminde CHP 125
Tek Parti Döneminde CHP 135
Demokratikleşme Sürecinde CHP 136
Yeni CHP: Arayışlar Dönemi 140
CHP'nin Geleneği ve Siyasi Sorun 148
CHP Neden Halka Gidemiyor? 151
CHP Nasıl Kurtulur? 154
Netice Yerine: CHP'nin Geleceği veya Çıkış Yolu Nerede? 161

3.3. MHP: İDEOLOJİK VE POLİTİK YAPISI 164
MHP: Milliyetçi Bir Partinin Kuruluşu 165
MHP: 1970'li Yıllar 171
1) Partinin Örgütlenmesi ve İdeolojisi 171
2) Toplumsal Değişim Eğilimlerinin Oluşturduğu Zemin 175
3) Soğuk Savaş Dönemi ve Sağ-Sol Kutuplaşması 177
12 Eylül 1980'den Günümüze MHP 178
1990'larda MHP 180
Netice Yerine: Milliyetçi Siyasetin Geleceği 187

3.4. ETNİK AYRILIKÇI SİYASİ PARTİLER 190
1) Etnisite ve Siyaset 190
2) Etnik Siyasal Ayrılıkçı Partilerin İdeolojik Kimliği 195
Netice Yerine: Etnik Ayrılıkçılığın Siyasi Geleceği Var mı? 206

II. KISIM: *TÜRKİYE'NİN DEĞİŞİMİ* 209

1/ TOPLUMSAL YAPI DEĞİŞİMLERİ 211
Değişimin Evreleri 213
Değişim ve Siyaset 219
Değişim ve İktidar 223
Değişim ve Din 230
Değişen Din mi Toplum mu? 232
İktidarın Sahipleri 235

2/ DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE 239

2.1. HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE'DEN DEMOKRASİYE 245
Demokrasi Bilinci 249
Militarist Sistemin Demokratikleşmesi 255

2.2. DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDEKİ ÇIKMAZ: DARBELER VE MÜDAHALELER 258
Demokrasinin İlkbaharı 262
27 Mayıs'ı Mahkûm Etmek 264
1970'li Yılların Türkiye'si 270
1970'li Yıllarda Toplumsal Yapıda Değişim Eğilimleri 272
Darbeleri Mahkûm Etmek 280
12 Mart Rejimi 283
Darbeler ve Siyasetçiler 287
Sonuç Yerine 287
Darbeciler ve Devrimciler 289

2.3. DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE SON DARBE GİRİŞİMİ: 15 TEMMUZ 291

3/ DEMOKRATİKLEŞME VE İDEOLOJİLER 298
Milliyetçilik ve Muhafazakârlık 298
Toplumsal Merkez ve Muhafazakârlık Sorunu 308
Gönüllü Sömürgecilikten Kurtulmak 311
Milliyetçilik ve Kemalizm 318

4/ DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE SON AŞAMA 324
Toplumsal Sözleşme Yapmak 326
Yeni Düzen, Yeni Sistem 328
Yeni Sistemin Hukuku 329

III. KISIM: *SONUÇ YERİNE* 333

BATILILAŞMADAN MODERNLEŞMEYE 335

KAYNAKÇA 349

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın kitaplaşması oldukça uzun sayılabilecek bir zamanı almıştır. Çok daha önce başlayan hazırlıklar yaklaşık 2020'de tam da bitmek üzereyken araya başka kesintilerin girmesi sebebiyle uzamış, bugünlere kadar gelinmiştir.

Bu çalışmada Türkiye'nin yaşadığı toplumsal değişimin siyasal ve ekonomik ilişkileri nasıl etkilediğinin, değişim dalgalarının giderek yapısal bir boyuta ulaşınca toplumsal bir devrime dönüştüğünün üzerinde durulmakta ve bunun sonuçları analiz edilmeye çalışılmaktadır. Bunlar yaşanırken ülkede yapılan tartışmaların, bu ortamlarda kullanılan kavram ve düşüncelerin toplumsal yapı değişimleriyle ilişkileri ortaya konulmak, gösterilmek istenmiştir.

Şunu ifade etmek isterim ki Türkiye'de yaşanan değişimle yapılan tartışmalar arasında olayın mahiyetini anlamak ve açıklayıcı olmak bakımından çok sorunlu bir ilişki vardır. Tartışmaların ağırlıklı kısmı değişim karşısında tepkisel bir konumda kalan düşüncelere dayanmaktadır. Bütün bunların nedenlerinin de ele alınmaya çalışıldığı bu kitap, akademik usulde yazılmış eserlerden farklı olarak, bir fikri, bir düşünceyi analitik tarzda ortaya koymayı amaçlayan bir yaklaşımı izlemiştir. Bu kitapta yar alan metnin esası bu düşünceleri ortaya koymak üzere kaleme alınmış, bu çerçevede daha önce yayımlanan yazılarla da desteklenmiştir.

Çalışmanın tamamlanmasında emeğini zamanını esirgemeyen dost ve arkadaşlarıma ne kadar teşekkür edersem edeyim yetersiz

kalacağının bilinciyle bütün işlerinin arasında eleştiri ve katkılarını esirgemeyen Bülent Ateş'e, çalışmanın hazırlık evresinde yaptıkları katkı için Şeyda Kutsi ve Necati Öztürk'e, metni birkaç defa okuyup düşüncelerini ve katkılarını esirgemeyen Evren Altay'a, metnin bütünü üzerinde hem eleştiri hem öneri getirerek her aşamada kitabın tamamlanması için yeni katkılar yapan Nil Gülsüm'e; kitabın yayımlanması hususunda gösterdikleri ilgiden dolayı Alfa Yayınevi sahibi Faruk Bayrak'a ve editöryal çalışmalarıyla emeğini esirgemeyen Erkal Ünal ve ekibine çok teşekkür ediyorum.

Elbette bütün bu katkı, öneri ve görüşlere rağmen hâlâ değiştirmediğim, ısrar ettiğim yanlışlar bulunursa onların bana ait olduğunun bilinmesini isterim.

Vedat Bilgin, Mart 2024, Ankara

GİRİŞ

Bu çalışma, Türk toplumunun yaşadığı toplumsal yapı değişmeleri bağlamında yaşanan siyasal olayları, ekonomi-politik boyutları itibariyle analiz etmek, sorunların anlaşılması ve muhtelif çıkış yollarının tartışılması maksadıyla yapılmıştır. Bu bakımdan bu kitap bir tarih ya da bir ekonomi çalışması değil, içinde yaşadığımız olayların, yapılan tartışmaların tarihsel zeminini ve yapısal değişmeler içindeki analizinin ekonomi politiğe uzanan boyutlarının araştırmasını içermektedir.

Şimdiye kadar adeta tartışılmadan, ezberlenmiş doğrular olarak kabul edilen hususları sorgulayan, çoğu kere geçersizliğini veya tam aksi yöndeki olguların ortaya çıkmasını sağlayan yeni hipotezler ortaya atılmış, bunlar sırasıyla ele alınıp incelenip, tartışılarak belli neticelere ulaşılmıştır.

Birinci hipotez: Birinci Dünya Savaşı sonrası, İmparatorluğun dağılma sürecine girmesiyle başlayan emperyalist paylaşım, işgale karşı Anadolu'da ortaya çıkan örgütlenmelerin Teşkilat-ı Mahsusa vasıtasıyla hızla yaygınlaştığı bilinen bir olaydır. Gazi Paşa ve Millî Mücadele'nin Kadrosu adeta bu örgütlenmenin devamı olarak harekete geçmiştir fakat burada önemli bir fark söz konusudur. Kendileri asker oldukları halde, işgale karşı mücadeleyi bir askeri meseleden çok siyasi mesele şeklinde gören Gazi Paşa öncelikle kongreler toplayarak, nihayetinde Büyük Millet Meclisinin kuruluşuna götürüp, Millî Mücadele'yi siyasi meşruiyet içinde gerçek-

leştirme yolunu seçerler. Bunun neticesi olarak Türkiye Devleti ordunun kurduğu bir devlet değil, Büyük Millet Meclisinin kurduğu sivil bir "ulus/millî devlet"tir.

Kuruluşunda çoğulluğu yansıtan sivil güçlerin karar sürecinde olduğu bu devlet yapısında, bu anlayışın aydın-bürokrat-asker kadrolarca tasfiye edilip monolitik bir yapıya dönüşmesi, kuruluşundan Atatürk'ün ölümüne kadar Cumhuriyetin çok partiye açık olan rejimin tek partili düzene geçişi, tesadüf değil doğrudan doğruya devleti ele geçiren bu zümresel yapının kendi iktidarını tekelleştirmesinin neticesidir.

İkinci hipotez: Hiçbir iktidar grubu kendisini meşrulaştıracak ideolojik iddialardan, kendisini haklılaştıracak söylemlerden mahrum şekilde ne iktidarını inşa edebilir ne de sürdürme şansına sahip olabilir. Türkiye'nin yakın tarihinde önce İmparatorluk döneminin sonunda sonra Cumhuriyet devrinde Batılılaşma ideolojisi bu işlevi yerine getirecektir. Başlangıçta Batı karşısında kaybetmiş/kaybetmekte olan bir imparatorluğun aydın/bürokratik kadrolarının bir çare olarak başvurdukları Avrupalılaşma adı altındaki arayışları, giderek bir ideolojiye dönüşmüş her ideolojide olduğu gibi, Batılılaşma ideolojisi de bir iktidar aracı olarak işlev görmeye başlamıştır. Batılılaşma ideolojisinin Tanzimatçı paşalar ve aydın/bürokrat kadrolardan hem zihniyet hem beşeri unsur olarak Cumhuriyete intikal eden unsurları, bu ideolojiyi, halkın Cumhuriyetini bürokratize etmekle bırakmamış, halkın kimliğini, kültürünü, medeniyetini değiştirecek bir projeye dönüştürmüştür. Bir medeniyet değiştirme projesi olarak Batılılaşma ideolojisi kaçınılmaz olarak, birincisi Cumhuriyeti demokrasiye kapalı bir siyasal rejime dönüştürmeyi, ikincisi Batı sistemiyle bağımlılık ilişkilerine sokacak bir siyaseti esas almıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin toplumsal siyasal sisteminin anti-demokratik direncinin kaynaklarından biri, bürokratik tahakküm geleneğinin taşıyıcısı, yürütücüsü zümreler; ikincisi, onların ideolojik aracı Batılılaşma; üçüncüsü ise, Batı sitemine bağımlılık ilişkileridir.

Üçüncü hipotez: Türkiye uzun süren kapalı toplum/tek partili sistemden İkinci Savaş sonrası konjonktürün etkisiyle demokratik sisteme doğru adım atabilmiş; buna dahi yerleşik yapının iktidarının değişimine tahammül gösteremediği bir tepkinin sonucu, ilk çok partili siyaset sürecinin aktörlerinin demokratik tecrübe eksikliğinin neticesi olan bazı uygulamalar da gerekçe yapılarak bugün hala savunucuları bulunan, 27 Mayıs 1960 Askeri darbesi ortaya çıkmıştır. 27 Mayıs sadece ilk demokrasi tecrübesini kana bulayan, Türk tarihinin seçilmiş ilk başbakanını ve iki bakanını katleden bir askeri darbe değil, getirdiği düzenlemelerle bir rejim değişikliği yapan bir darbedir. 27 Mayıs Anayasasının getirdiği düzen Cumhuriyetin demokrasiye kapatılması, militarize olmasını hedefleyen bir amaca sahiptir. Yıllardır demokratik anayasa diye savunulan Cumhuriyete giydirilen bu sistem tam anlamıyla bir militer yapı inşa etmiş, bunun başrolünü MGK'ya vermiştir. 27 Mayıs sonrası MGK devleti, ideolojik olarak kendisine bağlı diğer kurumlarıyla Türkiye Büyük Millet Meclisini etkisiz hale getirecek anti-demokratik bir ilişki biçimini kalıcı kılmak istemiştir.

Dördüncü hipotez: Toplumsal taleplerin militer sisteme rağmen yükselmesi; seçimler yoluyla işbaşına gelen demokratik kurumların kendilerine müsaade edilen alan çerçevesinde bunlara kısmen cevap vermesi; ülkenin şehirleşme, sanayileşme, sınıflaşma, meslekleşme gibi toplumsal süreçlerin uyardığı değişim dinamikleri 1970'li yıllardan itibaren kendisini hissettirmeye başlamış, bu uyarıcıların harekete geçirdiği değişim dalgaları giderek büyüyerek yükselmeye devam etmiştir. Kurulu düzenin konumunu devam ettirmek üzere uyguladığı baskı ve şiddetin doruğa çıkmasının göstergeleri olan askeri darbeler ne yükselen toplumsal talepleri karşılayabilmiş ne de meydana gelen yeni toplumsal aktörlerin yani yeni meslek gruplarının, yeni teknokratların, yeni sınıfların, yeni toplumsal grupların karşısında kendisini yenileyecek gücü bulabilmiştir. Toplumun değişim dalgalarının ortaya çıkan sorunlara cevap veremeyen militarizmin baskısı altındaki sorunlu

siyasal yapıyı toplumsal katılıma açmaya zorlaması, sadece demokratikleşmeye değil kalkınmaya, toplumsal gelişmeye yöneltmesi anti-demokratik yapısal unsurlarla yeni toplumsal güçler arasındaki çelişkinin açığa çıkmasına sebep olacaktır ki, bu çelişki Türkiye toplumunda yenilikçi güçlerin siyasetten, ekonomiye, dış politikadan, ideolojik çoğulculaşmaya kadar birçok değişimin yaşanmasına sebep olacaktır.

Beşinci hipotez: Toplumsal zeminde yükselen değişim dalgalarının açtığı yolda bu değişimi üstlenen taşıyan aktörler arasında tarih sahnesinde yaşanan sınıflaşma sürecinin unsurları, yeni girişimciler, yeni eğitimli meslek sahipleri, dünyayı tanıyan uluslararası işler yapan çok sayıdaki meslek sahibi gibi farklı gruplardan bahsetmek gerekir. Bütün bu beşeri kadro sivil bir toplumsal dinamizm kaynağıdır ve resmi aydınlar kadrosunun bürokratik tahakküm geleneğini yansıtan söyleminin kendi konumlarıyla çelişen baskıcı/inkâr edici kapalı toplum çağrışımlarına karşı sivil demokratik yeni bir dile ihtiyaç duymakta olmalarını değişimin neticesi olarak görmek gerekir. Resmi aydınlar kategorisinin dışında yeni sivil talepleri, bu toplumun özgürleşme, kalkınma, demokratikleşme süreçleriyle ileriye taşıyacak yeni bir soluğa ihtiyaç duymasını eşyanın tabiatına uygun görmek lazımdır. Bu toplumun kendi uygarlık çizgisi içinde yeni bir hamle yaparak kimlik krizini aşacak sivil, yerli, aydın diline sahip olmasını, bütün bu yaşanan yapısal değişimin getireceği bir netice olarak beklemek iyimserlik sayılmamalı, aksine bu değişim dinamiğinin yaratıcılığına bağlanmalıdır. Kısaca, tahakküm geleneğinin kurulu düzeninin resmi aydınları, Tanzimatçı Batıcı bürokratik elitlerin, İstanbul burjuvazisinin bağımsızlık mücadelesinden sonra Ankara'ya yönelip, Cumhuriyet döneminde halkı dışarıda bırakan konumlarını savunan resmi ideoloji, yeni toplumun çoğulcu, demokratik değerlere dayalı taleplerini karşılamaktan uzak bir dil olduğu için yeni durumun aydınlarına, siyasetten kültürel alana yeni bir söyleme ihtiyaç vardır. Yaşanılan değişimin düşünsel plana yansıması kaçınılmaz olacaktır.

Altıncı hipotez: Türk toplumunun yaklaşık iki yüzyıllık tarihsel gelişmesinde Batı sistemiyle kurduğu ilişkilerin yeni bir aşamaya geldiği görülmektedir. Öncelikle bütün dünyada Batı'nın medeniyet ihracı olarak takdim ettiği, bir dönem sömürgeleştirme, arkasından emperyalist ilişkiler üzerinden kurduğu bağımlılık ilişkilerinde bir dönüm noktasına varılmıştır. Bir taraftan dünya sistemi diye bilinen Batı hegemonyası çökerken diğer taraftan da bu hegemonyaya dayalı Batılılaşma siyasetlerinin emperyalizme yol açma fonksiyonları tarih olmaktadır. Artık Batı dışı toplumlar kendi modernleşme yollarını kendileri inşa etmektedirler; Türkiye'nin bu sürecin öncüsü olması onun tarihsel birikiminin neticesidir. Dünyanın en büyük imparatorluklarından birincisini kuran; Osmanlı Barışını inşa eden, emperyalizmi biri Çanakkale'de ikincisi Millî Mücadelede ilk defa üstelik iki defa mağlup eden, millî mücadelesini Meclisin emrindeki ordusuyla kazanan bir milletin kendi birikiminden kendi modernleşme yolunu bulması anlaşılır bir şeydir.

Bütün bu çerçeve etrafında tartışılan konular, ele alınan kavramlar, yapılan analizler, bir fikrî çalışma niteliği taşıyan bu kitabın ortaya koymaya çalıştığı iddiaları içermektedir. Her olaya benzeri yorumlar yapan, farklı düşünmeyi ve yeni sorular sormayı bir tarafa bırakanların bu çalışmadan hoşlanmayacakları açıktır fakat bildiklerimizin sorgulanması, başka bir yöntemle yorumsanmasına göstereceğimiz tahammül yeni sorulara olduğu kadar yeni cevaplara ulaşmamıza da katkı yapabilir.

Bu çalışmada ele alınan hangi mesele olursa olsun bu hipotezler çerçevesinde ortaya çıkan sorulara cevap arayışı olarak da düşünülebilir. Unutulmaması lazımdır ki her yeni hipotez yeni iddiaların sınanması, yeni sorular etrafında verilen cevapların sorgulanıp değerlendirilmesini kapsama çabasıdır. Alışılmış olana hapsolmak, çoğu kere örtülü bir şekilde değişime karşı, süregiden ideolojik hegemonyanın devamına boyun eğmek anlamına gelmektedir. Yenilik

arayışı yeni bakış açılarına, yeni fikirlere açılmadan olamayacağı gibi değişimi anlamak bakımından da tamamlanamaz. Burada eski sorulara yeni cevaplar vermeye çalışılırken, yeni soruları sormanın önemi de ortaya çıkacaktır.

I. KISIM
TOPLUM VE SİYASET



1

DEVLET VE TOPLUM

Bilindiği gibi devlet denilen kurum, toplumsal gelişmenin ilerlemiş aşamalarında ortaya çıkan bir yapıdır. Devlet-toplum ilişkileri analiz edilirken üzerinde durulması gereken öncelikli mesele toplumun devlete önceliğidir. Devletin doğuşuyla ilgili tartışmalarda kabul gören husus onun medeniyet aşamasında doğan bir kurum olmasıyla ilgilidir. Medeniyet aşaması bir anlamda bugün toplumsal gelişme diye ifade ettiğimiz süreci hazırlayan kurumsal gelişmelerin şekillendiği bir safhayı işaret eder.

Devlet denilen kurumsal yapının toplumdan farklılaşarak ortaya çıkmasından sonra, topluma karşı bir güç merkezi hâline geldiğini tespit etmek gerekir. Bu yönüyle bakıldığında devletin bir beşerî boyutunun, bir de gelenek/hukuk boyutunun toplumsala müdahale edecek özellikleri olduğunu görmek mümkündür.

Devletin beşeri boyutu bugün bürokrasi diye bildiğimiz unsurlardan oluşmaktadır ki bunların zamanla idari ve askerî bürokrasi diye farklılaşması zaman içerisinde daha iyi görülecektir. Devletin gelenek/hukuk boyutu ise devletin kural koyucu düzenleyici siyasi gücünün normatif ifadesidir.

Türkler yeryüzünde tarihsel olarak oldukça uzun bir devlet tecrübesine sahip topluluklar arasında yer almaktadır. Bu aynı zamanda hayli erken bir dönemde medeniyet kurmuş, medeni kurumlara sahip bir geleneğin neticesidir. Asya döneminde ilk uy-

garlık alanları içerisinde yaşayan Türki toplulukların Çin gibi yine kadim bir medeniyetle çok uzun süren barış ve savaş dönemleri olduğu dikkate alındığında, hiç de küçümsenemeyecek büyük bir siyasal geçmişle karşı karşıya olduğumuz daha iyi anlaşılacaktır ki bunu Çin karşısında uzun yıllar varlık gösterecek, Çin'e "Barış Duvarı" yaptırtacak kadar etkili bir siyasi rakip olan Türklerin, bir yönüyle devletle ilişkisini de ortaya koyan bir veri olarak ele almak da mümkündür.

Asya Türklerinin tarihsel gelişme sorunları, hiç şüphesiz, ayrı bir çalışmanın konusudur fakat burada devlet-toplum ilişkilerini tartışırken meselenin üzerinde durulması gereken kısmı Asyatik özelliklerin neler olduğudur. Bize göre Türkler hem Asya'nın muhtelif coğrafyalarında hem de bugünkü İran bölgesi ve Anadolu coğrafyasında yaşadıkları alanlarda sadece devlet kurmakla kalmamışlar, sahip oldukları medeniyet kurumlarının değerlerini de beraberlerinde götürmüşlerdir. Bunları günümüz Hindistan'ından, İran'a, Ortadoğu'dan Balkanlara kadar birçok yerde görmek mümkündür.

Siyaset geleneği içinden bakıldığında ise Asya'dan Anadolu'ya kadar bütün tarihsel aşamalarda devletin taşıyıcı bir misyonu olarak iki özelliğinden bahsetmek mümkündür: Bunlardan biri düzen kurucu olması, diğeri ise fetihçi olmasıdır ki bunlardan ikincisi birincisinin önünü açmaktadır. Başka bir ifadeyle devlet, Türklerin toplumsal üretimini gerçekleştiren bir siyasal kurum işlevine sahip olmuştur. Başta Çin, Hindistan gibi nüfus olarak oldukça büyük kitlelerin bulunduğu coğrafyalara komşu, onlarla savaş veya barış dönemlerinde birlikte yaşayan Türki toplulukların devlet sayesinde kendi toplumsallıklarını yeniden ürettiklerini tespit etmeden geçmek meselenin anlaşılmasını eksik bırakmaya sebep olacaktır.

Kabile, aşiret ve site topluluklarının bir konfederasyon olarak örgütlenmesi Asya Türklerinde devlet yapısının güçlü olması ve yayılmasını sağlayan dinamik bir özelliktir. İmparator, dönemin ulaşım ve iletişim şartlarında eklemli yapılarla yönetim sorununu

çözmek üzere kendi sağlığında ülkeyi çocuklarının yönetim bölgelerine ayırmaktadır ki bunun temelinde sosyal yapının parçalı karakteri bulunmaktadır. Bu durum Asya bozkırlarında toplulukların hareketliliğini, fetih ve yayılmalarını kolaylaştıran bir avantaj meydana getirmesine rağmen, daha güçlü merkezi gücü ve yoğunluğu olan siyasi rakiplere karşı ciddi bir zaaf oluşturmaktaydı. Ben bu meseleyi Asyatik eklemli siyasi örgütlenme biçiminin "potansiyel zayıflığı" olarak ele alıyor ve Asyatik devletin "temel çelişkisi" olarak yorumluyorum.

1071 Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu'ya gelen Türk topluluklarının arkasında Asya tecrübesi olduğu kadar daha yakın sayılabilecek bir imparatorluk birikiminin de durduğunu, özellikle Selçuklulardan bahsetmeden anlamak mümkün değildir. Selçuklu tecrübesi birkaç hususu göz önünde bulundurmayı zorunlu kılmaktadır. Bunlardan birincisi, Asya tecrübesinin arkasında düzen kurma ve fetih geleneğinin İslam sonrası dönemde yeni bir devlet, toplum ve insan anlayışına dayanmış olduğu hususudur. Devlet, artık sadece bir topluluğun sosyal dayanışma ve kendi toplumsallığının var olma şartlarını temsil eden bir kurum değil, aynı zamanda bir davanın, İslam inancına bağlı bir topluluğun yaşama felsefesini temsil eden bir kurumdur. Bu felsefe, düzen kurma ve fetih misyonuna bağlı devleti dönüşüme uğratarak, adalet içinde bir düzeni ve İslamı temsil etmek üzere fetih yapmak gibi yeni görevlere tabi kılmıştır. Bunun içindir ki bu devlet ünlü Türk romancısı yazar Kemal Tahir'in ifadesiyle artık 'Kerim Devlet'tir.[1] Fetihleri sadece toprakları ele geçirmek maksadıyla gerçekleşmez, yeni bir hayat tarzını kurmak, yaymak maksadıyla da gerçekleşir.

Selçuklu döneminde devletin derin yapılanmasını ifade eden dünya görüşü, devlet felsefesi değişmiş, bu değişim devletin işleyiş mekanizmalarına yansımış olmasına rağmen Asyatik eklemli yapıların çelişkisi diye isimlendirdiğim sorun ortadan kalkmamıştı.

[1] Kemal Tahir, *Notlar/Batılılaşma*, İstanbul, Ketebe Yayınevi, 2023.

Bunun bir sorun olarak ortaya çıkması için adeta Türklerin Anadolu'ya geçmeleri, Akdeniz ve Dünya ticaret yolları ekonomisini yönetmeleri gerekmiştir.

Nitekim bu sorun Anadolu Selçukluları denilen dönemde yaşanmaya başlamış fakat uzun süre fark edilememiş ya da çözülememiştir ki, Moğol istilası denilen olaydan sonra büyük çöküşün yaşanmasında toplumsal/siyasal yapıda bulunan bu eklemliliğin meydana getirdiği zaafın rolü üzerinde fazla durulmamış olduğunu belirtmek isterim. Nitekim, bu sorun giderek Anadolu Selçuklu döneminin sonunu hazırlayan başka sorunların ortaya çıkmasına yol açacaktır ki bu sürecin Osmanlı dönemine evrileceği bilinmektedir.

Osmanlı Türkiye'si başta bu sorunla iç içe yaşamış olmanın sürdürülemez bir durum olduğunu, Timur ve Yıldırım Bayezid çatışması sonunda yaşanan fetret olayında iyice fark etmiştir. Bu sorunun çözüme kavuşması için adeta Fatih Sultan Mehmet Han'ın hükümdar olması gerekmiştir. Sultan getirdiği "Fatih Kanunnameleri"[2] ile Asyatik eklemli yapıların zaafını, yani "devletin temel çelişkisi"ni tasfiye edecek, gerçek anlamda Osmanlıyı İmparatorluk hâline inkılap ettirecek dönüşümleri yapıp, bir başka ifadeyle, "Bürokratik İmparatorluk" yapısını inşa edecektir.

Osmanlı imparatorluk yapısını kendi çağdaşlarından ayıran ilke, Tarihsel Bürokratik İmparatorluk kategorisinde olmasıdır. Bu yapıda devlet, sultan-bürokrasi ve reaya arasındaki ilişkiler "adalet dairesi" adı verilen bir düzen içinde işler. İşin ilginç yanı şu ki bürokrasinin adli/hukuki kesimi yani adli ve ilmiye zümreleri dışında kalanlar "Kul bürokratlar"ı oluştururken, Reaya, Adliye ve İlmiye zümresi özgürdürler. Sultan eklemli toplumsal yapıları tasfiye ederek merkezi gücünü kuvvetlendirirken, halkın ve ilmiyenin, adliyenin, hukukun desteğini yanına alırken, merkezkaç unsurlara

[2] Prof. Abdülkadir Özcan, *Atam Dedem Kanunu: Kanunname-i Al-i Osman*, İstanbul, Kronik Kitap, 2018.

karşı da "Kul Bürokrasi"nin gücünü kullanan bir denge düzenine sahip olmuştur.

Bu tarihsel sorunun bir dönem çözülmüş olması onun bütün tarihsel dönemler için geçerli bir sonuç doğurabileceği anlamına gelmez. Aksi takdirde toplumsal değişim diye bir şeyden bahsetmek anlamsız olacaktır. Bunun anlamı açıktır. Fatih, imparatorluğu merkezileştiren Fatih Kanunnamelerini çıkarırken toplumsal bakımdan merkezkaç unsurları tasfiye edip İmparatorluğun klasik denge düzenini kurarken aslında bir devrim gerçekleştirmiştir.

Sanayi Çağının yükselişi klasik imparatorluklar döneminin kapandığı, sömürgeciliğin bu imparatorluk yapılarını adeta talan ettiği bir yeni devir başlatmıştır. Şüphesiz, Türk İmparatorluğu, Hint ve Çin imparatorlukları bu sömürgeci saldırıların tahribatına uğrayan ülkelerin başında gelirler. Bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı sömürgeciliğinin saldırılarının en şiddetlisine maruz kalması, meselenin bir Doğu-Batı hesaplaşmasına döndüğü yer olması tesadüf değildir. Anadolu'nun fethiyle başlayan ve İstanbul'un İmparatorluğun başkenti yapılmasıyla doruğa ulaşan Türk İmparatorluğu'nun tasfiyesi, Batı'nın gözünde "Doğu sorunu"na bir çözüm olarak görülmüştür. Aynı şekilde, Batı sanayisinin ihtiyaç duyduğu hammadde ve pazar alanları bakımından Osmanlı'nın varlığı en büyük engel görülmüştür.

Batı karşısında ilk sarsıntılar sayılabilecek saldırıları atlattıktan sonra sanayinin ekonomik gücü ve askerî teknolojideki zorlayıcı neticelerinin, İmparatorlukta muhtelif arayışlara yol açtığı bilinmektedir. Bunlar arasında Batılılaşma diye bilinen politikaların devlet düzeyinde karşılık bulduğu ve bunların uygulanmasının yıkıcı neticeleri olduğunu gösteren örnekler vardır.

Bir yönüyle İmparatorluk Batılılaşma politikalarıyla yükselmekte olan sanayinin gücünü arkasına almış, Batı'ya yetişme veya kendini toparlama arayışına girmek isterken bu politikaların yol açtığı yeni sorunlarla yüz yüze gelmiş, daha ileriye gitmek, hiç olmazsa karşılaştığı sorunları çözmek isterken devlet düzeninde eko-

nomide ve bilhassa imparatorluk bünyesinde yer alan halklardan gelen Batılı ülkelerin desteklediği ayrılıkçı eğilimlerin güçlenmesi sorunuyla karşı karşıya kalmıştır.

Batılılaşma politikaları yüzünden, Avrupa sistemine dâhil olma gayretiyle yapılan düzenlemeler 1838'de İngiliz-Osmanlı ticaret sözleşmesiyle, arkasından Tanzimat döneminde reform adı verilen değişikliklerle beraber İmparatorluğun siyasal düzeninde ve ekonomisinde önlenemeyecek ve giderek derinleşecek bir krize yol açmıştır.

Kısaca belirtmek gerekirse, devlet düzeninde Sultanın "kul bürokrasi"/"özgür bürokrasi"/"reaya" karşısındaki egemen denetleyici konumu kaybolmuş, yerini bürokrasinin hegemonik üstünlüğüne dönüşecek bir eğilime bırakmıştır. Bir başka ifadeyle, Tanzimat Fermanı ile başlayan düzenlemelerin iki neticesi olmuştur. Birincisi, İmparatorlukta çokça konuşulan bürokratik hegemonya oluşmaya başlamıştır. İkincisi, ideolojik açıdan Batı vesayetine girilmesinin yolu açılmış, bir bakıma bürokrasinin tahakkümünü Batı üzerinden üreten Batılılaşma dönemi başlamıştır.

İşin ekonomik boyutunun tahribatı hiçbir şeyle mukayese edilir değildir. Bir anlamda Batılılaşma politikalarının İmparatorluğu Batı'nın sanayi ürünlerine pazar ve hammadde sahasına dönüştürdüğü, ülkenin sanayileşme yönünde attığı bütün adımları, yaptığı bütün girişimleri çökerten bir tabloya yol açtığı bilinmektedir. Ömer Celâl Sarc başta olmak üzere bu konuları araştıran birçok iktisat tarihçisi sorunu rakamlarla ortaya koymuşlardır.

Batılılaşma politikalarının İmparatorluk yapısında ortaya çıkardığı sonuçları maddeler halinde şöyle tespit etmek mümkündür:

1. Bürokrasinin devlet iktidarını eline geçirmesi; padişahların ancak bürokratik iktidarla işbirliği yaparak ayakta kaldığı bir siyasi mekanizmanın kurulması.

2. Batılılaşma veya Batı'ya benzemek için takip edilen siyasetin savunulmasının ideolojik meşruiyet kaynağı hâlini alması; başka

bir ifadeyle, Batılılaşmanın sadece bir politika olarak değil ideoloji olarak da devletle iç içe girmesi, devlet ideolojisi hâline gelmesi.

3. Ekonomik bakımdan yarı sömürgeleşme sürecine girilmesi.

4. Batıcılık ideolojisine dayanarak iktidarı ele geçiren "kul bürokrasi"nin Batılı merkezlerle işbirliğini hayati bir mesele olarak görmesi ve siyasal dışa bağımlılığın zümresel, ekonomiyle bütünleşen boyutu da gözden uzak tutulmazsa, burada belli ilişkilerin sınıfsal temellerinin atılması -ki bunu komprador bürokrasi ve komprador kapitalist ilişkiler diye nitelendirmek (bunları ilerde daha ayrıntılı ele alacağız) mümkündür.

5. Belki de en tahrip edici, yıkıcı sonuç olarak, İmparatorluğun sanayileşmesini artık imkânsız hâle getirmiş olması ya da sonun başlangıcına getirmesi.

İmparatorluğun bu anlayışın sonunda sivil bürokratik tahakküme, 1908'den itibarense askerî bürokratik tahakküme maruz kalması, akabinde Birinci Dünya Savaş'ıyla tasfiye olmasının tarihsel anlatısına girmeden şunun altını çizmek gerekir ki İmparatorluğun klasik devlet yapısı ile çöküş süreci arasındaki yapısal farklar gözden kaçırılmayacak niteliktedir.

Bu yapının Cumhuriyet dönemine bırakacağı siyasal miras içinde birincisi, bürokratik tahakküm geleneği; ikincisi, kendi uygarlık anlayışından ve değerlerinden uzaklaşma eğilimi olarak Batılılaşma ideolojisi; üçüncüsü ise, halkın siyasal sistemin dışında tutulması, siyasete katılımını engelleyen bir tutumun benimsenmesi yönündeki anti-demokratik siyasal kültür yer almaktadır.

Bürokrasi ve Cumhuriyet

Yakup Kadri Karaosmanoğlu romanlarında, özellikle *Ankara*[3] ve *Panorama*'da,[4] bir dönemin yaşattığı hayal kırıklıklarını anlatır. Bu dönem Türkiye'de bütün iktidarın, bürokrasinin elinde toplandığı

[3] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.

[4] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Panorama*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1987.

Tek Parti devridir. 1950 ve Menderes olayı bu karanlık çağın kapanması ümididir. Bürokratik tutuculuğun, Menderes düşmanlığının esas sebebi de onlar açısından bu "altın çağ"ın kaybolmasıdır.

Askerî cuntaların, müdahalelerin ve darbelerin dayandığı ideolojik anlayış, bir yönüyle Türkiye'nin demokratikleşmesine ilk darbeyi vuran 27 Mayıs sonrası dönemin ürünüdür. Bunun kökleriyse Tanzimat bürokratik darbesine ve 1908'de yapılan ilk askerî darbeye kadar gitmektedir. Bir anlamda Batılılaşma ideolojisinin, bürokrasinin siyasal bakımdan yükselişinin, yani bürokratik tahakküm geleneğinin kökleri eskidir. 1908 askerî darbesi bürokrasi içinde bir değişimi, yani gücün sivil bürokratlardan askerlere geçişini ifade etmektedir. İmparatorluk sonrası Millî Mücadele'yle başlayan yeni süreç yeni devlet biçimiyle halkı yan yana getirir fakat bu uzun sürmeyecektir, bürokrasi yeniden duruma el koyacaktır. 27 Mayıs ise bürokrasi içinde iktidar merkezinin ideolojik olarak da militarizm tarafından şekillendirildiği bir devrin başlangıcıdır. Bu anlayışın beslendiği fikrî kaynaklar arasında, Kadroculuk, Yön Hareketi gibi aydın hareketlerin etkileri olmakla beraber esas olarak Tek Parti düzeninin ürettiği siyasal anlayışın bulunduğu söylenmelidir.

1920'de kurulan Meclis'in temsil ettiği çoğulculuk, Cumhuriyet'in devleti halka götürme ideali, Tek Parti yönetiminin kuruluşuyla tarih dışına itilecek; Cumhuriyet, otoriter bir rejim görüntüsüne bürünecektir.

İşte 1950 sonrasında, bürokrasinin hâkimiyeti halkın seçtikleri tarafından kısmen de olsa "yürütme yoluyla" sınırlandırılınca, bürokratik tahakküm anlayışı çaresizlik krizine girmiştir. 1960'larda yükselen Türk Baasçılığı ise Cumhuriyet sürecinde bürokratik hâkimiyetten askerî vesayete geçişi, daha doğru bir ifadeyle, militarizmin egemenliğine dayanan yeni bir dönemi ifade eder.

Bütün darbeler, müdahaleler ve cuntaların kendilerini Atatürk'le meşrulaştırmaya çalıştıkları görülür. Atatürk bunları haklı çıkaracak bir siyasetçi olabilir mi? Bunu tartışmak dahi gereksiz-

dir; bunun doğru olması ihtimal dışıdır, çünkü Gazi'nin siyaset anlayışının temelinde "millî meşruiyet" fikri vardır.

Türkiye'deki bütün anti-demokratik arayışların, cuntacıların, darbecilerin zihnî bir saplantısı vardır. Bu saplantı Türkiye'nin askerî vesayetle kurulan bir devlet olduğu fikridir. Bu saplantıdan uzun süre boyunca rejimi koruma ve kollama görevi gibi bir vazife çıkarmış oldukları henüz unutulmamıştır. Bir dönem çok müracaat edilen "İç Hizmet Kanunu" bunun en mühim aracı olarak işlev görmüştür.

Zannedilenin aksine bu devlet, Türkiye Cumhuriyeti, bir "askerî cumhuriyet" değildir. Bu topraklarda bin yıllık bir devlet geleneği vardır. Bu devlet geleneğinin içerisinde demokrasinin olmadığı çağlarda bile, askerin, ordunun yeri kurumsal olarak belirlenmiştir. Bu konuda Millî Mücadele yıllarında dahi bu konuda tarihe çok önemli bir kayıt düşülmüştür. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları işgal altındaki imparatorlukta kendilerine devlet tarafından verilen görev gereği Anadolu'ya geçmişlerdir.

Millî Mücadele'nin önderleri Anadolu'ya geçtikten sonra Samsun'dan başlayarak öncelikle gittikleri şehirlerin başta önde gelen aileleri olmak üzere halkı, bugünkü tabirle başta zamanın burjuvazisini örgütleyerek veya örgütlenmiş toplulukları bir meşruiyet fikri temelinde bir araya getirerek işe başlamışlardır. Buradaki siyaset etme biçimi askerî bir rejim kurmaya dönük değildir. Millî Mücadele'ye başlarken bile siyasal bir meşruiyet kaynağı olarak milleti görmeleri, onu kongrelerden kalkarak Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ne taşımaları tesadüf değildir.

Şurası iyi bilinmelidir ki Türkiye devleti, 1920'de memleket işgal altındayken meşruiyeti "millet"te temellendiren bir anlayış tarafından kurulmuştur. Ülke işgal altındadır, Millî Mücadele verilecek ve bu mücadeleyi yapacak olan kadro, işi gücü bırakıp askerî bir örgütlenmeden daha öncelikli olarak kongreleri ve meclisi örgütlemiştir.

Bunun anlamı açıktır: Kemal Paşa'nın, Kazım Karabekir Paşa'nın yazdıklarında, bu bilincin kaynağını İmparatorluğun son yüzyılında yaşanan olaylarda ve askerin siyasete karışmasının yarattığı olumsuzluklarda buluruz. Dolayısıyla Millî Mücadele'yi meclisin emrindeki bir orduyla gerçekleştirme basiretini göstermişlerdir. 27 Mayısçı militarist zihniyetin rahatsız olduğu tutum buradan gelmektedir.

Kuvâ-yi Milliye'de ortaya çıkan, Birinci Meclis'te yaşayan ve Millî Mücadele kazanıldıktan sonra tek parti sürecine girilince giderek zayıflayan "meşruiyet anlayışı" aslında bürokratik vesayetin oluşmasının yolunu açmıştır. Bunu farklı bir şekilde de söyleyebiliriz: Türkiye'nin 1920'li yıllarında ortaya çıkan millî meşruiyet kavramını, demokrasiye taşıyacak sivil unsurlar gelişmediği için bürokratik güç yoğunlaşması oluşmuş ve tek parti yönetimi kurulmuştur. Üstelik Gazi Paşa'nın çok partili demokratik yapı arayışlarına rağmen.

Kısaca netice olarak şunu belirleyebiliriz: Bugüne kadar Türkiye'de yaşanan darbe ve müdahalelerin dayandığı tez gerçek dışıdır. Doğrusu şudur: Türkiye Cumhuriyeti bir askerî kuruluş değildir; Türkiye'yi millî meşruiyet anlayışıyla Millî Mücadele'yi zafere taşıyan Büyük Millet Meclisi kurmuştur. Millî Mücadele'nin kahramanları milletin egemenlik fikrinin savunucularıdır. Kahraman ordu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ordusudur. Gazi Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin seçtiği Başkomutan'dır.

Bu ülkede yıllar yılı cumhuriyet kavramından sıkça söz edenlerin demokrasi diye bir kavram yokmuş gibi davrandıklarını, hatta eğitim sisteminde ilkokuldan başlayarak üniversiteye kadar cumhuriyet kavramını belirsiz hâle getirip, sanki aynı zamanda demokrasiymiş gibi öğrettiklerini, kaç nesil bizzat yaşayarak görmüştür!

Daha yakın zamana kadar, Türkiye'nin demokratikleşme süreci derinleştikçe, bu konuda ileriye doğru adımlar atıldıkça "Cumhuriyetin kazanımları yok ediliyor, Cumhuriyet düşmanlığı yapılıyor" diye veryansın edenlerin sayısının artması tesadüf değildir.

Cumhuriyet'in en büyük kazanımının demokrasiyle buluşmak olmasından rahatsız olanların kopardığı bu gürültünün, başka biçimlere bürünerek, bazen de bir çeşit "Türkiye düşmanlığı"na dönüşerek ortaya çıkması ise üzüntü vericidir.

Bütün bunlara rağmen Cumhuriyet, bugün gelinen aşamada yüzüncü yaşında birçok başarıya imza atmış başarılı bir projedir. Yaşadığımız coğrafyanın sorunlarına bakıldığında, tabii kaynaklar olarak ülkenin yoksunluklarına dikkat ederek değerlendirildiğinde, bu ülkenin bugün ekonomisiyle, insan kaynaklarının zenginliğiyle, demokrasisiyle elde ettiği başarının önemi daha iyi kavranacaktır.

Şüphesiz, bugüne ulaşmak kolay olmamıştır. Meselenin birçok yönü vardır. Bunların arasında ekonomide, dış politikada içine girilen bağımlılık ilişkilerinden kurtulmak, yoksul ve geri bir tarım ülkesinden üreten ekonomiye geçmek, nüfusunun yaklaşık yüzde seksenini, çoğunluğu birkaç metropol olmak üzere, şehirlerde yaşatmak gibi kolay olmayan işleri yapmak vardır.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarının dünyası, çok farklı bir dünyadır. Bu dünyanın içinde Batı'nın tartışmasız üstünlüğü, kurduğu bir hegemonya söz konusudur. Millî Mücadele'den sonra Türkiye'nin siyasi bakımdan Batı çizgisinde bir politik konumlanmayı seçmesi, o şartlar içerisinde alternatifsiz bir yol olarak görülür. Bunun sonradan nasıl bağımlılık ilişkilerine evrildiğini, Türkiye'yi içine kapatarak, İmparatorluk birikiminden uzaklaştırıp özgüven yoksunluğuna ittiğini, nasıl bir politik vizyonsuzluk oluşturduğunu sadece hatırlamak bile, sorunun nerelere uzandığını göstermek bakımından önemlidir. Bu vizyonsuzluk Türkiye'yi uzun yıllar Ortadoğu coğrafyasındaki sıradan ulus devletlerden biri hâline getirecektir.

Batı'yla kurulan ilişki biçiminin Türkiye'nin itibarını Batı nazarında da ileri bir noktaya taşıdığını iddia etmek gerçekçi değildir. Bilhassa Soğuk Savaş etkisiyle Batı'nın Türkiye'ye biçtiği konum, Doğu'daki savunma hattı veya çok bilinen şekliyle "Batı'nın ileri

karakolu"dur. Bu ilişkilerin sürdürülmesi için Türkiye'deki iktidarın cumhurla paylaşılmaması, onun dışında tutulması, "halksız cumhuriyet" olması gerekmektedir. Demokrasinin ileri düzeyde olduğu bir ülkede, halkın iradesinin geçerli olduğu bir yerde, Batı'ya bağımlılığın artması ve sürdürülmesi elbette mümkün olamazdı.

Toplumdaki demokratikleşme eğilimlerinin bastırılması, iktidar sahibi olarak sivil bürokrasinin, askerler ve sermayenin iktidarının sürmesi için, "Batı yanlısı siyaseti", "cumhuriyetçilik" olarak halka kabul ettirilmesine ihtiyaç vardır. Uzun yıllar resmî eğitim politikasının "cumhuriyet" adına yapay bu tür bir ideolojiyi üretmeye çalışmasının, her darbede bu anlayışın pekiştirilmesinin sebeplerini burada aramak gerekir.

Cumhuriyet'in demokrasiyle buluşması uzun bir mücadelenin sonucu olsa da oldukça yeni bir olaydır. Türkiye demokratikleşme süreciyle birlikte birçok yapısal sorununu çözme imkânına kavuşmuştur. Şüphesiz, bunların başında gelen devlet içinde "iktidar odağı"nın değiştirilmiş olması gelir.

Daha 1920'lerde "egemenliğin kaynağını, meşru temelini millette" gören bir anlayış, ancak şimdilerde devlete yansımaya başlamıştır.

Sivil toplumun zayıflığı karşısında, siyasal toplumun ürünü olan anti-demokratik kurumsal yapı, demokrasi tarafından dönüştürülmüş ve sivil toplumun özgürleşmesine kapı aralanmıştır. Bu imkân içinde önümüzde duran sorun, devletin otoriter eğilimlerden uzaklaştırılmasından sonra, cemaat tipi yapılanmaların da otoriterlikten uzaklaşıp demokratik değerleri içselleştirmesidir ve elbette sivil yapıların, özelikle de bireyin gelişmesidir. Meselenin esasında Cumhuriyet'in demokratikleşmesi, milletin Cumhuriyet'e sahip çıkması vardır.

Bugün Türkiye'nin hangi başarısı varsa bunların hepsi Cumhuriyet'in ve demokrasinin başarılarıdır. Halkın desteğini arkasına almak, halkla geniş bir mutabakat yapmak demektir; onun varlığını meşruiyetinin temeli olarak kabul etmeyi, onun kimliğinin

katmanlarını oluşturan bütün unsurlara saygı duymayı gerektirmektedir. Halkın ekonomik sosyal taleplerine karşılık verecek politikalar bunun arkasından gelecektir.

Toplumun muhtelif gruplarının kimliksel varlıklarını meşru görmeyen devletlerin temel özelliği anti-demokrat olmalarıdır. Bunu değiştirmek, siyasette yapısal bir dönüşüm gerçekleştirmek demektir; bunu yapmak için önce "devletin ideolojik, sonra da kurumsal ilişki biçimini" değiştirmek gerekir.

Türkiye'nin 2000'li yıllarda arka arkaya yaptığı reformlar, bu konuda atılan ileri adımlar, yapılan değişiklikler devrim niteliğinde yeniliklerdir. Bu sürecin son aşaması, siyasette sistem değişimine kadar gelip dayanmıştır. Bu durum kapsamlı bir stratejiye ihtiyaç duymaktadır. Bu stratejinin çerçevesinde ortaya konulması gereken hedef, rejimi "Herkesin Cumhuriyeti" hâline getirmektir ki bu süreç devleti demokratik, rejimi herkesin Cumhuriyeti yapacaktır.

Türkiye'deki muhalefet anlayışının siyasete bakış açısının ve siyasi tutumunun temel sorunu, hâlâ etkili bir muhalefet yapmanın yolunun "sadece" halkın ekonomik ve sosyal taleplerini esas alan bir program geliştirmek olduğu varsayımından hareket etmekle sınırlı kalması ve esas meseleyi göz ardı etmesidir.

Halkla bu eksende kurulmaya çalışılan ilişkinin, her seçim sonrasında yetersiz kalmasının, yeni başarısızlıklarla sonuçlanmasının sebebi, halkın toplumsal/kimliksel varlığıyla uzlaşma sağlayabilecek bir dilin geliştirilememesidir. Bunu anlamaktan uzak bir yaklaşımın meseleyi geçiştirici bir söylemle örtbas etmesi veya görmezden gelmesi ya da "halkın geleneklerine, inançlarına biz de saygılıyız" türünden ezberlenmiş sözler ederek meseleyi çözmesi mümkün değildir. Hele bu sözlerin arkasından, yapılan reformlarla yeni kurulmaya çalışılan "devlet-toplum ilişkileri"ni, eski ilişkileri kutsayıcı bir dille savunan eski siyaset anlayışı içinden eleştiri yapmaya çalışarak ortaya koymak ciddi bir çıkmazdır.

Temeldeki bu çıkmaz, bir yönüyle demokrasiye karşı bir anlayışın ideolojik olarak yerleşmesine, eğitim ve çeşitli kurumlar

vasıtasıyla yeniden üretilmesine yol açarak bir zihniyet sorununa dönüşmektedir. Bunun bir yönü de devletle halk arasında yaşanan "yabancılaşma" sorunudur. Bu durum, duygusal olarak derin ayrışmalara sebep olan bir meseledir, çünkü bu topraklarda bin yıl içinde oluşmuş tarihsel bir devlet bilinci vardır ve bu tarihsel "devlet bilinci" ile "anti-demokratik siyasal yapı" arasındaki çelişki, halkı "devlet"e yabancılaştırmıştır. Bu bakımdan bir siyaset tarzı olarak demokratikleşme sürecinin yaptığı işlerden, yani yıkmaya çalıştığı putlardan biri de, bu "yabancılaşmış devlet" anlayışıdır. Bu yabancılaşmış devlet anlayışı "Cumhuriyeti halktan uzaklaştırmıştır".[5] Devlet demokratikleşme süreci içinde dönüşüme uğrayıp siyaset yoluyla halkla yeni ilişki zeminleri kazandıkça, otoriter kurumların yerini sivil toplumun katılımı ve denetimi aldıkça, rejim "herkesin Cumhuriyeti" olma yolunda ilerlemeye başlamıştır.

Eski yapıda, "herkesin olmayan Cumhuriyet" halka yabancılaştıkça kendisinin dayandığı siyasal/ekonomik/askerî elitlerin dışında ürettiği kültürel hegemonya vasıtasıyla toplumun geniş olmasa da küçümsenemeyecek bir kesimini, ideolojik olarak mobilize edip belli bir anlayışı ve zihniyeti yaygınlaştırarak, belli sosyal grupları demokratikleşme sürecinin karşısında konumlandırarak, tepkisel bir yere taşımış bulunmaktadır.

Bugün tüm sosyal kesimleri "herkesin Cumhuriyetine katmak" gerekmektedir. Burada sorumluluk Türkiye'nin yeni elitlerindedir.

Meselenin çözümü siyasetin ötesinde, kültürel alandadır. Burada yapılması gereken şey şudur: Birincisi, eski geri ideolojik hegemonyayı kıracak yaratıcı bir sivil/demokratik anlayışı inşa etmek; ikincisi ise, toplumsal barışı yeni bir çoğulculuk anlayışıyla geliştirecek yeni bir entelektüel dil kurmaktır.

Bu dil Cumhuriyet'in değerleriyle demokratikleşme sürecinin bütünleşerek nasıl yaratıcı olduğunu ortaya koyarak Cumhuri-

---

5 İdris Küçükömer, *Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2021.

yet'in başardıklarını anlamayı kolaylaştıracak ve Cumhuriyet'e güven duymaya katkı sağlayacak bir imkândır.

Cumhuriyet esas itibariyle monarşik rejimin zıttı olan, meşruiyetini halktan alan insanların yönettiği, eşit yurttaşlar topluluğunun adıdır. Burada soy ve asalete dayanan aristokratik ayrıcalıklar olmadığı gibi, dini bir zümreye yani teokrasiye dayanan imtiyazlar da söz konusu değildir. Cumhuriyette aynı siyasi topluluğun eşit üyeleri ve meşruiyetini milletten alan bir yönetim söz konusudur. Cumhuriyetin temel kadrosu, siyasi zatiyeti olan yurttaşın karşısında dinsel, etnik ya da cemaatsel herhangi bir varlık için özel bir statü kabul edilemez.

Türkiye Cumhuriyeti de bu idealler üzerine kurulmuş bir cumhuriyettir. Kuruluş şartlarının çok büyük zorluklar altında gerçekleştiği, dolayısıyla cumhuriyet idealine giden yolun zor olduğu bilinen bir hakikattir fakat bu başarılı olmuş bir gerçekliktir.

Her şeye rağmen, Cumhuriyet, geçen her yılda bir öncesinden daha hızlı olarak ileriye doğru gitmektedir. Bunu anlamak için üç alandaki gelişmelere kısaca bir göz atmak yeterli olabilir.

Toplumsal olarak Cumhuriyet'in başardıklarına bakıldığında kat edilen mesafenin baş döndürücü olduğu görülecektir. Cumhuriyet kurulduğunda, asgari sağlık imkânlarından mahrum yoksul 13 milyonluk Türkiye'nin, bugün 90 milyona giden dinamik bir demografik yapıyla modernleşme sürecinde ulaştığı yer az şey değildir.

Toplumsal gelişmenin en önemli göstergelerinden biri olan kentleşme oranlarına bakıldığında, Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda geri bir tarımsal toplum manzarası gösteren Türkiye'nin bugün nasıl değiştiği açıkça görülecektir. 1920'lerin Türkiye'sinde %15 civarında olan kentleşme oranının bile gerçeği yansıtmadığı; o yıllarda, kent denilen yerlerin "idari taksimat"a göre belirlendiği dikkate alınırsa, bugün %80'lere yaklaşan kentleşme oranıyla tam anlamıyla bir toplumsal devrim yaşandığı idrak edilecektir.

Kentin pazar, üretim, mesleki farklılaşma, eğitim, kültürel üretim, sınıflaşma, bireyleşme gibi dinamikleri içinde barındırdı-

ğı düşünülürse, bugünkü toplumsal yapının sahip olduğu kuvvet daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim bugünkü toplumsal dinamizmin en önemli kadroları, eğitilmiş nitelikli işgücü ve dünyanın her bir köşesinde yaptığı işlerle kendini gösteren girişimcileri toplumsal bakımdan Cumhuriyet'in açtığı yolun ortaya koyduğu eserlerdir.

Cumhuriyet'in ekonomik başarılarına bakıldığında ise gerçek ortadadır. Günümüz Türkiye'si ülkeler arası sıralamada ilk 20 ekonomi arasında bulunmayı başarmıştır. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında fert başına düşen millî gelirin 58 dolar olduğu düşünülür, bugünse bu rakamın 13 bin dolar civarına ulaştığı hatırlanırsa, ülkenin sahip olduğu ekonomik gücün değeri daha iyi anlaşılabilir.

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde sadece 770 bin dolar olan GSMH'nin bugün 1 trilyon doları geçmiş olması, hiç şüphesiz, çok önemlidir. Yolu olmayan, sanayisi olmayan, ekonomisi bütünüyle tahrip olmuş bir ülkeden sanayi ürünleri ihracatçısı bir ülke hâline gelinmiştir. Elbette ki sorunlar vardır ve aşılacak daha birçok mesafe bulunmaktadır.

Cumhuriyet'in en büyük başarılarından biri de, hiç kuşkusuz, siyasi olarak demokratikleşme süreciyle kaydedilmesidir. Sivil-eşit yurttaşlar topluluğu idealinin önündeki en büyük engel, başlangıçta sivil unsurların mevcut olmayışı ya da yetersizliğidir. Bu durumun Cumhuriyet'i belli bir dönem halktan uzaklaştırdığını ifade etmiştik. Son yıllarda sivil alanın giderek güçlenmesi, demokratikleşme konusunda birçok engelin aşılmasına fırsat vermiştir.

Toplumsal ve ekonomik değişmeler dikkate alındığında demokratikleşme sürecinden korkarak Cumhuriyet'in başka bir yere götürülebileceği endişesi veya gerekçesiyle anti-demokratik arayışlara girmek yerine Cumhuriyet'i paranoyalarla değil, başardıklarıyla değerlendirmek geleceğe daha fazla güven duyma imkânı verecektir.

Zaman zaman Cumhuriyet'i kategorilere sokarak değerlendirmek yani "Yeni Cumhuriyet", "İkinci Cumhuriyet" tartışması yapmak yeni bir şey değildir. Buna ilk kez 1990'lı yılların başında *Türkiye Günlüğü* dergisi etrafında yer alan bazı yazarlar, akade-

misyenler de katılmıştı. O tartışmaya "Kaçıncı Cumhuriyet?" diye sorarak katılırken, "sorun yeni bir Cumhuriyet değil, Cumhuriyet'i demokratikleşmektir" fikrini savunmuştum. Bugün ise bunun gerçekleşmekte olduğunu, demokratikleşme sürecinin ilerlediğini gözlemlemek sevindirici bir durumdur.

Kabul etmek gerekir ki, Türkiye'nin son 15-20 yılda yaşadıkları, baş döndürücü denecek kadar hızlıdır. Bütün olayları izlemek bir yana, siyasal yapıda meydana gelen değişmeler dahi kolayca takip edilemez boyuttadır. Ekonominin yaşadığı niteliksel dönüşümler ve dahası, Türkiye'nin uluslararası gelişmeler ve bölgesel ölçekte aldığı yeni pozisyon, daha önce düşünülemeyecek bir yere, seviyeye ulaşmıştır.

Batı sistemi Türkiye'nin Ortadoğu ve Türk Dünyasıyla yoğunlaşan ilişkilerinden endişelidir ve bölgesel bir güç olma yolunda ilerlemesinden rahatsızlık duymaktadır. Batı medyasındaki Neo-Osmanlıcılık iddiaları bu rahatsızlıktan kaynaklanmaktadır.

"Bahar devrimleri" sürecinde ortaya çıkan demokratikleşme eğilimlerine karşı, Batı'nın aldığı tavır bunun açık ifadesidir. ABD ve AB'nin Suriye'de, Mısır'da, Libya'da ve Irak'ta meydana gelen olaylar karşısındaki Türkiye karşıtı tutumunu bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Bütün bunlara rağmen tarihin seyri demokrasi, ekonomik gelişme, bölgesel işbirliği süreçlerinin doğrultusunda ilerlemektedir. Türkiye bir anlamda yeni kurulan bu dünyada yerini almaktadır.

Peki bütün bunlar yaşanırken, Türkiye'de "Cumhuriyet'in tasfiye edildiği"ni söylemek nasıl bir mantığa dayanmaktadır? Bütün bu iddiaların bir dönemin anlayışını yansıttığını, o dönemde üretilmiş otoriter cumhuriyet yaklaşımını, cumhuriyet diye algılayan anti-demokratik bir zihniyeti ortaya koyduğunu söylemek gerekir.

Bu mantığa göre Cumhuriyet "cahil halk"ın karşısında aydınlanmış bir avuç "Cumhuriyetçi elit"in kurduğu, yönettiği ve yönetmesi gerektiği bir rejimdir. Peki, aydınlanmanın kaynağı nedir? Onların aydınlanmadan anladığı Batı'nın bir dönem yaşadığı

düşünsel dönüşümdür. Bunun da bu çevrelerce Batı'daki bilimsel anlayıştan uzaklaşıp daha sonra kaba bir "pozitivizm"e, bir 'ilerlemeci ideoloji"ye indirgendiği bilinmektedir. Onların akılcılık dedikleri de bilim dedikleri de 19. yüzyıldan kalmış eski pozitivist anlayıştır ki pozitivizmin artık çağdışı kaldığını, çağdaş bilime uzak bir ideolojiye dönüştüğünü, bunlara anlatmak kolay değildir.

Bu kadronun otoriter cumhuriyet anlayışı, "cahil halk"ı kendi kültüründen zorla koparıp Batı kültürüne adapte edecek, buna uyumlu hâle getirecek "zorba devlet modeli"ni yaratmıştır.[6] 1920'lerde çoğulcu bir anlayışla kurulan Meclis'in bu anlayıştan uzaklaşıp baskıcı bir rejime yönelmesi, "ceberut devlet" politikalarını uygulaması, "Tek Parti rejimine dönüşmesi" tesadüf değildir.

Kısaca belirtmek gerekirse, bugün Cumhuriyet, halkın Cumhuriyeti, herkesin Cumhuriyeti olmaktadır. Bunu yaratan esas sebep ise Türkiye'nin demokratikleşmesidir. Demokrasi, "Cumhuriyet'i Jakobenlerin elinden alıp" halka mâl etmektedir. Bu sebeple, kurulduğu günden bu yana, Cumhuriyet'in bütün kazanımlarını koruyup anti-demokratik yönlerini tasfiye etmek, olması gerekendir. Şüphesiz ki demokratikleşen Cumhuriyet'te herkese eşit yer olacaktır. Bundan rahatsız olanlar olabilir fakat buna razı olmak durumunda kalacaklardır.

Cumhuriyet tartışmaları yapanlar arasında Cumhuriyet'in geleceğinden kaygı duyanların, Cumhuriyet'e güven sorunu yaşadıklarını gözlemlemek mümkündür. Bu düşüncede olanlar açıkça belirtmemiş olsalar da Cumhuriyet'in neyi ve neleri başardığından emin değildirler. Şüpheleri ve endişeleri, Cumhuriyet'in başarılarıyla, toplum tarafından içselleştirilmiş olmasına yol açan gelişmelerle, kendi cumhuriyet algıları arasındaki çelişkilerden kaynaklanmamaktadır.

Bir defa şurası açıktır ki, Cumhuriyet tarihsel olarak imparatorluğun bittiği bir zamanda monarşik iktidarın yerine kurulmuş

[6] Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.

bir rejimdir, dolayısıyla cumhuriyetin karşısında monarşiyi savunan bir grup, tehdit edebilecek güçte bir zümre olmadığı müddetçe cumhuriyetin tehdit altında olduğunu söylemek oldukça sorunludur. Böyle bir zümre imparatorluk bakiyesi içinde zaten mevcut bile değildi, olsaydı dahi bir tehdit oluşturma ihtimali olur muydu, bu da ayrı bir sorudur!

Monarşik rejimlerin savunucuları ve toplumsal müttefikleri Batı toplumlarının tarihsel-siyasal gelişim çizgisinde görülen aristokrasi zümresidir. Bu zümrenin oluşmasının toplumsal temellerinin, bizatihi Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi gücünün gelişmesi sonucu, Fatih Kanunnameleriyle tasfiye edilmiş olduğunu açıklamıştık. Bu durum bizim siyasal geleneğimizde monarşik rejimin devamı yönündeki siyasal arayışların ortaya çıkmasını, işin başından bu tarafa imkânsız hâle getirmiştir. Dolayısıyla Türk siyasal geleneğinde monarşizmi savunan partilerle, siyasal görüşler söz konusu olmamıştır.

Bizim siyasal kültürümüzde imparatorluğun Batılı monarşilerin dayandığı güçlere sahip olmaması, feodal geleneğin bulunmayışı, bir Türk aristokrasisinin mevcut olmayışı, siyasal yapı içinde bürokrasinin güçlenmesine yol açmış, bu da bu zümreye ayrıcalıklı bir yer ve statü sağlamıştır. Sanırım sorun tam da bu noktayla ilgilidir. İmparatorluk sonrasında cumhuriyete geçilmiş olmasına rağmen bu ayrıcalıklı zümre, uzunca bir süre yeni rejimde yerini ve statüsünü kuvvetlendirerek korumuştur. Cumhuriyeti tehdit eden bir aristokrasi zümresi bulunmamakla beraber cumhuriyeti zümresel iktidar alanı hâline getirmek arzusundan vazgeçemeyen bir bürokrasi sorunu mevcuttur.

Cumhuriyet'in cumhura yani halka doğru gitmesiyle, bürokrasinin imtiyazlı konumu arasındaki çelişkinin ortaya çıkması için ancak cumhuriyetin demokratikleşmesini beklemek gerekmiştir. Nitekim "cumhuriyet elden gitti gidiyor" söylemi, Türkiye'nin demokratikleşmeye doğru ilk adım attığı günlerden bugüne uzanan bir tarihe sahiptir.

Cumhuriyet'in, başlangıçta toplumun sivil alanı zayıf ve gelişmemiş olmasından dolayı bürokrasi tarafından sahiplenilmesi, onlar tarafından kendi iktidarlarını sürdürme, hatta "mutlak iktidar"a ulaşma fırsatı olarak görülmesine yol açmıştır.

İktidar sahiplerinin, kendilerine iktidarı veren tarihsel ve toplumsal şartlar değişince yeni durumu kabullenmeleri kolay değildir. Onlar statülerini ve konumlarını kaybetmemek için her yola başvurabilirler. Toplumsal değişimin yarattığı, zorunlu kıldığı siyasal değişmeleri kabul etmeyip bu durumu ideolojik bir çerçeve içerisinde savunmaya geçmelerini anlamak gerekir.

Ne var ki, cumhuriyet rejimine hayat veren, onu halkın rejimi hâline getiren bir süreç olarak demokratikleşme süreci gecikmiş olsa da, engellerle karşılaşsa da işlemektedir. Onu eşit yurttaşlar topluluğu ideali olarak gerçek kimliğine kavuşturacak süreç de budur.

Toplumun büyük çoğunluğunun, bugünkü Türkiye'nin ekonomik, toplumsal ve siyasal bakımdan geldiği yere bakarak, Cumhuriyet'in başarılarından ulaştığı seviyeden gurur duyduğunu tahmin etmek zor değildir. Bu konuda halkla, elitler arasında farklılaşma yaşandığı ise açıktır.

Elbette Cumhuriyet'in kuruluşundaki çocukluk dönemi hastalıklarının, otoriter laiklik uygulamasının, Tek Parti diktatörlüğünün, darbelerin, militarizmin baskısına maruz kalmış, bunların bedelini ödemiş bir toplumun yaşadığı travmaların, geniş kitlelerde en azından bir dönem rejime güven sorunu oluşturması anlaşılabilir bir şeydir. Toplum, bütün bunları geride bırakıp, otoriter yapıyı dönüştürüp demokratikleşme yönünde adımlar attıkça, bu güven sorununun aşıldığı da bir olgudur. Unutmayalım ki Cumhuriyet'in bu eski hastalıklarına sebep olanların, siyasal ve askerî elitlerin bu hastalıklı yapıyı uzun süre taşımış olmalarına rağmen, Türkiye'nin imparatorluktan kopan ülkelerle mukayese edildiğinde, hatta daha birçok coğrafyayla karşılaştırıldığında ileri düzeyde demokratik bir ülke konumuna evrildiği açıktır.

Bu meselelerin çok uzun sürmesinin bir nedenini, başlangıçta cumhuriyeti sahiplenen siyasal kadronun, yani bürokratik unsurların karşısında, rejimi demokrasiye açacak orta sınıfların bulunmayışında aramanın doğru olacağını söylüyoruz. Bugün orta sınıflaşma sürecinin, demokrasinin toplumsal temellerini oluşturduğu ve bu yüzden "cumhuriyetçi", "demokrat" ayrışmasının anlamsızlaştığı bir dönemden geçtiğimizi belirtiyoruz. Buna belki de cumhuriyetin, bir benzetme yapmak gerekirse Rousseaucu *devrimci cumhuriyet* anlayışının, demokratikleşme sürecine karşı gösterdiği direncine, "Batıcı/seçkinci" ve ideolojik bakımdan militarizme uzanan dünya görüşünü de eklemek gerekir.

Bu mesele sadece iç siyasi olaylarla ilgili kalmayıp dış dünyayla kurulan ilişkilere uzanan bir boyuta sahiptir. Cumhuriyet'in, uzun yıllar *yönetici elitin* siyasal psikolojisinin etkisiyle dış politikada aşırı derecede temkinli ya da korkak olduğundan kendi kültür coğrafyasına uzak kaldığı açıktır. Bugün, Türkiye'nin dış politikada aktif tavır almasının, Ortadoğu'dan Orta Asya'ya kadar, bütün kültür coğrafyasında yaşananlara ilgi duymasının, katılmasının, hatta bütün dünya meselelerinde sorun çözücü, katılımcı ve tavır alıcı politikalarda rol almasını, o ürkek dönemin geride kaldığının göstergesi olarak yorumlamak gerekir.

İdeoloji ve Cumhuriyet

Her ideoloji, belli bir tarihsel konjonktürde belli bir toplumsallığın kendi toplumsal konumunu, kendi beklentilerini ve kendi hayat tarzını yansıtır; ayrıca fırsat bulabilirse hegemonya kurmaya eğilimlidir. Bütün ideolojilerde görülebilecek bu özelliklerin, anti-demokratik ideolojilerde daha sert, demokratik ideolojilerde daha esnek olduğunu tespit etmek zor değildir. Şüphesiz, doktrinal ideolojilerin daha kapsamlı, sistematik olanlarında bu esnekliği görmek zordur. Kemalizmin doktrinal sistematik bir ideoloji olmadığını söyleyen Kadroculların bir ideoloji oluşturmak üzere yola

çıkmalarına dur denilmiş, *Kadro* dergisi kapatılarak buna izin verilmemişti fakat bürokratik/militer zümrenin bir ideoloji olarak Kemalizmi iktidar aracı mahiyetinde son derece etkili bir şekilde kullandığı bir dönem vardır.

Bu dönemde bürokratik zümre ideolojisi olarak Kemalizmin meydana getirdiği birçok sorundan bahsedilebilir fakat bunların başta gelenlerinden ilki Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'ya ve onun mücadelesine verdiği zarardır. Kemalist ideolojinin, aslında İmparatorluğun Batılılaşma süreciyle birlikte iktidarı ele geçirmeye başlayan Tanzimatçı bürokratların devamı olan bürokratik kadrolar tarafından konjonktüre uygun bir biçimde ihdas edildiği ve Gazi'nin itibarına sığınarak ya da onun adının gölgesinde oluşturulmuş bir çeşit bürokratik tahakküm ideolojisi olan Batıcılığın Cumhuriyet döneminde büründüğü şekil olduğu açıktır.

Öyle ki, "Tek Parti Yönetimi" kurulurken bu ideoloji iyice tahkim edilerek açıkça halka karşıt bir anlayışın merkezine oturtulmuştur. Bu bakımdan Atatürk'ün kendi ideolojisi nedir sorusuna, bu konuyu çalışmış birçok yerli ve yabancı araştırmacı gibi "milliyetçiliktir" diye cevap verilmesi doğrudur ve bu ideolojinin temel vasıflarına bakıldığında da zaten başka bir şey denilmesi zorlama olacaktır. Peki nedir bu vasıflar? Millî Mücadele'nin tabii sonucu olarak bağımsızlık ilkesi, millî hâkimiyet fikri ve millî devlet anlayışıdır. Bu niteliklerin Batı emperyalizmiyle işbirlikçiliğe dönüşen, bürokratik anlayışla elbette hiçbir benzerliği olamaz.

Batılılaşma ideolojisinin, Cumhuriyet'in bürokratik kadroları tarafından Gazi'nin temsil ettiği bu anlayışı ikame edecek şekilde, duruma egemen hâle getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Entelektüel ortamının milliyetçilikle Batılılaşma arasında bir hesaplaşmayı yapmaktan uzak olduğu bir dönemde dahi Gazi Paşa'nın milliyetçiliğin bağımsızlıkçı anti-emperyalist tavrı açıkça görülebilir.

Cumhuriyet'in demokrasiye kapatıldığı, "parti-devlet" özdeşleşmesinin yaratıldığı, "resmî ideolojinin anayasaya girdiği" sü-

reçlerde, artık halkı dışlayan bir siyaset anlayışının devlete hâkim olmasıyla, "herkesin Cumhuriyeti" olma iddiasıyla yola çıkarken yeşeren ümitler kaybolmaya başlamış, yerini "bürokrasinin Cumhuriyeti"ne bıraktığı Tek Parti dönemine geçilmiştir. Bu dönem aynı zamanda kapıların emperyalist Batı'ya açıldığı bir zamanı kapsar.

Bugün bu tarihsel olayları anlamak, birbirine karıştırılan süreçleri ayrıştırmak, içinde bulunduğumuz sorunlar açısından her zamankinden daha önemli hâle gelmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularının Başkomutanıdır, bunun tarihsel olduğu kadar, günümüz açısından da önemli birçok yönü bulunmaktadır. Tarihsel önemi neredeyse bütün Doğu'nun, Ortadoğu'dan Uzak Asya'ya, Hint'ten Çin'e kadar bir coğrafyanın sömürge hâline getirildiği ve sömürge olarak yaşadığı bir zamanda Türkler, sömürgecileri Anadolu'da mağlup ederek, bütün Doğu milletleri için bağımsızlık savaşlarının önünü açmışlardır. Bu bakımdan Atatürk'ün milliyetçilik anlayışının anti-sömürgeci karakterini unutturmak onu sömürgecilere yol açmaya yarayan Batılılaşma ideolojisinden, Batıcı bürokratik kadroların "Kemalizm" anlayışından farklı bir yerde durduğunu unutmamak gerekir.

Bugün bu konuda üzerinde durulması gereken ilk husus Gazi Paşa'nın bağımsızlık anlayışının sadece tarihi değil aktüel yönüdür; küresel çağda Batı sisteminin bu coğrafyayı yeniden parçalayarak, kendi çıkarlarına göre siyasi haritasını değiştirme girişimine karşı "bağımsızlıkçı bir ruh"la karşı koyma, millî direniş gösterme konusunda bir örnek olay yaşanması tesadüf değildir.

Batı sisteminin başta patronajı ABD'ye ve onun Avrupa'daki uzantılarına karşı Türkiye'nin ortaya koyduğu tavır, Millî Mücadele'deki bilincin bu topraklarda yaşamakta olduğunu, Avrasya coğrafyasına yapılan, yapılacak olan müdahalelere sessiz kalınmayacağını ortaya koymaktadır.

Şurası açıktır ki Millî Mücadele'nin lideri Gazi Paşa ve silah arkadaşı kahramanların savunduklarıyla, bağımsızlık anlayışıyla,

millî tavırlarıyla bugün Batı işbirlikçisi, etnik ya da mezhepçi ayrılıkçı tutum sahibi olanların hatta kendilerini Kemalist diye niteleyenlerin tutumları tamamen farklıdır, birbirine karşıt tavırlardır.

Türkiye'nin aydınları arasında, resmî ideoloji ile anti-demokratik rejim, demokrasi ile çoğul ideolojiler arasındaki ilişkiler konusunda öteden beri ciddi kafa karışıklığı ve bilgisizliğe rastlamak zor değildir. Burada resmî ideolojinin doğrudan doğruya yerli olanı tasfiye etmeye dönük, Tanzimat paşalarının Avrupalılaşma idealinin sonradan Batıcılık şeklini aldığı, devlet içinde iktidar bloğu oluşturan askerî/bürokratik tahakküm geleneğinin dünya görüşünü ifade ettiğini, Cumhuriyet döneminde ise Atatürk'ün manevi şahsiyetini sömürmek üzere yer yer Kemalizm veya Atatürkçülük ismini kullanıma soktuğunu ayrıca belirtmeye gerek var mıdır.

Yıllarca Kemalist anlayış adına hareket eden, "otoriter laiklik" uygulamalarının demokrasi karşıtı zihniyeti sürekli ürettiğini fark edemeyen bir kesimin, bu anlayışı "devletin resmî ideolojisi" olarak savunması ve bunun "demokratik-laik-hukuk devleti"nin kurucu ilkesi veya temeli olduğu iddiasında bulunması da "demokrasi ile resmî ideoloji" arasındaki karşıtlığı anlamaktan uzak bir tutumun örnekleridir. Onlar bu bağlamda "demokratik hukuk devleti"nin değil "otoriter cumhuriyet"in savunucuları konumundadırlar.

Tek Parti rejimiyle içine girilen "Cumhuriyet'in otoriterleşmesi" süreci ağır bir travmaya sebep olmuştur. Demokratik sistemlerde özgürlüklerin temellerinden biri olan laikliğin, bu süreçte otoriter bir baskı politikasının aracı hâline sokulması ise ayrı bir sorundur.

Burada laiklik konusunda mutlaka şu vurguları yapmak gerekir: Laiklik konusunda belirlenmesi gereken ilk husus devletin inançlar konusunda yurttaşın/özgür bireyin hukukunu koruyan bir norma dayanması zorunluluğudur. Toplumda, inanmama hakkı da dâhil, hangi tür inanç olursa olsun, devletin onlar karşısında eşit bir hukuka dayanması bu özgürlük alanının varlığını teminat altına alan bir tutumdur. Bu bakımdan demokratik devlette bu haklar anayasal olarak düzenlenir. Laiklik bir anlamda devlet ve birey

arasındaki ilişkilerin sürdürülmesinde bir özgürlük alanıdır. Birey devlet karşısında olduğu kadar, başka toplumsallıklar karşısında da bu özgürlüğünü hukuk devletinin güvencesi altında kullanır.

Demokratik sistemde, devletin dayalı olduğu "değerler" elbette ki tarihsel bir sentezin, bir uzlaşmanın ürünüdür ve burada, devletin kuruluş aşamasının öyküsünün de hem anlam hem de sembolik olarak içselleştirilmesinden geri kalınamaz. Türk devletinin de, Millî Mücadele'den sonra dayandığı temel değerler, hâkimiyet-i millîye başta olmak üzere bu halkın sahip olduğu tarihsel ve kültürel mirasın ürettiği birikimdir.

Kuruluş süreci-kurucu ideoloji ilişkisinin bu değerler üzerinde yükseldiğini tespit ettikten sonra şunu belirtmeliyiz ki, demokrasinin şu veya bu düzeyde işlediği toplumlarda yani partilerin serbestçe örgütlendiği, seçimlerin yapıldığı bir ortamda, kimse kendi ideolojisini devletin ideolojisi yapmak isteyemez, isteyen çıkarsa demokrasi karşıtı bir yere düşmüş demektir. Basının, kitle iletişiminin serbest olduğu, piyasa mekanizmasının işlediği, her türlü ideolojinin özgürce varlık gösterdiği, elbette serbest seçimlerin yapıldığı bir ülkede, örgütlenmenin, siyaset yapma imkânının en fanatik unsurlara dahi açık olduğu bir ortamda devletin ideolojisi hukuktur, adalettir.

Bu bağlamda "Resmî ideolojiler" ise, bir grubun, bir zümrenin kendi ideolojisini devletle özdeşleştirme gücünü bulduğu otoriter, totaliter veya demokrasi öncesi siyasal yapıların ürünü olarak kalır. Çoğullaşmış sosyal yapılarda, sınıfların, farklı kesimlerin, piyasanın, sivil toplumun, bireyin, ideolojik ve politik grupların örgütlendiği, farklılaşmış toplumsal ilişkilerin bulunduğu toplumlarda resmî ideolojiden değil, çoğulculuktan bahsedilebilir, demokratikleşme süreçlerinden söz edilebilir.

Bu bağlamda resmî ideolojinin, Tanzimat paşalarının Batılılaşma politikalarından, bürokratik tahakküm geleneğinin Batılılaşma anlayışına nasıl dönüştüğünü, Tek Parti sürecinin ve askerî darbelerin bunu nasıl yeniden ürettiğini hatırlayarak, günümüzün işbir-

likçi çevrelerinin de kullandığı bir ideoloji olduğunu asla unutmamak lazımdır.

Türkiye'nin demokratikleşme dinamiklerinin kaynağı çoğul yapılardan yükselmektedir. Bugün, Türkiye'nin anti-demokratik geleneğinin en önemli yapısal tortusu olan "resmî ideoloji"yi geriletme ve tasfiye etme yolunda kat edilen mesafeyi görmezden gelerek, "resmî ideoloji"den bahsetmek, onun mahiyetini kavramamak, "politik bir tavır" değilse düpedüz, tarihsel olanı, değişimi, demokratikleşme süreçlerini anlamamak olacaktır.

Millî Mücadele'den sonra halkla, bürokratik kadrolar arasındaki ittifakın kopmasının ilk göstergelerinden biri Takrir-i Sükûn ve onunla ilgili düzenlemelerdir ki, bu uygulamaların "Tek Parti yönetimi"nin kurulmasına uzandığı bilinmektedir. Burada birkaç mesele vardır. Birincisi, Tanzimat'tan itibaren, devlet içinde özerk bir konum elde eden bürokratik kadroların, tekrar devlet üzerinde halka karşı güç kazanma arayışında olmalarıdır. İkincisi ise, Batı'yla Millî Mücadele sürecinde bozulan ilişkinin Tek Parti yönetimince İsmet Paşa marifetiyle tekrar yoluna konulmuş olması, bir başka ifadeyle "Batı'yla vesayet ilişkisi"ne dönük yolun 1946'da yeniden açılmış olmasıdır. Üçüncüsü de konjonktürün getirdiği fırsatla, demokratikleşmeye doğru atılan ilk adım olan çok partili hayata geçişin, 27 Mayıs'ta kanlı bir darbeyle durdurulup rejimin militarist bir tarzda şekillendirilmesidir.

Bugün bu siyasal geleneğin sonu gelmiş bulunmaktadır. Bu ülkede iki yüzyılı aşan bir bürokratik tahakküm geleneği yıkılmaya başlamıştır. Her askerî darbeyle tahkim edilmeye çalışılan, militarist ideolojinin koruması altında bulunan anti-demokratik rejim çatırdamakta, arka arkaya gelen reformlarla kökten bir dönüşüme uğrayarak, onların korktuğu "demokratikleşme süreci" gerçekten ilerlemektedir. Böylece Batılılaşma siyasetlerinin ürettiği tarihsel tahakküm geleneğinin iktidarının sonu gelmektedir. Bunu gerçekleştiren tarihsel gelişmenin temellinde ise toplumsal değişim dalgaları ve onun ürettiği yeni toplumsal kadrolar yer almaktadır.

Toplumsal Dönüşüm: Sesli Devrim

Türkiye'nin yaşadığı değişimi, "pasif devrim" veya "sessiz devrim" olarak adlandırmak mümkün mü? Bu kavramın İtalyan Marksist düşünür Antonio Gramsci'den alındığı biliniyor. Gramsci "pasif devrim" kavramını sınıf analizi çerçevesinde kullanır ve "sınıf savaşının nihai sonucu olmayan bir değişimin ifadesi" olarak ele alır.[7] Burada uzunca anlatmaya gerek yok, fakat şu kadarından bahsetmek gerekir ki, pasif devrimde radikal bir değişime, sınıf mücadelesine yol açan şartlar ortadan kaldırılmış olmakla beraber, kapitalist egemenlik ilişkileri devam etmektedir. Gramsci'nin analizine göre, "pasif devrim üretim ilişkilerini değiştirmeden" toplumsal şartlarda gerçekleştirilen reformları ifade etmektedir.

Türkiye'nin son yıllarda yaşadığı dönüşümü böyle bir kavramla açıklamak "pasif devrim" veya ondan mülhem "sessiz devrim" olarak izah etmeye çalışmak kulağa hoş gelse de doğru değil, en azından yetersizdir. Buna itiraz etmemin birkaç nedeni var: Birincisi, Türkiye'deki demokratikleşme sürecini "emek-sermaye-sivil toplum" bağlamında ele alan bir teorik yaklaşımla açıklamaya çalışmak, tarihsel olarak yanlıştır; çünkü Türkiye'de sorun farklıdır.

Bu tür izah çabalarını, olsa olsa sol düşünceye referans vererek bir durumu açıklama girişiminin sol kamuoyunda "hoş karşılanacağı" gibi bir varsayıma dayandırma arzusuyla açıklayabiliriz ki, bu da yanlıştır. Çünkü "sol" bir kamuoyunun var olduğunu düşünmek veya var olan egemen medya ve kamuoyunu "sol" zannetmek de oldukça sorunlu bir kabuldür.

İkinci mesele daha önemlidir: Demokratikleşme sürecinin Türk siyasal hayatında temsil ettiği değişim, "emek-sermaye karşıtlığında" ortaya çıkan politik çelişkilerle değil, "devlet-toplum arasında" ortaya çıkan ideolojik ve politik çelişkilere dayanmaktadır ve meseleye bu açıdan bakmadan üzerinde konuşmak durumu anlamamak olacaktır.

---

[7] Gramsci, *Hapishane Defterleri*, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2012.

Üçüncüsü ise, Türk sermaye grupları da emek örgütleri de esasen bu çelişkiyi, "devlet ve sivil tavır ayrışması"nı kendi içlerinde, kendi eksenlerinde yaşamaktadırlar.

Dördüncüsü ise, belki bütün bunların hepsini kapsayan, daha doğrusu, hepsinin üzerinde olan bir olayla ilgilidir. Türkiye'nin yaşadığı değişim iki yüz yıllık bir "iktidar zümresinin egemenliği"ni temelden sarsan, yıkan, dönüşüme götüren bir olaydır. Bu tarihsel iktidar bloğunun, bütünüyle devlet mekanizmasını ele geçiriş tarihi, birkaç nesli kuşatan bir iktidar zümresinin tarihidir.

Bu tablonun ortaya koyduğu önemli bir gerçek de Batı'dan mülhem kavramsallaştırmalardan hareketle, Batı'nın tarihsel-toplumsal ilişkilerinin birebir karşılıklarını arayarak Türk siyasal hayatını açıklamaya kalkmakla ilgilidir. Süreç analizi ve toplumsal yapı unsurları arasındaki ilişkileri tarihsel karşılaştırmalı yönteme başvurmadan, bir şekilde benzetmeler yaparak aynı olaylar gibi kategorize eden bu tür yaklaşımların kaba bir oryantalizm olduğunu da ayrıca belirtmek gerekir.

Geçmişte çokça yapılan bu tür şablonculuğu, "sol referanslı" teorik analizleri Türkiye'deki gerçekliğe "uydurma" çabalarını, gerçeklikle alakası olmayan "dogmatik aydınlar"ın toplumsal şizofreni belirtisi olarak anlamak da mümkündür. Kısacası, Türkiye'de radikal bir değişim yaşanmaktadır. Devletin sahibi gibi davranan, bu konumunu daha önce kimseyle paylaşmayan, kimsenin de paylaşmayı teklif edemeyeceği "tarihsel iktidar bloğu" alaşağı olmaktadır.

Değişen, sadece siyasi yapı değil, aynı zamanda ekonomidir. Girişimci, işadamı olma imkânlarını devletle kurdukları münasebet üzerinden, ideolojik ve politik tercihlerle elde edenler, adeta bir blok oluşturan "tarihsel iktidar zümresi" ile yaptıkları ittifakla kapitalistleşenler, "serbest piyasa"nın oluşma süreciyle, güvenli konumlarını rekabetin tehdit ettiği bir değişim yaşamaktadırlar. Bir başka yönüyle bugün "tek ideolojili egemenlik"ten, dünya görüşlerinin çoğulculaştığı bir yapıya, fikri farklılaşmalara geçilmekte-

dir. Dünyayla kurulan tek biçimli "Batıcılık-bağımlılık" ekseninde oluşan ilişki biçimi ise değişime uğramaktan kurtulamayacaktır.

Bütün bunlar olurken, "pasif" ya da "sessiz" bir devrimden bahsedilemez. Yaşanılan bu demokratik dönüşümün bu kadar gürültü koparması, tarihsel olarak büyük bir yapının değişmesinin ve büyük sarsıntının yankısıdır. İki yüzyıllık iktidar yapısı sarsılmakta, çökmekte, sesli bir devrim yaşanmaktadır.

Üç Hâl

Türkiye'de siyasal rejimin "üç hâl"inden bahsetmek mümkündür. Cumhuriyet dönemi etraflıca gözden geçirildiğinde, bu üç evrenin birbirinden nasıl farklılaştığı açıkça görülebilir. Şüphesiz, siyasal rejimlerin değişim aşamaları, dış dünyada ortaya çıkan gelişmelere göre, konjonktüre bağlı olarak şekillenebileceği gibi içeride ekonomide, siyaset kurumunda, daha da önemlisi toplumsal yapıda yaşanan değişmelere göre de biçimlenebilir. Dolayısıyla Türkiye'nin yaşadığı bu üç hâlin, büyük ölçüde bu faktörler tarafından belirlendiğini söyleyebiliriz. İhtiyatlı davranmamızın sebebi, bu üç hâlin oluşumunda "bireylerin rolü"ne pay açmak içindir.

Türkiye'nin üç hâlinden birincisi, "Erken Cumhuriyet Dönemi"dir. Bu dönem kendi içinde bazı çelişkiler barındırır. Millî Mücadele sonrasında, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde "Ankara'yı tutan, oraya yerleşen İstanbul bürokrasisi" ve "Düyûn-u Umûmiye memurları" arasında yaşanan çatışmanın zaman içinde "İttihatçı-Cumhuriyetçi" hâlini alması ilginçtir. Asıl mesele ne "İttihatçılık" ne de "Cumhuriyetçilik"tir. Avrupa ile olan ilişkileri Batıcılık ekseninde sürdürmek isteyen, fırsat kollayan Tanzimatçı gelenek, Kuvâ-yi Millîye Ruhuna rağmen giderek duruma hâkim olup, Batıcılığı, cumhuriyetçilik olarak takdim etmeye koyulacaktır.

Burada Batılılaşma ideolojisinin meydana getirdiği üç işlev çok önemlidir: Birincisi, bu ideolojinin devlet ve toplum arasındaki mesafeyi ayrıştırıp, toplumu nesneleştirip müdahaleye açık hâle

getirmesidir. İkincisi, Batılılaşma ideolojisi üzerinden kendilerini "Cumhuriyet elitleri" konumuna yerleştiren kadronun, devletle özdeşleştirmesi, bunu da devleti bir vasıta hâline getirerek adeta onun üzerinden kendisini bir "toplumsal zümre" hâline dönüştürme fırsatı bulmasıdır. Bir çeşit "sınıf dayanışması"nın yarattığı "birlik ve biz duygusu" bu zümreyi farklı bir konuma yerleştirir. Batılılaşma ideolojisinin üçüncü etkisi ise, bu zümrenin devleti kendi baskı aracına dönüştürüp bu yolla Cumhuriyet'in otoriter bir rejim hâline sokulmasında önemli bir rol oynamasıdır. Bu, kaçınılmaz olarak Tek Parti yönetimine yol açacaktır.

Cumhuriyet'in birinci hâlinin oluşum sürecinin arka planında İkinci Grup'un tasfiyesinden, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına, İzmir Suikastı olayı ile muhalif İttihatçıların ortadan kaldırılmasından Takrir-i Sükûn'a, Cumhuriyet karşıtı isyanlara, Serbest Fırka'nın kapatılmasına kadar uzanan birçok olay vardır. Bu sürecin, "Otoriter Cumhuriyet"le sonuçlanmasında en önemli rolü daha sonra Tek Parti yönetimini oluşturacak kadroların üstlendiğini söylemeye gerek yoktur.

Meselenin bir de ekonomik boyutu vardır. Atatürk'le başlayan atılım devam ettirilememiştir. Birinci Sanayi Planı başarıyla uygulandıktan sonra, Tek Parti döneminin toplumsal ve ekonomik manzarası da pek parlak değildir. Geri teknolojiyle yapılan tarımsal üretime bağlı, geri kalmış bir ekonomi söz konusudur. Yoksulluğun genel bir durum olduğu ve fert başına düşen millî gelirin 50-60 dolar civarında seyrettiği bu tabloda köylülüğün, geri tarımsal toplumun egemen hayat biçimi olduğu görülmektedir. Şehirlerse biri ikisi hariç iri kasaba görünümündedirler.

Böylesine içine kapalı tarımsal bir toplumda devlet mekanizmasını ele geçirmiş olan siyasal bürokrasinin saltanatını sonlandıracak, demokrasinin d'sinden bahsedecek ne bir sivil toplum ne bir sınıf ne de başka bir siyasi grup söz konusudur. Bu durum tam bir "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış kitle" hâlidir. Burada devletin kurumları bütünüyle otoriter yapının ruhuna göre oluşmuş ve bü-

tünlük arz edecek bir şekilde örgütlenmiştir. Vaziyet çok vahimdir ve adeta çıkış yolu yok gibidir.

Türkiye bu durumdan nasıl çıkmıştır? Tahmin edileceği gibi bu durumdan yani birinci hâlden çıkış hiç kolay olmamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan konjonktürde, "Sovyet tehdidi"nin buradaki rolünden bahsetmek gerekir. Bu aşamadan sonra yaşanan Soğuk Savaş durumu yeni sorunlar ve yeni krizler dönemidir. Bu dönemin en önemli politik problemi, toplumun, her şeye rağmen, tarihsel birikimiyle, içsel dinamikleriyle, dünya konjonktürünün ortaya koyduklarıyla etkileşip, yaşadığı sosyal-yapısal değişmeleri hiçe sayan bir anlayışla "otoriter Cumhuriyet"in kurumlarının yaşatılmak istenmesiyle ilgili çelişkide toplanmaktadır. Bu büyük bir çelişkidir. Bu çelişkinin aşılması için toplumsal değişim dalgalarının açığa çıkmasına ihtiyaç vardır.

Kısaca söylersek, Cumhuriyet'in birinci hâlinin sonunda, Gazi Paşa'nın bağımsızlıkçı siyaseti terk edilecek, Batıcı bürokratik hegemonya kurulunca Türkiye, Avrupa hâkimiyet sistemine "bağımlı bir ülke" görünümüne sokulacaktır. Bu dönem, İdeolojik olarak Batıcılığa, politik olarak da Sykes-Picot'dan İkinci Dünya Savaşı'na uzanan bir zaman diliminde İngiltere liderliğindeki "Avrupa-merkezli siyaset"e yönelen, Batı'ya bağımlılık ilişkileri içine girilmiş bir zamana uzanmaktadır.

İkinci hâl, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır. Bir anlamda İkinci Dünya Savaşı sonrasında "Batı Sistemi"nin merkezi Avrupa'dan ABD'ye kayarken, ortaya çıkan iki kutuplu dünyanın ürettiği Soğuk Savaş bu zaman dilimine damga vuracaktır.

Bu dönemde Türkiye üzerinde, "güvenlik sistemi" vasıtasıyla yeni bir bağımlılık ilişkisi kurulurken, ekonomide "kapitalizmin yükseldiği" yeni bir ilişki biçimi ortaya çıkmıştır. Daha sonra Dünya Bankası, IMF, Batılı özel bankalara dayanan borç sistemi, yabancı sermaye gibi yeni kurum ve politikalarla devam edecek bu ilişkiler, ikinci hâlin karakterini belirleyen ekonomik faktörler olacaktır.

Bir başka ifadeyle "ikinci hâl" Türkiye'nin bütünüyle Batı'nın ekonomik, politik, askerî "vesayetine" girdiği bir dönemdir. Pratik olarak 1950'lerde fiilen geçilen "demokrasinin" işleyişi, ancak bu dış vesayetin "izin verdiği ölçüde" mümkün olacaktır. Çünkü ideolojik olarak Batıcılık, politik olarak militarist devlet örgütlenmesi "demos"un devlete müdahale etmesine tahammül etmeyecek bir yapı kurmuştur.

Soğuk Savaş'ın bitişi, Sovyet sisteminin çökmesiyle birlikte, Batı'yla kurulan bağımlılık ilişkisinin kolayca tasfiye edilmesi beklenirdi, ama böyle olmamıştır. Çünkü Batı ile olan ilişkiler üzerinden "devlet içinde örgütlenmiş zümreler", bu ilişkiler sayesinde elde ettikleri iktidarı kaybetmeye razı olmayacaklardır. Diğer taraftan, bu hâl içinde Türkiye'nin kapitalist ilişkilerle ürettiği ekonomik gelişmenin, sanayileşme politikalarının yürütücüsü olan "kapitalist sınıflar", bu yapının değişmesini kabul etmeyip tepki göstereceklerdir.

Siyasetin dışına itilen toplum kesimlerini siyasete taşıyan milliyetçi, muhafazakâr, liberal vb. siyasal grup ve hareketler, özellikle 28 Şubat müdahalesinden sonra "yeni bir siyasal mücadele"yi başlatarak, çoğulculaşmayı, yeni sınıfları, sivil muhalefeti siyaset alanında temsil etme iddiasıyla tarih sahnesine çıkacaklardır.

Bugün gelinen aşamada, daha fazla özgürlük, daha fazla demokrasi isteyen yeni bir toplum bulunduğu gibi, geçtiğimiz yıllarda sürdürülen ekonomi politikalarının, sosyal değişmelerin, takip edilen bölgesel ve küresel siyasetin neticesi olarak ortaya çıkan yeni gelişme dinamikleri üzerinden yükselen yeni sivil güçler, yeni sınıflar, yeni aydınların da yeni toplumsal taleplerle görünürlük kazanmasını bu çerçevede anlamak gerekir.

İçinde bulunduğumuz Cumhuriyet'in üçüncü hâlinde devlet ve toplum arasındaki çatışma, demokrasi sayesinde çözülme fırsatı bulmuştur. Bunun kaçınılmaz sonuçları olacaktır: Devlet demokratikleşme talepleriyle karşılaşacaktır; ekonomi piyasa ilişkilerinin gelişmesini isteyen yeni girişimcilere şahit olacaktır; sanayileş-

ıne sonucu oluşan sınıflaşma süreciyle yeni sosyal haklar isteyen emekçiler seslerini yükseltecek, teknolojik değişimin ve bilimsel yeniliklerin ürettiği yeni meslek grupları yeni hak talepleriyle eski siyasal yapıyı değişime zorlamakta tereddüt etmeyecektir.

Bu değişim sürecinde devlet halkıyla barışma şansı bulduğu gibi, kendi kültür kodlarıyla yabancılaşmanın zaaflarını aşarak yeni bir dinamizm kazanacaktır. Şimdi sorun, bu yapısal değişimin demokratik anlayışla, demokratik kurumlarla sürdürülüp sürdürülemeyeceğiyle ilgilidir.

2

AYDINLAR, SİYASET VE TOPLUM

Aydınlar bir toplumsal kategori, bir toplumsal grup olarak hangi sınıfa, hangi zümreye mensup olurlarsa olsunlar, kendi konumlarından kaynaklanan farklı toplumsal rollere sahip olabilirler. Şüphesiz, burada aydınlara topluma rehberlik etmek gibi bir rol biçmek geçerli olmayabilir çünkü mevcut durumu savunan, statükonun devamını isteyen aydınlar bulunabileceği gibi, durumun değişmesi gerektiğini savunanlar, hatta yeni fikirlerle yeni bir durumun oluşumuna öncülük eden aydınlardan da söz edilebilir.

Bir ülkenin aydını olmak sorumluluk sahibi olmayı gerektirir. "Neyin sorumluluğu?" diye sorulursa, üzerinde durulması gereken husus fikir sahibi olmak ve fikrî yenilik yaratmaktır diyebiliriz. Türk aydınlarının en önemli sorunu uzun zamandır böyle bir sorumluluk üstlenmekten uzak olmaları, böyle bir entelektüel ortamdan mahrum olmalarıdır. Bu bakımdan aydınların hâkim atmosferi çoğu zaman konformist bir yerde durmakta, verili bir zihin dünyası içinde ezberlediklerini nakletmekle yetinmektedirler.

Aydın gündeminde yer alan konuların başında Aydınlanma gelmektedir fakat bundan anlaşılanın da oldukça sınırlı bir şey olduğu görülmektedir. "Aydınlanmacı" dedikleri "öncüler"in yazdıklarına bakınca, yazılanların bir broşür aşmayacak sloganlardan ibaret kaldığı görülmektedir.

Bu durumun muhtelif sebeplerinden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, aydın zümrenin egemen grubunun dünyadaki fikir ha-

reketlerinden uzak oluşu, düşünmeden çok nakilci düzeyde kalmaları, en çok öykündükleri Batı'nın entelektüel dünyasına dahi uzak olmalarıdır. İkincisi ise, aydınların kendi kültüründen kopuk olmaları, ona yabancılaşmış olmalarıdır. Türk aydınlarının kendi kültürlerine uzak, hatta onunla bir bağı olmadıklarını ispat etme derdine düşmüş olmaları ciddi bir kimlik krizi göstergesidir. Türkiye aydını Tanzimat'la resmen ilan edilen Batıcı aydın/bürokrat tavrın mirasçısı olarak tarihine, geleneğine hatta giderek dinsel hayatına karşı (burada dinin sadece bir inanç meselesi olmanın ötesinde bir kültürel hayat olduğunu hatırlama gereği var mıdır) Batı'dan öğrenmeye çalıştıklarını, Batılı simetrik yaşantıları ikame etmeye çalışan bir anlayışın temsilcisi gibi davrandıkları, uzantısı görünümünde kaldıkları görülmektedir.

Elbette 19. yüzyılda kültür teorisi gelişmediği, kültüre ancak kaba pozitivist düzeyde bakıldığı için, onun transfer edilebilen, başka kültürlerle ikame edilebilecek bir mahiyete sahip olduğu düşünülmesi anlaşılabilirdi fakat bu tavrın hâlâ sürdürülmesi düpedüz bilgisizlikle ilgilidir. Bu nedenle Türk aydın/bürokrat zihniyet dünyası ne Batı kültürünü kavrayacak düzeydedir ne de kaçmak uzaklaşmak istediği kültürü dönüştürecek kapasitededir. Bu anlayış tarzı Türk bürokrat/aydın geleneğinin toplumsal koordinatlarını kaybetmesine ve kimlik krizi yaşamalarına sebep olarak, düşünce kalıplarında tahribatlara yol açacaktır. Bunun sonucunda ortaya çıkan şey özgüven kaybı, devlet aracılığıyla bir varlık kazanma ve elbette Batı'ya karşı duyulan bir komplekstir ki bunun "işbirlikçiliğe açık, ihanete uzanacak kadar" sorunlu bir durum olduğu ortadadır.

Kendi kültürüne yabancılaşmak aynı zamanda kendi halkına yabancı olmaktır. Çünkü bir halkın varlığı, demografik bir olay değil kültürel bir olaydır; halkı tanımlayan onun kültürüdür. Burada söz konusu edilen aydın tipinden özellikle kültürel hegemonyanın içinde konumlanmış bulunanların kastedildiğini tekrar tekrar belirtmek gerekir.

Türkiye'nin önemli sorunu olan, tarihsel iktidar bloğu içinde yer alan aydınlarının halkına karşı yabancılaşmış olmaları, hatta kendi toplumlarına misyoner/sömürge memuru gözüyle bakmalarıdır. Onlar adeta Batı'nın çıkarlarının hassas iş takipçileri gibidirler. Bu nedenle, Batı'da yükselen Türk karşıtı ırkçılığı ve İslamofobiyi görmezden gelirler. İşte bugün bu aydın zümrenin dayandığı toplumsal zemin çökmektedir, toplumsal yapı değişmektedir. Türkiye'nin bir toplumsal devrim yaşadığını, bunun kolay bir şey olmadığını, bu sebeple sonuçlarının da, bu anlayıştaki aydın/bürokrat zümre için, kolayca benimsenecek cinsten olmadığını tahmin etmek zor değildir.

Yüzlerce yıllık tarımsal toplum geleneğinin kurumları üzerinde kurulan büyük bir imparatorluğun, iki yüz yıl önce yaşadığı kriz Batı'dan, Batı'nın Sanayi Çağına girişiyle ortaya çıkan tahrip edici gücünden doğmaktaydı. Bizim uygarlık coğrafyamızda, Batı'nın bu etkisinin büyük yıkımlara sebep olduğu biliniyor; şüphesiz ki bunun en yıkıcı tesirleri Türkiye'de ortaya çıkmıştır. Türklerin bu süreçte yaşadıkları tarihsel dramlardan biri büyük bir imparatorluk kaybetmekle kalmayıp, Millî Mücadele'ye, zafere rağmen, "kendi medeniyet perspektifini" kaybetmiş bir ülke hâline gelme tehlikesidir.

Bu sorunu en yoğun şekilde yaşayan grupların başında aydınların gelmesi ise ayrı bir durum, daha büyük bir meseledir. Kısacası, Batı karşısında Türk aydınlarının durumu oldukça problemlidir. Bu sorun dünde kalsaydı, tarihsel bir problem olarak ele alınacak bir konu olarak görülebilirdi. Oysa sorun dünde kalmamış, bugün daha da büyüyerek, ülkenin önüne engel koymaya çalışan garip bir "travmatik zihinsel duruma", kendi halkıyla çatışan bir davranış biçimine dönüşmüştür.

Türkiye'nin yaşadığı toplumsal devrim, tam da bu aydın sorununun ortaya çıkmasına, kristalize olmasına vesile olacak sonuçlar meydana getirmiştir. Türkiye'deki toplumsal devrimin mahiyetini anlayamayan bu "anakronik aydınlar"ın problemi kendileriyle

sınırlı kalsaydı, üstünde bile durmaya gerek kalmaz, bireysel bir sorun olarak görülebilirdi. Oysa bu zihniyet ve bu davranış biçimi, "bir zümre hatta bir kültürel sınıfın davranış biçimi" olduğundan, bu hastalıklı tutum ülke içinde sorun üretmeyi sürdürdüğü için, üzerinde durulması gereken bir konu olmaya da devam etmektedir.

Türkiye'nin resmî aydınları, bu "toplumsal devrimi anlamak" için yetersiz bir zihnî donanıma sahip oldukları gibi, bu değişimin sonuçlarını asla kabul etmeyecek bir "kibir, öfke, kıskançlık psikolojisi"ni kültürel olarak üreten, sürdüren bir zümre ve cemaat dayanışmasına sahip oldukları görülmektedir.

Öncelikle bu toplumsal devrimin ortaya çıkardığı sonuçların, kurumsal yapılarda yol açtığı değişim karşısında ciddi problemler oluştuğunu belirtelim. Bunlardan ilki, siyaset kurumunun değişimiyle ilgilidir; diğeri, ekonomik yapılarda meydana gelen değişimdir; üçüncüsü ise, dış dünyayla ilişkilerde ortaya çıkan yeni eğilimlerle ilgilidir.

Toplumsal devrimin yol açtığı en köklü sorunların siyaset kurumunda ortaya çıkması anlaşılabilir bir şeydir. Osmanlı'nın "tarihsel bürokratik imparatorluk yapısı" iki yüz yıl önce "bürokratik tahakküm"e dönüştükten sonra, ortaya "aydın/bürokrat ittifakı"na dayanan otoriter bir siyasi yapı çıkmıştır. İşte bugün toplumsal devrim, köylülüğe/cemaatlere dayalı, bu toplum yapısı üzerine temellenen bu ittifakın temellerini sarsmış, altını boşaltmış bulunmaktadır.

Cumhuriyet, aynı toplumsal temel üzerinde kurulduğu için, bu kadro kendini Cumhuriyet'le özdeşleştirip işi neredeyse "Cumhuriyet'in kazanımı bizim iktidarımızdır" demeye vardırmışlardır. Şimdi Cumhuriyet, ilk defa toplumsal devrimle kendi siyasal düzenini kendi toplumsal temelleri üzerinde kurma şansını yakalamıştır. Demokratikleşme süreci, toplumsal devrimin yarattığı siyasal değişim dalgalarının sonucudur. Burada, "aydın/bürokrat saltanatı"na yer bulunmamaktadır. Bu durumda içeride devlet destekli iktidarını kaybeden bu kadronun, yeni ittifak arayışlarına girme eğilimine yönelmesi önemlidir.

Türkiye'nin yaşadığı "toplumsal devrim" siyaset kurumunda demokratikleşme süreci başta olmak üzere, ciddi bir dönüşüm yaratmıştır. Türkiye'nin demokratikleşme süreciyle kendi halkına, kendi kültürüne, kendi coğrafyasına dayanan bir siyaseti izlemesi, "Batı vesayeti"nden çıkması anlamına gelmektedir. Böylece Türkiye, tam bağımsız, millî dış politikasını oluşturmaya yönelince son yüzyılda oluşmuş Batı vesayetinin kabuğunu çatlatırken, bir taraftan bu vesayetin Türkiye içindeki doğal uzantıları olan "militarist, demokrasi karşıtı" güçlerin siyasi gücünü kırmakta; diğer taraftan da devletçi sermaye yapısının kalkınmayı engelleyen emir komuta düzeniyle işleyen "tekelci ekonomik yapısı"nı tasfiye edecek adımlar atmaktadır. Bunu başaracak yeni toplumsal aktörler ortaya çıkmıştır; iş siyasetin bu süreci ne kadar başarıyla yönetmesine, sorumluluğuna kalmıştır.

Peki, Türkiye'nin Batı vesayetinin kabuğunu çatlatmasına tepki önce nereden gelmektedir? Beyaz Saray'dan mı, Brüksel'den mi yoksa Tel Aviv'den mi? Hayır! Tepkiler herkesten ve her yerden önce Türkiye'nin içinden, yukarıdan bu tarafa analiz etmeye çalıştığımız "resmî aydın" denilen zevattan gelmektedir. Türkiye'de yaşanan toplumsal devrimin siyasete yansımasını savunanlar, "otoriter yapının demokratikleşmesi" yönünde adım attıkça, iki tepkiyle karşılaşıyor: Bunlardan birincisi, geleneksel otoriter yapının iktidar gruplarından gelen tepkidir; ikincisi ise, Batı vesayetinden çıkılması sebebiyle dışarıdan gelen tepkilerdir.

Anti-demokratik geleneğin temsilcisi olan "bürokrat-aydın zümre" veya resmî aydınlar kadrosu uzun yıllar toplum üzerinde tam bir iktidar kurmakla kalmamış, aynı zamanda "ideolojik ve kültürel hegemonya" kurma fırsatı elde etmiştir. Bu kültürel hegemonya, eğitimden akademiye, edebiyattan sinemaya ve tiyatroya kadar geniş bir alan üzerinden adeta topluma nüfuz etmiştir. Burada ideolojik hegemonyanın düşünce hayatı üzerinde sahip olduğu tekelin daha tahripkâr olduğu söylenmelidir.

Kendi ideolojik araçlarıyla hegemonyayı ürettikçe, aydın-bürokrat iktidarını genişletmekle kalmayıp, bu yolla kendi halkı üze-

rinde "zorunlu değiştirme" işlemi de dâhil, her türlü gücü kullanma hakkını kendinde görmekte, bunu yapmaktan kaçınmamaktadır.

Bu sebepledir ki resmî aydınların ideolojik/politik iktidarı, zorunlu olarak "anti-demokrat" olduğu kadar "yerli" olan her şeye de karşıdır. Bu bakımdan, Türkiye'nin egemen aydın kadrosu "sivil" değil "resmî aydın" konumundadır. Yine bu nedenledir ki, kendi halkından ve onun kültüründen nefret eden bir psikolojiye sahiptir. Eğer bu halkı kendi istedikleri gibi değiştirip onu tarihinden, kültüründen, kimliğinden uzaklaştırmayı başarabilselerdi o zaman kendileri için, halka rağmen bir "devrim" yapmış olabilirlerdi.

Resmî aydınların "ideal halk"ı en hafifinden "camisinde sıralarda oturulan, org olmasa bile piyano eşliğinde çağdaş Batı müziğine uyarlanmış Yunus Emre güfteleri dinleyen" bir halktır. Kendi klasiklerini unutmuş, *İlyada* başta olmak üzere Batı'nın antik efsaneleriyle kendisinden geçmiş bir halktır. Hatta öyle ki, Fransız veya İngiliz sömürgecilerin akıllarına gelmeyen pratikler onların aklının ön sırasındadır. Bugüne kadar bu reformları benimsemekte gösterdiği dirençten ötürü "bu halkın tutucu" olduğunu, Grek-Latin tanrılarına inanmayıp Allah'a inanmakta inat ettiği için "gerici olduğunu" dahi söyleyebilirler!

Bu zihniyetin en belirgin özelliği, halka karşı herkesle ittifak yapmaya açık olmasıdır. Öyle ki onlar, toplumsal devrimin yarattığı demokratikleşme sürecinin tasfiye ettiği "iktidar alanı"nı yeniden kurmak için onca zamandır doğal düşmanları olarak gördükleri, başta FETÖ olmak üzere, Batı sisteminin çeşitli unsurlarından gelebilecek bütün ittifak tekliflerine açıktırlar. Şurası unutulmamalıdır ki bu, millî bir siyaset ekseni takip eden herkese karşı değişmeyecek bir tavırdır. Kısacası, bu değişim yaşanırken resmî/Batıcı aydınlar korosunun öfkesini, hırçınlığını ve çaresizliğini teskin etmek mümkün değildir.

Bu kategorideki aydınlarının en temel sorunu Batı karşısında mağlubiyeti benimsemiş, teslim olmuş bulunmalarıdır. Bu zihinsel

bir mağlubiyettir. Bilinçaltındaki bu travmanın köklerinin, İmparatorluğun Batı karşısında toprak kaybetmesine, Batı'nın askerî üstünlüğüne duyulan hayranlığa, ekonomik güç karşısında yaşanan çaresizliğe ve dahası, Batı Aydınlanma düşüncesi karşısında Tanzimatçı aydınların yaşadığı ezikliğe kadar uzandığını tespit etmek mümkündür.

Bugün Türkiye'nin, kendi uygarlık geleneğinde devrim çapında yenilenme yaratıp yeni bir çağa yönelme eğilimi gösterdikçe, bunlara kendi uygarlık ortamında yenilik yaratarak cevap veremeyen aydınların Batı karşısında teslimiyetçi bir tutumu benimsemeleri kaçınılmaz olarak Batı ile ilişkileri işbirlikçiliğe kadar uzanabilecektir. Bu sebepledir ki kim yazarken ya da konuşurken "medeniyet" vurgusu yaparsa, onların "sizin medeniyetiniz bu mu" diyerek akıllarınca seçtikleri bazı negatif olayları arka arkaya sıralamaları düpedüz "içselleştirilmiş bir oryantalizm"in dışavurumudur.

Bir toplumun entelektüelleri yoksa, aydınları başka bir medeniyetin sözcülerinin entelektüel ikliminde kaybolup, başkalarının hegemonyasına girmişse, orada birçok şey gibi sadece düşüncenin değil bilimin gelişmesinin de önünde çok büyük engeller vardır diyebiliriz.

Türkiye'nin resmî aydınları, devletin imkânlarını kullanarak yıllardır "kendi teslimiyetçi tutumlarını" halka benimsetmeye çalışmışlardır. Bir anlamda sıkça söz edilen aydın-halk çatışması denilen, romandan hikâyeye, gazete yazılarından akademik çalışmalara kadar geniş bir zeminde tartışılan mesele, yani malum Doğu-Batı karşıtlığı da aslında bu bağlamda bir nevi medeniyet anlayışlarındaki çatışmadır.

Bugün artık Batı medeniyetinin dışında, onun dayandığı temellerden farklı medeniyetlerin bulunduğu fikrini savunan çoğul medeniyetler tezi antropolojinin de ilgi duyduğu bir konudur. Malum, antropoloji Batı medeniyetinin, siyasal ve ekonomik yayılmacılığının aracı olmanın yanı sıra, yeryüzünde sadece Batı medeniyeti olduğunu, Batılı olmayan halkların "medeni olmadıkları"nı, do-

layısıyla "üstün Batı uygarlığını benimsemekten başka seçenekleri yoktur" tezini neredeyse yüzyıl boyunca bilim diye savunmuş bir disiplindir.

Şimdilerde başta kültür teorisi olmak üzere, bütün sosyal bilimler alanında, bu tür oryantalist tezlerin hiçbir değerinin bulunmadığı, Batı sömürgeciliğinin yayılmasını sağlamaya dönük bilim dışı bir "ideolojik söylem" olduğu, tartışılmayacak kadar açık hâle gelmiştir.

Daha yakın zamanlara kadar bu meseleler konuşulurken mahcup bir tavır takınan Türkiye'nin, şimdilerde yüksek sesle "biz sizden farklı bir medeniyete mensubuz" demesinin arkasındaki etkilerden birincisi siyasetten gelmektedir. Demokratikleşme süreci Türkiye'de hâkim Batı vesayetini tasfiye eden bir toplumsallığın açıkça tezahürü olan yeni orta sınıfların oluşumu, yerli bir aydın zümrenin görünürlük kazanması gibi yerli tavırları geliştiren grupları ortaya çıkarmıştır. Toplumsal değişmelerin meydana getirdiği siyasal süreç, sistemde arka arkaya reformlarla demokrasiyi daha kalıcı hâle getirdikçe, siyasetten gelen bu cevap, aydınların içinde ciddi bir farklılaşmaya yol açarak, siyasette alınan tavra önem veren, Batılılaşma ideolojisini eleştiren, yeniden kendi medeniyet değerlerini merkeze alan arayışları ortaya çıkarmıştır.

Şüphesiz ki Batılılaşma akımının resmî siyaset hâlini aldığı zamanlarda da (hem İmparatorluk döneminde hem de Cumhuriyet devrinde) Batıcılığın eleştirisini yapan, ona teslim olmayan yerli bir düşünce hareketi mevcuttu fakat bugün ortaya çıkan yeni durumda esas olarak sadece bir Batılılaşma projesine karşı çıkılmıyor, aynı zamanda alternatif bir yerli modernleşme projesini inşa etme arayışı da söz konusudur. Bunun yaşanılan değişmelerin yarattığı dinamik bir durum olduğunun altını çizmek lazımdır. Bunda, Batı uygarlığının hegemonya kaybetmesinin ve Asya'nın ya da Doğu'nun yükseliş eğilimine gelmesinin payını ayrıca ele almak gerekmektedir.

Entelektüel Zemindeki Sorun

Entelektüel iklimin en önemli işlevlerinden biri kültürel gelişmeye katkı yapması, yaratıcı düşünceyi harekete geçirmesidir. Entelektüeller, kültürel birikimin içinden kendi düşünce sistematiğini kullanarak hem kendi kültürleri içinden uygarlıklarına yeni değer üretecek bir anlam sistemi kurmaya, hem de kendi medeniyetinin dünya görüşünü yaratarak, nesiller arasında sürekliliği sağlayacak soyut zeminleri yeniden inşa etmeye yönelirler. Aslında toplumlara kimlik kazandıran, onları farklılaştıran, başka medeniyetlerle muhtelif biçimlerde münasebet kuracak özgüven sağlayan da bu dünya görüşleridir.

Türk aydınının, tabiri caizse belini/omurgasını kıran, onları önce kendi medeniyetlerine yabancılaştıran, sonra başka bir medeniyete mensup olmak gibi imkânsız bir aşkın peşinde koşturan, kimlik bunalımına sokan, Cengiz Aytmatov'un söyleyişiyle "Mankurtlaştıran"[1] bu sürecin belirleyicilerinden ilki, bizim medeniyetimizin son büyük siyasi temsilcisi Osmanlı'nın Batı karşısında kaybetmesinin yol açtığı psikoloji ise, diğeri de Batı'nın entelektüel üretimi karşısında, zihinsel olarak ezik, teslimiyetçi bir tavır sergileyerek, bu durumu mutlak bir üstünlük kabul ederek Batı medeniyetine girme çabalarının savunusunu içeren Batılılaşma ideolojisidir.

Bugün Türkiye'nin siyaseten kendi medeniyetini savunan bir aşamaya gelmesini, önce aydınların fark etmesi gerekmektedir. Türkiye'nin en önemli, üstelik yeni olmayan sorunlarından biri elit sorunudur. Her toplumda elitler muhtelif sektörlerde kendi fonksiyonlarına uygun konumlara, statülere yerleştirilerek bir anlamda ödüllendirilmiş olurlar. Türkiye'deki sorun bu ülkenin egemen elitlerinin, fonksiyonlarını yitirmiş olmalarına (hatta ters fonksiyon üretmelerine) rağmen bu konumu işgal etmiş ve işgal etmeye devam ediyor olmasıyla ilgilidir. Bu kadro içinde siyasal elitler ve resmî aydınlar ön sırada durmaktadır.

---

1 Cengiz Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, İstanbul, Ketebe Yayınevi, 2021.

Daha yakın zamana kadar, demokratikleşme sürecinin ilerlemesinden rahatsızlık duyan, büyük bir istikrasızlığa, toplumsal barışı tehdit eden soruna karşı bile Türkiye'den yana tavır alamayan, hatta bir ara terörün tasfiye edilmesinden, toplumsal barışın kurulmasından korkarak Kandil'deki katillere dahi "sakın mücadeleden vazgeçmeyin, savaşa devam edin" diye adeta yalvaran gazeteci-yazar takımı bu elitler içinde en pespaye olanlardır.

Bunlar içinde İmparatorluk devrinde, asker yahut sivil bürokrat ailelerden gelen, Cumhuriyet döneminde her zaman kendi "çaplarından" daha önemli pozisyonlarda bulunan bu tür insanlara rastlamak şaşırtıcı olmamalıdır. Bunlar zümresel iktidar kaybı yaşadıkça demokratikleşmeye, Türk halkı demokrasiye sahip çıktıkça da halka düşman olan, halkına yabancılaştıkça da ülkesine düşman olmayı seçen bir kadronun elemanlarıdır.[2]

Egemen elitlerin toplumsal kökeni ne olursa olsun onların konumunu üreten mekanizmanın devlet ve ideoloji ekseninde yapılandığını unutmamak gerekir. Mesela bu kadro içerisinde paşazade birini görüp, "yahu bu adam neden böyle oldu" diye şaşırmanın bir anlamı yoktur, çünkü bu kadronun problemi, demokratik süreçlerin işlemesiyle, kendi zümrelerinin tarihsel iktidarlarını kaybetmesi karşısında ortaya koydukları tahammülsüzlükle ilgilidir.

Bu tahammülsüzlüğü, dün Türk Baasçılığı yaparak göstermeleriyle, bugün PKK Baasçılığına dönüştürmeleri arasında nitelik olarak bir fark bulunmamaktadır. Bu davranış biçimi, onların bireysel tutumlarını aşan bir özellik göstermektedir. Bu bakımdan şahsi hikâyeleri farklı olsa da onlardaki ortak davranışın kaynaklarına bakmak daha doğru olacaktır.

Esas itibarıyla, Türkiye'nin egemen elitlerinin toplumsal fonksiyonlarını yitirme sürecinin çelişkilerinin bu Baasçılıkla ortaya çıktığı ilk dönem 1970'li yıllardır. Bu dönem, şehirlerin hareket-

[2] Mithat Cemal Kuntay, *Üç İstanbul*, İstanbul, Everest Yayınları, 2023.

lendiği, sivil toplumun, sınıflaşmanın, toplumsal değişmenin kendisini hissettirdiği yıllardır. Egemen elitler, bu değişimin siyasal egemenliklerine yönelik bir tehdit oluşturduğunun farkındadırlar. Çünkü devlet ve ideoloji üzerinden kurdukları üstünlük, buna dayalı tarihsel iktidar alanı, toplumsal değişimin yarattığı dalgalarla sarsılmaya başlamıştır.

Resmî Aydınlar

Batılılaşma sürecinde, devlete egemen olan bürokratik/militer kadrolar ve onların sözcüsü olan resmî aydınların, toplumsal değişimin ürettiği farklılaşmalara dayanan demokratikleşme sürecinden ürkmesi, entelektüel yetersizliklerinden dolayı kendilerini sosyalist gösterme arzuları ya da zannetmeleri düpedüz Baasçı faşizan akımların içinde yer almaları, demokratikleşme süreci derinleştikçe PKK'ya bile ümit bağlamaları toplumsal konum kaybının yarattığı "sosyal şizofrenik" bir durum olarak açıklanabilir.

Burada temel sorun, bu hastalıklı zihniyete sahip olanlarda değil, Türkiye'nin elit yetiştirme mekanizmalarında aranmalıdır. "Devlet eşittir, Batılılaşma ideolojisinin taşıyıcısı olan egemen elitlerin tahakkümünde bir yapı" formülü çoktan çökmüştür. Bu yapının tortuları olan resmî aydınlar, siyasi kadrolar ve kurumlar hâlâ direnmeye, eski konumlarına dönmeye çaba gösteriyorlarsa da bunun mümkün olmadığı açıktır, fakat "temel sorun" hâlâ orta yerde durmaktadır, onu çözmek gerekir.

Bir ülkenin elit yetiştirme sorunu toplum ve devlet arasındaki çelişkilerin demokrasiyle aşılıp sivil dengelerin kurulmasıyla çözülebilir; bunun olması ise Batılılaşma-yerlileşme çelişkisinin çözümüne duyarlı yeni elitlerin yükselişiyle mümkün olacaktır. O zaman Türkiye, resmî aydınlar dediğimiz aslında "sözde aydın" tipinden kurtulacağı gibi, toplumsal fonksiyonlarıyla statüleri arasında denge kurulan, yeni bir elit sistemine sahip olmanın üretkenliğine de malik olabilir.

19. yüzyılda en çok tartışılan konulardan biri, geleneksel kavramların artık "Yeni Dünya"yı açıklayamayacağıyla ilgilidir. O yüzyıl, aynı zamanda bugün büyük ideolojiler olarak hâlâ tartışılan liberalizmden sosyalizme, cumhuriyetçilikten komünizme kadar birçok doktrinal ideolojinin ortaya çıktığı bir zaman dilimidir.

Modernleşme süreci daha erken dönemde başlamış olsa da ekonomik ve toplumsal hayattaki etkilerinin neredeyse bir toplumsal devrime dönüştüğü dönem bu 19. yüzyıldır. Toplumu ve dünyayı anlamak bakımından geleneksel bakış açılarının, dünya görüşlerinin bu yeni durumu anlayacak ve açıklayacak kavramsal çerçevesinin bulunmayışı, ideolojilerin yükselişinin temel nedenlerinden biri sayılabilir.

Bizim coğrafyamız ve uygarlık alanımızda, modernleşmenin ortaya çıkışının ve etkilerinin daha geç bir zamanda, o da Batı üzerinden kültürel/ideolojik olarak ithal edildiği bilinmektedir. Sadece bu tespit bile iki önemli sorunu işaret etmektedir: Bunlardan biri, kendi modernleşmesini üretmemiş olan toplumların "modernleşmeyi Batılılaşma" olarak, "politik bir proje" biçiminde algılaması; ikincisi, modernleşme sürecinin ideolojilerini ise ya ithal etmesi ya da o tepkisel ideolojik kalıplar içerisinden bu sürece karşılık verme çabasıdır.

Bizim coğrafyamızda İslamcılık, Batılılaşma, liberalizm, diğerleri de modern ideolojilere yine ideoloji bağlamında verilen bir cevabın adlarıdır. Bunun ne kadar mümkün olduğu, ne kadar sorunlu olduğu, üzerinde mutlaka durulması gereken bir konudur. Zaman zaman yapılan İslamcılık tartışmalarının bu analitik çerçevenin dışında politik önyargılarla ve bazı İslamcı grupların cemaatsel iç kavga diliyle yapıldığını görmek ilginçtir, çünkü bunların doğrudan doğruya bir ideoloji olarak İslamcılık problemini anlamaktan uzak iddiaların karşılıklı ortaya dökülmesinden başka bir amaca hizmet etme ihtimalleri yoktur.

Bir ideoloji olarak İslamcılıktan bahsedilecekse, bu bağlamı ilk defa işaret eden Şerif Mardin'i anmak gerekir. Şerif Bey fikir tari-

himizi ele alan çalışmalarında 19. yüzyıl pozitivist aklının muhtelif fikir hareketleri üzerindeki yansımalarına işaret eder.[3] Türk düşünce hayatının bırakınız 19. yüzyılı, 20. Yüzyılda, hatta günümüzde bile bu pozitivist aklın tortularından kurtulamadığını gösteren birçok örnek söz konusudur ve gündelik tartışmalarda bile bu dilin etkisini görmek şaşırtıcı değildir.

Bugünkü Türkiye aslında yaşadığı değişimle benim çoğu zaman "toplumsal devrim" diye isimlendirdiğim büyük dönüşümle hem İslamcılık hem de diğer ideolojilerin toplumsal gerçeklik karşısındaki konumlarının yeniden sorgulanmasına, moda tabirle yeniden yapılandırılmasına ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştur.

Bu çerçevede anti-demokratik, monolitik zihniyetin kapalı dünya görüşü, 19. yüzyılın ruhu veya o dönemin aklı bağlamında oluşmuş sert ideolojiler, demokratikleşme süreciyle birlikte yerini muhafazakârlık-demokratlık-millilik gibi yeni politik çoğulcu anlayışlara evrilmeye bırakmıştır.

Açıkça belirtmek gerekirse hem Türkiye'nin toplumsal dönüşümü hem bu değişimi yöneten siyasal kadroların demokratikleşme sürecindeki rolü, 19. yüzyıl bağlamındaki İslamcılık ideolojisinin Müslümanlıkla yeniden sorgulanmasını da mümkün kılabilir. Türkiye'nin demokratikleşmesinde ön alan muhafazakâr kadroların aynı gelenek içerisinden gelen çeşitli kapalı toplulukların, cemaatlerin değişime dirençlerinden dolayı zaman zaman İslamcılıktan "sapma" suçlamasıyla karşılaşmış olmasına da bu bağlamda bakılabilir.[4]

Eğer bilgi sosyolojisi diye bir bilimsel disiplin varsa, bilgi teorisi diye bilinen bu tür sorunların nasıl analiz edileceğine dair bir bilimsel yaklaşım varsa, bu tür meseleleri dogmatik olarak ele almak bilim dışı ve yanıltıcı olacaktır.

İdeolojiler tarihsel bağlamları içinde ele alınırlar. Bu bağlamın içinde, o ideolojinin ortaya çıktığı toplumsal ilişkiler, o ideolojinin

---

3 Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

4 İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011.

dayandığı veya taşıyıcısı olan toplumsal aktörler, yani zümreler, sınıflar, gruplar söz konusudur. Bunları temellendiren toplumsal kurumlar, toplumsal davranış kalıpları gibi toplumsal yapının katmanları düşünüldüğünde ideolojilerin, bu bağlamın eseri veya bu süreçlerde yaşayan sorunların ürettiği fikrî hareketlerin etkileşiminden doğan düşünce sistemleri olduğunu anlamak mümkün olacaktır.

Meseleye bu açıdan bakıldığında, eski toplumsal yapının, eski sorunların ve onları üreten toplumsal ilişkilerin meydana çıkardığı düşünsel zeminin fikirleri olan ideolojileri bugün eleştirmek, onların kalıplarının dışına çıkmak işin doğası gereğidir fakat sorunludur.

İslamcılık ideolojisi, Batılılaşma hareketleri karşısında yerli bir tavır arayışı olarak elbette saygıdeğer bir yaklaşıma sahiptir fakat o da diğer ideolojiler gibi hatta onların simetrisinde oluşan bir ideoloji olarak onlarla aynı düşünsel zihniyet kalıpları tarafından etkilenmiştir ki burada o düşüncenin çerçevesinde zamanın ruhunu oluşturan pozitivizmi, oryantalist tezleri dolayısıyla onlara karşıt bir tavrın meydana getirdiği sorunları da bünyesinde taşıdığının belirtilmesi gerekir. Daha önemlisi ise İslamcı ideolojinin, İslam gibi evrensel/zaman ötesi bir dinden Batılı ideolojilerin kalıbında bir ideoloji çıkarmaya kalkılmasıdır ki bu zemin bugün hem düşünsel bakımdan hem de toplumsal ilişkiler bakımından yapısal olarak kökten değişmiştir; bu evrede liberalizm, sosyalizm gibi doktrinal ideolojiler büyük dönüşüm geçirmek durumunda kalmışlardır. Tıpkı milliyetçilik ideolojisinin önce emperyalizm daha sonraysa küresel kapitalist çağda karşılaştığı durumda yeni formasyon kazanması gibi. Onların formunda simetrik bir ideoloji olarak kurulmak istenen herhangi bir ideolojinin de tarihe karşı durmasının mümkün olmayacağı açıktır; bu sebeple İslamcıların, muhafazakârlık ve demokratikleşme arasında yaşanan Türkiye tecrübesinde ortaya çıkan değişim dinamiğini iyi anlamak gerekir.

Türkiye eski toplumsal yapıyı oluşturan kurumları, devlet-toplum ve ekonomi-piyasa ilişkilerini temelden değiştirdiği

gibi toplumsal zümre düzenini, tabakalaşma sisteminin dayandığı mekanizmaları da yenileyerek (tarımsal toplumun zümresel farklılaşmasıyla endüstriyel toplumun sınıfsal farklılaşmaları üreten mekanizmalardaki değişim), yeni bir dizi toplumsal aktörün tarih sahnesine çıkmasının şartlarını hazırlamıştır. Dolayısıyla, burada artık eski toplumsal ilişkilerin üzerinde yükselen siyasi anlayışların, mücadele biçimlerinin, onların ideolojilerinin devam ettirilmesinin gereğini savunanlar olabilir fakat tarih yeniliklerle ilerlemektedir. Yeni toplumsal ilişkiler düzeninde yeni siyasal anlayışlar, yeni siyasal akımların yükselmesi bunun ifadesidir.

Statükocu Aydın Çıkmazı

Siyasette "millî ve yerli olma" yönündeki tartışmalar geniş bir ilgi uyandırmaktadır. Yanlış hatırlamıyorsam, bu kavramları kendine has analizleriyle ilk kullanan düşünce adamı Attilâ İlhan'dı. Milletin büyük çoğunluğunda sempati toplayan, destek gören bu konuya gelen itirazlara baktığımızda iki tavır dikkat çekmektedir. Bir grup aydın-yazar çizerin, "biz millî değil miyiz" türünden meseleyi anlamaktan uzak bir düzeyde, yine o bilinen "Batıcı toplumsal şizofreni" üzerinden itirazlarını seslendirmeye çalıştıkları, bir anlamda tepkisel tavrıdır. Bir başka grup ise düpedüz "ne millîsi ne yerlisi" anlamına gelecek sözler söylemekte ve millî/yerli olana açıkça düşmanca tavır sergilemektedir.

Türkler, bu topraklarda, dile kolay, bin yıldır yaşamaktadır ve bu süre içerisinde kurdukları Osmanlı İmparatorluğu yeryüzünün bilinen tarih içindeki, en uzun ömürlü en büyük iki imparatorluğundan biridir. Osmanlı yönetim sisteminin, kendi çağdaşları içinde mukayeseli bir üstünlüğü olduğunu, yeryüzünün başarıyla uygulanmış meritokratik ilk düzenlemelerden biri olduğunu söyleyen birçok siyaset bilimci ve tarihçi vardır.[5]

---

[5] Nurettin Topçu, *İradenin Davası - Devlet ve Demokrasi*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011.

Bu meselelerle uğraşanların en çok üzerinde durduğu konuların başında "devşirme sistemi" gelmektedir. Bilindiği gibi, devşirme sistemi imparatorluğun yönetici ve asker yetiştirme mekanizmasıdır. Devşirilen çocuklar, tam anlamıyla bir kültürleşme denilebilecek programa tâbi tutularak, gerçek anlamda "yerli kültür"e dâhil olacak şekilde yetiştirilirler. Onların içinde tarihimizin büyük devlet adamları, bürokratları ve askerleri vardır. İçlerinde sayısız kahraman, şehit ve gazi bulunmaktadır. Bu tarihi meseleyi hatırlatmamın sebebi, "millî ve yerli olmanın" asla etnik bir temelinin olmaması hatta dini inançla da sınırlı kalmamasıdır. Bu noktada hep aklıma 57. Alayın Müslüman olmayan kahraman doktoru gelir. Bu toprakların ruhuna sahip çıkmak, bu halkın varlığına saygı duymak ve elbette ki bu ülkenin bağımsızlığını savunmak, millî olmak için yeterlidir.

Bazılarının zaman zaman küçümsediği, imparatorluğun devşirme bürokratları şüphesiz yerlidirler. Onların hassasiyetine sahip olmayan, bilhassa Batılılaşma döneminde rastlanan bazı örnekler sadece devşirmeler arasından çıkmamıştır, bürokrat ve aydınlar arasında çok farklı kökenden gelen, bırakınız millî olmayı, yerli bile olmayan birçok kimsenin adı, "Batılılaşma" anlayışıyla düzenlenmiş resmî tarih eğitiminde zaten herkese ezberlettirilmiştir. Daha sonra da ele alacağımız gibi yerli olmak, insanların yaşadıkları topraklara, ülkeye karşı sorumlu olmasını; en sade söyleyişiyle, millî olmak ise tarihine, kültürüne, devletine, kimliğine millete karşı sorumluluk bilinciyle sahip çıkmayı gerektirir. Dolayısıyla bunlar karşıt değil tamamlayıcı tutumlardır.

Bugün Türkiye'ye karşı tavır alan çağdaşımız "devşirme aydınlar"a baktığımızda neyi görmekteyiz? Türkiye'nin hangi meselesi varsa onlar karşı tarafta yer almışlardır. Ermeni meselesinde Taşnak tezlerini savunan, Avrupa Birliği konusunda kâh Almancı kâh Fransız, bütün konularda Amerikancı olan, Suriye meselesinde açıkça Baasçı olan onlardır. PKK terörünün yanında yer alıp, Kandil'e giderek "ne barışı, savaşmaya devam edin, silah bırakmayın"

diye yalvaran, üstelik IŞİD'i örgütleyen istihbarat yapısının sahibi ABD'ye "Türkiye IŞİD'e yardım ediyor, onu terör karşısında yalnız bırakın" diye kışkırtmaya kalkan, sabah akşam ülkenin bütün kurumlarına, en aşağılık saldırıları yapan onlardır.

Bunların "devşirme aydın" olmasıyla imparatorluğun "devşirme bürokratlar"ını birbirine karıştırmamak lazımdır. İmparatorluğun bürokratları, yerlileştirilmek üzere devşirilmişlerdir. Bugünkü "devşirme aydınlar" ise yabancılaştırılma operasyonu üzerinden devşirilmişlerdir. Bunların bütün dünya görüşleri Batılılaşma ideolojisi vasıtasıyla şekillendirildiği için, kendi dünyalarına, evlerine yabancıdırlar ve devşirildikleri merkezlere bağlı hareket etmelerinde şaşılacak bir şey bulunmamaktadır.

Onlar bu ülkenin halkına, onun tarihine, geleneğine düşman oldukları için onun tercihlerine, iradesine dolayısıyla demokrasisine de düşmandırlar. Türkiye'nin demokrasi içinde büyümesi onlar için felaket demektir. Onların bu gelişmeden rahatsız olduğunu görmek şaşırtıcı sayılmamalıdır. Bu rahatsızlık belirtilerinin birkaç noktada toplandığını söyleyebiliriz.

Bunlardan ilki, tarihsel bilinç ifade eden cümlelere karşı duyulan tepkilerde görülebilir. Tarih bilinci sorunu ve kafa karışıklığının yanı sıra kavramsal yetersizlik ve terminoloji problemi de olduğunu görmek gerekir. Tarih bilinci, toplumsal değişme fikriyle ortaya çıkar. Zihinsel olarak toplum, kültür, toplumsal kurumlar daha geniş ölçekte ise medeniyet gibi yapıların tarihsel inşa ve yenilenme, dolayısıyla değişme sayesinde ortaya çıktıklarını anlamak, böyle bir fikre sahip olmak, tarih bilincine sahip olmayı mümkün kılacaktır.

Bu ülkede aydın sorunu, bir boyutuyla bu meseleyle ilgilidir. Tarihe karşı yabancılaşmış olmak, dolayısıyla değişimi anlamayı zorlaştırmakta, "değişim içinde süreklilik" fikrine ulaşmayı imkânsız kılmaktadır. Bir bakıma, "kimlik krizi"nin yaşanmasına yol açan en önemli sebeplerden biri de budur. Aydınların önemli bir kısmının yaşadığı "tarihe yabancılaşma"nın temelinde kendi tarih-

lerini ötekileştirme, bunun kaynağında ise kendi halkına yabancılaşma veya gündelik tabirle kendi halkını yabancı görme anlayışı yatmaktadır.

Tarih bilinci, kendi kültür ve kendi halkının varoluşuyla, bireyin kendi kimliği arasındaki ilişkiyi zihinsel olarak inşa etme çabasının ürünüdür. Türkiye'de siyasi hareketlerin, tarih ve devlet bilincine sahip bir kadrosunun bulunması sadece bir tarih ve kültür meselesi, bir demokrasi meselesi değildir. Bu bir meşruiyet, varoluş ve gelecek vizyonunu ön plana çıkaran bir davranıştır. Bu bağlamda "emperyal devlet geleneği"nin telaffuz edilmesini, Türkiye'nin bölgesinde yaşanan sorunlara dönük yeni bir "barış hamlesi" olarak düşünmek gerekir. Bu Pax-Ottomana'dan sonra Pax-Türkiye vizyonudur. Türkiye bunu gerçekleştirebilecek düzeye geldiği zaman, bundan sadece bu topraklarda yaşayan insanlar mutlu olmaz. Bu Ortadoğu'dan Afrika'ya Balkanlardan Kafkaslara kadar insanlık için yeni bir barış çağının müjdecisi olur. Kendi kimliğine yabancılaşmış devşirme zihniyetli aydınların anlamadığı şey, bu durumdan asıl rahatsız olanların, neredeyse iki yüzyıldır bu coğrafyalarda emperyalist bağımlık ilişkileriyle tahakküm kuran Batılı merkezlerin olduğudur. Devşirme aydınların sorunu Batı'yla ilişkilerini Batıcılık ideolojisi dışında eleştirel bir biçimde yeniden kuramamaları, bunu da entelektüel bir zeminde gerçekleştirme ihtiyaçlarıdır. Bu durum aydınların aynı zamanda entelektüel bir düzeye yükselme çabasını gerektirir ki bu kolay bir iş değildir.

Aydın Sorununun Boyutları

Aydın sorunu derin boyutları olan bir konudur. Hiç şüphesiz, toplumu biçimlendiren aydınlar değildir fakat aydınların toplumsal gelişme içinde önemli fonksiyonları bulunmaktadır. Bunların başında, şüphesiz, düşünsel problematik oluşturmak gelmektedir. Verili olanın kapsamı içinde hareket eden aydınların bunu değiştirme çabaları, kapasiteleri yoksa bile yapacakları şey, hiç olmazsa, verili

durum içerisinde düşünsel problematiğin inşasına çabalamaktır. Türkiye'nin aydın geleneğinde zaman zaman verili olanı aşan aydın çıkışlarının olduğunu görmek zor değildir. Bununla beraber, Türkiye'deki hegemonik iktidarın uzantısı yani Batıcı bürokratik kadroların devamı niteliğinde konumlanmış resmî aydınların fonksiyonlarını tarihsel olarak kaybettikleri durumlarda ortaya çıkan çelişkiler bizatihi problemin kendisi hâline gelmektedir.

Kim bu hegemonik iktidarın aydınları diye sorulursa aslında onları hepinizin tanıdığını söylemek isterim. Daha düne kadar her şey onlardan soruluyordu. Türkiye'nin takip etmesi gereken dış politikadan, ekonomik ve sosyal politikalara kadar her şeyi onlar biliyordu. Hatta onlar neredeyse "doğrunun sesi" değil, bizatihi kendisiydiler. "Cumhuriyetin burjuvazisi" diyebileceğimiz imtiyazlı bir zümrenin çocukları olarak dünyaya gelmenin keyfini ve lüksünü bugüne kadar yaşadıkları aşikârdı. Anadolu'nun köylerinde ilkokul, kasabalarında ortaokul, birçok şehrinde lise yokken onlar iyi okullarda okumuşlar, genellikle devlet parasıyla yurtdışına gidip, "bilgi ve görgülerini artırıp" dönmüşlerdi. Onların öyle sıradan, devlet görevlerine talip olup memurlaşacak hâlleri yoktu. Bu sebeple, ya yarı resmî yayın organı gazetelerde ya da "resmî ideolojinin liberal gazetelerinde" her birine uygun bir pozisyon bulunmuştu. Bazılarına ise, Hariciye, TRT, DPT gibi zamanın imtiyazlı devlet kuruluşlarında özel konumlarda pozisyon verilmişti. Aralarından daha şanslı olanların Batı merkezli uluslararası kuruluşlarda görevlendirildiğini de unutmamak lazım.

Eski toplumun "resmî aydın/bürokratları" ideolojik olarak anti-demokratik devletle aynı doğrultuda konumlanmışlardı. İdeolojilerinin "yapay bir sol"u yansıtmasının hiçbir önemi yoktu. Çünkü ülkeye sol lazımsa solcu, sağ lazımsa sağcı olmaya ayarlanmışlardı; ne var ki 60-70'li yılların dünyasında sol yükseldiği için, onların yükselen bir siyasal çizgiyi takip etmeleri organik olarak solla bir ilgisi olmadan da tüketilecek bir imkândı, faydalı bir şeydi onlar için.

Aydın Despotizmi

Türkiye'nin aydın sorunundan bahsederken, onlarının ideolojik formasyonunu belirleyen birkaç faktörden bahsetmek gerekir: Birincisi, Batılılaşma akımı içinde şekillenmiş olmanın problemleridir. Batı karşısında kaybetmiş ama sömürge olmamış bir ülkenin elitlerinin kendi halkına zorla uyguladığı "Batılılaştırma politikası" aslında düpedüz sömürgeciliğin birçok ülkedeki uygulamasından farklı değildir. Batı'dan farklı bir tarihe, kimliğe ve uygarlığa sahip olan Türkiye, zorla Batılılaştırılmaya çalışılırken bu resmî aydınlar uygulanan politikaların hem yapıcısı hem uygulayıcısı hem de savunucusu olmuşlardır.

İkinci özellik, bu aydınların halkla olan kültürel farklılığı ve çatışmasıdır. Türk halkı, Batı karşısında kendi kültür ve uygarlık değerlerinin kaynakları olan tarihine ve kültürüne sarıldıkça, Batı'ya yönelen resmî aydınlarla arasındaki toplumsal mesafe giderek açılmıştır. Bu durum, kaçınılmaz bir şekilde, halkla resmî aydınlar arasındaki çatışmayı şiddetlendirecektir.

Üçüncü husus doğrudan doğruya demokrasiyle ilgilidir. Halk, devleti ele geçirmiş "asker-bürokrat-aydın" zümrelerin uyguladığı "zoraki kültür değiştirme" politikası olan Batılılaştırmaya karşı demokrasiye bir varoluş yolu olarak sahip çıktıkça halk ve resmî aydınlar arasındaki ilişki, demokrasi ile demokrasi karşıtlığı ekseninde şekillenmiştir.

Sorun da bu noktada düğümlenmektedir. Türkiye'nin resmî aydınları, Türkiye'nin bir döneminin eski egemen zümresinin sesi ve soluğu, sözcüsü olarak, tipik bir sömürge misyoneri gibi, yerli olan ne varsa nefret ettikleri için bu milletin tarihine, kültürüne, inançlarına saldırıya devam etmişlerdir. Demokrasiyi, bu halkı koruyan, kendi konumlarını tehdit eden, bir unsur olarak gördükleri için ona düşman olmuşlardır. Bakmayın siz onların her sıkıştıklarında demokrasiden bahsetmek zorunda kalmalarına. Eski hegemonik yapının aydınları için baş düşman demokrasidir, özgürlüklerdir.

Soru şudur: Bu eski yapının aydınları dünyanın ve Türkiye'nin değiştiğinin farkında değil midirler? Türkiye'nin eski toplumsal/politik yapısının ürünü olan, devletçi kapitalist ilişkilerin rantlarıyla büyüyen medya patronlarının kendilerine tahsis ettiği kompartımanlarda, bir avuç elitin gazete köşelerinde bu ülkeyi yönetme güçlerini kaybettiklerinin farkında değiller midir? Türkiye'nin toplumsal değişimi, siyaset yoluyla devleti bu eski iktidar zümresinin tahakkümünden kurtardığı gibi, ekonomik politikalarda piyasa vasıtasıyla yeni ve üretken bir girişimci sınıf yaratma yolunda da büyük bir mesafe kat etmiştir.

Bugünlerde Türkiye'nin anti-demokratik aydınlarının bazılarının son ümidi, PKK'nın silahlı mücadele üzerinden ve FETÖ yapılanması tarafından ülkenin istikrarsızlaştırmasıyla yeni bir fırsat bulmak ya da "Batı'nın baskısıyla" Meclis'in ve hükümetin, eski yapıyı değiştirmeye yönelik uygulamalarını engellemekte toplanmaktadır. Türkiye hem sistem değişimi hem de toplumsal değişimin yenileme gücüyle anti-demokratik unsurları tasfiye ettikçe bu ümitlerinde de hayal kırıklığı yaşayacaklarını tahmin etmek zor değildir.

Burada sorunu şu şekilde analiz etmek mümkündür: Elbette ki anti-demokratik yapının zihinsel tortularıyla beslenmiş bir aydın zümrenin birdenbire yok olması beklenemez. Hayati derecede önemli olan, Türkiye'nin entelektüel ikliminin sadece onları değil onların karşısında yer alan, onlara karşıt bir biçimde oluşan farklı grupların zihinsel yapılarının da Türkiye'nin yaşadığı değişime paralel şekilde demokrasiye açılmasıdır. Otoriter Cumhuriyet'in resmî aydınlarının anti-demokrat kimliği ile buna karşı mücadele eden ya da tavır alan zihin yapılarının konumlarını değiştirecek, zihinsel kodlarını yenileyecek kaynaklar, toplumsal değişimin filizlenmesine imkân verdiği demokratikleşme sürecinde yatmaktadır. Bu zihinsel değişim karşıtlıkların, diyalektik biçimde dönüşümüne, kutuplaşmanın demokratik mücadeleye, fikrî temellerde çoğulculuğa evrileceğini öngörmek mümkündür.

Bugünkü Türkiye'nin anti-demokratik aydınları, aslında neyi kaybettiklerinin farkındadırlar fakat yeni aydınların da değişen Türkiye'nin yönünü analiz ederek yeni fikirler yaratmak zorunda olan insanların neyi kazandıklarını neyi kaybettiklerini daha iyi muhasebe etme misyonuyla karşı karşıya olduklarını da bilmeleri gerekir. Otoriter siyasal kültüre karşıt biçimlenen zihniyet yapısının da simetrik bir biçimde hastalıklı eğilimleri taşıma ihtimalini hesaba katmadan sorun anlaşılamaz. Bu karşıtlık ekseninde oluşan sorunu şu söylemde örneklendirmek mümkündür: Bu değişim sürecinde "Siz kaybettiniz, yeni durumun efendisi biziz" anlayışı, dönüştürmeye çalışılan davranış kalıbına değişimi isteyenlerin kendilerinin de girdiğini gösterir ki, bu durumda yeniyi temsil etme, kavrama imkânı ortada kalmayacaktır. Eski davranış kalıbı içinden hareket edenler yeni bir durum yaratamazlar.

3

PARTİLER VE SİYASET

Modern toplum yapısında siyasetin işleyişinde, devletle toplum, devletle birey, toplumla birey arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi oldukça önemli bir meseledir. Çağdaş demokrasilerde devletin göreli özerk konumu yani devletin tek bir grubun, tek bir etnisitenin ya da tek bir sınıfın mutlak hâkimiyetinde olmadığı bir durum söz konusudur. Bu tür yapılardan demokrasiye geçmek daha mümkündür. Totaliter rejimlerde ise durum tersidir.

Devlet içinde, örgütlü siyasi kadronun devletin gücünü kullanma potansiyelini harekete geçirmesine imkân verildiğinde bu özerklik durumu ortadan kalkarak, bu kurum topluma karşı güç kullanan bir konuma gelecektir ki bunun modern öncesi zamanlardan itibaren ciddi bir sorun olduğu üzerinde çokça durulmuş bir konudur.

Devletin gücünün sınırlandırılması, ancak devlet ve toplum arasında denge kurulmasıyla, yani toplumdaki sivil yapıların güç kazanmasıyla ortaya çıkabilecek bir gelişmedir ki bunun mümkün olabilmesi için toplumun farklılaşması, toplumsal fonksiyonlarının örgütlü bir hâle gelmesi, yani işbölümünün yoğunlaşması, mesleki farklılaşmalardan sınıfsal bölünmelere doğru yeni bir ilişki biçimini üretecek tarihsel gelişmelerin yaşanması gerekmektedir. Bunların devleti sınırlandıracak bir hâl almasının diğer bir şartı da sivil sektörlerin ekonomik gücünün, devlet karşısında, devlet dışında bir gelişmişlik düzeyine ulaşmasıyla ilgilidir.

Medeniyetlerin kurulduğu her yerde varlık gösteren devletin toplum tarafından sınırlandırılması ise oldukça yeni olan bir gelişme sayılabilir, çünkü ancak modern zamanlarda, sivil yapıların, kurumların, sivil toplumsal unsurların gelişmesiyle birlikte, toplum, devleti sınırlandırabilecek bir aşamaya gelmiştir.

Sanayileşmenin en belirgin neticeleri toplumsal yapıları sınıfsal farklılaşmalara uğratması, toplumun sivil kurumlarına gelişme alanları açması, piyasa ilişkileriyle özerk bir ekonomik güç üretmesidir. İnsanlık tarihi için yeni bir dönemin başlamasını ifade eden modernleşmenin, tarımsal ilişkileri çözerek başlattığı şehirleşmeyle sadece yeni bir hayat tarzını kurmakla kalmayıp birey ve toplum ilişkilerini de değiştirdiği görülmektedir. Bu süreçte birey kapalı cemaat yapılarının dışında bir dünyaya açılarak toplumsal ilişkilerde bir toplumsal kurum üyesi, sınıfsal ilişkilerde bir sınıfa mensubiyet, devlet karşısında yurttaş olma gibi temelde üç alanda yeni taleplerle yeni imkânlara açılmaktadır. Kısacası, bu sürecin en önemli neticesi devlet karşısında sivil alanda meydana gelen örgütlenmelerin devletin gücünü sınırlandırması ve elbette siyasete katılma talepleridir. Modernleşme sürecinde ortaya çıkan bu kurumsal yapıların en önemlileri arasında sendikaları, kooperatifleri, dernekleri, kitle iletişim araçlarının öncüsü olan basını, gazeteleri, kısacası medya ve partileri saymak gerekir.

Modern toplum devlet karşısında güçsüz, zayıf kalan insanların kitlesel bir güç olarak örgütlenme potansiyellerini ortaya çıkarıp bunu fiiliyata dönüştürdükçe, onları örgütlü gruplara, sınıflara, meslek birliklerine ve benzeri yapılara sahip kıldıkça, siyasete katılmaları zorlayıcı bir hâl almıştır ki işçi partilerinin, liberal veya başka siyasi teşkilatların ortaya çıkması bu sürecin ürünü olarak tarih sahnesinde yer almalarını mümkün kılmıştır.

Elbette bu gelişmeler kolay olmamıştır. Sanayileşme sürecinin başlamasına, modern toplumun kurumlarının gelişmeye başlamasına rağmen, geleneksel devlet yapılarının, onların içindeki güç merkezlerinin devletin iktidarını kolayca paylaşmak isteyecekleri-

ni beklemek elbette gerçekçi değildir. Zaten siyasal devrimler çağı diye nitelendirilen 18. ve 19. yüzyıllarda bunun muhtelif örneklerine rastlamak kolaydır fakat modernleşme süreci gecikmiş ülkelerde bu devrimlerin 20. yüzyılda yaşandığı da bilinmektedir.

Yakın Türkiye tarihine baktığımız zaman bu meselelerin İmparatorluk döneminden Cumhuriyet'e uzandığını tespit etmek mümkündür. Tarihin gördüğü en uzun ve en büyük imparatorluklarından biri olması Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecinde yaşadığı siyasi olayların daha karmaşık olmasına yol açmış, birçok problemin üst üste gelmesine sebep olmuştur.

Bunları kısaca tespit etmek gerekirse, İmparatorluğun erken sanayileşmiş İngiltere başta olmak üzere, Batılı ülkelerin hedefi hâline gelmesi, Osmanlıyı askerî ve teknolojik bakımdan avantajlı konumda olan Batı'nın siyasi baskılarına açık hâle getirmiştir. Bu durum, imparatorluk içinde çıkış yolu arayışlarında, önce bizde olmayanları Avrupa'dan alalım şeklinde pragmatik tavırlara, sonra Batılılaşma hareketlerinin ön plana çıkmasına yol açmıştır. Muhtelif dönemlerde farklı Batılı devletlerle işbirliği siyasetiyle başlayan süreç, Batı gibi olma arzusuyla Batı'yı taklit etme arayışına, oradan bunu medeniyet değiştirme projesi gibi bir ideolojiye yönelecek, bu konuda yenileşme hareketleri diye bilinen, reform adı altındaki uygulamaların ortaya çıkmasına ve yaygınlık kazanmasına sebebiyet verecektir.

Meselenin esas itibariyle sanayileşme etrafında ortaya çıktığının görülememiş olması, sanayinin gücünden çok Batı'nın çeşitli kurum ve kurumsal ilişkilere odaklanılmasına, dolayısıyla onların benimsenmesine dönük bir yaklaşıma yol açmıştır. Osmanlı aydın ve bürokratları tarafından meselenin bu şeklinde ele alınması, Batı hayranlığının giderek yaygınlaşması anlamına gelen "Avrupalılaşma" denilen bir arzuya, oradan ideolojik bir tavra dönüşmüştür ki sıkça vurgulandığı gibi bunun farklı biçimlerde de olsa günümüze uzandığını görmek mümkündür.

Batıda sanayileşmenin meydana getirdiği toplumsal değişmelerin belli başlı parametreleri olarak şu başlıkları belirlemek mümkündür:

1) Şehirleşme 2) Geleneksel kapalı cemaat yapılarından açık toplumsallıklara (cemiyete) geçiş[1] 3) Kendine yeten kapalı ekonomilerden pazar ekonomisine veya piyasa ilişkilerine geçiş; 4) Farklılaşmamış homojen toplumsal ilişkilerden sınıfsal ekseninde farklılaşan bir yeni ilişki biçimine geçiş; 5) Bireyselleşmenin yükselme süreci ve bunun önemli bir parçası olarak bireyin bir "siyasi zatiyet" olarak yükselişi.

Bu parametreler etrafında yaşanan süreç Batılı toplumlarda modern toplumsal kurumların arkasındaki toplumsal dinamiktir fakat tarihsel ve toplumsal bakımdan bu sürecin dışında farklı özelliklere sahip olan imparatorluk yapısı içinde girişilen Batılılaşma siyaseti, Osmanlı toplumunda oldukça farklı bir oluşumun ortaya çıkmasının şartlarını hazırlayacaktır. Türkiye'de siyaset sürecinin işleyiş mekanizmasını anlamak bakımından bunların analiz edilmesi, siyasi partileşme sürecinin nasıl işlediğini görmek için de mutlaka üzerinde durulması gerekir.

İmparatorluk, toplumsal kurumlar ve onlar etrafında yapılaşmış ilişkiler, yüzlerce yıllık tarımsal imparatorluğun şekillendirdiği bir bünye yaratmıştır. Burada siyaset kurumu, ekonomik organizasyon, toplumsal zümreler arasındaki ilişkilerin geleneksel karakteri, Batılılaşma politikalarıyla çözülürken sanayinin gücünden, sanayileşmenin taşıyıcı aktörlerinden mahrum bir toplumda devlet-toplum ilişkilerinin Batı'dan farklı seyretmesini anlamak gerekir.

Sanayi, pazar, üretim yapısının değişmesi ekseninde gelişen yukarıda söz konusu ettiğimiz parametrelerin ortaya çıktığı Batı modernleşmesiyle Batılılaşma arasındaki süreçlerin toplumsal temelleri farklı olduğu için, netice itibariyle ortaya çıkan tablonun da farklı olması şaşırtıcı değildir.

Meseleyi ortaya koymak bakımından ekonomik ilişkilerdeki değişmeyi bir tarafa bırakarak siyasal sürece yoğunlaşırsak şunları

[1] Ferdinand Tönnies, *Cemaat ve Cemiyet*, İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019.

görebiliriz: Sanayileşme süreciyle büyüyen pazar ilişkilerinin geleneksel ticaretten farklılaştırdığı yeni mesleklerin, yeni sınıfların, daha genel anlamıyla yeni şehirlilerin taşıdığı modernleşme şartlarından uzak bir yapıda Batılılaşma, ideolojik olarak bürokrasiye, devlet üzerinden toplumu şekillendirme, değiştirme, dolayısıyla siyaset yapma fırsatını ortaya çıkartmıştır. Böyle bir ortamda bürokrasi iki önemli faaliyete koyulacaktır. İlki, bürokrasinin bir zümre olarak bu ideolojiyi kendi toplumsal konumunu yükseltmek için bir araç hâline sokan sürecin imkânlarını sonuna kadar kullanarak kendisini onunla özdeşleştirmesidir. Diğeri ise toplumu değiştirilecek bir "nesne" olarak görüp üzerinde her türlü değiştirme işlemini yapmak üzere harekete geçmesidir.

Yakın zamanlarda o çok kullanılan "vesayet" kavramını aşan bir ilişki biçiminden söz ettiğimi vurgulamak isterim. Burada birisine "vasi" olma değil toplumu "şeyleştirme" ve ona her türlü müdahale hakkını kendinde gören bir zümrenin davranış biçimi söz konusudur ki bunun kaçınılmaz sonucu bürokrasinin anti-demokratik bir siyasal kimliğe sahip olması ve otoriterleşmesi sürecine, bir başka söyleyişle "bürokratik tahakküm geleneği"ne geçişidir.

Bu geleneğin yani bürokrasinin Batılılaşma sürecindeki yükselişiyle başlayan olayların İmparatorluğun hızlı düşüşüne tekabül ettiğini, hatta sonunu getirdiğini bugün artık herkes bilmektedir fakat burada siyasal literatüre hâkim olan bakış açısını ayrıca hatırlatmak gerekir. Orada neler anlatılmakta olduğuna kısaca değinmek faydalı olabilir.

Ünlü siyasi tarih yorumcularımıza, akademik çevrelere hâkim olan görüşe baktığımızda İmparatorluğun kötü gittiği dönemlerde aydın/bürokrat ittifakını oluşturan başta Tanzimat paşaları olmak üzere reformcu bürokratlar, yenileşme hareketini başlatmışlardır. Burada ne onların devleti zümresel olarak ele geçirdiğinden bahsedilmekte ne de neredeyse padişahların gücünü sınırlayıp (zaten meşruti yönetimin kurulamamasının sebebi de budur) bütünüyle iktidarı ele geçirdiklerinden söz edilmektedir. Sultanları da bürok-

rasinin kendi çizgilerine mahkûm ederek yaptıklarını söyledikleri "büyük reformlarla" İmparatorluğu yarı sömürgeleşme sürecine soktuklarından neredeyse hiç kimse bahsetmemektedir.

Kısaca vurgulamak gerekirse, Türkiye'de devlet-toplum ilişkilerinde Batılılaşma ideolojisi İmparatorluk döneminden başlayıp Cumhuriyet'e intikal eden farklı aşamalarda da devam edecek olan, devlet merkezli bir siyaset etme biçiminin oluşmasını sağlayan bir güç üretmiştir. Bunun sonucu olarak da geleneksel sivil toplumun zayıfladığı, politik toplumun güçlendiği bir dönem başlamıştır.

Türk siyasal tarihinde partileşme olayının kökleri İmparatorluk dönemine kadar uzanmaktadır. İmparatorluk zamanlarında partilerin ortaya çıkması elbette Meşrutiyet'in getirdiği siyasi yapı değişmesinin bir yansıması olarak ele alınabilir fakat meseleye buradan bakmak partilerin tarihi açısından önemli olsa da siyasal sürecin analizi bakımından yetersiz kalacak bir yaklaşımdır. Bir anlamda partileşme, siyasal mücadeleler, partilerin kuruluş tarihlerine indirgenerek açıklanacak mesele olmaktan çok, farklı boyutları bulunan olaylar olarak değerlendirilmelidir. Bu bakımdan partilerin kuruluş hikâyeleri de dâhil olmak üzere, parti tarihlerini daha geniş bir zeminde ele almak doğru bir yaklaşım olacaktır.

Partileşme sürecinde de bu olayların çeşitli yansımalarını tespit etmek mümkündür. İmparatorluk döneminde partileşme sürecinin temelinde İttihat Terakki, Hürriyet ve İhtilaf Partilerinin yer aldığı görülmektedir. Partiler düzeyinde ortaya çıkan bu karşıtlığın bürokrasinin kendi iç ihtilaflarına göre konumladığını, esasen sivil toplumsal gelişme süreciyle bir irtibatının olduğunu söylemek zordur. Bir başka ifadeyle "Devletlû zümre"nin kendi iç çatışmaları karşısında halkın muhtelif unsurlarıyla irtibat kurarak konumlarını toplumsal bir zeminden güç alarak siyaset yapma ihtiyacını duydukları anda buna yönelebildiklerini, Hürriyet ve İhtilaf Partisi'nin siyasetinde görmek mümkündür. İttihat Terakki'nin doğrudan devlet üzerinde bilhassa askerî darbe sonrası kurduğu

hâkimiyet, İhtilafçıları muhtelif sivil unsurlarla irtibat kurmaya yöneltmiştir denilebilir.[2]

Bu meselenin Millî Mücadele sonrası Türkiye'sinde de devam etmesi toplumsal ilişkileri değiştirecek bir yapısal dönüşümün olmamasının tabii sonucudur. Cumhuriyet Halk Fırkası devlet ekseninde örgütlendikten sonra, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yine devletlû zümrenin örgütlediği bir parti olarak zuhur etmiş fakat sivil unsurlarla daha farklı bir dilden irtibat kurdukları için toplumsal yankı yaratmaya başlamıştır ki devletin buna tepkisi gecikmemiş, parti kapatılmıştır.

Serbest Fırka olayının nasıl gerçekleştiği hatırlanırsa, burada teorik olarak çok partililiğe, yani demokrasiye açık olarak kurulan Cumhuriyet rejiminin giderek nasıl bürokratik tutuculuğa ve iktidar tekelleşmesi eğilimine girdiği, siyasi partilere açık yapının nasıl tek parti devletine evrildiği de görülecektir. İmparatorluk yapısı içinde Batıcı reformlarla geleneksel iktidar yapısını dönüştürerek kurulan bürokratik tahakküm geleneği, Batılılaşma ideolojisi üzerinden kendi konumunu meşrulaştırdığı gibi misyonunun devam ettiğini de bu ideoloji üzerinden ortaya koymuştur. Bu sürecin kaçınılmaz bir biçimde Tek Parti yönetiminin kurulmasına gittiğini, bununsa devlet içinde örgütlenmiş bu zümreyi dengeleyecek sivil yapıların zayıflığının veya bu tür yapıların bırakılmamasının sonucu olduğunu belirtmek gerekir.

İkinci Büyük Savaş sonrasında Batı'da Faşizm ve Nazizm gibi anti-demokratik düzenler çökmeseydi, Sovyetlerde Stalin'in işgalci ve yayılmacı baskı rejimi Batı'yı ve toprak isteyecek şekilde Türkiye'yi tehdit etmeseydi, Türkiye'nin demokratikleşme yönünde adım atması, Tek Parti sisteminden çıkması kolay kolay mümkün olamazdı. Bu bakımdan Türkiye'nin 1946'dan sonra çok partili

[2] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1987.

hayata geçmesini doğrudan doğruya konjonktürün neticesi olarak görmek fazla abartılı bir bakış sayılmamalıdır.

Demokrat Parti'nin kuruluş süreci bu konjonktürün ürünü olmasına, kurucu kadronun birçok konuda Tek Parti'nin siyaset anlayışından farklı düşünmemesine, hatta farklı bir dünya görüşüne sahip olmamasına rağmen bastırılmış bütün sivil taleplerin, susturulmuş farklı sivil unsurların DP etrafında toplanması giderek DP'yi Tek Parti siyasetinin dışına çekecek bir toplumsal ivme yaratmıştır. DP sivil taleplere cevap verdikçe, özgürlükçü bir siyasete yöneldikçe de bürokratik tahakküm zümresinin buna tahammül etmesi uzun sürmeyecektir.

Daha sonra üzerinde duracağımız 1960 darbesi sadece sivil taleplere duyarlılık gösterdikçe ülkenin demokratikleşmesinin önünü açan DP'yi siyasi tarihten silip ülkenin "Seçilmiş ilk Başbakanı Menderes"i katletmekle kalmamış, rejimin mahiyetini değiştiren bir anayasal düzenleme de yapmıştır. Bu tarihten sonra Türkiye Cumhuriyet'i artık militer bir siyasi düzene sahiptir. 1908'de kurulan asker-bürokrasi ittifakını 1920'de ortadan kaldırarak, devleti Kuvâ-yi Millîye ittifakıyla halka götüren Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu rejim, önce bürokratik Tek Parti Devletine dönüştürülmüş, sonra 1950'de demokratikleşmeye dönük bir gelişme fırsatı varken bu süreç kesilmiş ve devlet 1960 sonrası "militarist bir cumhuriyet" hâline getirilmiştir.

1960 sonrası Türkiye'si, şehirleşme sürecine girdiği, tarımsal toplumun değişmeye başladığı, yüzlerce yıllık tarımsal toplumun dönüştüğü, köylülüğün çözüldüğü yeni bir sürecin başındadır. Marshall Yardımı diye bilinen ABD'nin İkinci Savaş sonrası Sovyet yayılmasına karşı başta Avrupa ülkeleri olmak üzere komünist olmayan ülkelere yaptığı yardım programı çerçevesinde tarımda traktör, biçerdöver gibi tarımsal üretim tekniklerini değiştiren uygulamaların etkisi, tarıma entegre üretim tesislerinin, atölye ve fabrikaların kurulması, tarımsal toplumun yerleşme düzenini sarsmış, demografik unsurlarla toprak arasındaki denge durumunu bozmuştur.

Menderes hükümetlerinin başlattığı karayollarını geliştirme siyaseti bu süreci hızlandıran etki yaparak, köylü toplumunun kabuğunun çatlamasına yol açmıştır. Bu değişimin yarattığı ilk sonuçları şöyle tespit etmek mümkündür:

1. Refah etkisi; tarımsal teknolojinin gelişmesi sonucunda ürünlerde yaşanan artış, kapalı ekonomi için üretim yapan köylülerin hiç olmazsa bir kısmının ürünlerini pazara götürmesini sağlamış ve köye para girmeye başlamıştır ki bunun yarattığı refah artışı önemlidir.

2. Karayolunun gelişimi, malları pazara açtığı kadar insanları da şehirlere açmış, başta yeni bir iş ve gelir kazanma ümidiyle birlikte sağlık ve eğitim imkânları sadece şehirlerde yaşayan toplumun küçük bir kesiminin imtiyazı olmaktan çıkarılarak köyde yaşayanlar dâhil olmak üzere toplumun tamamının kullanımına açılmıştır.

3. Tarımda açığa çıkan işgücünün şehirlere doğru hareketlenmesinin fiziksel şartların dışında bir diğer sebebi de tarımsal ürünlerin üretimindeki artışla birlikte fiyatlarda meydana gelen düşüşün yeni şehirlilerin tutunmasına uygun bir vasat meydana getirmesidir.

4. Bu değişmelerin toplumsal ilişkilerde meydana getirdiği en önemli neticelerden biri de toplumsal farklılaşmalara imkân hazırlamasıdır.

Buradaki siyasal problematik şudur: Türk toplumsal yapısı değişmeye, toplumsal farklılaşmalar ortaya çıkmaya başlarken, toplumda çoğulculuğu üretecek süreçler meydana gelirken, siyasal yapıda militarist anti-demokratik bir dünya görüşü devlet düzeni hâline getirilmektedir.

Bu bağlamda başka birkaç soru ortaya çıkmaktadır:

Birinci soru şudur: Toplum çoğulculaşırken devlet, ideolojik bakımdan monolitik bir yapıyı, anti-demokratik konumunu, militarizmi nasıl sürdürebilir?

İkinci soru: Devlet ve onun politik yapısının dayandığı militer dünya görüşüne rağmen toplumsal değişme eğilimleri siyasi par-

tileri taşımaya, bir başka söyleyişle demokratik siyaset yapmaya yeter mi?

Üçüncü soru: Siyasi partiler arasındaki rekabette devlet tarafsız kalabilir mi? Başka bir ifadeyle, devlet bir parti aracılığıyla siyasi rekabeti bozar mı?

Yakın dönem Türk siyasal hayatı bu problematiğin çözülme diyalektiğinin sorunlarıyla, bunun sebep olduğu olaylarla doludur. 1960 sonrasında Adalet Partisi'nin DP'nin devamı olduğu algısıyla, Batıcı/otoriter geleneğin karşısındaki bütün sivil unsurların desteğiyle seçimler kazanılmasına rağmen bu unsurların "iktidar yapılmaması" siyasi hayatımızdaki "seçilseniz de iktidar olamazsınız" tehdidinin gücünü göstermesi açısından hatırlanması, üzerinde durulması gereken bir konudur.

AP ve Demirel'in dramı devlete egemen olan militarist ideolojinin siyasetin bütün alanlarına hâkim olmasıyla ilgilidir. O zaman geriye kendilerine bırakılan alanda iş yapmak kalmaktadır ki Demirel'in "barajlar kralı" unvanı almasını bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

1960 sonrası dönem, bir başka gelişmeye işaret eden bir dönemdir. Toplumdaki farklılaşma eğilimlerinin yükselmesi, ülkenin artık belli başlı endüstrileri kurmaya başlamasının yanında belli alanlarda belli yatırımların yapıldığı, birçok atölye veya fabrikanın art arda yükselmeye başladığı, ülkenin sanayiyle tanıştığı bir dönemdir. 1970'li yıllara gelindiğinde belli şehirler artık sanayi etrafında büyümektedir; iktisat politikalarında sürdürülen ithal ikamesi uygulaması küçük ve orta ölçekli özel sermayenin varlık göstermesine imkân sağlamıştır. Köy ve kent dengesinin değişmeye başlaması, şehirleşme hızının yükselmesi, tarım sanayi ilişkilerinin yeniden kurulması, toplumsal farklılaşmaların meslekleşme ve sınıflaşma gibi dinamikleri ortaya çıkarması, aynı zamanda devlet karşısında sivil alanın gelişmesi demektir. Bunun siyasete yansıması gecikmeyecektir.

Önce Demokrat Parti içinde yer alan muhtelif topluluklar, zümreler, 27 Mayıs darbesi sonrasında Adalet Partisi içinde demokratikleşme sürecinde yer alıp tavırlarını belli ederken, 1970'lerde farklılaşmanın siyasal talep ve görüşlere de yansıdığı görülecektir. AP Türkiye'de geleneksel olarak muhafazakâr, milliyetçi, liberal vb. çok farklı eğilimleri bünyesinde taşıyan bir partidir fakat bu yapı içinden muhafazakârlar, milliyetçiler veya kendisini farklı şekillerde tanımlayan grupların kendi siyasi hareketlerini de oluşturduğu bir döneme geçilmiştir.

Erbakan'ın Millî Selamet Partisi (öncesinde Millî Nizam), Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi, Bozbeyli'nin Demokratik Partisi bu dönemde varlık göstermişlerdir; bazılarının kalıcı bazılarının konjonktürel olması ayrı bir meseledir. DP geleneğiyle bir bağı olmasa da Mehmet Ali Aybar'ın İşçi Partisi'nin 1950'ler sonrası yaşanan değişmeler ortamında ortaya çıkmış farklı bir toplumsal eğilimi temsil etmesi de önemli bir olaydır. Sorun, bu eğilimi sürdürecek, demokrasi içinde siyaset yapmasını mümkün kılacak kadroların oluşamaması ya da bu eğilimi siyasete süreklileştirecek şekilde taşıyamaması ve siyasal yapının demokratikleşmesinde karşılaşılan zorluklardır.

Türkiye'nin siyasal yapısına, onun dayandığı toplumsal temelleri, o siyasal yapıyı oluşturan kurumları esas alan bir analitik çerçeveden bakmak, siyasal partilerin dayandıkları toplumsal çevreler, ideolojiler ve geleneğin konumunu belirlemek için daha elverişli bir husus olacaktır. Bu sebeple burada Türkiye'nin siyasal yapısının analiziyle işe başlamak partilerin kimliğinin oluşumunu, dayandığı toplumsal zemini, içinden çıktığı sosyal ilişkileri, geleneği, ideolojiyi anlamak için daha önemli ipuçları verebilir.

Siyasal partiler, demokratik siyasetin temel aktörleri olarak tarih sahnesine çıkarken her şeyden önce varlıklarını devlete kabul ettirmek durumundadırlar. Dolayısıyla partilerin oluşum süreçleri farklılık gösterse de oldukça zorlu mücadelelere sahne olmaktadır. Burada doğrudan doğruya devlet tarafından kurulan "devlet partileri"ni, demokratik mücadelenin dışında oldukları için, hariç

tutmak gerekir. Açıktır ki doğrudan doğruya devlete dayanan ya da devlet-parti bütünleşmesini esas alan partiler, demokratikleşme sürecinin eseri olarak değil, bu sürece karşı tavır alan organizasyonlar olarak ortaya çıkmışlardır.[3]

Siyasal sürecin temelinde devlet ve toplum farklılaşmasının bulunduğunun tespit edilmesi önemlidir. Her ülkede, her tarihsel yapıda toplumsal gelişme devletten önceki bir durumu işaret eder. Devletin ortaya çıkmasının muhtelif şartları bulunmaktadır ki bunları genelleştirdiğimizde, daha önce de belirttiğimiz üzere, devletin medeniyet aşamasında ortaya çıkan bir yapı olduğunu görürüz. Devlet, ortaya çıktıktan sonra kurumsal olarak geliştikçe, toplumu kapsayacak şekilde bütün iktidar alanlarına müdahale etme gücüne sahip olabilir ki demokrasi öncesi toplumlarda devletlerin bu eğilim içinde olduklarını tespit etmek zor değildir.

Farklı tarihsel tecrübelere sahip olan toplumların, farklı dinsel ve siyasal geleneğe sahip olan siyasal yapıların devlet-toplum ilişkileri aynı olamayacağı gibi, aynı tarihsel geleneğe sahip olan toplumların da farklı tarihsel aşamalarında devlet-toplum ilişkilerinde farklılıklar yaşanmaktadır. Bunun anlamı açıktır: Tarih boşuna yaşanmış bir şey değildir.

Türk devlet geleneğine bakıldığı zaman, bilhassa Anadolu'ya gelen Türkler açısından devletin farklı bir yeri olduğunu görmek önem kazanmaktadır; çünkü bu topraklarda yaşayan Türkler öncesi medeniyetin, siyasal geleneğin, Bizans'ın gücü, yaşayan toplulukların din dâhil birçok kurumunun farklı yapı ve özelliklere sahip olması, onların toplumsal ve ekonomik örgütlenme biçimlerini farklı kılmıştır. Bu durum, kaçınılmaz bir biçimde buraya gelen "fetihçi topluluklar"ın varlığını sürdürmek açısından güçlü kurumlara ihtiyaç duymasına sebep olmuştur ki bunların başında gelense devlet kurumudur.[4]

---

[3] Thomas Janoski ve diğ, *Siyaset Sosyolojisi*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2010, s. 281-300.

[4] Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2015, s.65-73.

Anadolu topraklarında devlet farklı bir medeniyetin mirası karşısında hem yaşama ortamı yaratan bir kurum hem de toplumsal ihtiyaçları karşılayan, düzenleyen bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Devletin bu fütuhatçı karakteri, devlet ve toplum arasındaki gerilimin açığa çıkmasını önleyen bir etki yaratmış olmakla beraber topluma daha yatay ilişkiler kurulmasına zemin hazırlaması bakımından da adalet kavramını ön plana çıkarmıştır. Kemal Tahir'in deyimiyle "Kerim Devlet" olma hâlini kuvvetlendirmiştir.[5] Öyle ki, bilhassa Osmanlı devrinde devletin bu yapısı Anadolu'nun yerli halkları tarafından da kolayca içselleştirilip benimsenerek "devletin kutsanması" gibi bir ideolojik anlayışın yerleşmesine sebep olmuştur.

Bu tarihsel tartışmanın arkasında Bizans dönemi Anadolu'sunun feodal ilişkilere, soyluluk ekseninde oluşan siyasal değerlere dayanan sosyal ve ekonomik örgütlenmelere uzanan uygulamalarıyla; imparatorluk devlet yapısının özgür köylülere, kentsel üretime dayanan bir ekonomik örgütlenme ve bürokratik, sivil zümreler düzenine dayanan sosyal örgütlenmesi arasındaki farklara giden bir tarihsel yapı farkı bulunmaktadır.

Burada bu tartışmalara girmeden sadece şu hususun altının çizilmesi lazımdır: Çeşitli nedenlere bağlanarak açıklanıyor olsa da Anadolu'da kurulan devlet yapısı İmparatorluk döneminden itibaren çağdaşlarına göre merkezkaç unsurlara yer vermeyen, onları tasfiye eden bir merkeziyetçilik anlayışına sahip olduğu gibi, örgütlenmesinde de modern öncesi toplumlarda nadir görülebilen bürokratik nitelikli bir devlet geleneğine sahiptir.

Bunun Klasik İmparatorluk döneminde devlet-toplum ilişkileri bakımından oldukça sosyal fayda üreten bir boyutundan bahsetmek mümkündür fakat devletin kurumsal yapısı içerisinde bürokratik unsurları dengelemek ciddi bir sorundur ve bürokrasinin

[5] Kemal Tahir, *Notlar/Batılılaşma*, İstanbul, Bağlam, 1992, s. 98-99 [yeni baskısı: İstanbul, Ketebe Yayınevi, 2023].

önemli bir boyutunu oluşturan "askerî unsurların denetimi"nin sağlanması İmparatorluğun siyasal düzeni açısından hep ciddi bir mesele olmuştur.

Klasik dönem sayılan 15-17. yüzyıllar boyunca bu konularda nispi bir dengenin kurulduğunu, bürokrasinin muhtelif kurumlar vasıtasıyla kendi işlevleriyle sınırlı bir biçimde çalıştığını fakat daha sonra ciddi sorunlar, çatışmalar yaşandığını gösteren birçok olay vardır.

Nitekim bürokrasinin bir "siyasi zümre" olarak devlet içindeki yükselişiyle birlikte daha önceki dönemlerle mukayese edilemeyecek yeni bir iktidar odağı ortaya çıkmıştır ki bu siyasi tarihte askerî darbeler denilen dönemin de önünü açacaktır.

Denilebilir ki 1908 darbesi de 1913 darbesi de daha önceki Yeniçeri ayaklanmalarından esastan farklı siyasal olaylardır ve darbeler sürecinin İmparatorluk yapısı içindeki ilk örnekleridir ve bunların üç yönüyle Cumhuriyet dönemine etkilerinden, yansımalarından bahsedilebilir.

Bunlardan ilki, askerlerin politikada vazgeçilmez bir yeri olduğu kanaatine dayanan bir anlayış olarak başlayan, giderek ordunun en iyi yönetim ilkelerine sahip bir kurum olduğu fikrine ve oradan da ülkeyi en iyi askerlerin yöneteceğine, ancak onların büyük reformlar yapabileceklerine dair bir inanca dönüşen "militarist anlayış"ın yerleşmesidir.

İkincisi, bürokrasinin devlet gücünü kendi iktidar alanı hâline getirecek bir zümresel dayanışma kültürüne sahip olması, adeta devlet içinde özerk bir konum elde ederek siyasete müdahale etmeyi düşünecek bir tutum geliştirmesi ve devletin gerçek sahibi gibi davranmasıdır.

Üçüncüsü ise, sivil yurttaşların devletten uzak tutulması gerektiğini düşünen, sivillerin güvenilmez olduğuna inanan, dolayısıyla devlet alanına girebilecek potansiyel her harekete, partiye şüpheyle bakan, her çözümü devletin içinde arayan "devletçi bir zihniyet"in oluşumudur.

Bu anlayışa dayanan bir zümrenin varlığı, böylesine kapalı bir "zümre dayanışması" ve siyasetin "devletçi geleneği" bu yapının devamını sağlayabilir miydi? Toplumsal değişim dalgaları bu yapıyı her düzeyde çözecek yenilikler üretmeseydi bu ihtimal güçlüydü fakat değişim kaçınılmazdır.

Türkiye'de Partiler

Türkiye İkinci Dünya Savaş sonrasında tamamen yeni bir konjonktürle karşı karşıyadır. Millî Mücadele'yi doğrudan Meclis eliyle yöneten bir siyaset anlayışı giderek otoriterleşen bir yapıya yönelmiş Birinci Meclis'ten itibaren ortaya çıkan demokratik eğilimleri yaşatacak vasat ortadan kalkmış, toplumsal farklılaşmalar düzeyinin zayıflığı sonucunda "Tek Parti Rejimi"nin kurulmasıyla Cumhuriyet bütünüyle halktan uzaklaşmış, bürokratik kadroların geleneksel tahakkümüne yol açan bir idare ortaya çıkmıştı.[6]

İkinci Dünya Savaşı sonrası, Almanya'da Nazizmin yenilmesi, İtalya'da Faşizmin kaybetmesi Batı sistemi içinde "otoriter rejimler"e karşı büyük bir tepkinin oluşmasına yol açınca, İmparatorluk içinde Tanzimat'tan sonra neredeyse bütün iktidarı adım adım ele geçiren "Batıcı bürokratik tahakküm zümresi" kaçınılmaz olarak çok partili rejime geçmek konusunda bazı adımlar atmak zorunda kalmış, bu durum ise ancak 1950'de yapılan serbest seçimlerle otoriter tek partili rejimin değişmesine imkân vermiştir.

İşin ilginç yanı şu ki, o günlerde Türkiye kapalı köylü bir toplumsal yapıya sahiptir ve devlet içinde örgütlenmiş bürokratik elitlerin karşısında çok partili hayatı demokratikleşme yönünde ilerlemeye zorlayacak toplumsal temeller mevcut değildir. Toplum ve devlet arasındaki ilişkilerde devlet üzerinden topluma karşı oluşan bu "tahakküm geleneği"nin geriletilmesini sağlayacak sivil unsurların yetersizliği tarihimizdeki ilk çok partili demokrasi tecrübesinin on yıl gibi kısa sürede bitirilmesine yol açmıştır.

---

[6] Orhan Türkdoğan, *Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2002, s. 527-551.

Şüphesiz, bu sürecin 27 Mayıs 1960 askerî darbesiyle kesilmesinde, yukarıda üzerinde durduğumuz Batılılaşma politikalarının uygulayıcısı ve sahibi konumunda bulunan bürokrasi tarafından sivil toplum ve sivil kurumların tahrip edilmesinin etkisinin yanında, devletçi anlayışın, militarist ideolojinin ve doğrudan bürokratik zümrenin devlet içerisinde işgal ettiği konumun da pay sahibi olduğunu belirtmek gerekir. Bir anlamda 1908, 1913 askerî darbeleri Cumhuriyet döneminde 27 Mayıs'ta ilk defa ortaya çıkmakla kalmamış, yeni darbelere gerekçe ürettiği gibi militarizmi anayasa vasıtasıyla devletin kurumsal yapılarına da taşımıştır.

1960 darbesi sonrası ortaya çıkan partileşme sürecinde aslında ikili esasta yaşanan farklılaşmanın, temeldeki "kültürel bölünme" ekseninde ortaya çıkan eğilimin devam ettiği görülmektedir. Bir tarafta, devletçi siyaset anlayışının bürokratik zümrenin tahakküm geleneğini militarist ideolojiyle tahkim ederek sürdüren CHP, diğer tarafta ise çoğunluğu köylüler olmak üzere, şehrin çeperinde yaşayan kitlelere dayanan talepleri bir ideolojiye dayandırmaktan ziyade "sivil haklar"ı dile getiren DP'nin devamı niteliğindeki partiler yer almıştır. Bu sivil hakların içinde halkın zorla değiştirilmeye çalışılan kendi kimliğini şekillendiren "yerli kültür"ün savunulması önemlidir.[7]

Türkiye'de siyasal partileri anlamak bakımından çok sık başvurulan analitik modelleme dikotomik ayrımlara dayanan bir modeldir. Bunlar ya sağ-sol, ya Batıcı-Doğucu yahut gerici-ilerici gibi ayrımlara ya da merkez-çevre, modern-gelenekçi benzeri ayrımlar şeklindedir. Bu tür kategorizasyonlara dayalı modellerin önemsiz olduğu söylenemez, fakat bu ikilik ve karşıtlıkların hangi eksenler üzerinde, hangi tarihsel ve aktüel durumlarda birlikte ya da farklı biçimlerde yapılandığı sorununun dikkate alınarak ortaya konulması gerektiğinin altını çizmek isterim.

---

[7] Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 55-57.

Çünkü Türkiye'nin farklı tarihsel kültürel ve toplumsal özellikleri, bazı süreçlerin üst üste yaşanması gibi etkenler bu tür ikili sınıflandırmaları yetersiz kılmakta, bazı durumlarda bu tür ikiliklere dayalı ayrımları analitik olarak geçersiz hâle getirmektedir. Bu sorunu belli bir ölçüde aşmak üzere ileri sürmek istediğim hipoteze göre, Türkiye'de üç farklı süreçte bölünmeler farklı dinamikler tarafından bazen ayrı ayrı bazen birlikte şekillendirilmektedir. Bu sebeple, bu üç düzeyde oluşan olayların meydana getirdiği farklılaşmaları, bunların sebep olduğu bölünmeleri analiz etmeden siyasal farklılaşmaları anlayıp tanımlamak kolay değildir.

Bu üç eksende yaşanan gelişmeleri şu şekilde ele almak mümkündür: Birinci eksen kültürel farklılaşmalar ekseni, ikinci eksen toplumsal farklılaşmalar ekseni, üçüncü eksen ise siyasal gelenekteki farklılaşmalar eksenidir.

Söz konusu üç eksende meydana gelen olayları kısaca açıklamak gerekirse şu tespitler yapılabilir:

1- Kültürel Eksen: Batı dışı toplumların yaklaşık iki yüzyılı aşan bir sürede yaşadıkları en önemli sorun "Batılılaşma"dır. Batı dışı toplumların, bu sorunla karşılaşması doğrudan doğruya sömürgecilik üzerinden; Batı tarafından bu toplumlara karşı yürütülen, sömürgeci ülkenin zorla kültür değiştirmesi şeklinde takip ettiği politikaların, yerli kültürleri tasfiye etmesine dönük uygulamaların neticesinde ortaya çıkmıştır.

Bunun bir başka örneği ise, ülkeleri sömürge olmadığı hâlde Batı'yla ilişkilerde karşılaşılan sorunlar, daha önemlisi ise Batı kültüründen etkilenen ülke aydınlarının bir çeşit kendi halklarının kültürlerini tasfiye etmeye dönük politikalarının neticesi olarak ortaya çıkan "kültürel bölünmeler" şeklinde olmuştur. Burada Batıcı aydınlar ve bürokratlar kendi halklarını değiştirmeye, kendi kültürlerini tasfiye etmeye kalkınca yerli halkın buna karşı "muhafazakâr" bir tutum takınması, kendi kültürel kimliğini koruma refleksini ortaya koyması anlaşılabilir bir tavırdır.

Bu durumda ortaya çıkan farklılaşmaların yol açtığı bölünmeler yerli kültür-Batıcılık kutuplaşması şeklinde özetlenebilir. Türk siyasal tarihinde yerli kültür ve Batıcılık arasındaki farklılaşmaların çatışmaya dönüşecek kadar ciddi bölünmelere yol açtığı uzun bir tarihten bahsetmek mümkündür. Burada İmparatorluktan günümüze uygulanan "zoraki kültür değişmeleri"ni ayrıntılı bir biçimde ele almak mümkün değildir fakat bu bölünmenin toplumun farklı kurum ve katmanlarında yaşamaya devam ettiğini vurgulamak gerekir.

2- Toplumsal Eksen: Türkiye'de toplumsal farklılaşmaların din, kültürel değerler etrafında olduğu uzun bir dönemden bahsetmek mümkündür fakat bu uzun dönemde dahi elitler-halk, avam-havas, şehirli-köylü, yerleşik-göçer gibi tarihsel farklılaşma formları bulunduğu gibi, mesleki farklılaşmalara dayanan oldukça köklü toplumsal tabakalar da vardır. Türk siyasal hayatında siyasal bölünmeleri belirleyecek toplumsal farklılaşmalar ise oldukça yeni sayılacak bir dönemde ortaya çıkmıştır.

Uzun yıllar boyunca siyasette kültürel bölünmelerin ve siyasal geleneğin takipçisi olan siyasal farklılaşmalar temel belirleyici iken, 1970'li yıllardan itibaren ülkenin sanayileşme sürecine girmesi, tarımsal toplumdan çıkışın meydana getirdiği şehirleşme hızının yükselişi toplumsal yapıyı giderek artan oranda dönüştürmeye başlamıştır. Sınıflaşma, yeni zümrelerin ortaya çıkışı, yeniden cemaatleşme, şehir varoşlarında ortaya çıkan kent yoksulları gibi yeni tabakalaşma türleri siyasi tercihlerde ve partilerin oluşum ve siyasetinde etkili olmaya başlamıştır. Sendikalaşma, işçi örgütlerinin gelişimi ve eğitimin yaygınlaşması sürecinde ortaya çıkan yeni meslekleşme türleri bu farklılaşmaların siyaset sürecindeki tesirini artıran faktörler olarak tarih sahnesine çıkmıştır.

3- Siyaset Geleneği Ekseni: Siyasal bölünmelerin ortaya çıkmasında siyasi mücadeleler ekseninin başlı başına bir etkisinden bahsetmek mümkündür, çünkü siyasi faaliyet içinde bulunan gruplar/partiler mücadele sürecinde bir söylem, bir siyaset dili inşa ederek

aralarındaki mücadeleyi sürdürecek, geleceğe aktaracak bir anlayış üretirler. Zaman içinde farklı partiler kendi mücadeleleri ve varlıklarını bu geleneğe dayandırarak ve bu iddiayı sürdürerek bir siyasal kimlik içinde tanımlanma eğilimine girmişlerdir. Hatırlamak gerekirse, İmparatorluk döneminde ortaya çıkan Türk siyasal geleneğinde önemli bir etkisi olan İttihatçı-İhtilafçı farklılaşması Cumhuriyet döneminde Halk Fırkası-Terakkiperver Fırka, daha sonra ise CHP-DP/AP şeklinde adeta bir siyasal bölünmeye sebep olan bir anlayışa dönüşecektir. Bu geleneğin günümüze nasıl yansıdığını tahmin etmek zor değildir.

Burada özetlemek gerekirse, bir siyasal analizde bu üç farklılaşma ekseninin birbirleriyle yakın ilişkisi bulunmaktadır. Bu üç eksenin üst üste geldiği/çakıştığı durumlarda, kültürel olarak farklılaşma "Batıcı-yerli"; toplumsal olarak "resmî toplum-sivil toplum"; siyasal olarak ise doğrudan "devletçi elitler" ve "geleneksel halk" şeklinde örgütlenmiş partiler arasındaki bölünmelere dönüşmektedir.

Şunun altının çizilmesi gerekir ki bu farklılaşmalar ve bunların yansıması olan siyasal bölünmeler konjonktüre, uluslararası sistemle ülkenin kurduğu ilişkilere ve toplumsal yapıda yaşanan değişimlere bağlı olarak ikili, kutuplaşmacı bir eğilim şeklinde ortaya çıkacağı gibi, çoğulcu bir eğilim şeklinde de ortaya çıkabilir. Örnek vermek gerekirse, 1970'li yıllarda Türk toplum yapısında yaşanan farklılaşmalar, geleneksel siyasal bölünmeleri belirleyen kültürel eksendeki yerli-Batıcı kutuplaşmasını toplumsal farklılaşmaların sınıf tipi tabakalaşma eğilimine girmesiyle, köylü yapıdan kentli yapıya geçilmesiyle birlikte, bu karşıtlık içinden çıkarıp farklı bir yere taşıma eğilimine girmişti. Bunun siyasi partilere yansımasının çok gecikmeden ortaya çıktığı söylenebilir. O zamana kadar siyasi partiler mücadelesi CHP-DP çizgisinde CHP-AP arasında devam ederken, sanayileşmenin getirdiği sosyal değişimler en başta sınıflaşma olmak üzere, işçi sınıfının oluşum süreciyle bağlantı kurmaya çalışan sosyalist eğilimli muhtelif partiler ve bunların yanı

sıra kültürde muhafazakâr, ekonomik gelişmede yenilikçi olan MSP, kültürde milliyetçi, ekonomide kalkınmacı MHP ile siyaset sahnesinde yeni kimlikler olarak varlık göstermişlerdir. Bu süreçte konjonktürün Soğuk Savaş şartları tarafından belirlendiğini ise unutmamak gerekir.

1980 Sonrası Siyaset

12 Eylül Darbesi Türk siyasal hayatı üzerinde derin izler bırakmıştır. Toplumdaki çoğulculaşma eğilimlerini bastırmaya dönük bir zihniyeti temsil eden bu müdahalenin siyasete bakışında ortaya çıkan temel hassasiyetin militarist bir ideoloji tarafından belirlendiğini söylemek mümkündür. Bu anlayışa göre, devletin temelinde ordu vardır, resmî ifadesiyle "Cumhuriyeti kuran ordudur"; devlet siyasete, siyasal süreçlerin belirlediği partilere bırakılmayacak bir kurumdur ki devletin gerçek sahibi "milletin bağrından çıkmış ordu"dur.

Bu anlayışla 12 Eylül Cuntası tekrar siyasi faaliyetlerin başlamasına izin verirken kendilerinin kontrolünde olacak bir partileşme düzeni kurmak isteğiyle emekli bir generale MDP ismiyle kurdurulan parti vasıtasıyla cunta yönetimini devam ettirmeyi düşünmektedirler. O zaman CHP geleneğini emekli bir bürokratın partisine, Halkçı Parti'ye emanet ederken AP lideri Süleyman Demirel'in DPT müsteşarı Turgut Özal'ın kurduğu ANAP'ın bir varlık gösteremeyeceğinden emin görünmekteydiler.

12 Eylül Anayasası ile devletin kurumsal yapısını anti-demokratik bir düzenlemeyle zaten vesayet altına aldıkları, aynı zamanda anayasa referandumuyla cunta liderini Cumhurbaşkanı seçtikleri için kontrolün ellerinde bulunduğundan, devlet iktidarına sahip olduklarından şüphe duymamaktaydılar.

1983 seçimlerini Özal'ın partisinin kazanması beklemedikleri bir şey olsa da devletin gerçek iktidarı militarist/bürokratik kadroların elindedir. Öyle ki o günlerde Başbakan Özal'a neredeyse

adım attırmamak üzere her türlü operasyonu yapmada sınır tanımayan bir tavır içindedirler.

Özal'ın bu militarist yapıyı değiştirme konusunda bildiği dil, küreselleşmenin başlangıç aşamasının yaşandığı o yıllarda kapitalist dünya sisteminin dilidir. Özal "neo-liberalizm"in desteğini alacak politikalarla, NATO Karargâhı ve Pentagon'un çizgisinde biçimlenmiş olan militarizme meydan okuyarak, başta devletçi ekonomik düzen olmak üzere birçok şeyi değiştirecek reformlar yaparak toplumsal değişimi hızlandıran politikaları uygulamaya sokmuştur. Buradaki çelişki "neo-liberalizm"le Türkiye'deki Pentagon-NATO ilişkilerine dayalı Batı vesayeti altındaki siyasal yapı arasındaki ilişkiyi yok sayarak "neo- liberalizm"den destek aramaktır ki bu durum Özal'ın dramının başladığı yerdir.

Ne var ki Özal'ın politikalarını sürdürecek toplumsal temeller zaten içeride de oldukça zayıftır. Türkiye'nin orta sınıfları henüz güçsüzdür ve devlet etrafında örgütlenmiş elitler, militarist ideoloji devletçi-kapitalistlerle onların ideolojik dilini benimsemiş aydın/bürokrat eksenli yapı Özal'ı etkisiz kılacak yolları devreye sokmakta gecikmemiştir.

Özal'ın etrafında yer alanların bir kısmı gündelik çıkarları etrafında konjonktürel tavır alan iş adamlarıdır; siyasetçilerin ise bu değişim politikalarını anlamaktan çok uzak olduklarını söylemeye dahi gerek yoktur. Nitekim Özal sonrası bu değişim stratejisinin karşısına çıkanlar kendi kurduğu parti içinde yer alan, Özal olmasa kimsenin adını dahi duymayacağı yetersiz siyasetçiler olacaktır. Zaten Özal'ın kadrosu diye bilinen ekibin yakın arkadaşı Hasan Celal Güzel, Adnan Kahveci, akrabası Hüsnü Doğan ve kardeşleri olan Korkut ve Yusuf Özal gibi beş kişiden ibaret olduğunu düşününce yaptıklarını derme çatma adamlarla sürdürmesinin zorluğunu anlamak zor olmayacaktır. Bir anlamda Özal'ın siyasal çizgisi statükoyu sarsmış bazı gedikler açmış olmasına rağmen sürdürülememiştir. Şüphesiz bunda hem konjonktürel hem toplumsal yapıyla ilgili hem de ülkenin "dünya sistemi"yle kurduğu ilişkilerin

yol açtığı, burada ele alınması mümkün olmayan farklı sebepler bulunmaktadır.

Özal reformlarının en önemlisi, bir askerî cunta rejiminden çıkışta önünü açtığı özgürlük taleplerinin sivilleşmeye dönüşmesidir. Bunu anlamak bakımından müracaat edilecek en önemli gösterge o güne kadar görülmeyen ölçüde sivil toplum tartışmalarının medyada, akademik çevrelerde ve daha yaygını kamuoyunda yer tutmasıdır. Bir anlamda daha sonra ortaya çıkacak olan 28 Şubat süreci diye bilinen militarist müdahalenin en önemli hedefi bu sivilleşme taleplerinin bastırılması, susturulması olacaktır.

28 Şubat Süreci ve Partiler

Özal siyasetine duyulan tepkiler ve öfkelerin sınırı yoktur. Oysa sistem 12 Eylül Anayasası, militarist ideolojinin hegemonyası, benim "tarihsel iktidar bloğu" olarak nitelendirdiğim "aydın/bürokrat"-"asker"-"devletçi kapitalistler" arasındaki ittifakın fiili tahakkümüyle duruma hâkimdir.

Özal'ın piyasa mekanizmasını harekete geçirmesi, ekonomiyi dışa açması, küçük ve orta ölçekli girişimcileri destekleyen "yeni sanayileşme politikaları"yla yeni girişimcileri desteklemesi, hızlı şehirleşme ve yeni şehirli insanların sivil bir sosyal alanı inşa etmeye başlaması, yeni teknolojilere açılan ülkede yeni meslekler strüktürünün şekillenmesi, kısacası toplumsal değişme eğilimlerinin yükselişi karşısında kurulu düzen değişim korkusuna kapılmıştır. Esas problem ise, Özal'ın değişimi başlatmış, bunun mümkün olduğunu göstermiş olmasıdır. Artık insanlar militarist sistemin kurumlarının dokunulmaz olduğuna dair kanaatin yıkıldığını görmüşlerdir.

Özal sonrası dönem Türk siyasi hayatının uzun istikrarsızlık yaşadığı yıllardır. Terör üzerinden siyasi baskı altında olan hükümetler, koalisyonlar ekonomide derin bir yapısal sorun hâline gelen enflasyonla baş etmede sorun yaşarken, ülkenin ekonomik

büyümesi durmuş, tam anlamıyla stagflasyonist bir ortamdan çıkamamıştır.

90'lı yıllar başarısız koalisyon hükümetleri dönemidir. 24 Aralık 1995'ten sonra da koalisyon hükümetleri devam eder. Bu zamanlar neredeyse Özal'ın başlattığı değişim algısını yıkmaya doğru atılan her adımı geriye doğru çevirme arayışları olarak yaşanmıştır. Önce Doğru Yol Partisi ve Anavatan Partisi ile kurulan, arkasından Refah-Yol diye bilinen koalisyon hükümetleri dönemleri de devlet etrafında örgütlenmiş tarihsel iktidar bloğunun iktidarını konsolide etme çabaları olarak yorumlanabilir fakat Refah-Yol Hükümetinde Erbakan Hoca'nın başta kamu kaynaklarının yönetilmesi yönündeki çabaları, dış politikada Batı çizgisine bağımlı politikalara alternatif arayışlarına girmesi, ciddi bir rahatsızlığa sebep olmuş; buna karşı yeni bir politik strateji uygulanmıştır.

Bu stratejiyi militarizmin yeniden yapılandırılması ve 12 Eylül'den sonra oluşan askerî darbeye karşı oluşan muhalefetin kamuoyunda yarattığı atmosferin aleyhinde bir sosyal psikoloji yaratılması gibi muhtelif faaliyetler izledi.

"Batı Çalışma Grubu" adlı ordu içindeki illegal yapılanma, görünürde Cumhuriyet'in Kurucusu, Millî Mücadele'nin lideri Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün adını kullanarak bütün müdahale ve girişimlerini demokrasiye karşı operasyonlar hâlinde pratiğe aktarmakta pervasızdır. Başta haberleşme özgürlüğü, basın ve yayın haklarının hedef alınması olmak üzere din veya dinî gruplara karşı yürütülen bu stratejinin esas hedefinin demokrasiye müdahale etmek olduğunu söylemeye gerek yoktur. Meclis'teki partilere karşı milletvekillerine baskı yapılarak istifalara zorlanmış, yeni bir parti kurulup (halk arasında Şemsiye Partisi diye bilinen kuruluş) Refah-Yol hükümeti düşürülerek yerine yine müdahale sonucu yeni bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ayrıca, 28 Şubat Süreci diye siyasi tarihe geçen bu olayların FETÖ terör örgütünün şefi tarafından desteklendiği bilgisini burada not etmek gerekir diye düşünüyorum.

Batı sisteminin adeta vesayeti altında yürütülen dış politikanın ve onun içerideki uzantılarına aykırı olmayacak devlet siyasetinin "devletin demokratikleşmesi"ne karşı gösterdiği tepkileri anlamak için, zamanın Türkiye'sinde NATO karargâhında yapılandığı bilinen Gladyo örgütlenmesinin ülkede her türlü faili meçhul de dâhil kirli operasyonu yönettiği yönündeki haberlere; Kürt Sorunu diye adlandırılan meselenin hem güvenlik politikalarıyla hem de sosyal ve ekonomik politikalarla çözülmesinin önüne nasıl geçildiğini anlamak için, dönemin Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis Paşa'ya düzenlendiği bilinen suikast da dâhil olmak üzere birçok olaya bakılmalıdır.

Bu dönemde ortaya çıkan olaylardan bir diğeri ise İsrail-Türkiye arasındaki ilişkilerin ilginç bir şekilde gelişmesidir. Kamuoyuna yansıdığı şekliyle Türk Ordusu bu dönemde "Tankların Modernizasyonu" adı altında büyük bir projeyi ve uçak modernizasyonunu, ki bunlar milyar dolarlık işlerdir, İsrail işbirliğiyle gerçekleştirmiştir. Bu tank modernizasyonunun KİT yapısında yer alan bazı fabrika yönetimlerinin teklif ettiği daha uygun şartlar ve teknolojiyle yapılmasına ise müsaade edilmediği bilinmektedir.

28 Şubat sürecinin ülkedeki militarist düzenleme ve baskılarının kalıcı olacağı şeklinde bir kaygı varken 1999 seçimleri yapılır. Seçim sonuçları onların umduğu gibi şekillenmese de müdahaleye açık bir koalisyon tablosu çıkmıştır. Bu seçim sonunda DSP, MHP ve ANAP arasında yeni bir koalisyon hükümeti kurulacaktır.

Bu hükümetin kendi içinde sorunları hiç de küçümsenecek düzeyde değildir. DSP kendisini Demokratik Sol diye tanımlayan Bülent Ecevit'in partisidir fakat 28 Şubat sürecine karşı aldığı tavır bakımından demokrasiyle arasında oldukça geniş bir mesafe bulunmaktadır; öyle ki Ecevit toplumun sivil taleplerini neredeyse Cumhuriyet düşmanlığı diye niteleyen bir yaklaşımı benimsemiştir. ANAP'ın o zamanki lideri Mesut Yılmaz döneminde parti Özal karşıtı bir yerde durmaktadır ve ANAP bütünüyle Batı çıkarlarının savunmasını AB'ye üyelik politikası adı altında takdim ederek

onların temsilcisi bir çizgiye kaymış görünmektedir. MHP'nin Batı'nın Türkiye karşıtı politikalarına tavır alması, terör karşısında etkili bir mücadele yürütülmesi konusundaki ısrarları bu koalisyon partileri arasında var olan çelişkileri sürdürülemez bir noktaya taşıyacaktır.

Bahçeli'yi ve artık yaşlı olmasının yanı sıra hasta olan Ecevit'i devre dışı bırakarak bütünüyle iktidarı kendi kontrolleri altına almak isteyen Batı vesayetindeki "tarihsel iktidar bloğu" harekete geçecektir. Meclis'e karşı "Batı Çalışma Grubu bin yıl ayakta kalacak, 28 Şubat yaşayacaktır" anlamında meydan okuyan dönemin Genelkurmay Başkanı karşısında sessiz kalan, zamanında cevap veremeyen DSP ve MHP'ye operasyon yapılarak yeni bir hükümet kurulmaya çalışılırken, Bahçeli'nin o ünlü çıkışıyla, bu operasyon başarısız kılınarak ülke seçime gidecektir.

3 Kasım 2002'de yapılan seçimlerde birçoğuna göre sürpriz bir sonuç çıkar: Partilerin çoğu MHP, DYP, ANAP barajı aşamamış, Meclis'e sadece CHP ve daha birkaç ay önce kurulan AK Parti girmiştir. Artık, AK Parti'nin tek başına iktidar dönemi başlayacaktır.

3.1. AK PARTİ

Partiler siyasi organizasyonlardır ve toplumsal varlık temelinden mahrum iseler sadece tabela partisi olarak kalırlar ki bunun bu ülkede de çok sayıda örneğinin bulunduğunu sanırım bilmeyen yoktur.

Siyasi partiler, sadece dayandıkları sosyal grubun, sınıfın, zümrenin veya cemaatin çerçevesinde, sınırlarında kaldıklarında büyük parti olmaları zorlaşır, hatta imkânsız hâle gelebilir. Büyük partiler toplumun çeşitli unsurlarını, farklı kesimlerini, dahası yeni eğilimlerini bir araya getirmeyi başaran siyasi varlıklardır.

Bir partinin her kongreden sonra, yeni bir başlangıç yapmaya hazır olduğunu ortaya koyan, kurulduğu günden itibaren partiyi büyüten, iktidara taşıyan, yine her seçim öncesinde hâlâ birincilik

iddiasında bulunan ve yapılacak seçimleri kazanmasına kesin gözüyle bakılmasına sebep olan hususlar nelerdir?

Bir siyasal parti olmak nedir, nasıl bir şeydir? AK Parti'de toplumun her kategorisinden, her tabakasından, neredeyse sivil alanın her grubundan, her topluluğundan farklı insanları bir araya getiren şey nedir? Partinin çeşitli söylemlerini, siyasi metinlerini analiz ettiğimizde bu sorunun cevabını vermeye yarayacak ipuçlarını elde edebiliriz.

Partinin kurucu genel başkanı Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın şahsiyetinin, liderlik özelliklerinin bu siyasi hareketin doğuşunda, şekillenmesinde belirleyici rolü olduğunu, siyasi lider ve söylem etkileşiminin, siyasette adeta bağımsız bir değişken olarak işlev gördüğünü, bunun da bir siyaset anlayışı oluşturduğunu görmek gerekmektedir. Bunu şunun için vurguluyorum: AK Parti'nin siyasal kimliğinin oluşmasında bu liderlik kurumunun çok önemli bir yeri bulunmaktadır.

AK Parti'nin kurumsal olarak Türk siyasal hayatında konumlandığı yer, bu siyasi hareketin dayandığı geniş toplumsal kesimlerle bağ kurmasını sağlamış bulunan ve bunu sürdüren bir yerdir. Türkiye'de siyaset sürecinin devletten farklılaşma, devlet karşısında bir alan yaratma ve sivil unsurların devlet üzerinde talepleriyle etkili olma gibi girişimleri oldukça yeni sayılır.

Devlet, ideoloji ve bürokrasi tahakkümüne dayanan yapının bu tür talepleri yok edecek şekilde örgütlenmiş olması, siyaset yapmayı uzun yıllar boyunca imkânsız hâle getirmiştir. Çok partili hayata geçişten sonra dahi siyaset etmeyi "suçlu bir davranış"a sokan çelişkiler hep bu bağlamda üretilmiştir ve devlet içinde örgütlenmiş bulunan kadroların ideoloji üzerinden sivil alanı tahrip etmesi sorunu süregelmiştir.

AK Parti'nin Türkiye'de siyaset sürecinin içinde doğru konumlanması derken, devlet/ideoloji/militer ve siyasal bürokrasi karşısında sivil alana dayanmış olmasını kastediyorum. Menderes'in Demokrat Partisi ile başlayan, Tek Parti geleneği karşısında yer

alan bütün siyasi partiler, bu "karşıtlık"larını hep "resmî çizgi" içinde, yani devlet/militer-sivil/bürokratik yapının ideolojik bağlamı içinde izah etmeye çalıştıkları için ne yapıyı değiştirecek gücü bulabildiler ne de kalıcı olabildiler. Bunun ise iki neticesi olmuştur: Birincisi, bu tavırlarıyla verili durumun meşrulaştırılmasına hizmet etmişlerdir. İkincisi, sivil alanı siyasetin temel aktörü-dayanağı yapacak sahiciliği kazanamamışlardır.

Elbette ki meselenin tarihsel, toplumsal gelişme süreçlerine bağlı boyutları bulunmaktadır. Bunları analizimize katarak, AK Parti'nin neleri temsil ettiğini daha iyi anlayabiliriz. AK Parti'yi anlamak, neyi temsil ettiğini ortaya koymak için önce bu partinin Türk siyasal hayatında nerede durduğuna bakmak gerekir. Arkasından siyasal kültürün içindeki yerini anlamak için de toplumsal gelişme süreçleriyle siyaset kurumu arasındaki ilişkilerin nasıl evrildiğine yönelmek gerekir.

AK Parti Neyi Temsil Ediyor?

Partilerin kimlikleri, onların kimlerin yani hangi toplumsal grupların, hangi zümrelerin, hangi sınıfların, hangi toplumsal ilişki ağları içinde bulunan insanların partisi olduğuyla ilişkilidir. Bu kimlik toplumsal alanda nelere tekabül ediyorsa veya toplumsal alanla ne kadar çakışıyorsa, partinin siyaset yapma imkânı o kadar geniştir ve gelişmeye açıktır.

Toplumsala tekabül etme derecesi elbette herhangi bir iddiayla ölçülemez. Bunun kriterleri vardır ve bu kriterleri toplum-devlet ilişkilerinin tarihi seyri ve bununla ilgili problemler ve partinin bu problemlere verdiği cevaplar belirler. Zaten siyaset yapmak, toplum ve devlet ilişkilerinde, "sivil yapı-politik yapı" ekseninde, birey ve toplumsallıkların bütün bu yapılarla ilişkilerini yönetmeyi ve talepleri icraata dönüştürmeye dönük faaliyetleri kapsar.

Türk siyasal hayatının tarihsel evrimine baktığımızda iki önemli kırılma noktası göze çarpar. Bunlardan ilki, devlet-toplum ilişkileri-

nin gelenekten koptuğu bir dönem olarak, "Batılılaşma süreci"dir. Klasik imparatorluk düzeninde partiler bahsine girerken tartışıldığı gibi hipotezim şudur: Devletin siyasi teşkilatlanmasında Sultan, bürokrasi-reaya arasında dengeleyici bir konumdadır. Bu denge adalet, din, ilim gibi kurumları topluma götürerek kurulan bağlar sağlarken, bürokrasinin siyasi ve askerî gücünün toplum karşısında özerklik kazanmasının önüne geçerek hizmet üretmesini temin edecek bir denetim düzenini de kurmuş olmaktadır. Böylece klasik düzende devlet, "adalet içinde idare eden bir kurum" olarak görülmektedir.

Bu anlayışın hem feodalleşmenin hem de "bürokratik/despotik" bir düzenin kurulmasının önünü kestiğini (burada mal bulmuş mağribi gibi "Oriental Society", yani Şark toplumu tezlerine sarılmanın anlamsızlığı hatırlanmalıdır), dünyanın en büyük imparatorluk yapısının bunlarla açıklanamayacağını belirtmek isterim. Oryantalizmin zihinsel bir hastalık olarak nerelere uzandığına buradan bakılabilir.

İşte Batılılaşma süreci, klasik Osmanlı İmparatorluk yapısının bu dengesini bozarak, Batılı tarzda bir siyasal yapı kurmaya çalışılırken aslında "bürokratik hegemonya"nın önünü açmıştır. Böylece Sultan, reayayla kurduğu "adalet-inanç-fonksiyon" bağının kopmasının neticesi olarak konum kaybederken, bürokrasi hem Sultan karşısında hem de reaya yani halk karşısında özerk bir konum elde etmiştir. Devletin, bürokrasinin tahakküm aracı hâline gelmesinin başlangıç noktası burasıdır. Resmî tarihte bu süreçler için "Batılılaşma ve çağdaşlaşma" kavramları kullanılmıştır.

İkinci kırılma noktası, Millî Mücadele sonrasında ortaya çıkan meşruiyet anlayışının kaybıyla yaşanmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin temsil ettiği iradeden koparak, Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından yeniden bürokratik tahakküme gidecek yolun açılması ve nihayetinde Tek Parti yönetiminin kurulması rejimin demokrasiye doğru evrilmesini engellemiştir. Millî Mücadele sürecinde "milletle yapılan mutabakat" Tek Parti idaresince bozulmuş, devlet yeniden bürokrasinin "siyasal aracı" hâline gelmiştir.

İşte asıl mesele buradadır: Türk siyasal hayatındaki temel bölünme, ideolojik olarak yerlilik ve Batılılaşma arasında ortaya çıkar. Bugünkü yerli/millî tartışmalarının nereden geldiğini bu noktada düşünmek gerekir.

Sorun toplumsal olarak, devlet vasıtasını kullanarak halkın her şeyini değiştirmek isteyen, devleti halkına karşı baskı aracı hâline sokan siyasal bürokrasi ile sivil muhafazakâr halk arasındadır. Halk neden muhafazakârdır? Çünkü devlet, ona ait olan tarih, din, dil, kılık-kıyafet dâhil, bütün hayat tarzını zorla değiştirmeye kalkışmış ve halk buna karşı kendi kimliğini koruyucu bir tavır takınmıştır.

Bu ideolojik ve toplumsal çelişkiyi aşmak zordur, çünkü bürokratik tahakküm geleneği, eğitim başta olmak üzere, devletin bütün ideolojik unsurlarını kullanarak, politik alanda bir hegemonya kurmuştur. Bu sahaya girmek için, önce bu hegemonyanın oluşturduğu "yapının kutsalları"nı benimsemek, sonra onların parametreleri çerçevesinde kalınacağına dair bir kimlik ibrası gerekmektedir.

1950' den 2000'li yıllara kadar siyaset bu yapıyı tahkim etmeyi gaye edinen siyasi kadrolarla doludur. Tarım toplumunun farklılaşmamış yapısında, şehirlerin cılız ve toplumsal hareketliliğin merkezi olmaktan uzak kaldığı, insanların mesleksiz, eğitimsiz olduğu, sınıflaşma dinamiğinin ortaya çıkmadığı, sanayinin üç-beş KİT ve birkaç atölyeden ibaret bulunduğu bir toplumsal yapıda, bürokratik tahakküme itiraz edecek, onun hegemonyasını kıracak bir siyasal hareketin ortaya çıkamayacağı, çıksa bile susturulup suçlanıp apar topar yok edilebileceği aşikârdır. Bütün bunlar doğru olmakla beraber eksiktir. DP'de, AP'de, bürokratik tahakküm geleneğinin karşısındaki partilerin hepsi, bu yapıyla uzlaşıcı bir dil kullanmış; bürokratik hegemonyanın karşısında, onun ideolojisi olan militarizm karşısında uzun süre hiç kimse "demokratik bir meydan okuma"ya cesaret edememiştir.

Tarihi değiştirmek kolay olsaydı herkes değiştirirdi ve belki de o zaman değiştirmekten bahsetmek de anlamsız olurdu. Diğer bir

gerçek ise tarihin haydi değiştirelim denildiğinde değiştirilebilecek bir şey olmadığıdır. Bir başka deyişle, tarih kendisinin değişim şartlarını yarattığı gibi değişim kadrolarının tarih sahnesine çıkmasına da ortam hazırlar. Sahneye çıkanların ne yapacağına müdahale etmez. Orada insan özgürlüğü, yani toplumsal ilişkilerin aktörleri bağlamında özgürlük ile toplumsal yapı arasındaki diyalektik devreye girecektir.

AK Parti'yi diğer partilerden ayıran ilk büyük fark burada ortaya çıkacaktır. Çünkü bu meydan okuma ondan gelecektir. Bu durum AK Parti'yi anti-demokratik ideoloji olan militarizmin ve onun bütün kurumlarını dönüşüme götüren, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde devrim niteliğinde değişmelerin önünü açan bir siyasi hareket hâline getirmiştir.

AK Parti'nin bunu yaparken sahip olduğu imkânlar ve kurduğu toplumsal ittifaklar önemlidir. Bunlardan birinin, liderinin şahsiyeti ve bu meydan okuma sürecinde yükselen karizmatik nitelikleri olduğunu daha önce vurgulamıştım. Partinin kurucu lideri Erdoğan'ın bürokratik hegemonyaya karşı meydan okumasının toplumsal bakımdan yankı bulması, tarihin bir değişme/kırılma ânının ortaya çıkması demektir. Bir başka ifadeyle bu meydan okuma toplumsal yankı bulmasaydı tarihte sadece bir hoş seda olarak kalabilirdi.

İkinci mesele, AK Parti'nin mutabakat yaptığı toplumsal kesimler yani zümreler, sınıflar, gruplar, topluluklar/komünitelerdir. AK Parti sadece muhafazakâr bir söylemle yola çıkmış olsaydı toplumda değişim isteyen, yeni talepleri dile getiren unsurları siyasete taşıyan bir siyaset diline sahip olmasaydı açıktır ki etki alanını bu kadar genişletemezdi

Bir başka ifadeyle AK Parti muhafazakârlığı, yerlilik ekseninde toplumun tarihsel birikimini yaşama özgürlüğünü savunurken, bir krizi aşma imkânı vermiştir. Tarihsel iktidar bloğunun Batı'ya bağımlık ilişkileri içinde, ekonomik bakımdan bir krizden diğerine savrulan, çıkmazdaki ülkeyi farklı bir konuma taşıyacak bir

siyaset üretememesi, ülkeyi bağımlılık ilişkileri içinde bırakması konumuyla ciddi bir çelişkidir. IMF ile stand-by anlaşmaları yapmaktan, Dünya Bankası ve Batılı finans kuruluşlarından aldığı kredileri yine onların belirlediği projelere harcamaktan ve borçlarını ödemekten takatsiz kalmış bir ülkeyi bulunduğu yerden çıkış için politik bir program ortaya koyan AK Parti, 2000'li yılların başında yaşanan kriz sonrasında yeni bir dönemi başlatma imkânı bulmuştur.

3 Kasım seçimlerinin sonuçları, bize 2000-2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizin aslında daha derinde yaşanan bir "toplumsal kriz"in de ifadesi olarak algılandığını göstermektedir. 28 Şubat'la özdeşleşen kurulu düzenin kurumsal yapısı ve partileri halk tarafından adeta cezalandırılmıştır.

Burada Ak Parti'nin iktidara geldiği 3 Kasım seçimleri esnasında toplumsal ilişkileri belirleyen kurumlar, dahası toplumsal güçler hiyerarşisine bakmak anlamlı olacaktır. Türkiye'nin toplumsal yapısını biçimlendiren sosyal güçler hiyerarşisini analiz ettiğimizde göreceğimiz unsurları, daha önce de bahsedildiği üzere, şöyle tanımlamak mümkündür:

1. Aydın/bürokrat zümre: Batılılaşma ideolojisiyle ortaya çıkan, bu ideolojiyi devletin ideolojisi hâline getirdikçe kendi konumlarını devlet üzerinden üreten bir zümre olarak bu yapının inşası İmparatorluğun son yüzyılının mirası sayılabilir. Bürokrasinin özerk bir idari zümre hâline gelirken siyasi bir güç elde etmesi Batıcılık ideolojisinin (İmparatorluk yıllarında Avrupalılaşma ideali) resmî düzeyde benimsenmesinin kaçınılmaz sonucudur. Bir anlamda Batılılaşma politikalarını benimseyen sultanlar kendi oturdukları siyasal zemini daraltan, kendi bindikleri dalı kesen bir konumdadırlar. Bürokrasinin devlete egemen olduğu bu süreçte, aydınların önemli bir kısmının bu ideolojinin taşıyıcısı ve devlet güdümlü bir konumu talep eden bir yerde durduklarını söylemek mümkündür.

Cumhuriyet döneminde bu zümrenin devlet içinde rakibi yoktur. Bürokratlar içinde, zaman zaman güç merkezi değişse de, özel-

likle aydınların konumunun bürokrasiye bağımlı hâle geldiği görülmektedir. Bunun için aydın/bürokrat tipolojisi duruma uygun bir nitelemedir. Bağımsız bir aydın hareketinin ortaya çıkmasına asla müsaade edilmez. Burada *Kadro* dergisi etrafında örgütlenmiş daha sonra "Kadro Hareketi" diye anılacak aydınlara karşı gösterilen tahammülsüz tavrı hatırlamak gerekir. Aydınlar askerî ve sivil bürokrasinin yaptıklarını meşrulaştıran hegemonik yapıyı düşünce düzeyinde yeniden üreten bir yerde durmaktadırlar.[8]

2. Militarizm/Askerî Bürokrasi: Toplumsal yapıyı belirleyen en önemli kaynaklardan biri militarist anlayıştır. Özellikle Tek Parti yönetiminin kuruluşundan itibaren keskinleşen bürokratik tahakküm düzeninde ikincil konumda olan askerlerin konumuna rağmen militarist anlayış Batılılaşma ideolojisinin içinde belli bir iktidara sahip olmuştur. 27 Mayıs askerî darbesi sadece ilk demokrasi tecrübesine yönelik, millet iradesine karşı bir saldırı, ilk Başbakan ve bakanlarının katledildiği bir müdahale değildir, aynı zamanda devletin bütün kurumsal yapısının militarize edildiği bir siyasal yapılanmadır.

27 Mayıs Anayasası'nın getirdiği düzenlemelerle demokratik unsurlar etkisizleştirilip militer/bürokratik kurumlar gerçek iktidar konumuna taşınmıştır. Bir anlamda 27 Mayıs'tan sonra militarizmin iktidara geldiği söylenebilir ki bunun üzerinde genişçe durulacaktır. Çünkü devlet bütünüyle MGK tarafından belirlenen bir yapısal düzenlemeye tâbi olmuş, seçilmiş hükümetler bu kurum tarafından adeta hizaya sokulmuştur.

3. Devletçi Kapitalist Sınıf: Bürokrasinin ve militarist düzenlemelerin sonucu olarak Türk ekonomisinin adım adım emir-komuta içinde yönetilen bir yapılanma içine girdiği söylenebilir. Bu yapı içinde üretici-tüketici ilişkilerini, yatırımcıların kararlarını piyasa gibi bir mekanizmayla kendi kârlılık-verimlilik ya da iktisadi ras-

[8] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı: Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.450-482.

yonalite ilişkilerine göre vermediği, bunun yerine devlet bürokrasisinin militarist ideolojiye göre belirlediği ve emirle kontrol ettiği bir yapı içinde gerçekleştirdikleri bilinmektedir.

Devletçi kapitalist uygulamada KİT diye bilinen devlet kuruluşları, doğrudan doğruya özel teşebbüse kaynak aktarma, ara malı üretme veya doğrudan girdi sağlama gibi görevlerle özel sermayenin birikimini hazırlayacak bir işleve sahiptir. Batıcılık ideolojisini ve militarist kurumsal yapıyı içselleştirmiş kapitalist sınıfın iktisadi süreçlerin yerine emir-komuta içinde belirlenen rant aktarmasına dayalı "birikim modeli"ni sürdürmesi için bu ilişkilerde kendi konumlarını belirleyen yapısal mekanizmalar içindeki rollerini yerine getirmesi beklenir.

Devletçi kapitalizm, iktisadi gelişme stratejisi olarak "ithal ikamesi" denilen modeli benimsemiş görünmektedir fakat bu öylesine bir modeldir ki sürekli olarak dış kaynağa ihtiyaç duyulmakta, ithalatı ikame edecek sektörler, kuruluşlar sürekli olarak artan bir oranda ithalata bağımlı hâldedirler. Bu yüzden Türk ekonomisi adeta periyodik krizlere açıktır ve bunları yaşamaktan kaçmak neredeyse imkânsızdır.

Kısaca özetlemek gerekirse mekanizma şöyle işlemektedir: Ekonomide temel aktör olan devlet bir taraftan KİT diye bilinen devlet işletmeleriyle, diğer taraftansa desteklenmek üzere seçilmiş "devletçi-kapitalistler" diye ifade ettiğim özel sektör eliyle yatırımlar yaparak ekonomide büyümeyi sağlamaya çalışmaktadır.[9]

Kamu kaynakları, zorunlu tasarruflar, sektörler ve sınıflar arasında kaynak transferiyle elde edilen tasarruflar, enflasyon da dâhil çeşitli iktisat ve maliye politikalarıyla ve elbette dış borçlanma yoluyla sağladığı imkânları devletçi-kapitalist unsurlara aktararak bir birikim modeli kurmuştur. "İthalatı ikame" etmekte başarılı olmayan bu modelin giderek büyüyen "yabancı para ihtiyacı", ül-

[9] Vedat Bilgin, *Türkiye'de Değişimin Dinamikleri: Köylülükten Çıkış Yolları*, Ankara, Lotus Yayınları, 2007, s. 144-158.

kenin kalkınmasını engelleyen dış mekanizmaların ülke ekonomisi üzerindeki denetimini artırdığı gibi, adeta bir krizler kısır döngüsüne de sebep olmuştur. Bir anlamda Türkiye'nin yaşadığı ekonomik krizler, dünya ekonomisinde yaşananlardan bağımsız olarak kendi "büyüme modeli"nin sebep olduğu sorunlu yapının krizleri olduğu için yapısaldır.

3 Kasım seçimleri sonrası AK Parti iktidara geldiğinde karşısında bu sorunlu ekonomik yapıyı, onun arkasında militarist siyasal kurumları ve onlarla ittifak yapmış olan kadroları bulmuştu. Bir anlamda yapısal krizler üreten yapı ile bunun değişmesini talep eden sivil toplumsal yapı arasında ortaya çıkan çelişkilere daha önceki partilerin verdiği cevaplar yetersiz kaldığı için, AK Parti'nin 3 Kasım 2002'de ortaya koyduğu siyaset geniş bir yankı yapmıştır. Bu siyasetin temel parametreleri, toplumsal alanda sivil dinamikleri harekete geçirme, ekonomik politikalarda piyasa mekanizmasını inşa etme, devlet mekanizmasında ise militarist kurumsal ilişkileri demokratikleştirmektir.

AK Parti'nin toplumsal alanda sivil dinamikleri harekete geçirmesi, Türk toplumunda devlet ile toplum arasında Batılılaşma süreciyle başladığını söylediğimiz halkın devlete yabancılaşması sürecinin bir problem hâline gelmesi karşısında, bir iktidar partisinin tarihsel olarak toplumla birlikte hareket ettiğini açıkça ortaya koymasında, adeta tabu hâline getirilmiş Batılılaşma ideolojisine karşı yerli değerlerden, halkın kendi kültüründen yana tavır almasında somutlaşmıştır.

Devletin, bütün Batılılaşma süreçlerinde "halkın kültürünü tasfiye etme" alışkanlığına karşı ilk defa halk doğrudan doğruya kendi kültürüne sahip olmayı bir hak olarak gören ve bunu açıkça bir insan hakkı olarak politik bir tavırla ortaya koyan AK Parti'yle aynı zeminde buluşmuştur ki iktidara geldikten sonra oy oranının bu düzeyde yükselmesinde, 3 Kasım'da AK Parti'ye oy vermeyenlerden de 2007 seçimlerinde oy almasında bu tavrın önemli bir payının olduğunu söylemek mümkündür.

Piyasa sisteminin ekonomide merkezi bir konuma taşınması çok kolay değildir; emir komuta mekanizması içinde işleyen bu yapının dönüşümünde Özal'ın yaptığı düzenlemeler bir değişim başlatmış fakat bunlar "yapının dönüşümü"nü sağlamada ortaya çıkan dirençler karşısında yetersiz kalmıştı. AK Parti bu değişimi bir "büyüme modeli" etrafında bütünleştirerek başarıyla uygulamış, piyasa mekanizmasının Anadolu sermayesinin oluşum süreçleriyle birlikte kurumsal bir ilişki biçimi almasını sağlamıştır.

AK Parti'nin militarist siyasal yapıyı dönüştürmesi, üstelik bunu 28 Şubat sürecinin tortularının partiye karşı çeşitli operasyonel girişimleri sürerken yapması, bilhassa 2010 referandumuyla siyasal yapıda bir dönüşüm boyutuna ulaşmıştır. Burada MGK'nın işleyiş biçiminde, seçimle gelmiş millî iradenin belirleyici bir konuma yükselmesini hatırlatmak isterim.

Bütün bu siyasal gelişmelerin toplumsal temellerine bakıldığında yaşanan sosyal değişimlerin bunda belirleyici rolünün olduğunu görmek mümkündür. Şehirlerde yaşayan insanların son yirmi yıl içinde yaklaşık otuz milyon artmış olması, önemli meselelerin çözümünü gerekli kılmaktadır. Bunlardan birincisi, bu insanların yeni bir hayat tarzını kurması; ikincisi, toplumsal işbölümünde kendilerini konumlandırması; üçüncüsü, yeni toplumsal ilişkiler içinde, onları entegre edecek toplumsal kurumların kapsayıcılığı; dördüncüsü, toplumsal beklentileri karşılayacak toplumsal geçiş kanallarının, yeniden tabakalaşma süreçlerinde yükselme imkânlarının açıklığı ve işlevselliğinin mevcudiyetinin hissedilmesi; ve nihayet beşincisi, şehrin toplumsal ilişkilerde belirleyici konuma yükselmesi, yani şehrin üretim yapısıyla, eğitim imkânlarıyla, dahası kültürel çeşitliliğiyle ve kültürel zenginliğiyle toplumsallaştırıcı imkânlarının mevcudiyeti.

AK Parti'nin bütün bu meseleleri aşma konusunda neler yaptığı önemlidir. Aslında toplumsal yapıda yaşanan "devrim"e ivme kazandıran hamle, tarımsal Türkiye'nin, yani eski toplumsal düzenin taşıyıcısı olan ve artık bu değişen yapı karşısında çatırdayan

kurumları tasfiye etmeye başlanması ve kelimenin gerçek anlamıyla toplumsal devrimi tamamlayacak siyasal bir reformlara girişilmesiydi. AK Parti'nin üstlendiği, taşıdığı bu siyasal değişime önce yeni şehirliler sahip çıkmıştır.

Bu yeni durum elbette sadece şehirlerle ilgili değildir; yeni toplumsal ilişki biçimlerinin içinde yeni ekonomi, yeni sınıflar, yeniden cemaatleşme, yeni üretim sistemleri, yeni işbölümü, yeni meslekler, yeni dindarlık biçimleri, yeni aydınlar, kısacası yeni bir toplumsal yapının yükselmesi gibi etkenler vardır. Aslında değişim denilirken bunu politik bir söylem zannedenlerin yanılgısı bu yeni toplumsal durumu anlamamaktan kaynaklanır. AK Parti'nin uzun iktidar yıllarının sırrı bu yeni toplumsal ilişkilere siyasal karşılık üretmesinde, bunların taleplerini esas alan bir siyaseti ortaya koymasında aranmalıdır.

AK Parti'yi anlamak, neyi temsil ettiğini ortaya koymak için Türk siyasal hayatında nerede durduğuna, siyasal kültürün içindeki yerini anlamak için de toplumsal gelişme süreçleriyle siyaset kurumu arasındaki ilişkilerin nasıl evrildiğine bakmak gerekir.

Partilerin kimlikleri, onların kimlerin partisi olduğuyla, hangi toplumsal temellere dayandığıyla ilişkilidir. Bu kimlik toplumsal alanda ne kadar karşılık buluyorsa veya toplumsal alanla ne kadar çakışıyorsa, partinin siyaset yapma imkânı o kadar geniştir ve gelişmeye açıktır.

Siyaset yapmak toplum ve devlet ilişkilerinde "sivil yapı" ve "politik yapı" ekseninde, "birey-toplum, "birey devlet" vb. bütün bu alanlar arasındaki ilişkileri yönetmeyi ve talepleri icraata dönüştürmeye yönelik faaliyetleri içerir. Türk siyasal hayatının tarihsel evrimine baktığımızda önemli kırılma noktaları göze çarpar.

Bunlardan ilki, devlet-toplum ilişkilerinin klasik düzenden koptuğu bir dönem olarak, bürokrasinin tahakküm geleneğinin kurulmasıyla ortaya çıkar ki bu siyasal bir kırılmadır; ikinci kırılma ise kültürel yapıda Batılılaşma politikalarıyla şekillenir. Üçüncü kırılmanın bu sorunların aşılmasını takip eden demokratikleşme

süreciyle şekillenmesi ise, diğer ikisinin meydana getirdiği bütün sorunların aşılması için bir imkândır.

Yukarıda kısaca altını çizmeye çalıştığımız gibi tarihsel iktidar zümresini oluşturan üç aktör grubuna karşı yani aydın/bürokrat, militer, ittifakına, onların müttefiki devletçi-kapitalist formasyona karşı AK Parti'nin ortaya koyduğu siyaset tarihsel bir dönüm noktası anlamına gelen, aşıldığında bir "siyasal devrim" niteliği taşımaktadır.

Sivil talepleri ve sivil toplumu siyasete taşıyan bir süreci başlatıp siyasetin toplumsal temellerini devlet elitlerinden (ya da onların ideolojik dönüştürme ameliyesine maruz kalan unsurlardan) halka, sivil insanlara aktarırken, kamu ekonomisine eklemlenmiş devletçi-kapitalistlerin hâkim olduğu emir komuta ekonomisinden piyasaya ekonomisine geçilmesine katkı yaparak küçük ve orta ölçekli işletmelere alan açmak burada önemlidir. Bir diğer büyük ve radikal değişme alanı, devlet içinde militarist kurumsal ilişkilerin hiyerarşisini tasfiye ederek millet iradesine bağlı bir "demokratik devlet" yapısının oluşturulmasına dönük yapılan reformlardır.

AK Parti Siyaseti

2000'li yılların başında Türkiye, önemli değişme eğilimleriyle birlikte önemli sorunların yaşandığı bir ülkedir. Özal'ın kapalı yapılar içinde yaşayan ülkeyi dünyaya açması, iletişim alanında hızla ilerleyen teknolojik değişmeler ve alttan alta tarımsal yapının çözülmesiyle hızlanan şehirleşme süreçlerinde yaşanan hareketlilik, büyük şehirleri toplumun nabzının attığı yerler hâline getirdiği kadar sorunların birikip yeni taleplerin üst üste yığıldığı bir manzara da yaratmıştır.

1927 nüfus verilerine göre yüzde seksene yakını köylerde yaşayan, tarımsal faaliyetler içinde bulunan Türkiye'nin 2000'li yılların başında yüzde yetmişleri aşan bir şehirleşme oranına ulaşması sadece bir nüfus verisi değildir. Köylerin belirleyici olduğu tarımsal

toplum yapısı, henüz pazarın gelişmediği, kapalı ekonominin hâkim olduğu bir ekonomik düzeni ifade etmekten çok, hayat tarzı olarak geleneğin düzenlediği ve cemaat ilişkilerinin belirleyici olduğu, farklılaşmamış bir toplumsal ilişkiler düzenini de ortaya koyar.

Türkiye 1950'lerde başlayan tarımın dönüşümü politikasında kara yollarıyla köyleri şehirlere açmayı birinci mesele olarak halletmeye çalışırken, tarımda makineleşmeyi başlatarak tarımsal üretimi artırıp şehirlere ulaştıracak bir temel meseleyi çözmekle uğraşmıştır. Bunun devamı belli bölgelerde, şehirlerde tarımsal sanayinin kurulması ve elbette sanayileşmenin ülkeye yayılmasıdır. 1960'lardan 80'lere kadar bu konuda bütün engellemelere, yaşanan istikrarsızlıklara rağmen bu yönde yürüyüş devam etmiştir. 1980'li yıllar, bir başka söyleyişle Özal'lı yıllar, sanayileşme politikalarında ortaya çıkan engellerin aşılmasına dönük reformların arandığı yıllardır. Bu konuda atılan bütün adımlara rağmen yapısal sorun, kapitalist-etatizmin uluslararası sistemle kurduğu bağımlılık ilişkisi aşılamamıştır fakat iki hamlenin kalıcı sonuçları olacaktır. Özal'ın ağırlık verdiği bu politikanın ilki küçük sanayi siteleri, diğeri organize sanayi bölgeleri pratiğidir.

Bu politikaların en görünür etkilerinden biri şehirleşme hızının artması ve şehirleşme oranının hızla yükselmesidir. Şehirleşme meselesinin en önemli toplumsal değişim etkisi, hiç şüphesiz, köy toplulukları ve kapalı cemaat yapılarının farklılaşması ve sınıflaşma sürecinin yanında yeni meslekleri, yeni toplumsal eğilimleri, yeni girişimcileri, daha ötesi şehirlerin varoşları da dâhil yeni bir hayat tarzını üretmesidir. Böylece Türkiye'nin yüzlerce yıllık tarımsal toplum yapısı çatırdamakta, bütün toplumsal kurumlar, bütün toplumsal örgütlenme biçimleri değişmeye başlamaktadır. Bu süreçte genç nüfus oranının artışıyla birlikte gençlerin hızla şehirlere akması, iş ve eğitim talepleri başta olmak üzere birçok yenilik talebi ortaya çıkmaktadır.

Şehirsel gelişmenin diğer önemli bir vasfı ise, metropolitan alanların şehirlerden daha hızlı büyümeye başlamasıdır. Metro-

polleşme süreci sadece bir fiziksel mekânın dönüşümü olmanın ötesinde ticaretin, üretimin, tüketim ve hizmet sektörlerine dayalı ekonomik yapının dinamizmini üretmesi bakımından da dikkat çeken bir sosyal değişme sürecidir. Metropolitan alan ekonomik etkileşimini ayrı bir çalışmada genişçe ele almak gerekir.

Bütün bu gelişmelerin ortaya çıkardığı çoğulculuk, yeni şehirlilerin ve metropollerin oluşumu, farklılaşan toplumsal yapıları ve küresel dinamiklerin tesir alanına girmeleri, Türkiye'nin eski siyasal ve ekonomik ilişkiler düzeni üzerinde baskılar oluşturmuş, yapıda büyük bir değişim potansiyeli taşıyan krizlere yol açmıştır.

1. Toplumsal tabakaların, yeni statü gruplarının, yeni şehirlilerin, gençlerin taleplerinin yükseldiği bir toplumsal zemin hızla büyümektedir.

2. Ekonomide ortaya çıkan küçük ve orta ölçekli kuruluşlar mevcut büyüme modelinin yarattığı krizler karşısında yeni bir modele ihtiyaç duymaktadırlar.

3. Batılılaşma ideolojisinin etkisiyle devlet elitlerinin sürekli baskısına, kültürü zoraki değişime tâbi tutan politikalarına karşı kendi kültür ve geleneğini koruma endişesiyle muhafazakâr bir tavır takınan halk kesimleri bu baskıcı, müdahaleci siyasal modelden demokrasiye yönelme eğilimindedirler.

4. Yeni girişimciler, yeni üreticiler, şehirli tüketiciler devletçi kapitalizmden piyasa mekanizması içinde rasyonel düzenleme mekanizmaları vasıtasıyla rekabetçi bir yapının refah etkisi arayışındadırlar. Bu aynı zamanda kamu politikalarıyla rant aktarma mekanizmasının işleyişine bağlı birikim modelinden, rekabete dayalı yaratılan katma değerden reel olarak kalkınmaya pay aktaracak bir birikim modeline geçme arayışını da ifade etmektedir.

5. Belli bir zümrenin tahakkümü karşısında başta inanç ve düşünce özgürlükleri olmak üzere, bastırılan kitlelerin köylülükten çıkış sürecinde artan özgürlük talepleri, eski siyasal düzenin kapalı kapılarına dayanmaktadır.

6. Köylü toplumunun örgütsüz, mesleksiz, eğitimsiz kitleleri yerine toplumsal değişme dalgalarının yarattığı neticeler farklılaşan, sınıflaşan, bireyleşen bir toplumsal yapıyı şekillendirirken tarihsel iktidar zümresinin siyasal tahakküm geleneği arasında yaşanan çelişkiler giderek büyümektedir.

AK Parti'nin iktidarı, bu tür çelişkileri tasfiye etmeye dönük uygulamaların devreye sokulduğu zorlu bir siyasal mücadeleyi gerektiren bir çabayı ortaya koymuştur. Bunların tamamı çözülmese de çözüm dinamiği olarak demokratikleşme sürecinin harekete geçmesi başlı başına büyük bir imkândır.

Öncelikle, kültürel olarak devlete yabancılaşmış muhafazakârların taleplerini devlete taşıyacak politikalarla halka yönelik kültürel baskı ortadan kaldırılarak, siyaset sürecinden uzaklaştırılmış geniş kesimler ile devlet arasında yeni bir ilişki kurulmuştur. Üniversitelerdeki başörtüsü yasağının kaldırılması bu konuda sembolik bir adımdır. Demek ki AK Parti siyasetin dışına itilmiş, devlet tarafından resmî ideolojiyle ötekileştirilmiş geniş toplum kesimlerinin devlete ve siyasete entegre edilmesini sağlayacak kapsamlı bir demokratikleşme süreci başlatmıştır.

AK Parti'nin ekonomik ve sosyal politikalarda ortaya koyduğu uygulamaların birkaç esasına bakmak gerekirse bunlardan biri, daha iktidara gelir gelmez, toplumun en alttakilerini, açlık sınırında olanları kuşatan bir sosyal koruma ve sosyal yardım politikasını uygulamaya sokmasıdır. Devlet ve mahalli yönetimler eliyle uygulanan, toplumun güçsüz kesimlerini kapsamaya dönük bu politikalar, AK Parti'nin göreli olarak bütün yoksullarla dayanışmasını artırıp, toplumun en alt katmanında yaşayan kesimleri, çocuk ve gençleri eğitim süreçleriyle geleceğe hazırlarken, toplumsal bakımdan da gelecek ümitlerini besleyen devlete güven duydukça özgüvenleri yükselten bir adım olmuştur.

AK Parti'nin toplumun açlık yoksulluk sınırında yaşayan insanları kapsayan sosyal yardım ve sosyal politikaları, sadece açlık ve yoksulluğun gidermeye değil, aynı zamanda içinde bulundukla-

rı durumu değiştirmeye yönelik politikalardır. Bilhassa kentleşmenin yarattığı yeni kentlilerin dinamik yoğunluğu diye adlandırılan süreçte, ticaret hacminin genişlemesi ve üretimin yoğunlaşması ile farklılaşma, mesleki verimliliğin artması ve yeni mesleklerin büyümesi, küçük ve orta ölçekli kuruluşların dış ticarete açılarak büyümesi, sanayi bölgeleriyle bütünleşen üretim yapılarının genişlemesiyle birlikte yeni bir durum ortaya çıkmıştır.

AK Parti'nin bu süreçte yarattığı toplumsal dönüşümün en önemli başarısı orta sınıflaşma eğilimini güçlendiren politikalara ağırlık veren uygulamalarla işe başlaması, başta eğitim ve ekonomik başarılara dayalı yeni statülerin kazanılmasının önünü açacak politikaları süreklileştirmesi, toplumda yankı yaratmıştır. Bir yönüyle şehir varoşlarından güç alarak, siyaseten dışlanmış muhafazakârları siyasete katarak büyüyen AK Parti politikaları, bu kesimleri toplumsal değişim dalgalarının ivmesiyle demokratikleşmeye ve ekonomik politikalarla orta sınıflaşmaya taşımıştır. Bu sebeple AK Parti orta sınıflaşma dinamiğine uygun politikalar ürettikçe, konjonktürel etkileri veri kabul edersek, güçlenen bir siyasi parti olmuştur diyebiliriz. Elbette bu tür politikaları her yeni konjonktürde yeniden üretmek gerekmektedir. Bunu yapmak siyasette başarı getirdiği gibi bunda yaşanacak sorun da siyasetin zayıflamasına sebep olacaktır.

AK Parti'nin Siyasetteki Yeri veya Netice Yerine

Partilerin kimliği tarihsel ve toplumsal fikirlerin oluşum süreçlerinde, siyasal mücadeleler ve ideolojik farklılaşmalar ekseninde oluşur. Bu tür toplumsal mücadele ve temeller mevcut değilse orada kendisini nasıl tanımlarsa tanımlasın ortaya çıkan partiler ancak tabelalarının asıldığı yerde var olurlar ve siyaset sahnesinde kendilerine yer bulamazlar.[10]

AK Parti siyasetinin üç alanda somutlaşan değişim politikalarından bahsedebiliriz. Bunlardan ilki, devletin demokratikleşme-

[10] Vedat Bilgin, "AK Parti'nin Kimliğini Tartışmak", Akşam, 9 Ekim 2017.

si, devleti militer-bürokrat/aydın tahakkümünden kurtarıp halka açması, millet iradesine dayanan meşruiyet anlayışını güçlendirmesidir. Darbeler ve müdahaleleri besleyen kurumsal yapının değiştirilmesidir ki bunda son aşama hükümet sisteminin değiştirilerek militarist geleneğin şeklî uygulaması hâline gelmiş bulunan "parlamenter sistem"den çıkma konusunda ortaya konan değişim programıdır.

İkinci bir değişim alanı, hiç kuşkusuz, uluslararası sistemle Türkiye arasındaki ilişkilerin yapısının değişimidir. Batı sistemiyle kurulan bağımlılık ilişkileri dış politikadan ekonomiye, oradan içerdeki iktidar elitlerine uzanan bir siyaset anlayışına dayanmaktadır. Bu iktidar anlayışı ve onun dayandığı zümrelerin iktidarı tasfiye edilince, Batı sisteminin başta IMF, Dünya Bankası, AB olmak üzere bütün kurumlarıyla ilişkiler bağımlılık biçiminden, karşılıklılık eksenine geçmiştir. Bu değiştirilen bağımlı yapının aynı zamanda ülkedeki askerî darbe ve müdahalelerin merkezinde olduğu 15 Temmuz'dan sonra daha açık biçimde görülmüştür.

Üçüncüsü ise ekonomide ortaya konulan, küçük ve orta ölçekli kuruluşlara dayanan, piyasa ekonomisi içinde yürütülen birikim modelinin uluslararası rekabete açık dinamik büyüme modelidir. Yeni teknolojilerle üretim yapan küçük ve orta ölçekli işletmelerin dışa açık yapısı rekabet gücünü motive ettiği gibi, yeni yatırımlara cazip bir tüketim ve üretim yapısı oluşturmuştur. Bu süreçte ortaya çıkan dış ticaret hadleri sorunu, ekonomide takip edilecek yüksek katma değerli yeni sanayileşme siyasetiyle dönüşümü daha ileri aşamalara götürme potansiyeline sahiptir. Son on beş yılda Türkiye yeni petrol, doğalgaz, altın veya başka bir stratejik kaynak bulmadan bütün bunları gerçekleştirmişse, yaklaşık 300 milyar dolardan daha küçük bir ekonomiden 1 trilyon doların üzerine çıkan yeni bir ekonomi olmuşsa, bunda sadece ekonomik politikaların değil, takip edilen bütüncül siyasetin rolünü görmek gerekir.

Ekonominin harekete geçmesinde birçok sektörde yenilikçi yatırımlar yapılmıştır. Ülkenin silah veya savunma endüstrisinde

yaşanılan baş döndürücü atılımı öncelikle belirtmek gerekir ki bunun aynı zamanda Batı'ya bağımlılığın kurucu unsurlarından bir sektör olması vesilesiyle bu atılımın tarihsel bir adım olduğunun altını çizmek lazımdır. Diğer taraftan başta kara yolu ve demir yolu yatırımlarının ekonominin sürekli büyümesinde tartışılmaz bir rolü bulunmaktadır. Ülkenin endüstriyel gelişmesini sağlamak için üretim faktörlerinin harekete geçirilmesi böylesine kapsamlı altyapı yatırımları sayesinde mümkün olmaktadır.

Değişim Paradoksu

AK Parti'yi Türk siyasal hayatının akışını değiştiren konuma taşıyan, eski yapıyı değiştirdikten sonra dahi "değişim paradoksu"na hapsolmasının önüne geçen olaylardan biri de Türkiye'nin ekonomik büyümesini süreklileştirecek ortamda olmasının yarattığı dinamizmdir.

Türkiye'nin, Cumhuriyet dönemindeki hâkim büyüme modelini basitçe anlatmak gerekirse; ekonomide temel aktör devlettir. Devlet, bir taraftan KİT denilen devlet işletmeleriyle, diğer taraftan da seçilmiş ve desteklenmiş, benim "devletçi kapitalistler" dediğim özel teşebbüs yoluyla yatırımlarda bulunarak ekonomik büyümeyi sağlamaya çalışıyordu. Kamu, zorunlu birikimleri, bölüşüm politikalarıyla değer aktararak elde ettiği tasarrufları, enflasyonist yol da dâhil olmak üzere çeşitli mali politikalarla yarattığı kaynakları ve elbette dış borçlanmayla sağladığı imkânları bu teşebbüsleri finanse etmek için kullanmıştır.

Bu büyüme modelinin, "dışa bağımlılık oranı yüksek bir üretim düzeni kurduğu", bu üretimi devam ettirmek için gereken girdiyi üretemediği için de periyodik krizler yaşandığı bilinmektedir. Devlet kendi eliyle "ithalatı ikame etmek" için yarattığı özel teşebbüs vasıtasıyla "ithalata bağımlılığı" artan ekonomik bir çıkmaza girmiştir. Rekabetin olmadığı bu "emir-komuta ekonomisi"nin siyasal yapısı ise anti-demokratik düzendir.

AK Parti döneminde uygulamaya konulan reformlar bu yapıyı önemli ölçüde değiştirirken, devletçi kapitalizmi "rekabete dayalı büyüme" modeline açmaya çalışmıştır. Bunda yapılan hatalar, eksiklikler elbette bulunabilir fakat bu aşamada küçük ve orta ölçekteki girişimcilerin dayanışma, işbirliği gibi toplumsal ilişkiler üzerinden "öz kaynaklara dayanarak oluşturdukları çok ortaklı sermaye yapıları"yla meydana getirdikleri ekonomik kuruluşlar, konjonktürün sunduğu teknoloji transferi imkânları, ihracata dayalı büyüme gibi makroekonomik politikaların da desteğiyle harekete geçerek ekonomik gelişmeyi başka boyutlara taşımıştır. Bu aşamada ekonomik yapıda oluşan temel problemlerden birinden bahsetmek gerekirse, ithal ikamesi yapma fonksiyonlarını yerine getirememiş sektörlerde bağımlılık üreten ilişkilerin sonucunda dövize/dışa bağımlı endüstrilerin meydana getirdiği sorunun devam ettiği, son pandemi sonrası konjonktürde açıkça görülmüş bulunmaktadır. Yerli üretim olmadan dışa bağımlı endüstrilerin tasfiyesine gidilmeden bu sorunun aşılmasının mümkün olmayacağı bir kere daha derinden hissedilmektedir ki bunda sıcak paranın bol olduğu ve ülkeye yoğun giriş gösterdiği zamanlarda yerli üretim/yatırım politikalarının yerini alan ithalat patlamasının maliyetinin, konjonktür değişince nasıl bir büyük sorun olarak ekonomiye döndüğünü görmek zor değildir.

AK Parti sadece ideolojik yönelim olarak muhafazakâr/yerli bir siyaset anlayışıyla sınırlı kalmayarak yerli sanayi gibi ekonomik kalkınma meselelerinde yeni toplumsal aktörlerin ekonomik sürece katılmasını da sağlamıştır. Böylece kalkınma taleplerini karşıladığı gibi, mega projelerle, altyapı yatırımlarıyla, iç talebi büyüten politikalarla, toplumun ekonomik beklentilerini daha üst düzeye taşımıştır. Bu bağlamda büyümenin sağlıklı bir yapıda sürdürülebilmesi için sektörel dış ticaret açığı veren kuruluşlarda dönüşüm sağlayacak bir yaklaşıma geçilmesi gerekir.

Bütün ekonomik ve sosyal değişmelerin siyasi neticesi şudur: Şehirleşme oranının yüzde seksenleri geçtiği bir aşamada, eğitim

imkânları, meslekleşme, toplumsal hareketlilik fırsatları bu büyüme süreciyle bütünleşince "orta sınıflaşma oranı" yükselmiş, dahası, aşağı tabakalarda bulunanların yukarıya geçiş beklentileri artmıştır.

Bu bağlamda AK Parti geleneksel ticaret erbabı, esnaf dışında yeni girişimcilerin olduğu kadar, yeni şehirlilerin, yeni mesleklerin de "talepleri ile beklentilerinin" kesiştiği bir siyaseti temsil etmektedir. AK Parti'nin iktidarını uzun yıllara taşıyan sebeplerin arkasında bu toplumsal değişim sürecini bulunduğunu göz ardı etmek imkânsızdır.

Kısacası, AK Parti'nin, içinde bulunduğu toplumsal statüyü değiştirmek isteyenlerle, kalkınma sürecinin hızlandırdığı sınıflaşma dinamiği içinde yukarıya doğru hareket etme imkânı arayanları, yeni sektör ve mesleklerden girişimcileri, şehirleşme sürecinin sunduğu imkânlardan pay almak isteyen geniş kesimleri, büyüyen ticaret hacminin etki alanında bulunanları, yeni toplumsallıklardan yeni bireylere uzanan yeni bir düzlem içinde kapsayan yeni bir yapıyı bir "toplumsal ittifak" altında siyaseten temsil ettiği görülmektedir.

Türkiye gibi yaklaşık yirmi küsur sene önce fert başına düşen millî geliri 3000 dolar civarında olan bir ülkenin yoksullarına, imkânsızlıklar içinde yaşayanlarına, düşük gelir gruplarına sosyal politikalar yoluyla, sosyal yardım ve dayanışma programlarıyla destek verilmesi de gelişmelere katkıda bulunmuştur. Esas itibariyle AK Parti oluşturduğu söz konusu toplumsal ittifakta sorun yaşamadığı sürece yoluna devam edebilir fakat bu ittifak içinde yer alan ya da toplumsal değişim süreciyle ortaya çıkan/çıkacak yeni toplumsal kesimlere, yeni ilişki ağlarının meydana getirdiği yeni duruma, yeni taleplere ve elbette yeni sorunlara cevap verecek yeni bir siyaset ortaya koymada başarılı olamazsa problemlerin yaşanması kaçınılmaz hâle gelebilir.

Pandemi sonrası küresel konjonktürün getirdiği sorunların, deprem gibi büyük felaketin ağır şartların, ekonomide ortaya çıkan enflasyonist baskı ve sorunların bu tür bir olumsuz risk taşıdı-

ğı aşikârdır ama bunu aşmak üzere yeni sosyal politikalar ve yeni ekonomik yaklaşımların uygulamaya sokulmuş olması önemlidir.

Burada, AK Parti'nin takip ettiği dış siyasetin, zaman içinde belli bir çizgi oluşturduğunu, bunun da ülkenin başta ABD olmak üzere Batı'ya bağımlı çizgisini değiştirme çabasına yöneldiğini; küresel dinamikleri dikkate alan çok yönlü, "Türkiye merkezli" olmasının sağladığı fırsatların ve bunun oluşturduğu özgüven duygusunun partinin siyasetine ayrı bir enerji kattığını; bunların da farklı toplumsal kesimlerde nasıl bir motivasyon oluşturduğunu ise asla unutmamak lazımdır.

O hâlde AK Parti'nin gücünün, ülkenin toplumsal değişim dinamiğini siyasete dönüştürmesinden geldiğini tespit edebiliriz. Bu hem "değişimi yönetmek" hem de yeni "değişim dalgası yaratmak" demektir. Bu siyaset, ülkenin siyasal yapısında gerçekleştirdiği demokratik dönüşümle, ekonomide meydana getirdiği yeni büyüme anlayışıyla, uluslararası ilişkilerde ülkeyi Batı vesayetinden çıkarmasıyla ve kendi kültür dünyasını merkeze koymasıyla bütünüyle yenilikçi bir siyasettir.

AK Parti'nin önünde duran en önemli mesele, iktidara geldiği günden bu yana Türkiye'de yaptığı büyük değişimin neticesinde ortaya çıkan "yeni yapı"dır. Bir başka deyişle, AK Parti toplumu bir yapıdan bir başka yapıya dönüştürmenin kaçınılmaz sorunlarını çözülmesi gereken yeni bir problem alanı olarak kendi önünde bulmaktadır. AK Parti bu yapının içinde yer alan toplumsal unsurların, yeni bir durum içinde olduklarını, taleplerinin değiştiğini, dolayısıyla bunların sorunlarının da değiştiğini görerek yeni cevaplar içeren yeni politikalar üretmek durumundadır. Bunun için AK Parti'nin önünde duran işin sürekli yenilik yaratmak olduğunun altını çiziyorum. Yukarıda işaret edildiği gibi, toplumsal değişme dinamiğini oluşturan bütün parametreler hareket hâlindeyken bu değişimin yönetmenin yanı sıra bu değişimin ortaya çıkardığı sorunları da çözecek yeni bir siyaset oluşturma gereği söz konusudur.

Bunun anlamı açıktır: AK Parti yenilik yaratma gücünü koruyarak, değişim üreterek yoluna devam etme imkânına sahiptir. AK Parti'nin siyasette temsil ettiği muhafazakâr/yerli değerlerin, anti-demokratik yapının dönüşümünün yarattığı ivme, ekonomik büyüme, bugün daha güçlü biçimde bireysel gelişme, sosyal haklar ve uluslararası planda rekabet üstünlüğü gibi beklentilere yol açmıştır.

"Değişim paradoksu" dediğim husus AK Parti'nin kendi gerçekleştirdiği değişimlerle ülkeyi taşıdığı yerden, daha ileriye götürecek yeni değişim politikalarını ortaya koyup koymasıyla ilgilidir. Bu beklentiyi büyüten AK Parti, oluşumunda rol aldığı yeni toplumsal durumu, daha ileriye götürmek için kendisinin gerçekleştirdiği gelişmelerin yarattığı yeni toplumsal durumun taleplerine cevap vermek mecburiyetindedir. Burada meydana gelebilecek bir tereddüt yahut sorun, değişim paradoksuna yol açarak siyasal soruna dönüşme ihtimalini gündeme getirecektir. Dolayısıyla "AK parti ne zaman kaybedecek" sorusunu soranların, merak edenlerin heyecanla bunun cevabını arayanların bakması gereken yer, AK Parti'nin değişim üretme kabiliyetinin devam edip etmediği hususudur.

Burada ayrıca Ak Parti'nin takip ettiği siyasetlerin ürünü olarak ortaya çıkan yeni toplumsal grupların, yeni sınıfların ve özellikle yeni iş çevrelerinin, kendi konumlarını devam ettirmek için parti içerisinde meydana gelecek "yenilik yaratma" ihtiyacına karşı, yani AK Parti'nin gerçek dinamizmini oluşturan faktörlere karşıt kendi zümresel çıkarlarını ve konumlarını bu siyaset anlayışının karşısına engel olarak koymaları ile ilgilidir. Her çıkar grubunda ortaya çıkabilecek tutucu tavırların, değişime bariyer koymaya dönük bu tür eğilimlerin sergilenme ihtimali ve bunun parti siyasetini etkilemesi durumunun meydana getireceği sorunları da dikkate almak gerekir. Bir anlamda AK Parti'nin değişimci çizgisinin ürettiği yeni toplumsal aktörler kendi konumlarını tahkim etmek için değişimin önünde diyalektik biçimde engel oluşturma potan-

siyelini taşımaktadırlar. Bu durum özellikle her çıkar grubu için, siyasal sürecin imkânlarıyla güç kazanan her toplumsal grupta görülebilecek "zümresel tutucu", "sınıfsal çıkarcı" bir eğilim olarak görülebilir.

Türkiye'nin şansı, AK Parti'nin kuruluş sürecinde toplumsal dinamikleri oluşturan bütün sektör ve toplumsal gruplarla yaptığı ittifakın, Genel Başkan Erdoğan'ın liderlik çizgisinde bugünkü sorunlara cevap verecek gücünü korumasıdır. Bu liderliğin, ülkenin önünde duran aktüel sorunlara olduğu kadar tarihsel meselelere dönük aldığı tavırlarla da güçlendiğini belirtmek gerekir.

Türkiye'de siyasetin önünde uzun bir yol bulunmaktadır. AK Parti açısından bu uzun yolda yürümek için, yeni toplumsal durumun sorunlarını aşmak üzere, yeni toplumsal güçlerle yeni mukaveleler yapmak, yeni bir değişim programını ortaya koymak gerekiyor. Şimdi mesele, başlangıçtaki statükoyu değiştirip, yeni statükoya taviz vermemek üzere yenilik yaratmak sorunudur. Yenilik yaratmak derken sözün gelişi bir ifadeden bahsedilmediğinin anlaşılması lazımdır.

Yenilik, yeni toplumsal durumun meydana getirdiği ilişkileri, bu ilişki ağı içinde ortaya çıkan toplumsallıkları, oluşan örgütsel/kurumsal yapıları, dahası, mevcut sorunları kuşatan ve yeni bir yaklaşımla ele alındıklarını toplumsal alana hissettirecek yeni bir siyaset dilini, bütün bu sürecin siyasal aktörlerinin karşı söylemini dışlamayan, ancak onları aşacak bir düşünsel ve siyasi programı ve projeleri yansıtan bir siyaseti ortaya koyduğunda işlevsel olacaktır.

Türkiye'nin 2000'li yılların başındaki toplumsal/siyasal yapısı bağlamında, değişim taleplerinin yükselmesi ve bunların karşılanamamasından dolayı siyaset kurumu derin bir kriz içindeydi. Kısaca vurgulamak gerekirse, bir tarafta toplumda yüksek bir sosyal hareketlilik yaşanırken, ülkede şehirleşme dinamikleriyle metropollerden metropoliten alanlara doğru bir değişim meydana gelmekte, insan-mekân ilişkilerinde köklü dönüşümler yaşanmakta; diğer taraftan toplumda ekonomik gelişme ve refah taleplerini kar-

şılayamayan ekonomik politikalar sürdürülemez hâle gelmiş bulunmaktaydı. Toplumsal farklılaşmalar sınıfsal, cemaatsel, inançsal ve etnik boyutlara doğru dalgalanmaktaydı.

Genç nüfuslu toplumların içine girdiği hızlı değişim süreçlerine sadece bir eğitim, bir istihdam meselesi olarak bakmak çoğu kere yanıltıcı olmaktadır. Hızlı değişim yaşayan toplumların ilk bakışta görülmeyen fakat daha kalıcı sorunlara neden olan yapısal problemleri toplumsal kimlik konusu etrafında toplanan sosyal/kültürel inşa süreçleriyle ilgilidir. 2000'lerin başındaki Türkiye'nin toplumsal kültür/kimlik sorunları, kalkınma sorunları, sınıflaşma, cemaatleşme gibi biri "dışa açılan" diğeri "içe kapanan" karakteri sebebiyle aynı zamanda "bireyleşme sorunları"na işaret etmekteydi. Siyaset, o zaman yaşanan bu olaylar karşısında adeta bir çöküş süreci içindeydi. Toplumda, başta devlet olmak üzere bütün siyasal yapıda "çözülme endişesi" yaşanmaktaydı. AK Parti'nin gücünü bu sorunlara nasıl bir siyasal cevap verdiğinde aramak gerekir.

AK Parti o gün, ortaya çıkan sorunlara yukarıda sözü edilen hem konjonktürel olanlara hem de yapısal olanlara cevap verebildiği ölçüde, bunun bileşimini de sivil, kalkınmacı, demokrat, yerli bir dille yaptığı için kalıcı olmuştur ve tarihsel-siyasal çizgideki yerini almıştır. Bu nitelikleri sürdürme gücünü ifade ettikçe siyasette var ve kalıcı olacağı açıktır.

3.2. CUMHURİYET HALK PARTİSİ

Burada CHP'den bahsederken, partinin kuruluşundan günümüze kadar gelen tarihini ele almak elbette ölçeğimizi aşmak olur, dolayısıyla CHP'nin günümüzdeki sorunlarını anlamaya dönük, siyasal tavrını analiz etmeye katkı yapacağını düşündüğüm yapısal hususların belirlenmesi için bazı tarihsel hususlara temas etmekle yetineceğim. Bunlar CHP'nin geçirdiği ideolojik yönelimler, örgütlenme biçimi, toplumla kurduğu ilişkiler düzeyi, dayandığı toplumsal temellerin değişimi veya değişim sorunları, Türkiye'nin

yaşadığı toplumsal değişmeler karşısında ortaya koyduğu siyasal proje ve uluslararası sorunlar karşısındaki tavrı ve politikalarla ilgili olacaktır.

CHP'yi ele alırken birincisi erken Cumhuriyet döneminde; ikincisi Tek Parti sürecinde; üçüncüsü, Türkiye'nin demokrasiye adım attığı dönemde; dördüncüsü ise partinin "Yeni CHP" diyerek değişim arayışlarına girdiği 70'lerden sonraki dönemini ele alacağım. CHP'nin, 80'lerden günümüze gelirken ortaya koyduğu tavır ve politikalar bakımından yaşananları dönemler itibariyle ayırmak daha doğru olacaktır. Elbette bu dönemlerde yaşanan olayları tarihsel olarak değerlendirmek çok faydalı olabilir fakat vurgulamaya çalıştığım bağlam içinde bu çalışmanın sınırları çerçevesinde kalmaya çalışılacaktır.

Erken Cumhuriyet Döneminde CHP

CHP'nin kuruluşunun Millî Mücadele sürecinde örgütlenmiş olan Müdâfaa-i Hukuk yapılanmasının savaştan sonra parti şeklini almasıyla gerçekleştiği bilinmektedir. Partinin kurucusu Mustafa Kemal Paşa'nın bizatihi kendisidir.

Birinci Meclis, bilindiği üzere, Millî Mücadele'nin karargâhı olan ve Mustafa Kemal Paşa'yı Başkomutan olarak seçen meclistir. Meclis kuruluş yapısı itibariyle çok renkli yani her fikrin olduğu, farklı toplumsal gruplardan gelen vekillerin bulunduğu bir topluluğa sahiptir. Dolayısıyla Meclis'te her konuda esaslı tartışmalar söz konusudur. En hayati meselelerde bile eleştirinin rahatça yapıldığı bu Meclis'te çok geçmeden bazı grupların oluşması mümkündür, hatta bu gruplaşmaların farklı siyasi görüşler şeklinde ortaya çıktığı görülür.

Dönemin şartları ve olayları içinde Yeşil Ordu diye bilinen Çerkez Ethem Bey'le bağlantılı olanlar, çok yakın dönemde gerçekleşmiş Sovyet Devrimi'nin etkisinde olan Bolşevizm yanlıları, bunların etkinlik sağlamasının önüne geçmek ve aynı zamanda

Sovyetlerle kurulan yakın ilişkileri de sürdürmek maksadıyla doğrudan Mustafa Kemal Paşa'nın kurdurduğu Türkiye Komünist Partisi'ne kadar herkes vardır. Doğrudan Gazi Paşa'nın kontrolü altında bulunan Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti ve yine bu çerçevede Halk Zümresi, Meclis'in çatısı altındaki yapılanmalardır.

Birinci Meclis'in bu yapısı içinde zamanla bir farklılaşma öne çıkacaktır: Gazi Paşa etrafında oluşan "Birinci Grup" ile daha ziyade buna muhalefet edenlerden oluşan İkinci Grup olarak şekillenen siyasi bölünme Meclis'e damgasını vuracaktır.

Millî Mücadele tamamlandıktan sonra Gazi Paşa Birinci Meclis'in görevini tamamladığı düşüncesindedir, üstelik Cumhuriyet'in kuruluşu ve inkılapların yapılması için Meclis'in yenilenmesi, seçime gidilmesi gerektiği fikrindedir. TBMM, 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesine karar verir. Bu seçimlerin en temel özelliği İkinci Grup diye bilinen yapının tasfiye edilmiş olmasıdır.

Konunun tarihsel anlatımına girmeden sürecin siyasal analizine yönelmek gerekirse CHP'nin (ki başlangıçta adı önce Halk Fırkası, sonra Fırka Grubu'nun 10 Kasım Umumi Heyet toplantısında Cumhuriyet Halk Fırkası olacaktır; daha sonra ise 4. Büyük Kurultay'da kabul edilen nizamnameye göre Cumhuriyet Halk Partisi olacaktır) problematiği şöyle tanımlanabilir: Erken dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın önünde bir taraftan Cumhuriyet'in kurulması yani rejim değişikliği projesinin gerçekleşmesi, saltanatın ve hilafetin kaldırılması, harf değişimi başta olmak üzere yapmayı düşündüğü birçok "inkılap" vardır; bir taraftan da bu yenilikleri Cumhuriyet rejimi içinde çok partili hayata açık bir şekilde gerçekleştirmek sorunu bulunmaktadır.

Tarihsel gelişmeleri toplumsal yapı içinde yaşanan olaylarla değerlendirdiğimizde Cumhuriyet'in bu değişim siyasetini çok partili bir yapı içinde yapamadığı görülmektedir. Gazi Paşa döneminde, rejim çok partili hayata açıksa da ortaya çıkan girişimler devam ettirilememiştir. Burada İstiklal Harbi'nin komuta kademesi içindeki

bölünmüşlüğün; İttihatçılığın en başından itibaren savaş sırasında ve sonrasında örgütlü bir yapı olarak görülmesi ve bunlarla ilgili endişelerin; yapılması düşünülen inkılapların herhangi bir toplumsal talebe dayanmadan, doğrudan Mustafa Kemal Paşa ve ona bağlı siyasi bir grubun projesi olarak uygulamaya konulması yaklaşımının bazı tasfiyelere sebep olduğu ve çok partili hayata geçme tecrübelerinin sürmesini mümkün kılmadığı söylenebilir.

Gazi'nin silah arkadaşları Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Rauf Orbay gibi Millî Mücadele'nin kahramanları olduğu bilinen bir kadro tarafından kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bir belediye seçiminden sonra kapatılması, Serbest Fırka'nın üstelik doğrudan Gazi tarafından yakın arkadaşı Fethi Bey'e kurdurulmuş olmasına rağmen kapatılması, önemli bir duruma işaret etmektedir.

Erken Cumhuriyet döneminde bir rejim değişikliği ve arkasından gelen inkılapların çok partili hayat içinde sürdürülüp sürdürülememe endişesi hâkimdir ve ortaya çıkan muhalefet partilerinin halk desteği bulmaları hâlinde (ki bu iki partinin de kuruluş sürecinde ortaya çıkan bir eğilimdir) değişikliklerin topluma mâl edilmesi tehlikeye gireceği düşüncesiyle, yasal olarak rejim, çok partili hayata açık olmasına rağmen siyaset sahnesinde fiilen tek parti kalacaktır. Burada Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ve İzmir Suikastı olaylarının arka arkaya gelmesi, Millî Mücadele'de yer alan İttihatçıların da tamamen etkisiz hâle gelmesiyle sonuçlanacaktır.

Bu sürecin önemli bir toplumsal-siyasal neticesi şudur ki, TCF'nin kapatılmasıyla Gazi Paşa'nın Millî Mücadele kadrosundan önemli şahsiyetlerin siyasi rakip olmaktan çıkmasına rağmen, kurdurulan Serbest Fırka'ya halkın gösterdiği büyük ilgi, muhalefet zemini oluşturma eğiliminin diri olduğunu ortaya koymaktadır. Paşalar ve İttihatçılar etkisiz kılınmasına rağmen halkın Serbest Fırka etrafında muhalefete yönelmesi ciddi bir sorun, büyük bir tehlike olarak görülecektir.

Bu sürecin en mühim neticesinin Cumhuriyet'in giderek bürokrasi ve askerler tarafından sahiplenilen bir rejim olarak algılanmasına yol açması olduğu söylenebilir. Gazi Paşa'nın, Cumhuriyet'i halka götürmek için eğitim reformuna yöneldiğini, Halk Evleri'ni kurduğunu bu bağlamda hatırlamak lazımdır fakat ortada muhalif olması bir yana, farklı düşünen bir siyasal gurubun yaşamasına alan bırakılmadığı için, halkın büyük çoğunluğunun mesleksiz, örgütsüz, köylü topluluklarından oluştuğu 1920'ler Türkiye'sinde rejimin kolayca otoriterleşme eğilimine yönelmesinin önünde hiçbir engel bulunmamaktadır. Ortada ne demokratik talepleri yükseltecek farklılaşmış toplumsal aktörler, ne güçlü sivil kurumlar vardır; her şey devleti yöneten gücün kontrolünde kalmıştır. Nitekim Takriri Sükûn Kanunu'ndan sonra bu eğilimin yükseldiği, Atatürk'ten sonra ise hızla Tek Parti rejiminin kuruluşuna evrildiği bilinmektedir.

Mete Tuncay, Takrir-i Sükûn sonrası Cumhuriyet'in hızla Tek Parti rejimine dönüştüğünü söylemektedir.[11] Bize göre onun şartlarını hazırlayan olaylardan biri bu olabilir fakat Tek Parti rejiminin kurulması için esas mesele kadronun yani siyasal iktidar zümresinin tekleşmesi ve bunun ideolojik zemininin tamamlanmasıdır. Tekleşme derken aydın/bürokrat ve askerî kadronun duruma hâkimiyetini ve toplumsal ittifaklara ihtiyacı kalmadığını düşünerek, yeni müttefiklerini iktidar gücüyle yeniden yaratabilecekleri fikriyle hareket ettikleri söylenebilir. Tanzimatçı Batıcı elitlerin özellikle zafer sonrası İstanbul'dan Ankara'ya geçişleri, İstanbul komprador burjuvazisinin, Cumhuriyet'e katılmaları, farklı siyasi kimliklerin tasfiye edilmesi sonrasında tek güç olarak ortada kalan aydın/bürokrat/asker ittifakının içinde yer almaları, ideolojik olarak da doğrudan Batıcılık ekseninde bir değişim siyasetine yönelimi kuvvetlendirecektir.

---

[11] Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

Burada üzerinde durulması gereken iki husus ön plana çıkmaktadır. Birincisi, Meclis'te farklı görüşlerin yarattığı dinamizm ortadan kalkınca, devlet kurumunun, sadece idari bir mesele hâlini alarak siyasi bir mesele olmaktan çıkmasıdır. İdari mesele ise, bürokrasinin devlet içindeki mekanizmaları çalıştırmasıyla ilgili gelenek ve kabiliyetlerinin alanına kalmaktadır.

İkinci husus ise, topluma bakış ya da sosyal meseleye yaklaşım tarzıyla ilgilidir. Bürokrasinin sosyal meseleyi yok sayan, her sorunu idare/mevzuatla çözümlenecek bir anlayışa sahip olması, toplumu müdahale edilecek bir "nesneler dünyası" olarak görmesi, önemli bir körlük yaratmaktadır.

Burada somut bir örnek olay üzerinden hareket ederek meseleyi ortaya koymaya çalışırsak, *Kadro* dergisi etrafında yaşananlara bakmak faydalı olacaktır. *Kadro* dergisi esas itibariyle Cumhuriyet'e ve inkılaplara bağlı bu değişimleri başından itibaren destekleyen aydınların çıkardığı bir dergidir. Dergi etrafında toplananlar başta Şevket Süreyya, Yakup Kadri Beyler olmak üzere, hepsi dönemin önemli aydınlarıdır. Dünyadaki gelişmeleri izleyen, onları takip etmekle yetinmeyip yorumlayıp değerlendirecek entelektüel kapasiteye sahip kimselerdir.

Bu kadro içinde yer alanların dönemin fikir hareketlerinin içinden geldiği, mesela Yakup Kadri'nin milliyetçiliği, Şevket Süreyya Bey'in Turancılıktan sosyalizme uzanan fikrî hareketlerle bağı olduğu bilinmektedir. Diğer isimlerin de önemli niteliklere sahip şahsiyetler olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Burada yer alan aydınların temel tezi şudur: Millî Mücadele ve Cumhuriyet rastgele olaylar değildir; bunların çağın değişiminde önemli misyonları bulunmaktadır. Oysa ortada dolaşan, hemen Gazi'nin çevresinde yer alan aydın/bürokrat taifesi bu değişimi ve Millî Mücadele'nin ondan sonra atılan ve atılacak olan adımların tarihsel anlamını kavrayacak durumda değildir. Daha ziyade iktidar olmanın imkânlarını kullanmak isteyen, Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan Meşrutiyet döneminde çoğalıp şekillenen bu ay-

dınlar/bürokratlar, donanım itibariyle zaten yeni çağı kavrayacak durumda olmadıkları gibi düpedüz Batıcı geleneğin adamlarıdır. Onlar ancak konumlarını sürdürmek, siyasal gücün etrafında çıkar elde etmek ve Batı emperyalizminin çıkarlarını savunmak anlamına gelen Batıcı zihniyete sahip kimselerdir.

Kısaca, Kadroculara göre yapılan inkılapların ideolojisi yoktur. Ortada konuşanların çoğu Gazi'yi övme yarışına girişen "dalkavuklar" ve yaşanan büyük devrimi kavrayamayacak yetersizler, çıkarcılar ve Batı emperyalizminin işbirlikçileridir. Kadroculaların tespiti açıktır: Millî Mücadele ile emperyalizmi yenen, yarı sömürge ve sömürge ülkelere yeni bir ufuk açan Türkiye, inkılaplarla yeni bir yöne yürümek durumundadır. Bunu Tanzimatçı-Batıcı gelenekle, folklorik, halkçılık edebiyatıyla zayi etmemek lazımdır ki ortada yeni rejimin etrafındakilerin, böyle bir misyonu kavrayacak çapları dahi yoktur.

Söylenen birçok şey çok üstü örtülü ifade edilmişse de Gazi'nin ve devletin etrafındakilerin dünya konjonktüründe yükselen anti-emperyalist millî kurtuluş hareketlerini anlamaktan, en hafif deyimle uzak, yetersiz olduğu görülmektedir. Kadrocular, mevcut aydın/bürokrat zümrenin Türkiye'nin misyonunu kavrayamadığını öne sürerek, bunun için ülkenin önüne, emperyalizm çağında ihtiyaç duyulan Millî Kurtuluşcu bir ideolojik açılım yapma iddiasıyla ortaya çıkmışlardır.

Sunulan tezlerin mahiyetini burada uzun uzadıya tartışmak gerekmeyebilir fakat ileri sürülen tezleri kısaca ele alabiliriz. Birincisi, Asya Türkleri arasında Sovyet Devrimi sürecinde Sultan Galiyev, Nerimanov gibi "Millî Sosyalistler" tarafından savunulan bu tezlerin, Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'nda tartışılan tezlere benzerliğini hatırlatmak gerekmektedir. İkincisi, bu benzerlikleri normal karşılamak lazımdır zira Kadroculaların önemli ideoloğu Şevket Süreyya Aydemir, Bakü'de hem Galiyev ve arkadaşlarıyla birlikte çalışmış olup hem de emperyalizm, sömürgecilik karşıtı milliyetçi hareketlerle ilgili tartışmaların farkında olan bir entelektüeldir.

Kadro dergisi, 1930'lu yıllar için yeni bir fikir hareketini ifade etmektedir. Bütün yetersizliklerine rağmen CHF etrafındaki kadro, böyle bir iddialı çıkışa tahammül edemeseler de onları susturmayı becerecek kabiliyette olduklarını gösterirler. Kadrocu tezlerin susturulması, "Türkiye'yi harekete geçirecek fikirler engellendi" şeklinde yorumlanabilir mi? Esas itibariyle farklı bir fikrin yeşermesine tahammül gösterilmemesinin nasıl zarar verici bir şey olduğu açıktır. Kadrocuların temel problemi demokratik değerleri (dönemin düşünsel atmosferi ve siyasal konjonktürün de etkisiyle) neredeyse hiçe sayan otoriter bir yönetim anlayışından uzak olmamalarıdır. Bu olay bir entelektüel zeminin üstelik sosyal meselenin niteliği üzerinde duran bir fikrin yaşama şansı olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Otoriter bir devlet anlayışını paylaşsalar da kendilerinin hedef alındığını gören Batıcı unsurlar farklı görüşlere tahammül göstermezler; zira bürokratik bakış açısı için entelektüel zeminin zaten bir önemi bulunmamaktadır.

Burada yeri gelmişken CHP'nin "rejime ideoloji yapma" talebiyle ortaya çıkan Kadroculari tasfiye etmesini de dikkate alarak partinin fikrî zeminine bakmak gerekmektedir.

Müdâfaa-i Hukuk geleneğinin dönemin kongre belgeleri, Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmaları ve Halk Fırkası'yla başlayan partileşme sürecinde ortaya çıkan metinlerden "Altı Ok"un şekillenmesine kadar geçen sürede bir değişim eğilimini görmek zor değildir. Müdâfaa-i Hukuk ve Halk Fırkası sürecinde ideolojik söylemde milliyetçilik, millî hâkimiyetçilik ve yenilikçilik diyebileceğimiz öğeler ön plana çıkmaktadır. Millî Mücadele'nin ideolojik temasının milliyetçilik olması kadar doğal bir şey yoktur. Kongreler ve Meclis'in kuruluşundan başlayarak millî hâkimiyet ilkesinin de ön planda olması tam anlamıyla bir "ulus/millî devletleşme" sürecine paralel düşen olaylardır.

Millî Mücadele sonrası özellikle Birinci Meclis'te siyasal tartışmalar başlayınca önce Halk Zümresi'nin, arkasından doğrudan bir parti teşekkülü olarak Halk Fırkası'nın oluştuğunu belirtmiş-

tik; burada Meclis'teki Birinci Grubun muhalif unsurları tasfiyesiyle başlayan, sonra TCF'nin kapatılmasına uzanan olaylar ekseninde CHF'nin önce Dokuz Umde, arkasından Altı Ok şeklinde belirlediği ilkelerin şekillendiği bir dönem yaşanacaktır.

Bu ilkelerin bazılarının yani Milliyetçilik, Millî Hâkimiyet gibi ilkelerin erken dönemden itibaren zaten telaffuz edildiği bilinmektedir; bununla beraber, Halkçılığın Birinci Meclis'te Halk Zümresi ve sonra Halk Fırkası'nın teşekkülü ekseninde Cumhuriyetçilikten de önce kullanılmasının üzerinde özellikle durmak gerekmektedir.

Halkçılık kavramını Gazi daha 1920'de kullanır. Buradaki maksadı hükümetin "halk"ı temsil etmesi, halka dayanmasıdır ki bu, Hâkimiyet-i Milliye'nin yani meclis hükümetinin kurulmasını ifade etmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın "Halkçılık Programı" Eylül 1920'de yayımlnadıktan sonra Meclis'te muhtelif gruplar ortaya çıkacaktır. Henüz partiler yoktur: Halk Zümresi Grubu, Islahat Grubu, Müdâfaa-i Hukuk grubu bunlar arasındadır. Daha sonra bunlar Birinci Grup ve muhaliflerden oluşan İkinci Grup diye bilinen bir şekilde ayrışacaklardır. Sonradan Birinci Grup Halk Fırkası'na dönüşürken, daha sonra CHF adını alacaktır ki bu aşamaların her birisinde halkçılık kavramına vurgu yapılmaktadır.

Tam da bu noktada halkçılık kavramının neden bu kadar ön plana çıkarıldığına, partinin ideolojik kimliğinde nasıl bir yer edindiğine bakmak önemli olacaktır. Birincisi, halkçılığın ilk önce meclis hükümetinin toplumsal karakterini belirlemek üzere kullanıldığı görülmektedir ki bunun meclis hükümetinin İstanbul hükümetlerinden farklı olduğuna vurgu yapmak üzere kullanıldığı görüşü hâkimdir. Kısacası, İstanbul hükümetleri meşruti de olsa Sultan'ın, yani monarşinin hükümetleridir.

İkincisi, bence daha önemlisi, halkçılık kavramının anti-sol bir anlayışı yansıtan bir bağlamda ve maksatta kullanılmış olmasıyla ilgilidir. Bu çok üzerinde durulmayan bir husustur, çünkü CHP'nin daha sonra, özellikle 1970'lere girerken ve bundan günümüze ka-

dar "halkçılığa" tam zıt bir anlam yüklemeye çalıştığı uzun bir dönem söz konusudur.

Bu meselenin önemli olduğu hâlde üzerinde durulmadan geçilmesi, CHP'nin sonradan bilhassa çok partili siyasal hayata geçtikten sonra önce Demokrat Parti, arkasından onun devamı niteliğinde olan Adalet Partisi karşısında üst üste aldığı seçim mağlubiyetlerinin neredeyse yapısallaşmış hâlinden kurtulmak için girdiği arayışlar sonucu başlangıçta "Ortanın Solu" daha sonra "demokratik sol" veya sosyal demokrat bir parti kimliğine bürünmeye çalışmasıyla da ilgili olsa gerektir.

Halkçılık kavramının kullanımının esasında, "anti-sol" bir tavrın yansıması olduğunu söyledik. Bunu iki noktada açıklamak mümkündür: Birinci sebep, CHP'nin kuruluşundan 1960'ların sonuna doğru dayandığı toplum ve devlet anlayışında ortaya çıkmaktadır. CHP, Meşrutiyet'ten itibaren oluşan, kaynağında pozitivist düşünce geleneği bulunan "organik toplum" anlayışına dayanan bir siyasi düşünceye sahiptir. Bu görüşün Ziya Gökalp tarafından bir modernleşme teorisine dönüştürüldüğü ve devlet-toplum-birey arasında tam anlamıyla bütünlüğü öngören farklı bir bağlamı vardır.

Toplumdaki tesanüt/dayanışmanın kolektif bilinç şeklinde devlete yansıması, o ünlü "sen ben yok, biz varız" vecizesinde ortaya konduğu şekilde, devlete bütünlüğü temsil eden bir siyasal işlev yüklemektedir. O zamanın bireyci/liberal anlayışına karşıt bir yerde duran bu yaklaşım, toplumu mesleki farklılaşmalar arasında örgütlenmiş organik bir bütün olarak tasavvur ederken, bir anlamda mesleki korporasyonlara dayalı bu örgütlenmenin devletini de "kuvvetler birliği"ne dayanan siyasal organizasyon olarak görmektedir. CHP kadrosunun neredeyse tamamının İttihatçı olmasa da o siyasal gelenekten gelenlerden oluştuğu düşünülürse, bu siyasal düşüncenin Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan bir siyasal çizgi oluşturduğunu, arada bir süreklilik olduğunu tespit etmek şaşırtıcı olmayacaktır.

İkinci sebep, doğrudan doğruya konjonktürle ilgilidir. Millî Mücadele sürecinde Ankara Hükümeti'nin Sovyetlerle kurduğu ilişkilere gösterdiği hassasiyetten dolayı başlangıçta çok fazla belirgin olmasa da, savaş kazanıldıktan sonra daha açık ve görünür bir kaygı söz konusu olacaktır. Bolşevizm konusu hep bir endişe kaynağı olmuştur. Bunun için ne zaman bu mesele veya sosyalizmi çağrıştıran bir konu gündeme gelse, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere CHP'nin lider kadrosunun tavrı açıktır. Temel varsayım şudur: "Bence bizim milletimiz birbirinden çok farklı menfaatleri takip edecek ve bundan dolayı da mücadele hâlinde bulunagelen çeşitli sınıflara malik değildir."[12] Gazi açık söylemektedir, bizde sınıflar ve sınıf mücadelesi yoktur. Hatta daha Millî Mücadele sürerken Gazi'nin Sovyet Hükümeti'nin düzenlediği Bakü Kongresi'yle ilgili değerlendirmesinde de bu yaklaşım açıkça görülmektedir.

Paşa özetle şöyle demektedir: "Bakü'de toplanan Beynelmilel Kongreye (ki resmî adı Doğu Halkları Kongresi'dir) bizden de resmî veya gayri resmî temsilci göndermemiz konusunda davetler gelmektedir, bu davetler doğrudan bazı insanlara da yapılmıştır ve bilhassa hududa yakın şehir veya bölgelerden buraya katılım olmuştur. Bunu doğru bulmak mümkün değildir. Biz defalarca açıkça ilan ettik ki bizim prensiplerimiz Bolşevik prensipleri değildir. Bizim nokta-i nazarımız halkçılıktır."[13] Dönemin şartlarında ne zaman Bolşeviklik, sosyalizm veya sınıflardan bahsedilse hemen karşılık olarak halkçılık kavramına müracaat edilmektedir. Sınıfları ve sınıf mücadelesini reddeden anlayış toplumu "sınıfsız, imtiyazsız bir yapı" olarak gören halkçılık fikrine dayanır. Nitekim Sabahattin Selek bunu farklı bir bağlamda da olsa görmüş, "Halk ve Millet kavramlarının birbirine karıştırıldığına" işaret ederek, "sınıfların varlığını reddeden" bu halkçılık anlayışını eleştirmiş, bunların yanlış değerlendirildiğini söylemiştir.[14]

---

[12] *Millet Hizmetinde Kırk Yıl: CHP*, Ankara, 1963, s. 8-(27).

[13] *Söylev ve Demeçler*, s. 101-102.

[14] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul, Kastaş Yayınları, 2020.

Toplumu "sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış bir kitle" olarak gören bu anlayış ancak mesleki farklılaşmaların bulunduğunu, onların da devletin ve toplumun organik birliği içinde bütünleştiğini öngörür ki halkçılık işte bu bütünleşmenin ilkesidir.

Kısacası, daha sonraki dönemlerde farklı anlamlar yüklenmeye çalışılacak halkçılığın icadı başlangıçtan "sol" karşısında bir tavrı, yani "sağ" bir siyasal çizgiyi belirlemek üzere ortaya çıkmıştır.

Tek Parti Döneminde CHP

Tek Parti yönetiminin kurulması birkaç boyutuyla değerlendirilmesi gereken bir olaydır. Meselenin birinci boyutu konjonktürle ilgilidir. Bilindiği gibi, 1930'lu yıllar Avrupa'da ve Asya'da otoriterleşme eğilimlerinin hızla yükseldiği ve güçlendiği yıllardır. Avrupa'da Nazizmin ve Faşizmin yükselmesi sadece Almanya ve İtalya ile sınırlı kalmayarak bütün kıtada benzeri akımlar ve partiler kurulmaya başlamıştır. Asya ülkelerinde zaten demokrasi tecrübesine sahip ülke yok denecek durumdayken Rusya'da Stalin'le başlayan, neredeyse Fransız devriminin terör dönemini andıran katliamlar yaşanmaktadır. Bu konjonktürde CHP'nin bilhassa Genel Sekreter Recep Peker öncülüğünde yaptığı çalışmalar, İtalyan Faşizminin bir model olarak alınmasına yönelik çabalar bilinmektedir fakat doğrudan bu modelin kabul edilmese de etkisinin açık olduğu görülen uygulamalar olmuştur. Bunlar arasında CHP'nin Altı Ok'unun 1937 yılında Anayasa değişikliğiyle devletin anayasal ilkelerine dönüştürülmesi tam anlamıyla Parti-Devlet bütünleşmesini ve tekleşmesini gösteren bir olay olarak tarihe geçecektir.

Nitekim Peker bu konuda açıktır: "Demokrasi bir nas bir ayet değildir, bir ruh, bir espri ve bir manadır. Yapılan işler akıl denilen bir süzgeçten geçirildikten sonra muhit denilen icaba uydurulduktan sonra tatbik edilirse fayda verir, kök tutar. Zigana Dağı'nın üzerine portakal ağacı dikilmez. Demokrasiyi biz olduğu gibi benimseriz diyemeyiz, muhitimize uydurup değiştiririz, Batılı ülkeler

öyle tatbik ediyorlar diye biz de onlar gibi yapalım diyenlerden değiliz,"[15] derken aslında Batılı demokrasiler yönünde değil de Batı'da yükselen diğer rejimler yönünde tercih yapmayı kendi muhit ve şartlarına uygun bulmaktadır.

Parti-devlet bütünleşmesiyle uzun ömürlü olmasa da başka partilerin kurulmasına ve farklı fikirlerin varlığına kapılar kapatılmış, rejim otoriter karakterini iyice ortaya koymuştur. Geriye bunu tahkim edecek diğer düzenlemeler kalacaktır. Bütün bunların hedefi toplumu devlet/parti eliyle istenilen kalıba sokmak için gerekli değişiklikleri yapmaktır.

Devlet-Parti bütünleşmesi ileri seviyede gerçekleştirilir; bilindiği üzere CHP Genel Sekreteri aynı zamanda İçişleri Bakanı olurken illerde il başkanları valilerdir. Tam anlamıyla kaynaşmış bir parti devleti ya da devlet partisi söz konusudur.

Bu konuda yapılan düzenlemeler bağlamında, devletçilik adı altında uygulanan iktisat politikaları, kültürel alanda eğitim ve gençlik örgütlenmeleri, laiklik adı altında dinî hayata dönük çeşitli uygulamalar, basın-yayın hayatının tek sesli hâle getirilmesi, ifade ve düşünce özgürlüğünün tamamen ortadan kaldırılması gibi icraatlardan ayrıca bahsetmek gerekir.

Demokratikleşme Sürecinde CHP

Türkiye'nin demokrasiye doğru attığı ilk adımda CHP'nin oynadığı rolü çok tartışılmış bir konudur. Bir görüşe göre, çok partili siyasal hayata geçiş İsmet Paşa'nın, dolayısıyla CHP'nin öncülüğünde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla CHP aynı zamanda demokrasinin kuruluşunda tarihsel bir rol oynamış bulunmaktadır. CHP üzerinde kapsamlı bir çalışması olan Prof. Dr. Suna Kili, *1960-1975 Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler* adlı kitabında bu tezi savunmaktadır.[16] Buna göre CHP bu değişimi gerçekleştirmek

[15] *CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri*, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s. 9.

[16] Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976.

için siyasi partilerin kurulmasını mümkün kılan yasal değişikliklerin yapılmasından İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılmasına kadar çok şeyi değiştirmiştir. Kili, aynı zamanda "açık oy gizli tasnif" sisteminin kaldırılmasını sağlayan Seçim Kanunu'nun ancak 16 Şubat 1950 tarihinde gerçekleştiğinden bahsederken kendisiyle çeliştiğinin farkında değildir.[17] Nitekim bu sebepledir ki Türkiye çok partili hayata geçmesine rağmen medya tek sesli yani hâlâ CHP'nin kontrolünde kalmış, 1946 seçimleri baskı altında ve gizli sayımla yapıldığı için CHP iktidarı 1950'ye kadar devam etmiştir.

Elbette burada daha önemli olan soru, CHP'nin durduk yere neden çok partili hayata geçmeyi kabul ettiği meselesidir. Bilindiği gibi Tek Parti yönetiminin kurulduğu yıllarda dünya konjonktüründe bazı önemli olaylar vuku bulmuştur. Bunlar arasında 1929'daki Büyük Buhran'ın yaşanmasından sonra bilhassa enflasyon, işsizlik gibi iktisadi sorunların ağırlaşmasıyla liberal politikalara karşı tepkilerin yükseldiği bir zamana girilmiştir.

Bu liberalizm karşıtı hareketlerden birincisi, iktisat politikalarında Keynes'le başlayan, devletin ekonomide yeniden merkezî bir konum almasına dönük, gelirin yeniden dağıtımını esas alan düzenleyici politikalardır. Bu politikaların bir ölçüde başarılı olduğu, diğer faktörlerin de etkisiyle İngiltere, Fransa gibi ülkelerde sorunların çözümünde daha çok netice alındığı elbette söylenebilir, fakat başta Almanya olmak üzere İtalya, İspanya gibi ekonomileri nispeten daha geri konumda bulunan, siyasal birliklerini daha geç sağlamış ülkelerde sorunların derinleştiği görülmektedir.

Konjonktürün diğer önemli dalgası ise siyasal alanda "liberalizm karşıtı" hareketlerin hızla "demokrasi karşıtlığı"na hatta düşmanlığına dönüşmesidir. Burada Nazizmin ve Faşizmin ideolojik ve siyasal bakımdan yükseldiği bir dönemin hızla yayılmaya başladığı görülmektedir.

---

[17] Suna Kili, agy., s. 102-103.

Batı'da demokrasi geleneği olan ülkelerde demokrasi tecrübesini yaşamış toplumlarda otoriter hatta totaliter hareketlerin yaşandığı bir konjonktürde, zaten demokrasi tecrübesi Meşrutiyet dönemiyle ve Birinci Meclis'le başlayan bir süreyle sınırlı olan Türkiye'de, bürokratik gelenek ve askerlerin ön planda olduğu tarihsel bir ortamda, dünya konjonktürünün etkisini görmeyi kolaylaştıran bir zemin mevcuttur.

Bugün bile meselelere hâlâ inkılap yapmak için otoriter rejime ihtiyaç vardır diye bakan "pseudo aydınlar"ın hiç de azımsanmayacak seviyede olduğu bir aydın zihniyetinin baskın olduğu siyasal kültürde, Cumhuriyet'in demokratikleşmesi yerine otoriterleşmesi hiç de zor olmayacaktır.

Rejimin otoriterleşmesini hazırlayan sebepler arasında ideolojinin rolünün ayrıca belirtilmesi gerekmektedir. Bilindiği gibi Batılılaşma ideolojisi, İmparatorluktan itibaren Türk aydınlarının dünya görüşünü belirleyen bir çerçeve durumundadır. Başlangıçta Batı ülkeleri gibi güçlü olmak diye sade bir gerekçeye dayanan, III. Selim, II. Mahmut gibi padişahların Batı ülkelerinin politik ve askerî modernleşmesini takip etmek üzere uygulamaya koydukları reform politikalarıyla, Batılılaşma ideolojisini birbirinden ayırmak gerekmektedir.

Kendisi de Batılılaşma ideolojisinin yakın zamanlara kadar tipik takipçisi olan Tarık Zafer Tunaya bu meseleyi şöyle takdim etmektedir: "İnkılapçı ve ıslahatçı çevreler Batı medeniyetinin üstünlüğünü kabul etmişlerdir."[18] Evet, sorun çok açıktır, onlara göre Batı medeniyeti üstündür, dolayısıyla medeniyet değiştirmek gerekir ki bu Batılılaşma ideolojisinin temel varsayımıdır.

Elbette bu anlayışın eleştirilecek birçok yönü bulunmaktadır ki zaten bu çalışma içinde bu eleştiri yapılmaktadır, ancak Batılılaşma ideolojisini savunanların en büyük özelliği çağdaş sosyal bi-

[18] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri I*, İstanbul, Yedigün Matbaası, 1960, s. 12.

limler literatüründen habersiz olmaları, "medeniyet değiştirme"yi mümkün bir şey olarak, yapılacak inkılapların sonucunda ortaya çıkacak bir netice olarak görmeleridir. Bu zevatın günümüzdeki temsilcilerinde bu sorunun hâlâ bir "zihniyet hastalığı" hâlinde devam etmesinde kültür teorisinden habersizliklerinin, sosyolojiyi kaba bir "İnkılap tarihçiliği"ne indiren sığ görüş açılarının rolü açıktır. Bilmedikleri şey, kültürün aktarılacak bir şey/nesne olmadığı gibi, medeniyetin de ancak kültürel gelişimin belli bir safhasında tarihsel olarak inşa edilebilecek yapısal bir durumun ifadesi olduğudur.

Konunun problematiğine kısaca temas ettikten sonra tekrar altını çizmek gerekirse, Cumhuriyet'in 1930'lar konjonktüründe otoriterleşmesinin dayandığı zihniyet dünyası aydın/bürokrat zümrenin devlet eliyle toplumu değiştirme misyonunu kendisinde görmesiyle ilgilidir ki bunun ancak otoriter bir rejim altında işleyeceğini en açık şekilde zamanın Tek Parti Genel Sekreteri ve İçişleri Bakanı Recep Peker ifade edecektir.

Peker'in model olarak İtalyan Faşizmini esas aldığı, Avrupa ülkelerine yaptığı ziyaretten sonra Faşist Parti modeline geçiş için uğraşıp hazırlıklar yaptığı da bilinmektedir. Bu hazırlıklara rağmen Tek Parti döneminin totaliter bir dönem olduğunu söylemek kolay değildir. Her ne kadar Atatürk'ten sonra Kemalizm her şeyi izah eden bir devlet ideolojisine dönüştürülmeye çalışılmışsa da, başta Recep Peker olmak üzere otoriter rejimin ideologları, dönemin Marksist felsefenin kavramsal zenginliğinden yoksun totaliter ideolojisi Leninizm-Stalinizm bir yana, Faşizmin bile sahip olduğu düşünce temellerinden çok uzakta, çok cılız olduğu için ve neyse ki böyle bir şeyi başaramamışlardır.

Yukarıda Kadrocuların çabasını anmıştık fakat daha sonra *Yön* ve *Devrim* dergileri etrafında oluşacak Kemalist/Baasçı hareketlerin arayışlarını da hatırlatmak isterim. Bu sebeple Tek Parti rejimini totaliter değil de otoriter diye adlandırmanın daha doğru olduğunu belirtmek lazımdır.

Bu otoriter Tek Parti rejiminden, çok partili demokratik hayata nasıl geçilmiştir sorusuna tekrar dönelim. Açıkça söylemek gerekirse, eğer İkinci Dünya Savaşı Faşizmin ve Nazizmin mağlubiyetiyle sonuçlanmasaydı, Stalin Türkiye'yi tehdit etmeseydi, demokrasiye açılım pek mümkün olamazdı. Tersinden okursak, Türkiye'nin çok partili demokratik hayata yönelmesinde, dünya konjonktüründe otoriter rejimlerin mağlup olmasının, Stalin Rusya'sının "sosyalizm" rejimini ihraç etme stratejisinin, toprak talep etme çerçevesinde, yayılma ideolojisi olarak kullanarak Türkiye'yi tehdit etmesinin payı vardır.

Bu o kadar açıktır ki "Millî Şef" İnönü 1946'da çok partili hayata geçmeyi kabul etmek durumunda kaldıktan sonra dahi Tek Parti rejiminin Seçim Kanunu'nu değiştirmemiş, İstiklal Mahkemeleri'ni kaldırmamış, bu baskı rejiminin bütün kurumlarıyla seçime giderek bir düzenin değişime girmemesini garanti altına almak istemiştir.

Bunu başarmış mıdır sorusuna kısmen evet diyerek cevap vermek mümkündür, çünkü bir seçim dönemi daha bu rejim sürmüş, Tek Parti rejimi, Meclis'te iki parti varken bile ayakta kalmıştır.

Yeni CHP: Arayışlar Dönemi

Yeni arayışlar döneminin de kendi içinde üç aşamada ele alınması mümkündür: Bunlardan ilki 1960 darbesi sonrası, "Ortanın Solu" denilen, kendilerince ilk sola açılma dönemidir. İkincisi, 12 Mart sonrası sol bir parti olma arayışları ve Ecevit dönemi; üçüncüsü ise 1980 12 Eylül sonrası dönemden başlayıp günümüze uzanan, "Sosyal Demokrat" bir kimlik edinme arayışının veya kimlik krizi yaşandığı dönemdir.

CHP'nin 1960 27 Mayıs darbesinden sonra, cuntanın kendisine iktidarı devretmesine rağmen seçimleri DP'nin devamı olan partilere karşı arka arkaya kaybetmesi, parti içinde yenilenme arayışlarının ortaya çıktığı bir zemin oluşmasına sebep olmuştur.

Bu konudaki arayışların sistematik düşünce açısından ilk önemli belgesi, Prof. Dr. Turan Güneş'in *Yön* dergisinde yazdığı seri yazılardır. Aslında Güneş "CHP Halktan Nasıl Uzaklaştı?" başlıklı yazısında uzun bir analiz yaparak partinin giderek halka rağmen bir devlet partisi olduğunu, devleti halka karşı kullanılan bir araç hâline getirdikçe de rejimi yani Cumhuriyet'i halka karşı karşıya getirdiğini tahlil ederken, bunu "Rejimin Gizli Hastalıkları" ifadesiyle ortaya koymaktadır. Turan Güneş yazısına başlarken "Vilayetlerdeki Cumhuriyet balolarını hatırlayanlar, Vali Beyin yanında, belde eşrafının yanında eşleriyle birlikte salonun bir kenarına iliştiğini unutmamış olacaklardır," der. Evet, CHP bürokratik kadrolarının iktidar alametleri olarak görülen balolar gibi muhtelif zeminlerde eşraf bir köşeye iliştirilmiştir. Bürokrasi ve eşraf arasında iliştirilmiş, iğreti bir ilişki vardır.[19]

1961 yılında yayımlanmaya başlayan *Yön* dergisi etrafında bir taraftan dergi temel tez olarak Türk Baasçılığı adını verdiğim bir akımı biçimlendirmeye çalışırken, diğer taraftan da dönemin muhtelif aydınlarının toplandığı bir muhalefet platformu olmaya özen gösterdiği için, dergide Güneş dışında Prof. Dr. İdris Küçükömer gibi aydınların yazılarına, eleştirilerine de yer vermektedir. Derginin, kendi amacı ne olursa olsun bir fikir ortamı olarak değerli olduğunu, dönem içinde düşünce ortamına katkı yaptığını ayrıca belirtmeye gerek yok.

Nitekim, Küçükömer'in bu yazıları, daha sonra bağımsız bir kitap olarak, önce 1970 yılında *Düzenin Yabancılaşması*[20] başlığıyla yayımlandıktan sonra, üzerinden uzun zaman geçince ancak 1980 12 Eylül sonrasında, adeta yeni keşfedilen ve popüler hâle gelen bir kitap olacaktır. Kitapta, CHP gerçek anlamıyla bir siyasal ideolojik eleştiriye tâbi tutulmuştur.

---

[19] *Yön*, 20 Aralık 1961, sayı 1, s.14.

[20] İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2021.

Bütün bu düşünsel gelişme ortamına rağmen CHP'nin düşünce ve siyasi tavır olarak bunlardan fazla etkilendiği söylenemez, ancak 1960 darbesinden sonra yapılan bütün seçimleri kaybedince, seçim yoluyla siyasetin önünün kapalı olduğu da fark edilince, Tek Parti'nin değişmez Millî Şefi İnönü'nün partiyi "sola açma" gibi bir ilginç teşebbüsü olacaktır. Bu açılım ilk defa 1965 seçiminden önce telaffuz edilse de asıl tartışmanın ya da açılımın solla irtibatını kurma arayışları önce Genel Sekreter olarak Bülent Ecevit tarafından sürdürülecek, daha sonra Genel Başkan olarak onun tarafından genişletilecektir.

Prof. Dr. Nermin Abadan Unat 1965 seçimlerinin analizini yaparken, "ortanın solu" açılımı konusunda şöyle demiştir: "Başlangıçta devletçilik, daha sonra halkçılık ve reformculukla bir tutulan 'ortanın solu' deyimi, böylece seçim propagandasının sonuna doğru CHP'since Türk devletinin ana vasfı olarak nitelenmiş ve aşırı siyasi akımları durdurabilecek bir güç olma sıfatıyla asli manasına da uygun düşen, ideolojik anlam hâline gelmiştir." Kısacası, "ortanın solu" 1961 Anayasası'nın bir direktifi olarak yorumlanacaktır.[21]

Burada açılan kapı "sol" mudur, başka bir yer midir veya burası neresidir, bu elbette üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu konuda ilk dikkat çeken husus şudur ki, daha önce sol/sosyalizm veya Bolşevizm karşıtlığı esasında geliştirilen "halkçılık" söylemi, yani sola karşı bir ilke olarak ortaya çıkan, siyasal literatürdeki konumuyla sağ bir düzlemde kullanılan "halkçılık" kavramı bu defa sola açılmak üzere kullanışlı bir hâle getirilecek, bu şekilde yorumlanacaktır. Bu yorumun en kapsamlısının, dönemin şartları içinde teorik bakımdan oldukça sorunları olsa da, Ecevit tarafından yapıldığını belirtmek lazımdır. Bu kavramın ilk defa kim tarafından ortaya atıldığı konusunda Nihat Erim ve İsmail Rüştü Aksal'dan da söz eden Ecevit, Ankara Tıp Fakültesi'nde yapılan

[21] Nermin Abadan, *1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1966, s. 156-159.

bir açık oturumda bu kavramın kendisinden önce de kullanıldığını söyleyerek, İnönü'nün kullanımıyla onunkisi arasında bir yankı olduğunu belirtse de, bu kavramla ilgili esas tartışmayı bir kitap yazarak başka bir aşamaya taşıyıp geliştirmeye çalışmıştır.

Ortanın Solu adlı kitabında Ecevit meseleyi kendisine göre yorumlamaya çalışırken, 1961 Anayasası'na gönderme yaparak, aslında sosyal devlet olmanın gereğinden söz ederek şöyle demektedir: "Ortanın solundakiler sosyal demokrasiden yanadırlar. Halkın irade serbestliği ekonomik ve sosyal baskılardan kurtulmadıkça demokrasinin halk yararına işlemeyeceğini bilirler. Onun için demokrasinin biçimsel yönü kadar sosyal özüne de önem verirler."[22] Dikkat edilirse, Ecevit burada sosyal demokrasiden yanadırlar derken "sosyal demokrasi" fikrinden değil, cümlenin gelişine göre demokrasinin sosyal ve ekonomik yönlerinden bahsetmektedir yani "sosyal demokrasi teorisi"nden uzak bir şekilde, gelişigüzel bir biçimde kendisince ortanın solunu açıklamaya çalışmaktadır. Ecevit, bu çizgide, CHP'nin 18 Ekim 1966 tarihindeki XVIII. Kongresi'nden güçlenerek Genel Sekreter olarak çıkacaktır.

CHP'nin asıl değişim arayışlarının güçlendiği ve kamuoyunda "Yeni CHP" kimliğiyle görünür olduğu dönem 12 Mart darbesi sonrası olacaktır. Darbe sonrası cuntanın kurdurduğu hükümete katılma konusunda Genel Başkan İnönü ile ters düşen Ecevit, Genel Sekreterlikten istifa edecektir. Bu istifadan sonra, daha önce CHP'nin önde gelen isimleri arasında yer almış olan Nihat Erim'in Başbakanlığında 12 Mart hükümeti kurulacaktır fakat Ecevit'in buna karşı çıkması doğrudan 12 Mart darbesine karşı çıkmak şeklinde olmaktan uzak görünmektedir; Ecevit meşru hükümetin askerler tarafından devrilmesine değil, "bıraksaydılar zaten biz seçimde onları devirebilirdik" gibi bir gerekçeyle itiraz etmektedir ki bu dahi o günler için önemlidir.[23] 12 Mart darbe-

[22] Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*, İstanbul, Tekin Yayınları, 1966, s. 23.

[23] Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 282-84.

si sonrası CHP içinde ortaya çıkan farklılaşma Genel Sekreterlik görevinden istifa eden Ecevit'in Genel Başkanlığa yürüyüşünün önünü açacaktır.

Dünyadaki 68 Hareketinin bir çeşit çarpık yansıması da olsa Türkiye'de Baasçı militarist hareketlerden muhtelif sol grupların sokağa inen eylemlerine kadar Türk kamuoyunda sol/sosyalist diye kabul edilen hareketlerin yaygınlaştığı bir devir başlamıştır. Örgütler, yayınlar ve daha önemlisi TİP'in mecliste sosyalizm söylemiyle temsil edilmesi gibi etkenlerin Türkiye kamuoyunda bilhassa gençlik arasında, aydınlar çevresinde geniş yankı bulduğu bilinmektedir. CHP'nin sola açılma arayışlarının da bu dalgalanmadan etkilendiği açıktır.

Burada belirtilmesi gereken hususlardan biri de bu sol hareketlerin, dayandığı örgütlerin çok azının dışında, tamamına yakınının "solu bir şiddet yöntemi olarak" anlamış ve benimsemiş olmalarıdır. Burada birçok faktörün etkili olduğu söylenebilir fakat devrim kavramının basit çağrışımları kadar, Fransız ve Rus Devrimleri anlatısının ortaya koyduğu imajın da üzerinde durulması gerekir. Yine Atatürk devrimleri diye yerleşik bir kalıp hâline gelen kavramsal çerçevenin de, kaba bir benzetmeyle gerekçe yapılarak Atatürk'ün inkılaplarının, bu kavramın kullanımını kolaylaştırdığı söylenebilir ama bunun silahlı mücadele ve şiddet metodu olarak yorumlanması işin nasıl bir mantıkla nereye kadar uzatıldığını da ortaya koyacaktır.

O tarihlerde "sosyalist devrim stratejisi"ni, şiddet araçlarını kullanarak devleti ele geçirmek üzere girişilecek bir devrim olarak gören bu anlayışa karşı çıkmak, bunu eleştirmek sol içinde bulunanların dahi cesaret edebilecekleri bir iş olmaktan çıkmıştır; bunu yapanlara yaşama hakkı verilmeyen bir durum söz konusudur. Terörize edilmiş bu ortamda bunu denemek siyaseten ya da fiilen tasfiye edilmek demektir. Nitekim, Mehmet Ali Aybar'ın TİP Genel Başkanı olarak savunduğu "demokrasi ve sosyalizmi" birlikte mümkün gören yaklaşımına hayat hakkı tanınmayacak, Aybar çizgisi dahi "devrimci şiddet"le susturulmaya çalışılacaktır.

Bütün bunlara rağmen 1950'den sonra başlayan, 60'lı ve 70'li yıllarda hızlanarak devam eden toplumsal yapı değişimleri, Türk toplumunun daha önce tanımadığı, yaşama tecrübesine sahip olmadığı sanayileşme sürecinin meydana getirdiği yeni çalışma ilişkileri, sınıflaşma, işçileşme, kentli yeni yoksulların çoğalması, tarımsal nüfusun şehirlere akması ve şehirleşme hızının yükselmesiyle birlikte başta üç büyük şehir olmak üzere büyük şehirler etrafında ortaya çıkan yeni toplumsal durumun "sol hareketler"in yayılmasına uygun sosyal sorunları meydana getirdiği söylenebilir.

O güne kadar, bu sosyal problemlere nasıl bir karşılık verileceği meselesi siyasi partilerin özellikle DP, AP çizgisindeki partilerin siyasal gündeminde yer almazken, sol siyasi söylemin bütün bu sorunlara şu veya bu düzeyde çözümler önermesi, siyasal söylem üstünlüğünün sol gündeme kaymasına yol açmıştır ki CHP'nin sol olma arayışlarında bu söylem ve değişimin payının olduğunu belirtmek gerekir.

Mesela işçi sorunları ilk defa bu dönemde siyasetin önüne bir problem sahası olarak gelmiştir, ilk defa şehirlerin yoksul mahalleleri olan gecekondular ön plana çıkmış bulunmaktadır. Bu durumda DP'nin AP çizgisinin kalkınma, ekonomik büyüme, köylerin modernleşmesi yönündeki sulama, baraj yapımı, köylerin elektriklendirilmesi gibi hizmetleri bu yeni ortamda artık fazla bir siyasal çağrışım yapmayacaktır.

Bu durum CHP'nin sola yönelme çabalarına 1970'lerden sonra parti içi muhalefetten yükselen itirazları önemsizleştirecek, sol sloganları kolayca benimseyen parti yönetiminin bir anlamda işini kolaylaştıracaktır fakat bu yönelimin hangi sola gideceği veya sola ne kadar açılabileceği hususundaki problemleri de büyütecektir.

Ecevit, bir yönüyle sola açılmak isterken "halk ne kadar sola açılmamızı istiyorsa o kadar açılacağız" gibi sloganvari konuşmaları seviyor olsa da, partinin gelenekleri, Tek Parti ideolojisinin kalıplaşmış hassasiyetleri, bizzat Ecevit başta olmak üzere, yöne-

tim kadrosunda CHP'ye derinlemesine sirayet etmiştir. Topluma güvensizlik, özgürlüklerden korkma, bürokratik sosyal temel üzerinden 27 Mayıs militarizmini içselleştirmiş siyasal dilden uzaklaşmayı başarma konusunda ne bir düşünsel eleştiri ortaya konulmuş ne de siyasal cesaret gösterilmiştir.

Burada CHP'nin önünde duran birkaç meseleden bahsetmek gerekmektedir: Birincisi, parti ideolojisinin tarih ve toplumla barışması meselesidir. Ecevit bu konuda bilhassa *Özgür İnsan* dergisi etrafında aydın platformu oluşturarak bu tür konuların da tartışıldığı bir çaba içinde bulunmasına rağmen bu konuda fazla mesafe kaydedemez. Kemal Tahir'in Osmanlı meselesini ele aldığı romanı *Devlet Ana*[24] konusunda klasik "Kemalist" karalama girişimleri karşısında tavır alsa da buradan resmî ideolojinin tarihsel tabularına saygı gösterme hassasiyetini korur. Dolayısıyla CHP hâlâ Cumhuriyet'in kuruluş dönemi konjonktüründe kalan Tek Parti anlayışıyla Osmanlı meselesine bakmakta, tarihsel inkârcılığı terk edememektedir. Bunun en mühim neticesi, toplumla barışma konusunda tarihsel bir köprü kuramamaktır. Tek Parti ideolojisinin devamı şeklindeki bir zihniyetin aşılamaması ciddi bir mesele olarak kalacaktır.

İkinci mesele, CHP'nin klasik toplumsal temellerini değiştirecek ne ideolojik ne de zümresel dönüşümü başaramamasıdır. Partinin müttefiki olan, bürokrasi, askerler, devletçi kapitalistler, resmî aydınlar ittifakına bilhassa sendikalar etrafında örgütlenmiş işçileri katma çabası, yalnızca bazı sendika yöneticilerinin katılmasıyla sınırlı kalmış, dolayısıyla yeni toplumsal kompozisyonu oluşturacak bir siyasi dil geliştirmede başarılı olunamadığı için eski toplumsal kadronun yeni sloganlarla siyaset yapması gibi bir çelişkiyi de içine almıştır. Bir başka ifadeyle, parti, sınıflaşma sürecine hâlâ bir meslek grubunun çıkarlarına önem verme anlayışı düzeyinde bakmaya devam etmektedir.

[24] Kemal Tahir, *Devlet Ana*, İstanbul, Ketebe Yayınevi, 2022.

Üçüncü mesele ise şudur: Toplumsal yapı değişimleri, tarımsal yapının çözülmesiyle şehre akan insanların işçileşmesini, marjinal işlerde çalışan kalabalıklara ya da işsiz kitlelere, gecekondu yoksullarına dönüşmelerini, sanayileşme süreciyle ortaya çıkan sınıflaşma sorunlarını dikkate alarak sol sloganlara dayalı bir gelir dağılımı ve bölüşüm sorunu takdim etme çabası içinde görünseler de, ne ciddi bir büyüme yaklaşımını ne de gelir dağılımını farklı bir modelde gerçekleştirmeyi öngören bir iktisat politikası ortaya koyabilmişlerdir. Bunun en yıkıcı neticesi CHP'nin 1973 seçimlerinden sonra bulduğu iktidar fırsatlarında yaşadığı yetersizlik durumunda ortaya çıkacaktır.

Dördüncü mesele, partinin özgürlükler meselesine yaklaşımıyla ilgilidir ki CHP, Tek Parti yönetimi döneminde Faşizm İtalya'sının ceza kanunundan alınma 141-142. maddeyi, bunun yanında 163. madde gibi düzenlemelerle bütün düşünce ve inanç özgürlüklerine karşı tavrını sürdürmüştür. "Özgürlük" sözcüğünün belki de en fazla kullanıldığı parti literatürü CHP'ye aitken düşünce ve inanç özgürlükleri konusunda, faşizan Tek Parti alışkanlıklarından çok şey kaybedilmediği görülmektedir.

Beşinci ve belki de çok daha önemli bir husus ise, sol bir parti olma konusunda felsefi düşünsel bir yoksunluk içinde bulunulmasıdır. Bilimsel bakımdan hiçbir anlamı olamayan köy-kent gibi fantezilerin; Köy Enstitüleri, Halk Evleri gibi Tek Parti rejiminin kurumlarının yeniden kurulması gibi nostaljilerin solla bir bağının olmaktan çok, faşizan yansımalar olduğu dahi fark edilememiştir.

1980 darbesi sonrası CHP çizgisinde çeşitli isimler alan partilerin (Halkçı Parti, Sosyal Demokrat Halkçı Parti, DSP) kurulduğu, bunlar içinden Ecevit'in DSP'sinin daha sonra CHP adını alan siyasetten ayrışarak yoluna devam ettiği bilinmektedir. 1990'lı yıllar CHP'nin bu dönemde ilk defa "sosyal demokrat" harekete adını koyarak yaklaşmaya çalıştığı bir dönem olmuştur. Bilhassa Deniz Baykal ve İsmail Cem'in öncülüğünde başlayan bu girişim sosyal

demokrat literatürle hiç olmazsa partinin bir nebze tanışmasını sağlamış olsa da buradan sosyal demokrat bir program, daha önemlisi sosyal demokrat bir ideolojik, siyasal düşünceye veya zihnî dönüşüme geçilememiştir.

Parti yapısında yukarıda üzerinde durduğumuz tarih/toplum anlayışı, ideolojik problemlerle eleştirel hesaplaşmadan kaçış veya bunu gerçekleştirecek birikimden mahrumiyet, yerli düşüncenin imkânlarıyla bir yerli sol siyasal sentez yapma yetersizliği, dünya solunun neo-liberal dalga karşısında yaşadığı krizin etkileriyle popülaritesini kaybetmesi gibi sebeplerden dolayı partide düşünsel/siyasal bir kriz, bir yönsüzlük durumu oluşmuştur.

CHP ile ilgili tartışmalarda, etnik/ayrılıkçı siyasi hareketle ittifak arayışları, toplumdaki ana akım milliyetçilik, muhafazakârlık gibi yerli siyasal hareketlere karşılık verme konusunda eski militarizmin reflekslerinden kurtulamama gibi tutarsızlıkların bir arada bulunması, bugün de sorunun derinleşmiş şekilde yaşandığını göz önüne sermektedir.

CHP'nin Geleneği ve Siyasi Sorun

Burada tespit edilmesi gereken siyasi mesele şudur:

1. Cumhuriyet'in kuruluş süreci de dâhil, farklı fikirlerin bulunduğu bir meclis çoğulculuğundan giderek farklı siyasi grupların tasfiyesine varılması neticesinde, ortada farklı siyasi grup/fikir kalmayınca, aydın/bürokrat askerî kadrolar devletin içinde hızla güçlenerek "siyasal bürokratik bir zümre" hâline gelme fırsatına sahip olacaktır.

2. Toplum örgütsüz olduğu, farklılaşmadığı için, siyasete katılma alanı ve imkânları kapatıldığı için, ancak Tek Parti tarafından yönlendirilen, yönetilen bir siyaseti benimsemek gibi bir tek seçenekle kalındığı için, burada bir siyasal katılımdan bahsetmek yerine Tek Parti'nin mobilize ettiği bir gruptan bahsetmek söz konusu olabilir.

3. Siyasal sistemin kapalı olması, siyasi katılıma imkân vermemesi, halkla devlet arasındaki siyasal mesafeyi kaçınılmaz olarak artıracaktır.

4. Halkla, devlet içindeki örgütlü siyasal bürokratların birbirinden uzaklaşması, tepeden inme reformların uygulanması, halkı devlete yabancılaştıracak bir durum ortaya çıkaracaktır.

5. Başlangıçta Millî Mücadele'nin temel felsefesine sahip olan, yani milliyetçi, millî egemenlikçi, bağımsızlıkçı anlayış, devlet halktan uzaklaştıkça yeniden Tanzimat sonrası aydınlar arasında yayılan Batıcılığa doğru evrilecektir; halktan uzaklaşmak zihinsel olarak da halkın kimliği veya kültürüne karşıt bir eğilime yol açacaktır.

6. Bu çerçevede laikliğin modern toplumlarda görülen özgürlükçü demokratik bir anlamdan uzaklaştırılıp, bir özgürlük imkânı olmaktan çıkartılarak "otoriter laiklik" şekline sokulmasında da bu Batıcılık etkisinin üzerinde durmak gerekmektedir.

7. CHP laikliği otoriter bir politika, bir Batılılaşma aracı hâline sokup bu şekliyle uygulamaya sokunca, halkın inanç ve geleneklerine karşı sömürgeci bir mantıkla, bir başka ifadeyle self-kolonyalist bir tutum içine girmiştir.

8. Bu elbette CHP'nin "ben halkıma düşmanlık edeyim" gibi bir yöneliminin ürünü değil, içine girdiği düşünce biçiminin şekillendirdiği sosyolojik bir olaydır. Bürokratik Batıcı kadroların kontrolüne girdikçe, CHP'nin halka gitme iddiasından uzaklaşması kaçınılmaz hâle gelecektir.

Bu zümre, kendi iktidarını meşrulaştırmak için Batıcılığı, kendileri açısından geri olan halkı, zorla dönüştürecek bir nesne olarak gören bu pozitivist anlayışın sonucu olarak, yerli olanı tasfiye edecek bir ideolojik müdahale aracı hâline getirmiştir. Bu zümre, imparatorluktan bu yana bu pozitivist yöntemi bilim zannederek hayatı buna göre düzenleme arayışındadır. Bunu uygulamaya koyarken de sürekli halkının kültürünü tasfiye ederek, Batılı bir hayat tarzı kurma idealini dile getirerek kendi iktidar alanını genişletme çabasını meşrulaştıracak gerekçeler üretmektedir.

Kapalı her toplumsal zümre, kendi ideolojisi üzerinden konumunu yeniden üretme çabasından vazgeçmez, ayrıca bunu sık sık toplumun iyiliği için yaptığını söyler. Bürokrasi devlet içindeki iktidar alanını genişlettikçe, bu tavır demokrasiye karşı tavizsiz bir düşmanlık hâlini alacaktır. Bu düşmanlık demokrasi korkusundan, halkın demokrasi yoluyla kendi mutlak iktidar alanlarını tehdit etmesine karşı duyulan endişeden beslenmektedir.

Bunun içindir ki, ittifaklarını genişletmek üzere hareket eden tarihsel iktidar bloğu, Batılılaşma yoluyla halkı değiştirme misyonunun meşruiyetini genişletmek üzere, 27 Mayıs'tan sonra militarist düzen içinde, "ilericilik", "çağdaşlık" gibi kavramlara dayalı faşizan bir düşünce biçimini yerleşik hâle getirmeye yönelmiştir. Bu yaklaşımın uluslararası bağlamdaki tavrı Batı'ya bağımlılık ilişkilerini tahkim etmekten geçmektedir. Bir anlamda bürokratik elitlerin Batı'ya bağımlılık ilişkisi hem ideolojik hem de "sınıfsal"-zümreseldir.

Bütün bu konum konjonktürel olarak hangi sloganlarla, hangi argümanlarla savunulursa savunulsun bunun bir önemi yoktur. İster bu durumu Kemalizm ister ulusalcılık isterse sol/sosyal demokrasi gibi kavramlarla savunsunlar, aslında literatürde hepsi farklı bir referans çerçevesine sahip olan bu kavramları yerli yersiz bir araya getirip kullanmanın da bir anlamı bulunmamaktadır ve işin mahiyetini değiştirmeyecektir. CHP'nin bugün de yukarıdan bu tarafa eleştirilen, tarihsel iktidar bloğuyla hesaplaşarak, kendisine yeni bir toplumsal zemin, yeni ittifaklar bulmasının önemini hâlâ nasıl koruduğunu tekrar tekrar vurgulamak lazımdır.

Kısacası, Türkiye'nin en eski partisi olmasına rağmen CHP'nin bütün tarihi boyunca demokratik sisteme geçişten sonra tek başına seçimle iktidara gelememiş olması, üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu durum CHP'nin önemini ortadan kaldırmaz fakat kuruluş aşamasından sonra Türkiye'nin yaşadığı toplumsal değişim süreçleriyle "partinin yapısı" arasında dikkate alınması gereken ciddi sorunlar ve çelişkiler vardır. Burada CHP incelenirken bu yapının ne olduğunun da analiz edilmesi gerekmektedir.

CHP Neden Halka Gidemiyor?

CHP ile ilgili konular ele alınırken, Türk siyasi hayatının eksik boyutu olan muhalefet meselesinin mutlaka üzerinde durulması gerekir. Demokratik bir siyasal düzende, iktidar partilerinin beslendiği kaynaklar önemlidir. Bunlardan biri, o partilerin ideolojisi, toplumsal olarak temsil ettiği gruplarla kurduğu bağların niteliği, sivil toplumla ilişkileri, seçim beyannameleri, hükümet programları ve elbette hükümetlerin icraatları ya da bunlarla ilgili eleştiri ve alternatif çalışmalarıdır.

Bunların varlığı mühimdir fakat eğer muhalefet partilerinin iktidarları denetimi cılızsa, bu partiler eleştirel tavır geliştiremiyorsa, dahası, alternatif siyaset üretimi üzerinden sivil toplumla, medyayla kurduğu ilişki kamuoyu yaratma gücü taşımıyorsa, burada hem demokrasi zayıflar hem de iktidar partileri beslenme kaynaklarından birinden mahrum hâle gelir. Demokrasinin dinamizmi, iktidarın muhalefetle rekabet etmesinden ve siyasal mücadelenin bu rekabet sürecinde yeni siyasetlerin üretilmesine imkân sağlamasından gelir. İktidar partilerinin zaman içinde devlet gücünü kullanarak iktidar elde etmesi, güç zehirlenmesi gibi ihtimallerin ortaya çıkmasını engelleyecek olan da muhalefetin etkinliği ve halkla, toplumla kurduğu ilişkileri geliştirme kuvvetidir. Unutulmamalıdır ki, Sartori'nin[25] söylediği gibi, iktidar bütün yönetim biçimlerinde var olan bir şeydir, muhalefet ise ancak demokratik sistemlerde mevcuttur.

Demokrasilerde, muhalefet iktidarın düşmanı olarak değil, sistem içinde birlikte var olan, biri diğerinin varlığından güç alan rakipler olarak tanımlanırlar. Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin eksik boyutu muhalefet sorunudur. Unutmayalım ki, muhalefeti olmayan iktidarların, siyaset alanı daralma riski taşır, orada demokratik çoğulculuğu üretecek siyasal aktörlerin, öznelerin mevcudiyeti sorunu yaşanır.

---

[25] Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Bursa, Sentez Yayınları, 2014.

Siyaset yapmak karşı partiye, başka siyasetçilere sert veya suçlayıcı ifadelerle saldırmanın çok ötesinde bir şeydir. Esasen, bu karşıtlık ekseni üzerinden oluşmuş suçlama-saldırma dili "siyasetsizleştirme mekanizması" olarak bugünkü partiler diyaloğunun temel hastalığıdır ve maalesef yaygın bir şekilde bu dil, muhalefet etmek olarak tanımlanmış bulunmaktadır.

CHP kendi geleneğinin gerisine düşmüş ve bu dile hapsolmuş görüntüden kurtulmak zorundadır. Bu partinin otoriter siyaset anlayışını sosyal demokrat anlayışlarla aşmaya çalışan arayışlarından Ecevit'ten, İsmail Cem'den, Deniz Baykal'dan söz ediyorum. Bugün bütün bunlara uzak bir yerde duran mevcut zihniyetin, muhalefet için olduğu kadar, Türkiye'nin önünde duran sorunları ve geleceği için de hiçbir şey söylemeye takatinin olduğunu gösterecek bir emare bulunmamaktadır. Siyaset üretemeyen partiler "geri zihniyet"e açıktırlar; o zaman ya etnik ayrılıkçılığa ya mezhepçiliğe yahut da bir başka otoritarizme saparlar ki bunların hepsi siyaseten çıkmaz sokaklardır.

Türk siyasi hayatında CHP'nin temsil ettiği değerler bütünüyle bir devrin mirasıdır. Bu devir, Birinci Dünya Savaşı sonrası imparatorluğunu kaybetmiş bir ülkenin, Millî Mücadele ile kazandığı "bağımsızlık" hukukunu, zamanla Batılılaşma politikalarıyla Batı'ya bağımlılık hâline dönüştürmüştür. Bu durumu Atatürk yüzünü Batı'ya çevirmişti gibi çocukça bir dille gerekçelendirmek anlamsızdır. Gazi Paşa yüzünü ve yönünü Batı'ya bağımlılık ilişkilerine değil bağımsızlığa ve Batı medeniyetine asimile olmaya değil çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkmaya çevirmişti. Bugün farklı ifadelerle de olsa hâlâ Batı'ya bağımlılık ilişkisinden bir uygarlık değiştirme arzusuna varan bu hastalıklı zihniyetin uzantıları devam etmektedir.

Uygarlığın bir "hayat tarzını üreten tarihsel bir yapı" olduğunu, başta yaşam tarzını belirleyen kurumlar, din, dünya görüşü olmak üzere, toplumsal hayatın örgütlenme biçiminden mimariye, edebiyat ve güzel sanatlardan estetiğe, mühendislikten etiğe kadar uzanan kurumsal bir varlık sahası olduğunu, bir anlam sistemine

dayandığını bilmek gerekir. Ayrıca "biz sizin uygarlığınıza dâhil olmak istiyoruz" diyerek Batı Uygarlığının herhangi bir gümrük kapısından geçilerek içine girilecek bir "yer olmadığını" söylemeye gerek yoktur sanırım.

Batı karşısında kaybetmiş bir medeniyetin psikolojik olarak ezilmiş aydınlarının, askerlerin, bürokratların, siyasal elitlerin, "başka bir yol yok, Batılılaşacağız!" derken neyi yapacaklarını dahi doğru dürüst bilmedikleri bir kriz döneminin atmosferinden bugün çıkıldığını; Batı'nın hegemonik üstünlüğünü kaybederken Asya'nın yükseliş çağına geçildiğini anlayacak hâllerinin dahi olmaması ciddi bir sorundur. Hâlâ yapmak istedikleri şey, 19. yüzyılın pozitivist düşüncesinin en kaba hâlinden hareketle, Batılı olmayan, başka bir uygarlık geleneğine sahip olan halkı zorla değiştirmeye kalkmaktır.

CHP'nin halka doğru gitmesinin ilk şartı olarak gördüğümüz temel mesele partinin dayandığı toplumsal temelleri değiştirecek bir ideolojik tutum benimsemek, bürokratik tahakküm geleneğinin sahibi tarihsel iktidar bloğunun yerine yeni toplumsal sınıflarla, yeni zümre ve kesimlerle ilişki kurmak, ittifaklar yaparak onlara dayanmak olmalıdır. Bunun bürokratik politik cemaatin diliyle değil, ancak yeni bir ideolojik söylemle yapılabileceği açıktır.

CHP'nin bizzat partinin resmî yayınlarında "Batılılaşma politikalarının partisi" olarak tanımlanması tesadüf değildir fakat çağımızda anlamsızdır. Çok partili hayata geçişten sonra bunun CHP'yi birçok zorlukla karşı karşıya bıraktığı ortadadır.

1970'li yıllarda Ecevit'in kısmen başarılı ama temel problemi çözmekten uzak olan "sola açılma" denemesinden sıkça bahsedilir. Gerek Ecevit'in temelde Batıcı dünya görüşünü benimsemiş birisi olması gerekse "bürokratik-politik cemaat"e mensup olması nedeniyle, bu açılımın partiyi "sosyal demokrat" bir kimliğe sokmasının mümkün olmadığından bahsetmiştik.

2000'li yıllarda, Soğuk Savaş sonrası yükselen küresel dalgaların etkisiyle, Türkiye farklı eğilimler içerisindedir. Bu eğilimler,

demokratikleşmeye, kalkınmaya, toplumsal değişimin harekete geçirdiği yapısal değişikliklere ivme kazandırmıştır. Yaşanılan etnik mesele, terör gibi sorunlar bu dönemin önemli problemleridir.

Peki CHP bu değişmelere, bunların yol açtığı sorunlara nasıl bir cevap verecektir? Tarihsel kimliğine dayanarak verdiği cevabı Kemalizm diye nitelendirirsek, ikinci bir cevabın da sosyal demokrat bir çizgide ortaya çıkması beklenemez mi?

Türkiye'nin demokratikleşmesinde, halktan uzaklaşmış CHP'yi halka yaklaştırmak için öncelikle değişimi analiz edip ortaya çıkan yeni toplumsal süreçleri, yeni toplumsal talepleri ve bunları temsil eden tabakaları yeni bir siyaset içinde bütünleştirecek bir siyasal dil geliştirmeye ihtiyaç vardır. Bu dilin dayanacağı toplumsal projelerin ve siyasal programın nasıl bir toplumsal gelecek tasarımı ortaya koyması gerektiği ise başka bir meseledir.

CHP Nasıl Kurtulur?

CHP Türkiye'nin en köklü partisi olduğu kadar, en problemli partisidir. Bu partinin her seçim sonrası tartışılması, kendi içinde dalgalanmalar yaşaması zaten bu durumun neticesidir. CHP'yi konuşurken birkaç hususu önceden belirtmek gerekir. Bunlardan birincisi, CHP'nin Tek Partili geçmişinin geleceğini belirlemesi veya geleceğinin önünü kesmesi meselesidir. İkincisi, sorunlarının "ideolojik boyutu"nun görülmeyip tartışmaların bir genel başkan meselesine hapsedilmesi; üçüncüsü ise, partinin sorunlarının gündelik politika diliyle ele alınması ve bu dilin sorunları anlamaktan uzak olmasının dahi fark edilememesidir. Bunu "entelektüel bir zemin kaybı" olarak telaffuz etmek de mümkündür.

İlk mesele tarihsel mirastır. CHP'nin kurucu kadrolarının Millî Mücadele'nin kahramanları olduğu tartışmasız bir konudur. Bununla beraber, erken dönemde otoriter bir yapıya evrildiği, dolayısıyla başlangıçta çoğula açık olan bir rejimden kapalı bir yapıya doğru yöneldiği de bir gerçektir. Tek Parti sisteminin kurulması,

parti-devlet bütünleşmesi, "kapalı toplum modeli"nin idealize edilmesi, "imtiyazsız-sınıfsız kaynaşmış bir millet", yani milleti kütle olarak gören anlayışın sloganda kalmayıp pratik hayata yansıması, hiç şüphesiz, CHP'nin geçmişten bugüne taşıdığı "anti-demokratik miras" içindeki kurtulması gereken siyasi yüklerdir. Bu anti-demokratik mirasın karşısına Kuvâ-yi Millîye geleneğini, Atatürk'ün milliyetçilik, bağımsızlık ve millî egemenlik fikrini ve kısa süren hayatındaki uygulamaları kavrayan, bunları dikkate alan bir yenilenme, parti siyasetine ufuk katacak hususlar olacaktır.

Bunu yapmadan, otoriterleşme eğilimlerine, Tek Parti döneminin uygulamalarına, dahası zihniyetine sahip çıkarak "CHP, bu mirasla bir şekilde hesaplaşmadan, siyaseten etkili bir konum elde edebilir mi?" sorusuna evet diye cevap vermek oldukça zordur. Çünkü böyle bir geçmiş, "sadece tarih" değildir. Tarihte kalacak bir mesele de değildir. Bu geçmişin yarattığı zihniyet, ürettiği kurumlar bugün sadece CHP içinde değil, devlet içinde dahi, bazı yönleriyle hâlâ hayattadır ve onları değiştirmek, kutsallara dokunmak olarak algılanmaktadır. O dönemi, sorunlarını bugün, açıklıkla rasyonel bir şekilde tartışmak ne Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğine ve silah arkadaşlarının Millî Mücadele kahramanlığına gölge düşürür ne de Millî Devlet kurucusu olan Atatürk'ün zaten tarihsel olarak gerçekleştirdiği rolü önemsizleştirebilir. Tarih geriye çevrilemez.

CHP'nin anti-demokratik geçmişiyle hesaplaşıp açık açık Tek Parti dönemini aşacak bir tarih eleştirisi yaparak demokratik cumhuriyetçilik anlayışıyla işe başlayabilmesi, en azından teorik olarak mümkün görünmektedir.

Bu yapılamıyor veya yapılmıyor ise iki sorundan bahsedilebilir: İlki, partide, demokrasi karşıtı geçmişle hesaplaşacak bir kadronun bulunmaması veya bu geçmişi kutsayan siyasetçiler karşısında var olanların yetersiz kalmalarıdır. CHP'nin "otoriter–anti-demokratik siyasi miras"la hesaplaşmasının diğer bir şartı ortaya "yeni bir gelecek projesi" koymaktır. Unutulmamalıdır ki CHP'nin bu

geçmişin anti-demokratik yüzüyle hesaplaşması, Gazi'nin kurduğu Cumhuriyet'in "Millî Egemenlik" geleneğinin günümüze yansıyan idealinin demokratikleşme sürecine uzanacağını da ortaya koyacaktır. En azından bunu yapacak bir anlayışın ortada olması gerekir. Bu eski siyaseti eleştirel olarak geride bırakıp geleceğe bakmayı sağlayacak yeni proje, yeni bir siyaset imkânı olabilir. Bu yapılamıyorsa durum oldukça sorunlu demektir. CHP'nin hem geçmişiyle hesaplaşmada hem de yeni bir geleceği siyaseten öngörecek bir programa ve ona dayalı projelere yönelmede karşılaştığı her güçlük, partinin içinde ya da çevresinde ciddi bir entelektüel sorunun yaşandığını göstermektedir.

CHP'nin bütün sorunu, meseleyi parti yönetimiyle ilişkili görerek, genel başkan veya yönetimin değişmesiyle her şeyin değişeceğini sanan, bununla sınırlı gören bir anlayışı aşamamakta toplanmaktadır. Bu anlayışın bizatihi varlığı da partinin içindeki sorunları anlamaktan uzak bir zihin dünyası yaratmıştır.

CHP'nin bu sorunları geride bırakması mümkün müdür? Bu soruya bugünkü tablo karşısında evet demek çok zor olsa da imkânsız değildir. CHP'de Türk toplumunun değişme gücünü ve evrelerini iyi analiz edip, kendi tarih ve siyaset geleneğinin bu toplumsal değişim süreçleriyle yaşadığı çelişkileri kavrayacak bir yeniliğe ihtiyacı vardır. Teorik olan bu imkânın neden mümkün hâle geçemediğini ayrıca tartışmak gerekir. Sorunu şu soru etrafında belirlemek de mümkündür: CHP Türkiye'nin "demokrasi öncesi tarihi"nin zihniyetinden, politik ideolojik yapısından bir eleştiri yaparak çıkıp Türkiye'nin demokratikleşme sürecine uygun bir siyasi partiye dönüşebilir mi?

Özetlemek gerekirse, bu çerçeve içerisinde CHP'ye yöneltilen eleştirilerin şu noktalarda toplanmaktadır.

Birincisi: CHP Tek Parti dönemiyle ilgili bir özeleştiri yaparak, demokratikleşme sürecinde kendisine yeni bir zemin açarak, buradan Türk siyasi hayatına yeni bir katkı yapabilecek midir?

İki: CHP bugünkü toplumsal sistem içinde, kendisine yeni toplumsal müttefikler oluşturarak, yeni bir dille, yeni bir siyasal toplumsal temel inşa etmeyi başarabilecek midir?

Üç: Parti bugünkü Türkiye'nin sorunlarına ilişkin yeni bir program, yeni bir siyasal yaklaşım ve yeni projeler üretebilecek midir?

Bütün bunları yapmak için, Tek Parti anlayışıyla hesaplaşıp Kuvâ-yi Millîye geleneği ile demokratikleşme çizgisini bütünleştiren yeni bir yaklaşımı benimsemesi gerekir. Bu yeni yaklaşımın, uluslararası sistemde anti-emperyalist bir yerde durmayı gerektirdiğini, bunu yapmak için de yerli kültür tasfiyeciliği, yani halk düşmanlığı anlamına gelen Batılılaşma ideolojisi karşıtı demokrat ve millî bir çizgide yeni bir sosyal-ekonomik siyaset yapmayı zorunlu kıldığını bilmek gerekir.

Sorun CHP'nin dün ve bugün arasındaki ilişkileri eleştirel bir siyasetle ortaya koyup, dünün sorunlarını aşarak bugünü yakalayıp yarına dair ümit veren bir siyasete yönelmesinde düğümlenmektedir. Bu partinin, geçmişte 1970'li yıllar Türkiye'sinde oluşturmaya çalıştığı "halka açılım", "Ak Günler", "Halkçı Ecevit" mitosunun etrafındaki değişim çabası, sonuç vermemiş olsa da önemlidir. Bu başarısızlığın sebepleri arasında, Soğuk Savaş ortamının kutuplaşmış eksenleri içinde sıkışıp kalmanın payından söz edilebilir. Bununla beraber, o günde bugün de anti-demokratik tarihsel mirasla yüzleşmenin yapılamamış olması temel bir eksikliktir ve bu yapılamadığı sürece, partinin bütün değişim iddiaları toplumsal düzeyde "değişimin gerisinde kalmak" diye algılanmakta, bunun dışında sarf edilen çabalar yeni bir şey ifade etmemektedir.

Burada "değişim" derken, partinin içinde bir hizbin yükselmesinin veya ayrılıkçı hareketin söylemlerinin parti içinde bir başka hizip tarafından seslendirilmesinin ya da Atatürk'ü dahi reddeden neo-liberal söylemin sahiplenilmesinin kastedilmediğini belirtmeye bile gerek yoktur sanırım.

CHP içinde son zamanlarda bazı hiziplerin bu "değişim beklentisi"ni fırsat bilerek, siyasal nitelikten uzak olan bu tür "geri

bir anlayış"ı parti içinde sesli bir biçimde ortaya koymaları ciddi bir sorundur. Ciddi bir sorundur, çünkü bu unsurlar partiyi daha geri bir noktaya taşıyarak partinin değişim sorununu bütünüyle bir çıkmaza sokma eğilimindedirler.

CHP'yi HDP çizgisine benzer, "etnik ayrılıkçı bir söylem" üzerinden siyasete zorlamak veya "mezhepçi bir anlayışın siyasetine sıkıştırmak" demokratik bir açılımı imkânsız hâle getireceği gibi, partiyi toplumsaldan, etnik ya da mezhepsel "cemaatleşme"ye götürmekten başka bir sonuç doğuramaz. Bunun CHP tabanında tarihsel olarak da bugün de var olan millî hassasiyetlerle çelişeceği açıktır. Bu sebepledir ki yenilik arayışlarının asıl besleneceği kaynakların başında bu millî hassasiyetlerin ve demokratikleşme taleplerinin geldiğine dikkat çekmek gerekir.

Bu ülkede siyasetin millî bir temele oturtularak yapılması ile demokratik ilkeler içinde icra edilmesi sorunu hep vardır. Millî bağımsızlık, millet hâkimiyeti, ülke bütünlüğü gibi değerlere dayanmadan yapılacak her siyasi açılım, bazı marjinal unsurlar için fırsat olabilir fakat millet iradesini hiçe sayan bir zihniyetin mevcut konumunu güçlendiren etkiler oluşturur. CHP'nin Türkiye'nin anti-demokratik döneminin tarihiyle hesaplaşarak demokrasiye dönük bir açılım yapması, militarizmi eleştirerek "millet iradesini siyasetin merkezine koyması" ne kadar gerekli ve önemliyse, bunları yaparken toplumsal barışı güçlendirecek bir şekilde, etnik temeldeki ayrılıkçı dili reddetmesi de o kadar önemlidir.

CHP'nin, bırakınız "sosyal demokrat" yeni bir siyaset geliştirmesini, siyasetinde en temel ülke sorunlarına karşı "millî ve demokrat bir hassasiyet" ortaya koymakta dahi sorun yaşaması, parti içindeki çelişkilerin büyümesine yol açacaktır. Bunun temelinde, bugün ortaya çıkan "ulusalcı sol-bürokratik sol" kutuplaşması diye adlandırılabilecek ayrışmanın yer aldığı zannedilse de, esas sorunun partideki "demokrasi içinde millî mesele"ye dair anti-emperyalist, milliyetçi bir siyaset oluşturma sorunu olduğu görmezden gelinemez.

Türk siyasi hayatında tarihsel bir yeri olan CHP'nin aktüel olarak da kendisini önemli bir siyasal aktör konumuna taşıması hem demokrasimizin gelişmesi açısından hem de siyasetin sorun çözme gücünü artırması bakımından her zaman gereklidir ve mühimdir. Peki CHP'nin öncelikli sorunu nedir? Kendisini nasıl tanımlayıp nasıl bir siyaset anlayışı ortaya koyacaktır? Sanırım asıl sorun, bu soruya verilecek cevap konusunda tartışma yürütülecek entelektüel bir iklime ihtiyaç olmasıdır.

Eğer bu parti kendisini yenilemek istiyorsa, alternatif açılımlarından biri "sosyal demokrat olmak" şeklinde ortaya konabilir. Bu durum CHP'nin yeni sorularla karşılaşması ve yeni cevaplar vermesini gerektirmektedir.

Bunlardan birincisi, Türkiye gibi bir ülkede sosyal demokrat parti olmanın tarihsel şartlarıyla ilgilidir. Çok iyi bilindiği üzere, sosyal demokrat ideolojiler Marksizme karşı işçi sınıflarının demokrasi içerisinde kapitalizmle mücadele edebilirliği anlayışına dayanmaktadır. Hatta bu yüzden sosyal demokrat partiler, bunların önde gelen düşünürleri Marksistler tarafından "revizyonizm" suçlamalarına maruz kalmışlardır.

Meseleyi teorik bir tartışmaya dönüştürmemek için CHP'nin buradaki durumuna dönersek, Türkiye'de ne güçlü bir işçi sınıfı ne de onlarla ilgili siyasal bir kültür ve gelenek bulunmaktadır. Türk toplumunun durumu tamamen farklıdır. Türkiye'nin önünde tarihsel olarak duran ilk mesele, öncelikle hâlâ kalkınma sorunudur. Diğer mesele ise siyasal modernleşme sorunu etrafında yaşanan değişmelerle ilgilidir ki bunlardan en önemlisi demokratikleşme sürecidir.

Bu durumda CHP burada ne yapabilir? Sosyal demokrasi ideolojisi bir kalkınma modeline sahip olmaktan ziyade bir "paylaşım modeli" sorunu üzerinde odaklanmıştır. Bunu, kalkınmanın yarattığı sosyal ve ekonomik sorunları çözme yaklaşımı diye de nitelendirebiliriz Burada açıkça söylenmesi gereken husus şudur: CHP hem sosyal demokrat olmak hem de sosyal demokrat ideo-

lojiye, Türkiye'nin şartlarını da dikkate alarak yeni bir şeyler katmak durumundadır. CHP bunu başarabilir mi? Görüldüğü gibi iş, yani "CHP'nin değişimi", söylendiği kadar basit ve kolay değildir. Çünkü sosyal demokrasinin dayandığı toplumsal temeller üzerinde yükselmeden sosyal demokrasiyi Türkiye şartlarında yeniden üretmek ciddi bir iştir.

İkinci sorun, CHP'nin kendi varlığı ve tarihsel formasyonuyla ilgilidir. CHP tarihsel olarak Tek Parti ve şeflik geleneğinin siyasal mirasına sahiptir. Bu mirasın Mustafa Kemal Atatürk'ün saygınlığından istifade etmek üzere Kemalizm adıyla bir ideolojik anlayışa dönüştürmeye çalışıldığı bilinen bir husustur. Bugün sosyal demokrat olma iddiasıyla, bu tarihsel ideolojik yaklaşım nasıl uzlaştırılacaktır ya da sosyal demokrasinin ilkeleri bu ideolojinin yerine nasıl ikame edilecektir? Bu da bir o kadar önemli olan bir sorudur.

CHP'nin sahip olduğu tarihsel hassasiyetleri aşması devlet, toplum ve birey arasındaki ilişkileri yeniden tanımlamasını gerektirmektedir. Bunun dayanılan toplumsal tabakalarla olduğu kadar, toplumsal taleplerin siyasete dönüştürülmesiyle de ilişkisi bulunmaktadır. Yani sosyal demokrat bir partinin siyaset etme biçiminin inşa edilmesi gerekmektedir.

Bu durumda CHP'nin "sosyal demokratlaşma" diyebileceğimiz bir doğrultuya yönelerek sorunu çözmesi oldukça zor görünmektedir. Burada sosyal demokrat ideolojinin dayandığı sosyal ve tarihsel şartların bulunmamasının etkisini olduğu kadar CHP'nin Millî Mücadele geleneğinin ve Gazi Paşa'nın Millî Devlet Kurucusu-Millî Hâkimiyetçi siyaset anlayışının tarihsel olduğu kadar aktüel olarak da dışlanamayacağı yahut dışlanmaması gerektiği gerçeğinin de etkisini görmek gerekir. Bir anlamda CHP, Tek Parti geleneğiyle hesaplaşırken, Atatürk'ün Millî Hâkimiyet fikrini eksen olarak kabul ederek, tekelci kapitalizm aşamasındaki toplumların bir bölüşüm ideolojisi olan sosyal demokrasiden bir çıkış yolu aramak yerine, bir kalkınma ve demokratikleşme stratejisine yönelmek durumundadır.

Tek Parti zihniyetinin Kemalizm anlayışında, Atatürk'ün tarihsel mirasını kapsayan bu değerlerin önemsizleştirildiği hatta yok sayıldığı söylenebilir. Bu sebeple CHP, ne neo-liberalizmle ne de Tek Parti döneminin ürünü Kemalist anlayışla kendisine yeni bir çıkış yolu yaratabilir. Cumhuriyet'i kuran iradenin bağımsızlık, hâkimiyet-i millîye prensiplerinin günümüze uzanan değerlerini kalkınma ve demokrasi yolunda yeniden ideolojik bir formasyona ve kalkınma fikrine dayandıracak yeni bir modernleşme programına ve bütün bunları yeni bir ideolojik perspektifte sunacak bir anlayışa ihtiyaç duyulduğu ortadadır.

CHP'nin nereye gidebileceğini, yukarıda ele aldığımız soru ve benzerlerine verdiği cevaplar tayin edecektir.

Netice Yerine: CHP'nin Geleceği veya Çıkış Yolu Nerede?

Burada, CHP'nin bu değişimi gerçekleştirmesinde bir diğer sorun da parti içinde veya etrafında görülen entelektüel yetersizliktir. Toplumsal durumla, sosyal demokrat ideoloji arasında bir siyaset geliştirme işlevine sahip sosyal demokrat bir aydın birikiminden mahrum olmanın sadece CHP için değil ülke için ciddi bir sorun olduğu belirtilmelidir. Türkiye sosyal demokrat bir aydın geleneğine sahip olsaydı, bu gelenek demokrasi bilincinin yerleşmesine ciddi katkılar yapabilirdi. Elbette, lümpen gruplar, devrimci sıfatıyla ortada dolaşan marjinal tipler, güçlü bir sosyal demokrat aydın varlığı sayesinde siyaseten etkisiz kılınabilirdi. Bugün CHP'deki sorun, böyle bir entelektüel zeminden mahrum olunmasından dolayı, kendi çevresindeki aydın ve siyasetçilerin de yetersizliklerinden dolayı, bu marjinal unsurlara ihtiyaç duyacak, onlarla fikren ve siyaseten işbirliğine gitmeye açık hâle gelmesine yol açmaktadır.

Dahası, Türkiye'de ciddi bir sosyal demokrat düşünce geleneği olsaydı, kendilerini solcu diye takdim ederek maskeleyen, düpedüz ırkçılık yapan etnik ayrılıkçıların, din-mezhep eksenli siyasi örgütlenmelerin tarihsel bakımdan geri siyasal hareketler olduğu-

na dönük güçlü bir eleştirel tutum ortaya konabilirdi. Türk siyasi hayatında sürekli bağnazlık üreten, üstelik bunu "solculuk-devrimcilik" adı altında rasyonalize etmeye çalışan anti-demokratik zihniyete, hatta şiddeti kutsayan, gerici vandalizme karşı bir tavır ortaya koyulamamasının sebepleri de pekâlâ aynı yerlerde aranabilir.

Toplumların zihinsel kodlarının demokratikleşmesinde ve siyasal kültürün kapalı düşünce biçiminin girdabından çıkmasında eleştirinin yaratıcı etkisini düşündüğümüzde, böyle bir aydın geleneğinden mahrum bulunmanın maliyetini daha iyi tahmin edebiliriz.

CHP'nin sorunu tam da böyle bir ortamda büyümektedir. Bu parti sosyal demokrat olma iddiasını kâğıt üstünde sadece bir slogan olarak bırakıp bu sorunları düşünce planına taşıma, ele alma çabasına girişmeyince, dahası böyle bir meseleyi anlamaktan uzak bir tavır sergileyince, bırakınız yeni bir ideolojik perspektif yaratmayı, düşünsel bir değişim bile neredeyse imkânsız hâle gelmektedir.

CHP neden böyle davranmaktadır, kötü niyetten mi? Elbette ki hayır. Meselenin bir yönü, yukarıda da vurguladığım üzere, "aydın sorunu"yla ilgilidir. Diğer bir yönüyse tarihsel bürokratik tahakküm geleneğinin zihniyetiyle ilgilidir. Entelektüel zemin yetersiz kalınca, partinin dayandığı toplumsal zümre olan "siyasi bürokrasinin aklı"" siyasetin önüne geçmektedir.

Kısaca belirtmek gerekirse CHP'nin önünde çıkış için üç yol bulunmaktadır: Birinci yol, Gazi Paşa'nın, bağımsızlık, hâkimiyet-i millîye, kalkınma anlayışını Tek Parti geleneğinden ayrıştıracak eleştirel bir yeni yaklaşımla, çağdaş şartlar altında, Batıcı değil, modernleşmeci, kalkınmacı, demokrat, halkın değerleriyle barışık bir siyasal projeye sahip olmak, bunu ortaya koymaktır.

İkinci yol, partinin kendi tarihsel misyonundan vazgeçip, Batılılaşmayı AB perspektifiyle birleştirip, sosyal demokrat bir parti olmaya çabalamasıdır, yani zaten sorunun temelinde yer alan Batıcı siyaset çizgisinde bocalamaya devam etmesidir.

Üçüncüsü ise, güncel gelişmelerin akışında muhtelif ittifaklar arayan, zaman zaman ayrılıkçı hareketlere, zaman zaman marjinal sol örgütlerin diline, hatta konjonktüre göre neo-liberal piyasacılığa uzanan bir yola yönelmektir ki son dönemde bu anlayışa, neo-liberal Avrupa Birliği'ne doğru bir eğilimin ağırlık kazandığı söylenmelidir. Batıcı ideolojiden bu anlayışa kaymanın zor olmadığı açıktır fakat bunun bölgeyi doğrudan doğruya dünya sisteminin yeni Ortadoğu siyasetinin bölgeyi etnik temelde ayrıştırarak etnik siyasi parçalara bölme ve ulus devletleri parçalama stratejisinden başka bir yere çıkmayacak bir projeye dayanacağını anlamak gerekir.

Burada son zamanlarda, daha ziyade seçim ittifakları arayışları gibi pratik bir ihtiyacın sonucu olarak görülse de, CHP'nin TBMM'de ve diğer alanlardaki siyasi tutumuyla, ayrılıkçı partilerle yan yana bir siyasal dil kullanması, bu çevrelerden destek aramaya çalışması, partinin siyasette kendi geleneksel tabanın millî hassasiyetleriyle tamamen çelişen yeni sorunlara karşılaşmasına yol açacaktır ve açmaktadır. Etnik ayrılıkçı hareket karşısında millî kimlik ve etnik mesele karşısında demokratik bir tavır geliştirmekte yaşadığı yetersizliğin sonucu olarak, parti kamusal özgürlükleri tahrip eden terör eylemlerini savunan ayrılıkçı siyasetin etki alanına sürüklenmekten başka yere gidemez. Bunun, partinin siyasal varlığının bütünüyle tahrip edilmesi gibi bir başka, ama daha derin bir çıkmaza yol açma tehlikesi taşıdığı kabul edilmelidir.

CHP'nin etnik ayrılıkçı siyasi gruplara paralel durması, etnik terörü eleştirecek bir siyasal dil geliştirememesi, benzeri bir söyleme kayması, evvela, etnik terörün başta TBMM'de olmak üzere açıkça savunulmasına kolaylık sağlayan sonuçlar meydana getirecek; düpedüz şiddet dilinin bütün zeminleri tahrip edecek biçimde kullanılmasını elverişli kılacaktır. İkincisi, etnik ayrılıkçılığın yanında durmak bir tarafa onun siyasal söylemine hapsolmak, CHP'nin başta kurucu kadrosu olmak üzere bütün tarihsel müktesebatını inkâr eden bir kimlik deformasyonuna uğramasına sebep olabilecektir. CHP'nin etnik ayrılıkçı hareket, etnik terör

karşısında bir siyasal dil geliştirememesi bu partinin kavramsal olarak zaten yaşamakta olduğu sorunların giderek derinleşmesine yol açacak, siyaset üretme yeteneğinin zayıflığından dolayı da etnik ayrılıkçılığın etki alanına savrulmasını kolaylaştıracaktır. Bir zamanlar ayrılıkçı partilere söylenen "etnik terörle aranıza mesafe koyun" söylemi, neredeyse CHP'nin ayrılıkçı partilerle arasına mesafe koyması sorununa dönüşmektedir.

Buradaki en çarpıcı sorun, CHP'nin kendisini Kuvâ-yi Millîye geleneğinden kalkarak Tek Parti rejiminin şeflik yönetimini eleştirip, demokrat ve millî bir çizgide çağdaş sosyal demokrat bir parti kimliğini inşa edecek bir yaratıcılığı başaramaması; en temel insan hakkı olan yaşama hakkının düşmanı olan etno-faşist ayrılıkçı hareketin geri ırkçı siyasal söylemine dahi duçar olmaktan uzaklaşamamasıdır. Ayrıca bu tavrın (ahlaki ve tarihsel mirasla olan çelişkileri bir tarafa bırakılsa bile) etnik ayrılıkçılara değil de CHP'ye siyasi çıkar sağlayabileceğini beklemek dahi, siyaseten yetersizliğin ne düzeyde olduğunu gözler önüne serecek bir probleme işaret etmektedir. CHP'nin etno-faşizan, ırkçı etnik şiddeti kutsayan ayrılıkçı partiler karşısında eleştirel bir siyasal dile sahip olamayışı sadece parti için değil, Türk demokrasisi açısından da büyük bir sorundur.

Tekrara vurgulamak gerekirse CHP'nin çıkış yolu açıktır: Bu yol, Kuvâ-yi Millîye ruhuyla, demokratikleşme programını kalkınmacı bir modernleşme projesi haline getirip, çağdaş sosyal-paylaşımcı bir siyaset çizgisi üretmekten geçmektedir. Elbette bunu yapmak çok kolay değildir fakat mümkündür.

3.3. MHP: İDEOLOJİK VE POLİTİK YAPISI

Türk siyasi hayatında MHP'nin farklı bir yerinin olduğu açıktır. Bu farklılığı belirlemek açısından MHP'nin kuruluşuna, örgütlenme biçimine, ideolojisine ve başlangıçtan itibaren siyasi faaliyetlerine, son olarak da kritik siyasal süreçlerdeki fonksiyonlarına bakmak gerekmektedir.

MHP incelemesi yaparken üç dönemin birbirinden tarihsel olarak ayrılması gerektiğini söyleyebiliriz. Birinci dönem, bu partinin kuruluş şartları ve kurucu kadronun özellikleri; ikinci dönem, partinin ideolojik mücadele ekseninde adeta yeniden görünür olduğu 1970'li yıllar içindeki durumu; üçüncü dönemse, 1980'lerden günümüze kadar ulaşan zaman kesitidir. Şüphesiz, bu dönemleştirmenin farklı şekillerde yapılması mümkündür fakat bizim maksadımız bu üç dönem içinde Türkiye'nin yaşadığı toplumsal değişimleri, siyasal olayları, ekonomik sorunları uluslararası konjonktür içinde birlikte ele alarak MHP'nin konumunu ortaya koymak olacaktır.

MHP'nin kuruluş dönemine bakıldığında iki olaydan söz etmek gerekmektedir. Bunlardan ilki partinin 27 Mayıs darbesi sonrası 61 Anayasası'nın yürürlükte olduğu bir zamanda kurulmuş olmasıdır. Bu dönemin özelliği Türkiye'nin darbe sonrası dönemde bir taraftan her fikrî akımın partileşme çabasına girmesi, diğer taraftan rejimin bütün kurumsal yapısıyla militarize olmasıdır. Bu durumun içinde ilginç bir çelişkiyi barındırdığı açıktır: Bir yandan toplumda farklı düşüncelerin siyasete yansıma eğilimi sürerken diğer yandan şeklî bir "kuvvetler ayrımı" iddiasıyla MGK'nın kontrolünde-tahakkümünde bir devlet düzeni oluşturulmaktadır.

Bu farklı fikirler arasında özellikle dönemin gençliğini etkileyecek olan iki akımın ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan biri sol-sosyalist fikirler, diğeri ise milliyetçilik düşüncesidir. Sol-sosyalist akımın TİP'in kurulmasıyla siyaset sahnesinde yer aldığı bilinmektedir. Milliyetçilik düşüncesi ise MHP'nin kurulmasıyla Türk siyasal hayatında daha fazla görünür hâle gelmiştir. Bir anlamda, milliyetçilik fikri siyasette bir temsilci bulmuştur.

MHP: Milliyetçi Bir Partinin Kuruluşu

MHP'nin siyasi hayata başlaması doğrudan doğruya bu isimle kurulan bir partide başlamamıştır. Bu ilginç sayılabilecek bir durum-

dur, çünkü MHP'nin tarihini araştıran herkes, CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) diye bilinen parti yapısı içinde MHP'nin şekillendiğini ve daha sonra adını değiştirerek bilinen ismine döndüğünü görebilecektir.

Bu durumun sebebi doğrudan doğruya MHP'nin kurucu kadrosuyla ilgilidir. MHP'nin kurucu lideri Alpaslan Türkeş, 27 Mayıs darbesine katılmış, darbe sürecinde yer almış CHP'li olmayan askerlerden biridir. Darbenin içinde etkin konumda bulunan, önce CHP'li sonra onu da yetersiz bularak Baasçı bir çizgide 12 Mart sürecinde de yer alacak askerler, darbeden kısa süre sonra 14'lüler diye bilinen grubu tasfiye edecektir. Tasfiye edilen askerler arasında yer alan Alparslan Türkeş 27 Mayıs'a hâkim olan cunta tarafından gönderildiği Hindistan sürgününden döndükten sonra 1965'te CKMP'ye katılmıştır. Burada sadece 14'lüler hakkında bir fikir vermesi bakımından Abdi İpekçi'nin bir tespitini hatırlamakta fayda vardır: "14'lülere atfedilen fikir cereyanı böyle bir grubun insiyaki olarak birleşmesinden doğdu, belirli bir ideolojiyi derinlemesine inceleyip, şuurlandırıp benimseyen, etraflı bir plan ve program hazırlayan, güdülecek metodun karakterini tespit eden organize bir grup hüviyetinden mahrumdular."[26] 14'lülerin hepsinin aynı fikri taşıyan "ideolojik bir grup" olma yerine darbe sonrası iktidarın-devletin CHP'ye teslim edilmesine karşı çıkma konusunda ortak bir paydada birleştikleri söylenebilir.

Türkeş ve arkadaşları partiye katılmalarının üzerinden fazla geçmeden parti içinde örgütlenip etkin bir konum elde ederek önce olağanüstü kongre kararı aldırmayı başarmış ve 31 Temmuz-1 Ağustos 1965 tarihleri arasında yapılan kongrede Alpaslan Türkeş CKMP Genel Başkanı seçilmiştir. Bu olaydan sonra CKMP'nin daha önceki kimliğinin hızla değiştiği görülecektir. CKMP, 1969'da 8-9 Şubat tarihlerinde Adana'da yapılan kongrede Milliyetçi Hareket Partisi adını almış ve ambleminin kırmızı zemin için-

[26] Abdi İpekçi, "14'ler Faşist miydi, Sosyalist mi?", *Yön*, sayı 1, s. 15.

de üç hilal olarak tespit edilmesi kabul edilmiştir. Partinin öncelikli hedef kitlesinin gençlik olduğu düşünülürse bu kongrede parti gençlik kolları için "hilal ve bozkurt" ambleminin kabul edilmesi anlamlıdır.

Aslında CKMP başlangıçta, kurucuları arasında İstiklal Harbi komutanlarından eski Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa ve "Anadolu Fırtınası" diye ün yapmış Osman Bölükbaşı gibi DP'den ayrılan milletvekillerinin de bulunduğu Millet Partisi'nin devamıdır. CKMP, CHP karşıtı bir çizgiden gelen, daha ziyade Anadolu kasabası, esnaf tüccarlarının muhafazakârlığını temsil eden bir parti görünümdedir. Buna rağmen partinin o zamana kadar bir fikrî çizgiye, doktrinal bir arayışa sahip olma gibi bir eğilimi söz konusu değildir. Siyasetlerinin esası CHP karşısında ve DP'yi kendilerine göre eleştiren bir orta yerde durmaktır.

Türkeş ve arkadaşlarının siyasete girerken doğrudan yeni bir parti kurmayarak mevcut olan, üstelik o günlerde Meclis'te temsil edilen milletvekilleri de bulunan bir partiye katılıp, onun yönetimini ele geçirerek siyasete adım atmalarının kendilerine birçok açıdan kolaylık sağlamış olabileceğini düşünmek mümkündür. Bu kararın hazırlıklı ve planlı olduğu açıktır ki çok kısa sürede parti yönetimi ele geçirilmiş ve parti dönüştürülmeye başlamıştır.

Türkeş ve arkadaşlarının parti yönetimine geldikten sonra iki konuya ağırlık verdikleri görülmektedir. Bunlardan ilki, siyasi faaliyetlerini bir fikir disiplini etrafında düzenlemeye gayret etmek veya özen göstermek; diğeri ise hedef siyasi kitle olarak önce gençliğe yönelmektir.

MHP, doğrudan doğruya milliyetçilik ibaresini adına yansıtan ilk partidir. Bu bakımdan bir fikir etrafında siyaset yapma düşüncesinin şartlarının yoğun olduğu 1960'lar dünyasında bu partinin doğrudan doğruya milliyetçiliği esas alan bir düşünceye dayanması üzerinde durulması gereken bir konudur. MHP'nin kurucu lideri Alpaslan Türkeş'in milliyetçilik cereyanı içinde adının daha 1944 Turancılık Davası içinde yer alması (bilindiği gibi Türkçede, bey

sıfatı insanların soyadları üzerine değil de ilk adlarının sonuna konulan bir unvandır fakat literatürdeki hâkim ifade biçimi Alpaslan Türkeş Bey için farklı bir şekilde yerleşmiştir, bu sebeple bundan sonra Türkeş Bey diye anılacaktır) Türkeş Bey'in fikrî eğiliminin ne olduğunu zaten göstermektedir.

Milliyetçilik düşüncesi Türk fikir hayatında Meşrutiyet'ten bu yana üzerinde çokça konuşulup tartışılan bir konudur. İmparatorluk döneminde milliyetçilik meselesinin ortaya çıkması tesadüf değildir. Osmanlı imparatorluğu, adı üzerinde, imparatorluk olduğu için aslında bir milletler topluluğudur fakat bu toplulukların modern anlamda millet olmaktan öteye bir nitelik de taşıdığını belirtmek gerekmektedir.

Burada hemen açıklamak lazımdır ki, modern anlamda milliyet ne bir dinî topluluğu ne de etnik topluluğu ifade etmektedir. Bilinen en sade şekliyle millet, ortak bir tarihin ürettiği, ortak bir kültür etrafında bir siyasal topluluk olarak geleneksel kimliklerin (etnisite, mezhep veya daha geniş anlamda din) üzerinde oluşan yeni bir kimliğe referans vermektedir. Bu anlamıyla imparatorluklara, milletlerin oluştuğu zemin olarak veya klan, kabile, etnisite, dinî cemaatler gibi geleneksel sosyal örgütlenme biçimlerini milletleşme sürecine hazırlayan, onun doğum sancılarını barındıran siyasal yapılar olarak bakmak mümkündür.

Bu açıdan bakıldığında Osmanlı İmparatorluğunun kendi içinde yer alan birçok etnik ya da dinî topluluğu, milletleşme sürecine hazırladığı söylenebilir. Türk milleti kavramının, imparatorluğun resmî dilinin Türkçe olduğu ve Müslüman cemaatlerin yanı sıra Türki olan veya ortak tarihin bir sonucu olarak akrabalaşmış birçok geleneksel topluluk biçimini kapsayan bir milletleşme sürecinde ortaya çıktığı tespit edilebilir. Türk Milliyetçiliği düşüncesinin ilk teorisyenlerden, aynı zamanda ilk sosyolog olan Ziya Gökalp'in de millet anlayışında ırksal-genetik unsurların yerine kültür ve tarihin ürettiği bir topluluğun milletleşmesi tasavvurunun öne çıkmasını da bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Gökalp düşüncesinin Millî Mücadele sürecinde etkili olduğu, kısa sürede bu etkinin bazı izler yarattığı çok söylenmiştir. Fakat onun sistematik düşünce biçiminin bilhassa Cumhuriyet'in belli bir döneminde, yukarıda üzerinde durduğumuz otoriterleşme sürecinde, Tek Parti'ye dönüşüm aşamalarında tamamen bir yana bırakılıp hatta unutulup, milletin tarihsel oluşumunu hazırlayan Selçuklu-Osmanlı çizgisi yerine, Batılılaşma ekseninde yapay bir tarih icadının peşinde koşulduğu da bilinmektedir. Bu tarih anlayışında Türk toplumunu Anadolu'nun antik dönemlerine kadar uzanan bu coğrafyada yaşadığı ancak arkeolojik olarak bilinen eski uygarlıklara bağlama çabası ön plana çıkmıştır.

Bu durumun çeşitli açıklamaları olabilir. Batılılaştırılmak istenen halkın Batı'nın da kurucusu olduğu düşünülen antik halklara uzanan bir kökü olduğu iddiası Batılılaşma ideolojisine bir zemin hazırlayabilir şeklindeki inanç bunda rol oynamış olabilir. Keza bu arayışı, otoriterleşen rejim içinde bütün iktidarı kontrol eden bürokratik elitin kendi iktidarını sağlamlaştırma, imparatorluktan gelen toplumsal farklılıkları, gelenekleri bastıracak yeni bir kimlik icat etme çabası içindeyken Batı'yla yakınlaşma arayışı olarak değerlendirmek de mümkündür.

Bir halkı tarihsiz, kimliksiz bir nesne şeklinde görerek ona her türlü müdahaleyi yapma girişimi ancak bir baskı rejiminde olabilirdi ki, bu müdahalelerle rejim daha baskıcı hale geldikçe, bürokratik elitlerin iktidarı daha da güçlenmiş olacak, bu durumda da halktan daha fazla uzaklaşıp bir müdahale ideolojisi olarak Batıcılığı daha çok kullanacakları bir tablo ortaya çıkacaktır.

MHP her ne kadar gelenek, kültür, kimlik ve tarihsel birikimi sahiplenen bir milliyetçilik düşüncesiyle siyaset sahnesinde yer alsa da, konjonktür, milliyetçiliğin Batılılaşma karşıtı bir konumda algılanmasını ve görülmesini engellemiştir. Milliyetçilerin Batı ve Batılılaşma ideolojisi üzerine eleştirileri, başta Prof. Dr. Erol Güngör olmak üzere milliyetçi aydınların yazılarında ve kitaplarında kalmıştır. Soğuk Savaş ikliminde MHP'nin milliyetçilik düşüncesi,

o dönemde Sovyetler Birliği'nin parçası olan ve bugün muhtelif Türk Cumhuriyetleri olarak bilinen ülkelerin konumu ve partinin Türkiye'deki sol hareketlere karşı tutumundan dolayı anti-komünist bir hüviyet kazanmıştır.

Bu "anti-komünist" kimlik, MHP çevresindeki aydınların tartışmalarında gündeme gelen farklı konularda yaptıkları milliyetçilik yorumlarına rağmen ön planda kalmıştır. Mesela bu dönemde doğrudan Türkeş Bey'in köy ve tarımsal kalkınma projesi olarak ortaya koyduğu program, sanayileşme konusundaki görüşleri, bankaların ve sigorta şirketlerinin devletleştirilerek ülkenin kalkınmasına kaynak aktaran bir mekanizmaya dönüştürülmesi gibi projeler adeta hiç konuşulmamış, yok kabul edilmiş, dönemin medyasında konu edilmediği gibi kamuoyunda da hiç tartışılmamıştır.

İşin ilginç tarafı şu ki parti etrafında yer alan aydınların yazdığı, bazıları bilhassa üniversite gençliğinin el kitabı olarak dolaşan çalışmalara da Türk kamuoyu yapıcıları duyarsız kalmışlardır. Bu durumun birkaç sebebi olabilir: 1- Kamuoyu yapıcıları MHP'ye anti-komünizm rolünü uygun görmüş olabilirler; 2- MHP o günlerin medyası-kamuoyu tarafından belli bir yere yerleştirilerek siyaseten sınırlandırılmak istenmiştir; 3- MHP kamuoyuyla etkileşim kuracak bir dil geliştirememiştir; 4- Kamuoyunda milliyetçilik karşıtı bir zihniyet hâkim olduğundan ve MHP, başta kitle haberleşme vasıtaları olmak üzere, büyük basının kontrolü ve kültürel hegemonya yoluyla düşmanlaştırıldığından, milliyetçilerin söyledikleri baştan önemsizleştirilmek istenmiştir.

Bunların biri veya hepsi de doğru olabilir fakat MHP aleyhine yazılıp çizilenlere bakıldığında, bu partinin pek tanınmadığı, hatta bu partiyi eleştiren, suçlayan ve karalayanların da, bu partiyi sözümona araştırmaya, anlayıp tanımaya çalışanların da önyargıları aşmak için bilinçli bir çaba sarf etmedikleri görülmektedir. Oysa dikkatle bakıldığında, eleştirenlerin peşin yargılarının ötesinde, MHP etrafında ileri sürülen tezlerde veya projelerde

eleştirilecek birçok şey bulmak mümkündür. Kendisini sol diye konumlandırmış, MHP karşıtı çoğu yazar-çizer ve siyasetçi için MHP sadece düşmanlık duyulacak bir partidir ve ne söylediklerinin ne de dönemin şartlarına göre ilginç sayılabilecek projelerinin önemi vardır.

MHP: 1970'li Yıllar

MHP'nin Türk siyasal hayatında asıl hissedildiği, hatta bir dönem çok sık söylendiği gibi "aldığı oydan çok daha fazla görünür olduğu" yıllar 1970'li yıllardır. Bu durumun sebepsiz olmadığı açıktır. Bunlar arasında üç sebebin ön plana çıktığını tespit etmek mümkündür. Partinin örgütlenme biçimi ve ideolojik yapısından kaynaklanan sebepleri öncelikle ele almak gerekir: MHP 1968 olayları diye bilinen, gençlik hareketlerinin neredeyse bütün dünyada aktüel siyasetin belirleyicisi olduğu bir dönemde, siyasi faaliyetinin hedef kitlesi hâline getirdiği gençliğe yönelmiştir.

1) Partinin Örgütlenmesi ve İdeolojisi

Batı'da, 1968 eylemlerinde daha fazla özgürlük talep eden bir siyasi anlayış yükselmiştir. 1929 krizi diye bilinen Büyük Buhrandan sonra devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahale biçiminin kapitalist gelişme sürecinde refah toplumu diye ifade edilen bir aşamanın oluşumunu hazırladığı bilinmektedir. Refah toplumunun meydana getirdiği imkânların sosyal harcamaları, hizmetleri artırdığı, eğitim yapısını geliştirdiği açıktır fakat bu dönüşümün bireyleşme gibi yeni bir toplumsal gelişme sürecini hızlandırdığı, bunun sorunlarını artırdığı da aşikârdır.

Bir anlamda sanayileşme süreciyle başlayıp giderek derinleşen sınıflaşma sürecinden sonra Batı'da ortaya çıkan bu yeni sosyal gelişme dalgası, bireyleşme şeklinde tezahür etmiştir. Batı'da 68 gençliğinin bu bireyleşme sürecinin özgürlük taleplerini muhtelif biçimlerde sokağa indirdiği söylenebilir. Bunlar arasında çeşitli sol

hareketlerden hippi diye bilinenlere ve o dönem yaygın olan "çiçek çocukları"na kadar uzanan farklı gençlik akımları vardır.

68 gençlik hareketlerinin Türkiye'ye yansıması tamamen farklı olmuştur. Gençlik hareketinin talepleri arasında neredeyse her konuda devlet müdahalesi, bir çeşit devletçi talepler, her sosyal sorunun anahtar formülü gibi takdim edilmiştir. Türkiye'de bu dönemde, özellikle üniversite gençliği, sol diye bilinen çeşitli gruplar ve sağ diye bilinen yeni örgütlenmeler içindedir. İlginç olan, sol diye bilinen grupların Atatürk, bağımsızlık, yabancı sermaye karşıtlığı gibi milliyetçi eğilimleri, zaman zaman dünya solunun muhtelif liderlerinin fotoğraflarının gölgesinde, çelişkili bir hâlde yan yana sergilemesidir.

1970'lerin başında ülkede sokak olayları özellikle de üniversitelerde gençlik olayları, sağ-sol çatışması şeklinde tezahür edecektir. Bu olaylarının ilkin 12 Mart 1971 askerî müdahalesine yol açtığı bilinmektedir.

İşte MHP bu ortamda, gençlik ve üniversite örgütlenmesine ağırlık vermiş ve her üniversitede Ülkü Ocakları diye bilinen, üniversite öğrenci dernekleri şeklindeki topluluklar oluşturulmuştur. MHP'nin gençlik hareketi içinde taban bulmasında, milliyetçilik düşüncesinin parti etrafında sistematik bir programa dönüştürülmesi çabalarının da belli ölçüde rol oynadığından bahsetmek mümkündür. Hatta Türkeş Bey'in kendisinin imzasıyla yayımlanan *Millî Doktrin: Dokuz Işık* adlı kitapta ülke sorunları hakkında bir siyasal program hazırlanmıştır. Buna paralel olarak bir dizi çalışmanın yapıldığı da bilinmektedir: *Milliyetçi Kalkınma Yolu*; *Milliyetçi Sanayileşme Sistemi*, *Dokuz Işığa Göre Nüfus Meselesi*; *Milliyetçi Eğitim Sistemi* yine aynı çizgide tarımsal kalkınmayı esas alan *Tarım Kentleri*, Milliyetçi *Kooperatifçilik Sistemi* ve çalışma hayatıyla ilgili *Milliyetçi Sendikacılık Sistemi* gibi birçok kitaptan söz edilebilir.

Bütün bu kitaplar arasında Türkeş Bey'in yazdıklarının dışında en etkili olanı ve sayısız baskısı yapılanı, hiç şüphesiz, Doç. Dr.

Kurt Karaca imzalı, müstear isimle yazıldığı bilinen *Milliyetçi Türkiye* kitabıdır. Bu kitabın ilginç olan birçok tarafı bulunmaktadır. Birincisi, literatürü iyi takip etmiş, sistematik biçimde yazılmış kapsamlı bir eser olmasıdır. *Milliyetçi Türkiye* yazarı, zamanın ruhunu kavramış gençlerin sorabilecekleri bütün sorulara belli bir mantıksal tutarlılık içinde ideolojik bir perspektifle cevap vermiş, Türkiye'nin karşılaştığı sorunları aşarak güçlü modern bir ülke olacağını gerekçeleriyle ortaya koymaya çalışmıştır.

İşin ilginç yanı, bu kitapta ileri sürülen tezlerin savunulan sistemin o yıllarda çok popüler olan Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni*'yle paralel görüşlere sahip olmasıdır. Bilindiği gibi Avcıoğlu'nun Millî Demokratik Devrim diye savunduğu devrim stratejisi bu kitapta sosyalizme yakın fakat ondan farklı bir kalkınma projesi olarak ortaya konulmaktadır. Benim başka yerlerde Türk Baasçılığı diye eleştirdiğim Doğan Avcıoğlu'nun yaklaşımını şimdilik bir yana koyarak şunun altını çizmek isterim: Kurt Karaca'nın *Milliyetçi Türkiye*'sinin *Türkiye'nin Düzeni* ile aynı bağlamda, iç tutarlılığı yüksek devletçi kalkınma yolu denilebilecek fikirleri savunması, sonunda aynı noktaya çıkan bir proje ortaya koyması ilginçtir.

Burada yazarların birbirlerini taklit etmesinden ya da aktarmasından değil, Türkiye için benzer parametreler üzerinde benzer tezleri, kendi görüşlerine göre benzer formüller hâline getirmesinden söz edilmektedir. Sanırım MHP üzerine kitap yazanlar, sözde siyasi araştırma yapanlar, farkına bile varmadan bazı kalıp yargıların etrafında dönüp durdukları için bu konulara eğilme ihtiyacı hissetmemişlerdir.

Bu konudaki önyargılı bakış açısını ortaya koymak için trajikomik bir örnek hatırlatılabilir. Bu partiyi incelemeye başlarken de bahsettiğimiz gibi, bazı milliyetçilik düşmanlarının iddiasına göre, CKMP'den MHP'ye geçiş sürecinde sözümona "Bozkurtçular ve İslamcılar" arasında mücadele varmış, İstanbul'da Bozkurtçular çoğunlukta, Adana'da azınlıkta olduğu için (nasıl saymışlarsa ar-

tık) Türkeş Bey kongreyi Adana'ya almış (Adana'ya gitmek çok zor veya yollar kapalı olmalı), dolayısıyla partinin amblemini bozkurt yapmak isteyenler kaybetmiş, İslamcıların önerisi olan üç hilal amblem olarak kabul edilmiş. Burada doğru olan tek şey, söz konusu kongrenin Adana'da yapılmış olmasıdır.

Türkiye'deki siyasal araştırmacıların hiç üzerinde durmadıkları, üstünkörü önyargılarla bu partiyi değerlendirirken hiç ele almadıkları ya da bilmedikleri için içi boş hükümlerle tanımlamaya çalıştıkları partinin bu ideolojik yapılanmasının içinde Milliyetçi Türkiye ve Üçüncü Yol adı altındaki alternatif düşüncelerin nasıl bir rol oynadığı da anlaşılamamıştır. Üçüncü Yol adı altındaki kalkınma yolu arayışlarında birinci yol olarak kapitalizm ve onun bir türevi olarak faşizm tanımlanmış, ikinci yol olarak sosyalizm-komünizm eleştirilip reddedilmiş, alternatif kalkınma yolu olarak "Milliyetçi Kalkınma Yolu" ileri sürülmüştür. Bu bağlamda, Prof. Dr. Orhan Türkdoğan'ın "Milliyetçi Kalkınma Yolu"[27] adlı, önce rapor olarak yayımlanıp sonra kitaplaştıran çalışması ve *Üçüncü Yol* başlıklı bir kitap-dergi özel sayısı ve raporlar hatırlanmalıdır.

1970'lerde MHP'nin siyasal hayattaki ağırlığının artmasının nedenlerinden bahsedilecek olursa, gençliğin ve özellikle de üniversite gençliğinin başat bir konuma kaydığını gören MHP'nin gençlik örgütlenmesine ağırlık vermesine işaret etmek gerekir. Türkiye'de sol ve sosyalizan fikirlerin yaygın hâle geldiği bir ortamda MHP'nin onların dışında, hatta Soğuk Savaş ortamında onların karşısında milliyetçi düşünceyi ön plana çıkaracak bir siyasal söylem ve siyasi projeler ortaya koymasının da bu ağırlığın artışında payı bulunmaktadır.

Belirtilmesi gereken bir husus da şudur: MHP üzerinde şimdiye kadar yapılan çalışmalarda bilimsel niteliği tartışılmayacak olan en kapsamlı çalışmayı yapmış olan Dr. Mustafa Çalık'ın araştır-

[27] Prof. Dr. Orhan Türkdoğan, *Milliyetçi Kalkınma Yolu*, Atatürk Üniversitesi Yayını.

masına bakıldığında, MHP'ye katılan veya bu partinin taraftarı olanların büyük bir çoğunluğunun dahi bu kitaplardan veya projelerden haberi bulunmadığı anlaşılmaktadır. MHP'nin siyasal söyleminin dayandığı bu eserlerin çoğunlukla üniversite gençliğine hitap ettiğini söylemek daha doğru olacaktır.

2) Toplumsal Değişim Eğilimlerinin Oluşturduğu Zemin

MHP'nin yükselişinin diğer önemli sebebini anlamak için, dönemin Türkiye'sinin yaşadığı toplumsal değişim eğilimlerinin meydana getirdiği durumun analizini yapmak gerekir. Bu çalışmada birkaç yerde, 1970'li yılların Türkiye'sinin sanayileşme dalgasının toplumsal yapı düzeyinde etkilerinin açık hâle geldiği yıllar olduğunu belirtmeye çalıştık. Bunun konumuzla ilgisini birkaç noktada tespit etmek mümkündür. Birinci husus, Türklerin bin yıllık Anadolu öyküsündeki varlığının, sosyal formasyonunun tarımsal toplum yapısına dayalı olmasıdır. Bu durum Osmanlı'dan önce de böyledir, Osmanlı çağlarında da Cumhuriyet'in uzun döneminde de. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan Sümerbank, Etibank, Makine Kimya, deri ve cam fabrikaları gibi devlet işletmeleri, tarım toplumunun yapısının parçası olan ve dönemin temel savunma ihtiyaçlarını karşılayan önemli tesisler olmakla birlikte, çalışan sayıları ve üretim kapasiteleri hep kapalı ekonomi kuralları içinde kalmıştır.

1970'lere kadar sanayileşme, köy-kent dengesini değiştirecek çapta bir toplumsal değişim dalgası yaratamadığı gibi kapalı ekonominin şartlarını bozacak çapta bir ekonomik fonksiyona da sahip olmamıştır. Bu durumda tarımsal toplumun bağrında sektörel farklılaşma seviyesi düşük kaldığı gibi toplumsal mesleki farklılaşmanın geleneksel işbölümünün kalıplarını kırması da mümkün olamazdı. Bu toplumsal zeminde yeniden cemaatleşme, sınıflaşma, bireyleşme, sivil toplumun farklılaşması gibi süreçler de mevzubahis olmaktan oldukça uzaktır.

1970'lerde yükselen sanayileşme hareketleri başta Marmara olmak üzere Ege'de, Çukurova'da ciddi bir yoğunlaşma eğilimine girince ülkenin tarımsal formasyonunda çözülmeler başlamıştır. Şehirleşme hızı yükselirken, ülkenin daha önce tanımadığı bir toplumsal farklılaşma biçimi olarak sınıflaşma süreci kendisini hissettirmektedir. Söz konusu bölgelerde sendikal örgütlenmeler işçi eylemleri, tarım toplumunun mekânı olan köylerden sanayinin etkisiyle kentlerin varoşlarına göç eden insanların şehir mekânında yarattığı farklılaşmaların sonucu olan gecekondular ve örgütsüz işler anlamına gelen marjinal mesleklerin yaygınlaşması birbirini izlemiştir.

Bu sürecin ortaya çıkardığı birçok sorun vardır: Şehir varoşlarındaki yoksul mahallelerde yaşamaya çalışmak, temel yaşamsal ihtiyaçları karşılamak, iş bulmak, işçileşmek, işsiz kalmak, sağlık ve sosyal güvenceden yoksun bulunmak, çocukların eğitimi için imkânsızlıklar içinde olmak vb. Daha önce hiçbir deneyimin olmadığı bir şehir ortamında tüm bu sorunları çözerek hayata tutunmaya çalışmanın belki de en zor taraflarından biri, bu ortamda yeni bir sosyallik yaratmak, yeni bir dayanışma zemini kurmak ve bu yeni yaşantıya ve sorunlarına cevap verecek yeni ilişkiler kurmaktır.

MHP Anadolu'nun köylerinden ve kasabalarından gelip şehirlerin kenar mahallelerini dolduran insanlara, gençlere ve özellikle de dönemin sınırlı sayıdaki şehrinde bulunan üniversite öğrencilerine ulaşacak bir durumdadır: Bunun başlıca sebebi, MHP'nin Anadolu'dan geleneksel kültür içinden gelen insanların milliyetçilik gibi daha yakın duygusal bağlar kurabilecekleri bir akımı temsil etmesidir. Milliyetçiliğin ülkenin geleneğine sahip çıkma, yerli kültüre duyarlılık gösterme gibi davranışları beslemesi, kente gelen insanlara için bir anlam üretecektir.

Tarım toplumunun bin yıllık birikiminden yeni bir toplumsal ilişkiler düzenine geçmek kolay bir iş değildir ve bu hızlı değişimin meydana getirdiği sancı büyük sarsıntılara yol açacak potansiyeli

bünyesinde taşımaktadır. Bu sarsıntıların birkaç kuşak boyunca hissedilmesini beklemek uzun sayılmamalıdır fakat meselenin salt bir zaman meselesi olmadığını da bilmek gerekir.

Bu dönemde MHP yalnız değildir, aynı kitleler üzerinde siyasal çalışma yapan başka siyasi akımlar da vardır. Mesela Ecevit'in Yeni CHP'si bu kitlede en fazla yankı yapan partidir; yine dönemin sol örgütlerinin de aynı zeminlerde siyasi örgütlenmelere girdiği malumdur.

3) Soğuk Savaş Dönemi ve Sağ-Sol Kutuplaşması

Anadolu'dan kente yeni gelmiş gençlerin milliyetçilik veya yurtseverlik eksenindeki siyasal söylemi kendilerine yakın bulmalarında, MHP'nin başta Ülkü Ocakları olmak üzere üniversite gençliğine dönük çalışmalarının önemli etkisi vardır. Dünyadaki 68 hareketlerinin üniversitelerdeki yansımalarının Türkiye'de muhtelif sol örgütler şeklinde ortaya çıkması, çoğunlukla sosyalist fikirlerin yansımaları olan slogan ve benzeri söylemlerin üniversitelerde ve sokaklarda ülkücülerle karşı karşıya gelmesi, farklı fikirlere sahip gençlik gruplarının karşılaşmalarının zamanla "sağ" ve "sol" diye nitelenen çatışmalara dönüşmesine yol açacaktır.

Burada 1970'li yıllardaki sağ-sol çatışmaların "milliyetçilik" ve "sosyalizm" çatışması olduğunu söylemek meseleyi yalınkat anlamak olacaktır. Organik bir sol hareketin oluşma şartlarının dahi bulunmadığı bu ortamda ortaya çıkan yapay "sağ-sol" karşıtlığının bir çatışma ortamına dönüşmesi büyük bir problemdir. Bu olayların kardeş kavgasına dönüşmesinin önünü kesmek için dönemin hükümetlerinin de durumu anlayıp yönetebilecek takatlerinin olmaması böyle bir konjonktürün diğer sebepleri arasında sayılabilir fakat çatışmanın arkasında Soğuk Savaş atmosferini ve aktörlerini ihmal etmemek lazımdır. Batı sisteminin, Türkiye üzerindeki kontrolünü artırmak için sürekli istikrarsızlık oluşturmak, müttefiklik ilişkisi üzerinden devlet içinde elde ettiği konum vası-

tasıyla, çatışmaları yönlendirip istediği noktaya taşıdığını gösteren birçok olay vardır.

12 Eylül 1980'den Günümüze MHP

12 Eylül'den sonra diğer partilerden farklı olarak MHP sadece kapatılmakla kalmamış, "MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası" adlı davada, başta partinin lideri Alpaslan Türkeş olmak üzere bütün parti yönetimi ve ülkücü derneklerin yöneticileri yargılanmış, çeşitli ithamlarla işkence dâhil her türlü insanlık dışı muamelelere maruz kalmışlardır. Nihayetinde bir darbe yönetiminin faşizan baskı rejiminin savcısının (Nurettin Soyar) talimatıyla yapılan bu hukuk dışı dönem kapanmış, MHP önce başka adlarla (Muhafazakâr Parti, Milliyetçi Çalışma Partisi vb) siyaset sahnesine dönmeye çalıştıktan sonra, geç de olsa kendi adıyla, Türkeş Bey'in liderliğiyle tekrar faaliyete başlamıştır. 6 Eylül 1987'de siyasi yasakların kaldırılmasından sonra düzenlenen İkinci Olağanüstü Kongresi'yle Alpaslan Türkeş Milliyetçi Çalışma Partisi'nin Genel Başkanı seçilmiştir.

MHP'nin Meclis'e dönmesi ise Erbakan liderliğindeki Refah Partisi'yle yapılan seçim ittifakıyla 1991 seçimleri neticesinde mümkün olmuştur. Bu yıllarda Türkiye'nin ve dünya konjonktürünün tamamen değiştiği yeni bir dönem yaşanmaktadır.

Dış konjonktürde dünya tarihinin daha önce görmediği bir deprem yaşanmaktadır. Belki de 20. yüzyılın tarihin yönünü değiştirmiş Sovyetler Birliği yıkılmakta ve bu olay yirminci yüzyılın son on yılına girerken yaşanmaktadır. İçeride ise, PKK terör örgütünün cinayetlerinin arka arkaya geldiği, etnik ayrılıkçılığa dayanan tartışmaların Kürt Sorunu kavramı etrafında yükselişe geçtiği bir istikrarsızlık söz konusudur.

Bu iki olayın MHP açısından doğrudan ilgili bir konu olduğunu ayrıca belirtmeye dahi gerek yoktur; çünkü Sovyetlerin çöküşü bu coğrafyada yaşayan Türk halklarının, sözde Sovyet kimliği altında

kurulan bağımlılık ilişkilerinden uzaklaşıp Azerbaycan'dan başlayarak arka arkaya bağımsızlıklarını kazandığı bir dönemi başlatmıştır. Başta Türkeş Bey olmak üzere MHP'nin yıllar boyunca Türk Dünyasının özgürleşmesini, Sovyet istilasından kurtulmasını savunduğu hatırlanacak olursa, bu bağımsız devletlerin kurulması milliyetçilik duygularının realize olması gibi bir güven duygusu yaratmıştır. Bir anlamda Türkeş Bey hayallerinde veya ideallerinde önemli bir yeri olan bu davanın gerçekleştiğine yaşarken şahit olmuştur.

Diğer mesele PKK terör örgütünün etnik ayrımcılık stratejisine dayanan, önce bölgede başlayıp sonra ülke çapında yaygınlaşan cinayetleri ve şiddet hareketlerinin toplumda yarattığı tepki ve karşı tavrın siyasete yansımalarıyla ilgilidir. PKK'nın önce bölgede farklı siyasi örgütleri ve siyasi parti mensuplarını yıldırmak üzere başlattığı katliamlar, Kürt kökenli tanınmış aydın ve siyasetçilerin ya yurtdışına kaçmasına ya da hayatlarını kaybetmelerine ya da son seçenek olarak bu örgüte katılmalarıyla (buna "çaresizlik sendromu" denilebilir) sonuçlanmıştır.

İşin ilginç yanı, PKK'nın örgütsel varlığının hem Güneydoğu'da hem de ülke düzeyinde büyük ölçüde 12 Eylül Cunta yönetimin sürdüğü yıllarda yapılanmasını gerçekleştirmiş bulunmasıdır. ABD tarafından açıkça desteklendiği, hatta hazırlandığı bilinen 12 Eylül'ün faşizan askerî rejimi sokakta sağcı solcu kimi bulmuşsa işkencehanelere doldururken, PKK bölgede bütünüyle tek başına hüküm sürmeye başlamıştır.

Bu bahse daha sonra dönülecek olmakla birlikte şunun altının çizilmesi gerekir: 1970'ler boyunca Türkiye'yi Batı'ya bağımlı tutmak üzere hareket eden unsurlar ülkeyi istikrarsızlaştırmak ve Batı'nın taleplerini karşılamakta kayıtsız kalan veya direnen seçilmiş hükümetleri felç etmek için "sağ-sol" çatışmasını kullanırken, bu defa PKK üzerinden yeni bir istikrarsızlık ve tehdit aracı olarak etnik ayrılıkçılığa dayalı bir bölme projesini devreye sokmuşlardır. 12 Eylül rejiminin hüküm sürdüğü bu dönemde PKK'nın örgütlenmesine bir de bu açıdan bakmak gerekir.

İşin ilginç tarafı şu ki PKK'nın şiddeti bütün ülke çapında tepkilere yol açınca, PKK terör örgütü üzerinden bir iç savaş projesinin tek başına yürümeyeceği anlaşılacak, bunun yerine MHP'den veya milliyetçi çizgideki çevrelerden, gençlerden karşıt bir kutup oluşturma arayışları başlatılan çalışmalar yapılacaktır.

Bu dönemde birtakım karanlık adamların ve medyadaki imaj üreticilerin desteğiyle milliyetçiliğin terör karşıtı tavrından bir "Kürt karşıtlığı" edebiyatı üretilmeye çalışıldığını görmek zor değildir. Duvarlara yazılan sloganlardan, bazı sokaklarda provokatörlerin görüldüğü eylemlere kadar birçok olay yaşanmıştır. Proje bellidir: Milliyetçiler, etnik terör karşısında konumlandırılarak, planlanan, çıkarılarak iç savaşta rol verilmek istenmektedir. 12 Eylül tecrübesini de yaşamış olan parti buna karşı duyarlı kalmış, bu tuzağa düşmemiştir.

1990'larda MHP

1990'ların başında MHP'de yaşanan en önemli olay parti içinden bir grubun ayrılmasıdır. Ülkü Ocakları Genel Başkanlığı yapmış, gençlik hareketi içinde liderlik vasıflarıyla temayüz etmiş bulunan Muhsin Yazıcıoğlu ve bazı arkadaşları partiden koparak Büyük Birlik Partisi'ni (BBP) kurmuştur. 1991 seçimlerinde Erbakan Hoca'nın partisi Refah Partisi ile ittifak yaparak seçime katılan Başbuğ Türkeş'in partisinin seçimlerde 62 vekil kazandıktan sonra MHP'li olanların ayrılıp kendi partilerine katılmalarından sonra ortaya çıkan bu ayrılık, milliyetçi çevrelerde çok tartışılmış bir konudur. MHP'nin kurumsal yapısı ve BBP çevrelerinden yapılan açıklamaların, karşılıklı ithamların içerisinden meseleyi açıklamaya çalışmak yetersiz olacaktır. Hele meseleyi "Türkçülük"-"İslamcılık" bağlamındaki bir farklılaşma ekseninde yapılan tartışma ve açıklamaların olayı açıklamaktan uzak olduğunu belirtmek gerekir.

Ardından, MHP lideri Alpaslan Türkeş'in 1996'daki vefatından sonra Dr. Devlet Bahçeli dönemi başlayacaktır. Bahçeli dö-

nemi, MHP açısından hem değişen dünya konjonktürünün ortaya koyduğu yeni sorunlara cevap verme hem de 28 Şubat askerî müdahalesinin iç siyasette meydana getirdiği istikrarsızlık ve terör sorununun oluşturduğu ortam açısından tam anlamıyla yeni bir durum ve bu duruma karşı yeni bir siyasete ihtiyaç duyulduğu bir zaman dilimidir.

Bu konuda Bahçeli'nin ilk adım olarak nitelendirilebilecek tavrının, siyasi yaklaşımının en belirgin özelliğinin meşruiyet vurgusu ve demokratik meşruiyet fikrinin milliyetçi siyasetin temelini oluşturduğu bir tutumu benimsemesi, buna özen göstermesi olduğu söylenebilir.

Devlet Bey'in demokrasi ve milliyetçilik ekseninde bir siyasi yaklaşımı, dışarıdan bakıldığında anlaşılması kolay olmayan bir problemin çözümüne verilen cevap niteliği taşımaktadır.

Dr. Bahçeli, gençliği ülkücü hareket içinde geçmiş, üniversite yıllarında Akademi'de (Kısa adı AİTİA olan sonra Gazi Üniversitesi'nin kurucu öğesi olan İİBF) MTTB Akademi Öğrenci Cemiyeti Temsilcisi olarak seçilmiş, asistan olarak akademik hayata aynı fakültede katıldıktan sonra da dönemin milliyetçi asistanlarının kurduğu derneğin başkanlığını yapmış, hem örgütçü hem de olayları soğukkanlılığıyla analiz eden bir akademisyendir. Dahası ülkücü gençlik arasında "Devlet ağabey" diye anılan bir isimdir. Üniversitede iktisat doktorası yapıp, akademik çalışmalarını sürdürürken de Türkeş Bey'in "gençlik danışmanı" olarak yakınında yer almış, MHP etrafında yaşananları yakından takip etmenin bilgisiyle hareket etme tecrübesine sahiptir. Bu bağlam içinden bakınca, onun demokrasi ve milliyetçilik hassasiyetinin, yani ilk adım olarak nitelendirdiğimiz yaklaşımın MHP'yi operasyon partisi olarak ele geçirme, kullanma ya da yönlendirme girişimlerini etkisiz kılmayı hedeflediğini söyleyebiliriz.

Bu meşruiyet çizgisi, ilk önce PKK terör yapılanması ve örgütün katliamları karşısında MHP çevresinden karşıt simetrik bir hareket oluşturma girişimini, buradan bir Kürt-Türk çatışması ve iç

savaş çıkarma projesini başarısız kılacaktır. MHP, meseleyi hiçbir zaman Kürt-Türk karşıtlığında ele almayarak, terör-millet karşıtlığında görerek, demokrasi içinde terörün etkisiz hâle getirilebileceği fikrini benimsemiştir.

Daha sonra "bin yıllık kardeşlik hukuku" diye yerleşik hâle gelen, herkes tarafından kullanılarak sloganlaşan bu söylem, ilk defa Bahçeli'nin bir konuşmasıyla kamuoyuna yansımış ve sonradan da muhtelif konuşmalarında defaatle kullanılıp anonimleşmiştir. MHP'nin Kürt etnik topluluğuna bakışı, akraba halk veya akraba topluluklar çerçevesinde olmuştur. Bahçeli'nin bu tutumunu ısrarla sürdürmesi Türkiye'ye karşı kurulan bu tuzağın bozulmasında önemli bir misyonu gerçekleştirmiştir.

2000'li yıllar bütün dünyada küreselleşmenin en fazla tartışıldığı yıllardır. Bu tartışmalarda çoğunlukla birbirine karıştırılan ama belli grupların bilerek sergilediği bir siyasetin eseri olan husus, neoliberal küreselleşme siyasetiyle küreselleşme olgusunun aynı kaba konmasıdır. MHP, bu iki farklı olayı değerlendirerek küreselleşme olgusunun getirdiği yeni durumu dikkate alan bir milliyetçi siyaseti ortaya koyma çabasına girerken neoliberal politikaları şiddetle eleştirerek, bu süreçte bu politikaların emperyalist yayılma araçları olduğunu vurgulayarak, bunlara milliyetçi bir siyasetle cevap verilmesi arayışında olmuştur. Bu konuda partinin yayımladığı "Yeni Toplum Yeni Türkiye" başlıklı kitap/raporda küresel sorunlar karşısında milliyetçi siyasetin temel yaklaşımı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bahçeli dönemi MHP'nin öne çıkan siyasal tavır alışlarından biri de, hiç şüphesiz, 28 Şubat sürecinden başlayarak uzun süre devam eden militarist yaklaşımının Meclis dâhil siyaset sahnesine yansımalarına karşı olmuştur. MHP bu safhada millet hâkimiyeti ve demokrasi söylemini belirgin biçimde savunarak bir anlamda "askerî müdahale"nin etkilerinin tasfiye edilmesine katkı yapmaya çalışmıştır.

Bahçeli'nin bu konuda mücadeleci bir tavır takınmak yerine askerî müdahaleye ılımlı bir dille karşı çıkması bile militarist çev-

relerde rahatsızlık yaratmıştır. Aralarında bazı asker ve emekli subayların da bulunduğu operasyonel grupların desteklediği bazı isimler Bahçeli'ye karşı harekete geçmiş, kimi zaman parti içine kadar yerleşmiş unsurların da desteğiyle, MHP'yi bir operasyon partisi hâline getirme girişimleri söz konusu olmuş, fakat partideki demokratik meşruiyet yaklaşım bu operasyonları etkisiz kılmıştır.

Özellikle AK Parti iktidarına karşı MHP'nin ortaya koyduğu meşru muhalefeti yeterli bulmadığı iddiasıyla MHP'yi sokak hareketleri içinde başat konuma itme girişimlerinin önünün de Bahçeli tarafından kesildiğini tespit etmek lazımdır. Demokratik muhalefetin, ülkeyi istikrarsızlaştırmak isteyenlerin oyununu bozan bir muhalefet olduğu da böylece ortaya konulmuştur. Bilhassa Cumhuriyet Mitingleri ve benzeri hareketlerle ortaya çıkan AK Parti karşıtı, hatta "orduyu göreve" çağırmaya yeltenen bazı operasyonel hareketlere karşı aldığı tavır, parti çevrelerinde bazı hevesliler yani bu hareketlere destek vermek isteyenler tarafından eleştirilmişse de, Bahçeli bunlara karşı sessiz kalmamıştır. Bununla beraber bu tür hareketlerin etrafında şekillenen kamuoyunun da desteğiyle 27 Nisan Muhtırası verildiğinde de, buna karşı açık tavır almak yerine ılımlı bir orta yol tavsiyesiyle ortaya çıkmış, yayımladığı basın açıklamasında zamanın Cumhurbaşkanının arabuluculuğu-hakemliğini önermiştir. Bu tavır sivil siyasetin meşruiyeti açısından o zaman sorunlu bulunsa da, Bahçeli'nin bu dönemde "AK Partili bir Cumhurbaşkanı seçtirmeme" girişiminin başarısızlığa uğratılmasında mühim bir tavır sergileyerek, o zaman zor olan siyasi ortamda ortaya koyduğu bu tavrın, o gün için demokratik bir hakkı ortadan kaldırmak, engellemek isteyenlerin karşısında yer almasının yakın siyasi tarihteki önemini vurgulamak gerekir.

Bahçeli'nin Türk siyasal hayatında, tarihin seyrine yapılan müdahaleler karşısındaki bu tavrı kamuoyunda da samimi bulunmuş, ülkenin demokrasi ve istikrar içinde ilerlemesini düşünüp tartışanlarca da ilgiyle ve takdirle kabul edilen bir husus olmuştur.

Aslında Devlet Bey'in demokratikleşme yönündeki ilk müdahalesi bu değildir. Bahçeli ilk müdahaleyi, Türkiye'yi 3 Kasım 2002 seçimlerine götürerek gerçekleştirmiştir. O günkü siyasal konjonktürde açık bir Batı operasyonunun arifesinde ABD'nin Irak'ı işgal planını kabul etmeyen koalisyon hükümetinin Başkanı Ecevit ve Başbakan Yardımcısı olarak Bahçeli karşıtı, meclis içi bir operasyon sahneye konulmuştur ve Bahçeli o operasyonu, seçim hamlesiyle boşa çıkarmıştır.

O dönemde bilhassa AB'ye üyelik üzerinden hükümete bir türlü bitip tükenmeyen şartlar koşulmakta, asla üye yapılmayacak Türkiye'ye bilhassa Batılı istihbarat örgütlerinin desteklediği PKK teröründen kurtulma formülü olarak Kürt Sorunu diye takdim edilen bir siyasal çözüm, yani fiili bir ayrılık için bir zemin olarak "özerklik-iki halklı bir anayasal statü" gibi muhtelif formüller önerilmektedir. Bu durumda Irak'ın işgal planını onaylamadığı için Ecevit DSP'den tasfiye edilerek yerine yeni bir parti örgütlenmeye çalışılırken, hangi ad ve şekil altında olursa olsun, Türkiye'yi bölme projelerini reddettiği için MHP'nin tamamen devre dışı bırakılması hazırlığı yapılmaktadır.

Bu zemini oluşturacak toplumsal atmosfer ise dönemin medya, sermaye, bürokrasisi üzerinden yürürlüğe sokulmuş, ağır bir ekonomik kriz altında hazinenin ve ekonominin yönetimi neredeyse tamamen IMF ve Dünya Bankası'nın adamlarına bırakılmıştır. Bu çaresizlik içinde koalisyon hükümetinin, bu tabloyu analiz edecek ya da duruma el koyacak takati kalmadığı gibi üçlü koalisyon içinde görüş birliği de bulunmamaktadır. Derviş ve ekibi tarafından hazırlanan hazinenin kırmızı halılarla donatılmış bir katında özel odalara yerleşen IMF uzmanları kontrolü ele geçirmişler, sıra dış politika ve Meclis'e gelmiştir.

İşte Bahçeli müdahalesini tam bu anda yapmıştır. Bursa'da Kocayayla Şenliği'nde erken seçim kararını açıklamıştır ve böylece Türkiye 3 Kasım seçimlerine giderek tarihin yönünü değiştiren yeni bir sayfa açmıştır. Bahçeli bu kararı muhtelif konuşmaların-

da değerlendirirken "millete kurulan tuzağı millete giderek bozma kararı" aldıklarını söylemiştir. MHP o seçimde barajı aşamayıp Meclis dışı kalmıştır fakat Türkiye demokrasisinin önü açılmış, bu çalışmada üzerinde durulduğu gibi siyasetin seyri değişmiştir.

MHP'nin ve Bahçeli'nin siyasal hayatın akışına yaptığı yön değiştirici müdahale bununla sınırlı kalmayacaktır. Türkiye'nin karşılaştığı en büyük ihanet hareketlerinin sonuncusu olan, FETÖ yapılanmasının arkasında olduğu 15 Temmuz darbe girişiminden sonra Bahçeli, o darbe gecesinden itibaren Türkiye'ye yöneltilen saldırıyı ülkemizin bağımsızlığına ve varlığına karşı bir işgal ve parçalama hareketi olarak değerlendirerek, açıkça demokratik meşruiyeti ve ülkenin birliğini savunmuştur. Bu bağlamda yaptığı önerilerle ülkenin bir sistem değişimine gitmesini açıkça destekleyeceğini söyleyerek böylesine tarihsel bir dönüşümün gerçekleşmesinde sorumluluk üstlenmiştir.

16 Nisan 2017'de yapılan referandumla kabul edilen Anayasa değişikliğinden sonra Türkiye'nin fiilen Başkanlık sistemine geçilmesinde de Bahçeli'nin rolü açıktır. MHP hem referandum kararının alınmasında Meclis'te hem de referandumda Anayasa değişimini savunarak, destek vererek, sistem değişiminde AK Parti ile aynı yönde hareket etmiştir. Erdoğan ve Bahçeli'nin bu ittifakı milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de Cumhur İttifakı şeklinde devam etmiştir.

Bu sürecin siyasal olduğu kadar kültürel ve ideolojik boyutlarını ihmal ederek analiz etmek meselenin anlaşılmasını imkânsız kılacaktır. Bu ittifakın arkasındaki tarihsel mirasta en sembolik ifadesiyle Ziya Gökalp-Mehmet Âkif düşüncesine uzanan bir gelenek vardır. Gökalp'in "Türkleşmek İslamlaşmak Çağdaşlaşmak"[28] formülasyonuyla, Mehmet Âkif Bey'in İstiklal Marşı'nda ifadesini bulan millî hassasiyetler, "Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı"

[28] Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2023.

yaklaşımı, ortak tarihsel düşünsel zemine işaret etmektedir. Daha yakın zamanlarda Alpaslan Türkeş ve Necip Fazıl Kısakürek arasında imzalanan "Beyanname" ve Erbakan Hoca'yla Türkeş Bey arasında 12 Eylül rejiminin yasaklarına karşı yapılan seçim ittifakı gibi ortaklıklar, bu iki siyasi anlayışın müşterek bir toplumsal zeminde siyaset yaptıklarının göstergeleri olarak da değerlendirilebilir.

Milliyetçilik ve muhafazakârlık Türk toplumunda çoğu zaman siyasi bir kasıt olmaksızın iç içe yaşanan duygu durumlarıdır. Ülkenin bağımsızlığına, bütünlüğüne yönelik bir tehdit veya saldırı olduğu vakit milliyetçilik tavrının; din, kültür gibi manevi alana yönelik benzeri bir tehdit ya da saldırı olduğunda halkın muhafazakâr tavrının ön plana çıktığını anlamak zor değildir. Böyle bir halkın bu topraklarda yaşadığını bilmek, görmek gerekir. Bu hassasiyetlerin siyasetten önce toplumsal olduğunun altını çizmemin sebebi yaklaşık yüzyıl önce bir imparatorluk kaybetmiş bir halkın hafızalarında yaşayan canlı tarihsel öykülerin mevcudiyeti ve bilinçaltında derin izler bırakan olayların varlığıdır.

İmparatorluk coğrafyasının neredeyse her köşesinden, Balkanlardan Kafkaslara, Ortadoğu'dan Orta Asya'ya kadar uzanan birçok yerden sürülmüş, göç etmek zorunda kalıp buraya gelmiş insanların bu tavrını anlamak lazımdır. Bu insanların devlete duydukları saygı ise, devleti Anadolu'da Millî Mücadele ile kazanılmış yaşama hakkının sembolü olarak görmelerinden kaynaklanır.

Burada sorun, devletin Batılılaşma ideolojisinin etkisiyle kendi halkını kültürüne karşıt olacak şekilde bir araç hâline dönüştürmesiyle ortaya çıkmıştır ki, halkın bunu doğrudan devlet kavramıyla değil devlete hâkim olan politik anlayışa bağladığını, devleti ve bu tür iktidarları birbirinden ayırdığını da görmek mümkündür.

AK Parti ve MHP arasındaki ittifak döneminin arkasında bir gelenek, bir dünya görüşü, onun arkasında da toplumsal olarak geniş bir duygusal, kültürel miras bulunduğunu özellikle vurgulamak istiyoruz. Daha önce üzerinde durduğum Türkiye'deki siyasal

bölümlenmelerin temelinde kültürel karşıtlıklar diye izah etmeye çalıştığım olay esasen tam da buna tekabül etmektedir.

Kısaca, MHP 15 Temmuz 2016'dan sonra üç konuda açık bir siyaset ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi, PKK ve FETÖ başta olmak üzere terör örgütleri üzerinden ülkeye yönelen saldırılara karşı mücadelede hükümete kayıtsız şartsız destek vermiş olmasıdır. İkincisi, Batı karşısında Türkiye'nin bağımsızlıkçı dış politikanın inşa etmesi gerektiğini savunmuştur. Üçüncüsü, Türkiye'nin yeni sistem içinde kurumsal dönüşümleri gerçekleştirerek, eski istikrarsızlıklardan uzaklaşmasını savunmuştur. Bahçeli'nin bu süreçte tarihsel bir rol oynadığını kolayca tespit edebiliriz.

Netice Yerine: Milliyetçi Siyasetin Geleceği

Milliyetçi hareketin tarihsel olarak karşılaştığı sorunlar ve bunları aşmasını sağlayan politikalar birlikte değerlendirildiğinde, ülke ve dünyadaki mevcut konjonktürün meselelerinden hareketle yarının siyasetine ya da milliyetçi siyasetin geleceğine dair bazı öngörülerde bulunmak mümkündür.

Burada üzerinde durulması gereken ilk husus, Türkiye'nin imparatorluk sonrası Batı karşısındaki konumuyla ilgilidir. Türkiye kendisini nerede tanımlarsa tanımlasın Batı sistemi açısından yerinin değişmesi neredeyse imkânsızdır. Batı sistemi için Türkiye ya Sevr'de (Serves) kendisine biçilen bir yerde tutulmalı, yani varlığı parçalanıp Türkler için de yanacak bir bölgenin sınırlarıyla tahdit edilmiş bir yer olmalıdır ya da Batı siteminin kontrolünde etkisiz bir ülke olarak kalmalıdır. Batı sisteminin patronaj koltuğunda oturan ABD açısından, Soğuk Savaş sonrası Türkiye artık önemsiz bir ülke olduğu gibi, modernleşme yolunda kat ettiği mesafeler, demokrasi yönünde elde ettiği başarılar, Cumhuriyet'in nitelikleri bakımından da, kontrol altında tuttuğu Ortadoğu ülkeleri için de kötü bir örnek teşkil etmektedir. Bu açıdan da AB üyeliği gibi tartışmalar anlamsızdır. Bunlar Türkiye üzerinde Avrupa devletlerinin

bazı taleplerini karşılamak, içişlerine müdahale etmek gibi gerekçelerle kullanılabilir fakat hepsi bu kadardır.

Kısaca, Batı sistemi nazarında Türkiye'nin bağımsızlığı en büyük problemdir ve bu ülkenin etnisite, mezhep, din (IŞİD) ya da başka problemler etrafında istikrarsızlaştırılıp etkisiz hale getirilmesi asla vazgeçmeyecekleri bir çabadır. Bir anlamda Şark Meselesi devam etmektedir.

Türkiye'nin bağımsızlığına dönük böylesine düşmanca bir siyasetin konjonktürel değil köklü bir anlayışa dayanması, milliyetçi siyasetin göz ardı edilemez bir sorunla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Bağımsızlık meselesi milliyetçi siyasetin temel ilkesidir ve bu sebepten dolayı milliyetçi siyasetin asıl vasfı anti-emperyalist olmasıdır.

Dünya sisteminin küresel çağdaki Ortadoğu siyasetinin hedefinde başta Türkiye olmak üzere ulus devlet yapılarının parçalanması, Batı sistemi tarafından yeni bir bağımlılık ilişkisine dayandırılması vardır. Dün Irak, bugün Suriye ve Libya, yarın Türkiye ve İran'ı parçalama planları endişeye dayalı iddialar olmaktan öteye, uygulamaya konulmuş projelerdir. O hâlde milliyetçi siyasetin bağımsızlık ve anti-emperyalist ilkelere dayanması hem ideolojik hem de reel politiğin gereğidir.

Bu mesele üzerinde bu kadar durmamızın sebeplerinden biri de, dünden bugüne kadar MHP'yi etkisiz hale getirmeye dönük çalışmalarla bu bağımsızlık meselesi arasındaki ilişkiyi vurgulamak içindir. Hatırlanacağı gibi, 12 Eylül öncesinde NATO, ABD, Türkiye ilişkileri çerçevesinde Gladyo gibi yapılanmaların amaçları, önce Türkiye'de sağ-sol çatışması, bu olmazsa mezhepsel farklılıklar üzerinden bir iç savaş çıkarmaktı. Burada hem ülkenin zaten zayıf olan demokrasisini daha da etkisizleştirip kontrollü hale getirecek bir istikrarsızlık oluşturmak hem de milliyetçileri bu çatışmaların içinde bir aktör haline getirmek marifetiyle tasfiye etmek amaçlanmıştı. O zaman devlet içindeki (Soğuk Savaş sürecinde içeri sızmış veya devşirilmiş elemanlar vasıtasıyla) unsurlar

kullanılarak yapılan birçok operasyon olduğu daha sonra çeşitli vesilelerle ortaya çıkmıştı ki bu operasyonların nihai sonucu doğrudan 12 Eylül darbesidir.

12 Eylül sonrasında özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle MHP'ye yönelen operasyonların devam ettiğini gösteren birçok olay vardır. Devlet Bey'in, milliyetçi siyaseti meşruiyet çizgisinde tutmak için verdiği mücadelesi ve sarf ettiği kararlılık, bilhassa etnik iç savaş projesinde emperyalist merkezlerin beklentilerini boşa çıkarmış olsa da, yeni operasyonlar yapmaktan vazgeçmeyeceklerini gösteren birçok olay vardır. Burada etnik iç savaş projesinde arzuladıkları şey elbette bu ülkenin tarihsel varlığının kardeş topluluklarını karşı karşıya getirmekti. Etnik çatışmayı arzu edenlerin amacı, milliyetçilerin akraba topluluk olan Kürtlere düşmanlık eden bir söylemi benimsemeleriydi ki, milliyetçilerin bunu reddederek, milletin etnik temelde değil kültür ve tarihsel olarak inşa edilmiş bir varlık olduğu bilinciyle hareket etmeleri bu oyunu bozmuştur. Bu dönemlerde Kürt karşıtlığıyla kamuoyunda görülen şahıs ve grupların, sonradan yabancı düşmanlığı yaparak sahneye çıkması, Suriyeli sığınmacılar ve benzerleri üzerinden doğrudan doğruya çatışma dilini kullanmaları, her ne gerekçeyle olursa olsun operasyonel faaliyetlerden vazgeçilmediğini ve burada milliyetçilerin hedef kitle olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda MHP'ye dönük saldırgan bir dil kullananlar ya da kendilerine göre eleştiri yapanlar, bu parti çevresinden etnik topluluklara karşı düşmanca bir dil kurulmasını isteyenler de dâhil bazı gruplar, milliyetçilik düşüncesini tahrip etmek üzere yakın geçmişte miliyetçiliği etnik temelli bir anlayışa, aynı zamanda Selçuklu, Osmanlı dönemleriyle ilgili tarihsel birikimi yok sayan, bir çeşit Kemalist (önceki bölümlerde açıkladığımız gibi Atatürk'ün ismini kullanarak bürokratik hegemonyadan, militarizme uzanan, oradan BAAS tarzında bir anlayışa giden yaklaşımdan bahsediyoruz) ideolojik yaklaşıma dönüştürmek üzere ulusalcılık adını verdikleri bir söylemle ortaya çıkmışlardı. Bu anlayışın, tarihsiz,

kültürsüz anti-demokratik karakteri MHP çevrelerince o zaman etkisiz kılınmasına rağmen, bu tür arayışların bittiği söylenemez. Nitekim önce partiyi ele geçirmek üzere ortaya çıkan bazı teşebbüsler bunda başarısız olunca farklı isimlerde partileşmeye, arayışlara yöneleceklerdir. Bu ve benzeri arayışlarının sonunun gelmeyeceğini tahmin etmek zor değildir.

Şurası açıktır ki milletin tarihinin şu veya bu dönemini inkâra dayalı bir anlayış, yerli kültürel birikime karşı bütün girişimler, milliyetçilik yaklaşımını siyasette etkisiz hale getirme teşebbüsleri ya operasyonel arayışların neticesidir ya da bu tür arayışları Türkiye'ye karşı kullanmak, operasyonel hale getirmek isteyenler için bir fırsat ve cazibe merkezi olarak görülebilir. Burada mesele, milliyetçi ideolojinin dayandığı tarih felsefesini, dünya görüşünü, siyasette demokratik yönteme dayalı olarak ileriye taşıyacak iradenin var ve güçlü olduğunu vurgulamaktan geçmektedir.

O halde milliyetçilik düşüncesi bağımsızlık, anti-emperyalizm gibi ilkelerle birlikte demokrasiyi ve millî egemenlik fikrini yükselterek geleceğin Türkiye'sinde var olmakla kalmayacak, toplumsal bütünlüğü, ülkeyi ileriye de taşıyan bir işlev görecektir.

3.4. ETNİK AYRILIKÇI SİYASİ PARTİLER

Türkiye'nin en önemli siyasal sorunlarından biri etnik-ayrılıkçı siyasetle ilgilidir. Bu anlayışta birçok parti kurulup yahut kapatıldıktan sonra siyasi partilerin kapatılması zorlaştırılmış olduğundan, şu anda bu çizgide yer alan bir parti kapatılmamaktadır. Burada tek tek bu partileri ele almadan, bu çizgi içerisindeki partilerin Türkiye'nin toplumsal ve siyasal hayatındaki yerini analiz ederek sonuçları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1) Etnisite ve Siyaset

İmparatorluk çözülürken, Türkiye'nin karşılaştığı en büyük mesele din, etnik kimlik ve milletler ekseninde bölünme konusudur.

19. yüzyıl boyunca bu eksenlerde parçalanma planları yapılmış ve bunlara karşı imparatorluk uygulamada, aydınlar ise fikrî planda çeşitli çözüm yolları aramışlardır. İmparatorluğun yapısı gereği çok milletli/dinli olması, konjonktürün meydana getirdiği şartlar bu birliğin sağlanmasını imkânsız kıldığı zamanda İmparatorluk bilinen kaderi yaşamıştır. Türkiye'nin Millî Mücadele öncesinde de Anadolu'yu etnik-dinî gruplara göre parçalama planı olan Sevr projesiyle karşılaştığı, bunu bu mücadele başarıya ulaşınca tasfiye ettiği açıktır. Bu etnik-dinî bölme projelerinden biri de yaklaşık bin yıldır Anadolu'da, üstelik aynı devletin bünyesinde yaşayan Kürtleri ayırmaktır. Lozan'da bile Musul meselesi konuşulurken o bölgenin Kürt nüfusu ağırlıklı olduğu söylenerek Türkiye'ye bırakılmaması savunulurken, İsmet Paşa'nın Kürtlerin "Turani bir kavim" olduğunu söyleyerek akrabalık ilişkisine vurgu yaptığı bilinmektedir. Netice itibariyle bu akraba topluluğun yaşadığı yerlerden bazıları Suriye ve Irak topraklarında kalmıştır fakat bununla yetinilmeyerek bugün Türkiye'den de bir bölgenin ayrılması veya alınması için planlar yapıldığı bilinmektedir.

Aslında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlık ekseninde kurulmuş bir devlettir ve etnik-dinî bir gruba imtiyaz verilmediği gibi herkese eşit vatandaşlık hakları verilmekte, kimliklerini yaşamalarında herkes özgür bırakılmaktadır. Teorik olarak rejimin bu vatandaşlık tanımının dönemsel olarak, yani anti-demokratik Tek Parti rejimi döneminde olduğu gibi, demokrasiye geçtikten sonra karşılaşılan darbe dönemlerinde de ihlal edildiği, bütün özgürlüklerin ve insan haklarının nasıl askıya alınıp tahrip edildiğine bu çalışmada çeşitli vesilelerle değinilmiştir.

Kısaca, Türkiye'deki insan hakları ihlalleri ve özgürlüklerin kullanılmasının engellenmesi, esas itibariyle demokratikleşme sorunu olarak ele aldığımız meselenin bir parçasıdır. Bu sebeple etnik ayrılıkçı hareketlerin bunları gerekçe göstererek kendilerini haklılaştırma girişimleri, sorunu çarpıtma gayretleri, onların terörle ilişkisini ne saklayacak ne de mazur gösterecek şeylerdir. Bu eğilim

demokratikleşme sorununun anlaşılmasına da katkı yapmayarak, anti-demokratik yapının sorunlarından kalkarak bir başka anti-demokratik yapılanmaya; terör örgütünün gölgesinde kurulan siyasal örgütlerin, ayrılıkçı partilerin siyasal süreci deforme etmesine, hatta siyasette etnik ayrımcılık ekseninde etno-faşizan, düpedüz ırkçı bir söylemin yer almasına yol açmaktadır.

Bu durumda iki hususu birbirinden ayırmak gerektiği açıktır: Birincisi, her toplumda görülebilecek etnik farklılıkların Türkiye'de de görülmesinin eşyanın tabiatına yani sosyal gerçekliğe uygun olduğu hususudur. Bu nedenle etnik toplulukların sorunlarının olması bu durumun neticesidir. Kökleri Tek Parti dönemine dayanan, rejimin militarize olma süreci diye nitelendirdiğim 27 Mayıs darbesi, onun anayasasıyla gelen yapılanma ve sonraki darbelerin düzenlemeleri ciddi bir demokratikleşme sorununa sebep olmuştur. Bu sorun bireysel hak ve özgürlüklerden siyasal ve sosyal hak ve özgürlüklere kadar birçok çağdaş gelişmenin önünü kapamıştır. Dolayısıyla her etnik kimlikte insanlar gibi her türlü inanç mensubunun da ciddi problemlerle karşılaşması rejimin normali sayılmıştır. Bu konuda özellikle Güneydoğu'da yaşayan Kürtlerin, Sünni Müslüman Türkmenlerin askerî baskı dönemlerinde karşılaştıkları olayları sadece hatırlamak dahi yeterlidir. Dolayısıyla rejimin anti-demokratik niteliklerinden dolayı Kürt grupların yaşadıkları sorunların, demokratikleşme süreciyle çözülmesi meselesini başka iddialarla, ayrılıkçı terör hareketleriyle karıştırmamak gerekir.

İkincisi husus, Kürt etnik topluluğunun karşılaştığı sorunları etno faşizm yani her etnik kimlikten bir devlet çıkarma gibi ırkçı bir yaklaşımı benimseyen ayrılıkçı terör hareketleri bağlamında ortaya konan bakışla, "Kürt Sorunu" kavramıyla ilgilidir. Burada kısaca hatırlatmak isterim ki milletler, klan/kabile, etnisite gibi sosyal yapıların aşıldığı yerde ortaya çıkan varlıklardır; tek bir etnisite ya da ırka dayanan yapılar değillerdir. Dolayısıyla, tek etnisite/soy anlayışına ve ırkçılığa dayalı ayrılıkçı hareketlerin, millet öncesi

yapı içindeki farklı etnik toplulukların, çok sayıda farklı klan, aşiret ve kabilenin olduğu gerçeğini yok sayarak baskıcı, otoriter ve şiddet içeren bir dil kullanmaları, çeşitliliğin ve çoğulculuğun reddinin kaçınılmaz neticesidir. Türkiye'deki ayrılıkçı partiler terörle özdeşleşmektedir ve bu bakımdan "Kürt Sorunu" derken üzerinde durdukları sorunun bağlamını fark etmek önemlidir.

Konunun bu bağlamda ortaya konmasının çeşitli maksatları bulunmaktadır. Bu kavramı kullananlar arasında meseleyi bu şekilde ele almayanları yani doğrudan doğruya kavramsal bir hassasiyet gözetmeden daha ziyade Güneydoğu bölgesinde yaşayan insanların karşılaştıkları, bazen etnik merkezli bazen bölgenin daha önceki az gelişmişlik hâlinden kaynaklanan sorunları, bazen de bölgenin aşiret/kabile gibi toplumsal örgütlenme biçimlerinin kalıntısı olan sorunları, toprak ağalığı gibi konuları kapsayan bir kavram olarak Kürt sorunundan bahsedenleri burada ayırmak lazımdır. Bu maksatla yapılan nitelendirmelerin yukarıda tasnif ettiğimiz birinci gruba girdiği yani politik ayrılıkçı taleplerden ve terör eylemlerinden faklı olduğu açıktır.

"Kürt sorunu" nitelemesinin ikinci bir şekli, daha ziyade Batılı muhtelif çevrelerce yapılan, kullanımı tercih edilen bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Burada da çeşitli Batılı ülkelerin istihbarat örgütlerinin, sivil kuruluşların ve AB gibi kurumsal yapıların en azından görünürde farklı maksatlarla bu nitelendirmeyi yaptıklarını belirtebiliriz. Batılı servisler "tamamlanmamış bir proje olarak Sevr'i" devreye sokup onu çağdaş bir formda uygulayacak stratejiler önermekte ısrar etmektedirler. Türkiye'nin AB "Ulusal Belgesi" hazırlaması sürecinde etnik topluluklara göre siyasal örgütlenme sağlanması gibi taleplerde ısrar etmişler, yerel özerklik/federasyon gibi konuları gündeme getirmişlerdir. Batılı ülkelerin bazılarında bulunan federatif örgütlenmeyi model alan önermelerini anlamak mümkün olabilirdi fakat bu ülkelerin terör örgütünü muhatap kabul eden yaklaşımları meselenin sadece AB ülkelerine benzer bir siyasal düzen önermelerinin ötesinde

bir maksadı ortaya koymaktadır. Nitekim Avrupa Parlamentosu daha sonra bu maksadını saklamaya dahi gerek duymayacak şekilde açıkça ortaya koymuştur. Demek ki "Kürt Sorunu" kavramının ikinci kullanımında Kürtlerin sorunları kastedilmemektedir; bu kullanım Batılı istihbarat yapılarının Türkiye'ye yönelik yeni siyasal projesinin parçasıdır.

"Kürt Sorunu" kavramının bir siyasal ayrılık projesi olarak ortaya konulması doğrudan doğruya PKK terör örgütünün ideolojik yapısına dayanan politik projenin içinde yer almaktadır. KCK Sözleşmesi denilen ve aslında belli bir strateji etrafında yazılmış olan beyanname, bin yıldır bu topraklarda birlikte yaşayan, aralarında başta akrabalık ilişkileri olmak üzere ekonomik ve toplumsal ilişkiler bulunan, aynı tarihsel ve kültürel mirasa sahip olan Kürtleri Türkiye'den ayırmayı belli aşamalar hâlinde bir plana bağlamıştır.

PKK vesayetinde kurulan, adları değişse de bütün partilerin uymak mecburiyetinde olduğu bu sözleşmede (KCK) örgüt merkezi, parti, silahlı unsurlar, istihbarat ve sivil toplum içindeki çalışmalar, gençlik yapılanması gibi bütün unsurlar hiyerarşik olarak birbirine bağlanmıştır. Dolayısıyla burada demokratik toplumlarda, siyasal sürecin kurumlarından biri şeklinde ortaya çıkan bir siyasi partilerle, bu KCK Sözleşmesi hiyerarşisinde kurulan partileri aynı düzlemde görmek, meseleyi hiç anlamamak demektir.

Buradaki parti Stalinist ya da BAAS'cı bir şekilde yapılanmış örgütün siyasi-askerî-ideolojik merkezine bağlı, terörle elde edilecek hedeflere ulaşmayı kolaylaştıran, haklılaştıran, toplumsallaştıran, terörün uzantısı işlevlere sahip bir aparattır. İşin ilginç yanı şu ki, bu Stalinist model üzerinden örgütlenen parti, Suriye üzerinden yaptığı tahkimatla CIA, bir başka ifadeyle ABD, Türkiye'ye karşı bir saldırı unsuru olarak kullanmaktadır. Demek ki örgüt modelinin Stalinist Baasçı karakteri ve sol literatürden tabiri caizse "yürüttüğü" kavramlar onu solcu yapmadığı gibi CIA bağlantısını, ABD'nin açık desteğini de gizlemeye yetmeyecektir.

2) Etnik Siyasal Ayrılıkçı Partilerin İdeolojik Kimliği

Öncelikle bu partilerin kendi başlarına bir ideoloji vazetme imkânından mahrum oldukları için kendilerine verili çerçevede hareket ettiklerini belirlemek lazımdır. PKK terör örgütünün vesayetinde kurulan partilerin kendi iradeleri olmadığı için böyle bir ideoloji oluşturma teşebbüsleri de bulunmamaktadır. Örgüt merkezinin verili çerçevesinde kalma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu bakımdan örgütün ideolojisine bakmak gerekir ki onu analiz ettiğimizde dayandığı hususları şöyle belirlemek mümkündür:

1. Siyasal gerçekliğin temelinde etnik kimlikler vardır, dolayısıyla etnik kimliği temsil etmeyen bir parti olamaz.

2. Her etnik kimlik bir milleti oluşturur, bu bakımdan etnisiteye dayalı bir ulusu/milleti inşa etmek için siyaset bir araçtır.

3. Sivil toplum, sınıf, statü grupları, birey gibi farklılaşmış yapılara dayanan demokratik toplum anlayışı, etnik temelli siyaseti örtmek ve karartmak için kullanılmaktadır; bunların hiçbir anlamı yoktur. Bu anlayışa göre demokrasi çoğulculuk, farklılaşma geçersiz olup, etnik/ulusta bütünleşen bir siyaset geçerlidir, yani totaliter bir anlayışta buluşma söz konusudur.

4. Terör, siyasetin bir şeklidir, uzantısıdır ve sadece etnik-ulusal anlayışın doğması için engel teşkil eden devlete, bu siyasete karşı çıkanlara değil destek olmayanlar da dâhil herkese yöneltilebilir.

5. Özerklik, federasyon veya demokratik özerklik gibi kavramlar, etnik topluluğun yaşadığı bölgeler ve yerlerde terör örgütünün kontrolündeki partinin yönetimi kontrol etmesini, iktidarını kurmasını açıkça talep ve ifade etmektedir. Bu iktidar başka görüşlerin, siyasi hareketlerin, partilerin her türlü baskı yapılarak yok edilmesini, sonra devleti temsil eden bütün kurumların terörle tasfiye edilmesini, nihayetinde örgütün fiili kontrol sağlamasını ifade eder. Bu süre içinde ülkede seçimler yapılıyorsa, halka karşı her türlü baskı yapılması, "devrimci şiddet" uygulanarak meşru hü-

kümetle halk arasındaki her türlü güvenin parçalanması öncelikli bir hedeftir.

Bunu yapmak için, meşru devlet kurumlarına saldırılar düzenlenmesinin yanında bu kurumlara müracaat eden sivil insanlara karşı da şiddet kullanılarak halkta "çaresizlik sendromu" oluşturulması sonucu seçim süreçlerinde halkın oylarının mobilize edilmesi mümkün kılınacak ve başta yerel seçimler olmak üzere belli bir bölgede terör gölgesinde siyaset yapan partiye politik alan açılması sağlanacaktır. Örgüt Merkez Komitesi'nin stratejisinde sonraki hedef, ele geçirilen yerel yönetimler üzerinden alternatif devlet veya paralel devlet kurumları inşa ederek fiilen o şehirler veya bölge üzerinde egemenlik iddiası ortaya koymaktır.

6. Etnik topluluğun özgürlüğünü Merkez Komite (Politbüro) temsil etmektedir, bu bakımdan "demokrasi" onun kararlarına uygun davranmayı gerektirir. Kısaca, bu anlayışta demokrasi itaati gerektirir. Dikkat edilirse burada "demokrasi" kavramı sadece itaati ve otoriteyi pekiştirecek şiddeti meşrulaştırmak üzere kullanılan bir araç mahiyetindedir.

7. KCK sözleşmesi, örgütün ve parti de dâhil bütün unsurlarının uyması zorunlu olan bir sözleşmedir. Örgüt, etnik topluluğun cisimleşmiş, proje hâlindeki iradesidir. Ona uymayan, topluluğa ihanet etmiş sayılacağı için, örgüt içi yapılar tarafından mahkûm edilir ve örgüt cellatları tarafından infaz edilir. Örgüte karşı kimse özgürlükten bahsedemez çünkü o halkın özgürlüğünün temsilcisi olan örgüttür ve halka karşı özgürlük olamaz!

Görüldüğü gibi bu analizin ortaya koyduğu gerçek Orwel'ın *1984*[29] romanında karikatürize ettiği Stalinist örgüt modelidir. Burada tam anlamıyla anti-demokratik bir totaliter dünya görüşüne dayanan bir yapı söz konusudur. Bu mantığa göre Kürt Sorunu, herhangi bir sorun değil, "politik bir sorun"dur ve doğrudan ayrılıkçı hareketin gerekçesidir, çünkü bu sorun bir etnik toplu-

[29] George Orwell, *1984*, İstanbul, Can Yayınları, 1984.

lığın-soyun-ırkın önce özerk sonra bağımsız bir devlet talebini dile getiren örgütün mevcudiyet sebebini oluşturmaktadır. Bu mücadeleyi veren örgütün siyasal taleplerini savunmak ise partinin görevidir.

Kısaca, bu anlayışa göre, "Kürt sorunu" var oldukça silahlı mücadele, terör eylemleri olacaktır; terör eylemlerini savunmak onları haklılaştırmak, ülke içinde ve dışında kamuoyu oluşturmak ise partinin asli işidir. Peki, bu söylemin sahiplerine göre bu durum ne zamana kadar sürecektir? Bu etnikçi mantığın yapısökümünden çıkan sonuç açıktır: "Kürt sorunu", Türkiye bölününce, etnik bir topluluk yani ırki temelde ayrı bir devlet kurulduğunda sorun da terör de bitecektir.

Bu durumda ortada açıkça bir mesele durmaktadır: Bu çizgideki partiler demokratik siyaseti reddettikleri hâlde siyaset sahnesinde nasıl yer almaktadırlar?

Milletleri, açıkça ırksal yapılar olarak gördükleri, etnik kimlikle özdeşleştirdikleri için, bu partilerin ideolojik ve politik amaçları ayrı bir devlet kurmaktır. Bunu gerçekleştirmek için her türlü sorunu bu politik hedefe ulaşacak bir siyasal dile dönüştürüp kamuoyuna yansıtmak isterler; bu çerçevede anadilde eğitim, etnik dillerin öğretiminin yapılması şeklindeki pratikler, yerel demokrasi, mahalli özerklik ve ardından etnik topluluklara "siyasal özerklik" verilmesi gibi talepler, sadece asıl hedefe ulaşmanın konjonktürel araçlarıdır. Oysa ülkenin reformlar yaparak demokratikleşme sürecinde bireyler için ilerlemeler sağlanması ya da yönetim birimlerinde yapılan düzenlemelerin kazanımları, ana dilde öğrenim hakkı gibi uygulamalar onlar için bir anlam ifade etmeyecektir. Çünkü Örgütün Merkez Komitesi'nin (Politbüro) ideolojik-politik ve silahlı yapısının otoritesinde olmayan yani demokratik süreçlerin ürettiği hiçbir kurumsal düzenlemenin bu yapı için bir anlamı bulunmamaktadır.

Bu bağlamda ayrılıkçı hareketin denetiminde olan, doğrudan onun Merkez Komitesi tarafından yönetilen partilerin tüzel kim-

liklerinde yönetici olanların bir iradesi söz konusu dahi olmadığından, bu partilere "örgütle aranıza mesafe koyun, terör örgütünün cinayetleri gölgesinde siyaset yapılamaz, örgütün bu eylemlerini eleştirin, Türkiye partisi olun" gibi sözlerin de bir anlamı bulunmamaktadır. Orada bulunanlar örgüte rağmen bir siyaset yapılamayacağını, oraya kendilerini getiren iradenin bu yapı olduğunu, milletvekili listelerinin, belediye başkanı ve yöneticilerin adaylıklarını örgütün hazırladığını en iyi kendileri bildikleri için, böyle bir eleştiri yapma imkânından, iradesinden zaten mahrumdurlar ve bu konudaki acizliklerini ve hadlerini bilmektedirler. Dolayısıyla onlara "terörle aranıza mesafe koyun demek" durumu kavramamak demektir; çünkü bu partilerde bulunanlar aslında "bizim işimiz bu, bunu kabul edin, biz terör örgütünün sayesinde buradayız, varlığımızı ona borçluyuz, neden durumu anlamıyorsunuz?" demek istemektedirler fakat çoğu kez bunu açıkça ifade etmekten uzak durdukları için de büyük ölçüde anlaşılmadıkları ortadadır!

Burada sadece partinin zaman zaman, "Biz Türkiye partisi olacağız; örgüt başka, siyasi parti başka" sözünü ettiği taktiksel bir durum olabilir ki bu söylemde bile örgütün asla eleştirisi veya inkârı söz konusu değildir. Sadece ve sadece, bir çıkış arayışıyla taktik bir ifade söz konusudur ki zaten çok geçmeden bu taktik söylemden hemen uzaklaşılıp, söylenenle çelişen bir duruma geçilmesi onlar için problem teşkil etmez.

Bu partilerde yer alanların, Meclis'te bulunanların, yöneticilerin bütün ümidi şudur: Terör örgütü cinayetleri, katliamları öyle bir düzeye tırmandırsın, öyle bir baskı oluştursun ki devlet bu durumda "işin başka yolu yok" demek zorunda kalsın, uluslararası güçlerin de baskısıyla (ABD'nin veya AB'nin arabulucu gönderme talebinin tam da bu aşamada devreye girme ihtimalinin hatırlatılmasına ihtiyaç var mı!) örgütle masaya oturmak mecburiyetinde kalsın.

Bugün bu ayrılıkçı hareketin, terör yapılanmasının, onun partilerinin, Türkiye'nin demokratikleşmesinin güçlendiği, terörle mü-

cadelenin etkin şekilde sürdürüldüğü ortamda bir kriz yaşadıkları açıktır. Daha genel olarak meseleye bakıldığında terör örgütlerinin yaşadıkları krizin önemli sebeplerini şöyle belirlemek mümkündür:

1. Terör örgütlerinin vesayetinde kurulan siyasi partilerin varlık şartlarının başında ülkedeki rejimin niteliği gelir. Otoriter rejimler, anti-demokratik devlet düzenleri bu tür ayrılıkçı hareketlerin beslendiği zemini oluşturur. PKK terör yapılanmasının ABD vesayetindeki 12 Eylül cuntası yönetiminde ortaya çıkmasının bir sebebi olarak Batılı istihbarat unsurlarının faaliyet ve desteklerinin sağladığı imkânlardan, devlet içindeki uzantılarının yardımlarından bahsedilebilir fakat teröre toplumsal zemin hazırlayan bu cuntanın Güneydoğu'da köylere uzanan baskı ve zulmünün, ülkeyi işkencehaneye çeviren pratiklerinin etkisini de unutmamak lazımdır.

Bugün Türkiye yaklaşık yirmi yıldır demokratikleşme reformlarıyla, sadece temel insan haklarının değil ekonomik siyasal, sosyal hak ve özgürlüklerin de en kapsamlı şekilde kullanıldığı bir ülke konumundadır. Sosyal ve ekonomik gelişme seviyesi bölgesel olarak belli bir düzeyde ileriye gitmiştir. Güneydoğu'nun kamu yatırımlarından aldığı yüksek paylarla bölgesel gelişme modeli olabilecek bir düzeye gelmiştir. Altyapıda yapılanların yanı sıra, eğitimden sağlığa ve sosyal koruma programlarıyla yaşlısından gencine, çocuğuna kadar sosyal devlet herkese ulaşmış bulunmaktadır.

Terör örgütünün yaşadığı krizin en önemli sebebi ülkemizin Kürtlerinin sorunlarını çözen, çözmeye dönük hizmetleri günbegün artıran bir siyaset anlayışının yurttaşlarına eşit hizmet götürmesi, devlet-yurttaş ilişkisinin kurulması ve demokratikleşme sürecinde insanların kimlikleriyle ilgili bütün taleplerin karşılanıyor olmasıdır.

Kısaca denilebilir ki demokratikleşme ve sosyal gelişme sürecinin ilerlemesi terör örgütünün krizinin birinci sebebidir. Bu durum bölgede yaşayan insanların demokratikleşme süreciyle birlik-

te kimlikle ilgili talepleri de dâhil her türlü imkâna ulaşmalarının önünü açtığı için PKK ile bölgede yaşayan başta Kürtler olmak üzere bütün halk arasında geniş bir sosyal mesafe oluşmaktadır.

2. Çok önemli ikinci sebep olarak devletin "kamu düzeni"ni sağlamakta gösterdiği başarıdan bahsetmek gerekir. Yıllar boyunca bölgede kamu düzeninin işlemesinin sağlanamamış olması, devlet kurumlarının fonksiyonel olamamış olmasının doğurduğu boşluk ve terörle mücadele adı altında yapılan hukuk dışı uygulamalar tam da PKK'nın istediği fırsata dönüşmüştü.

Bu durumun ortaya çıkması, kamu düzeninin kurulamayışı, tesadüfi bir olay olmaktan öteye, doğrudan doğruya devlet düzeninin yapısal bozukluklarının sonucudur. Uzun yıllar boyunca Soğuk Savaş döneminde Batılı servislerin devlet içine yerleşmesi, adam devşirmesi ya da Sovyetlere karşı ortak hareket etme görüntüsü içinde kazandıkları mevziler ve mevkiler, devletin kamu düzenini sağlamasının önüne çeşitli engeller çıkarmıştır. Devlet içindeki Batılı servislerle işbirliği içine giren kurumlar, buralardan devşirilmiş elemanlar vasıtasıyla ülkeyi istikrarsızlaştıracak her türlü hareket kabiliyetini ele geçirmişlerdir.

Kurumlar arası anlaşmazlıklar, emniyet ve devlet istihbarat kurumu arasındaki çatışmalar ya da bunlarla askerler arasındaki çekişmeler veya bu kurumların kendi içlerinde ortaya çıkan karşıtlıkların sokaklarda farklı illegal örgütlenmelerin çatışmasına dönüştüğü bir tablo bulunmaktadır. Kurumlar arasında yaşanan bu uyuşmazlık ve çatışmaların kendiliğinden oluştuğuna inanmak safdilliktir. Bu durumu zaten devletin neredeyse her kurumuna sirayet etmiş Soğuk Savaş'taki müttefik unsurlarının operasyonel hazırlıkları olarak görmek daha gerçekçi olacaktır. Bunların ülkede seçilmiş hükümetleri baskı altına almak için kullanıldığı ya da müdahalelere zemin hazırlayan Gladyo yapılanmasının eylemlerinin, darbeci askerlerin ABD vesayetinde hükümet kurmalarına kadar uzandığı malumdur. Darbecilerin kurdurdukları hükümetlerle, Batı'nın demokratik süreçte kabul edilmeyen taleplerinin ta-

mamının, cunta yönetimlerince yerine getirildiğini gösteren birçok örnek bilinmektedir.

Netice itibariyle, devlet içinde örgütlenmiş muhtelif servislerin hareket alanının oldukça geniş olduğu Soğuk Savaş dönemi kapanmasına rağmen bu yapıların faaliyetlerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Türkiye uzun süre Batı vesayetinde bir ülkeydi, siyasal yapısı da demokratikleşmenin kesintiye uğradığı istikrarsız bir düzendeydi.

Bu ortamda, kamu düzenini sağlamak zaten zorken, PKK terör örgütünün eylemlerinin yine devlet içindeki konumlarını sürdüren unsurlar tarafından kolaylaştırıldığı bir durumda bunu yapmak daha da zorlaşmıştır. Nitekim FETÖ yapılanması, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra açıkça ortaya çıkmıştır ki, ordu içinde mühim noktaları ele geçirmiştir ve bu CIA/Gladyo yapılanmasının terörle mücadeledeki rolü, PKK'yı korumak ve Türk ordusunu kurumsal olarak teröre karşı etkisiz hâle getirmektir. Öyle ki PKK terörüyle mücadele görünümünde Çukurca'da 36 köylünün katledildiği operasyonu yapan "FETÖ'nün askerleri" bu olayı önceden bilen ve sabaha kadar bekleyerek olaydan sonra baskıya verilen *Taraf* gazetesi vasıtasıyla dünyaya Türk ordusunun masum köylüleri öldürdüğünü duyurmaktadır. Olayın failleri ile olayı protesto edenler aynı örgütün elemanlarıdır, hedef Türkiye'dir.

Burada kritik husus PKK ile mücadelenin neden bu kadar uzun sürdüğüyle, devletin kamu düzenini sağlayacak gücünün bulunmayışıyla, bir başka ifadeyle Batı'nın vesayetinde olmasıyla ilgilidir. Demokrasi yoluyla gelen iktidarlar, bırakınız terörle mücadelede başarılı olmayı, ülkeyi istikrar içinde yönetme imkânından da mahrumdurlar. Bu konuda devlet içindeki bu gayrimillî unsurların tasfiye edilme süreci 17-25 Aralık'tan sonra başlamış, ancak esas operasyon 15 Temmuz'dan sonra hızlanmış ve radikal bir temizlik politikasına dönüşmüştür ve bunun devam etmesi gerektiğini gösteren birçok sorun hâlâ vardır.

Türkiye'deki terör yapılanmasının, PKK/PYD'nin Suriye'de ABD'nin açık desteği altında Türkiye'ye karşı operasyonel paralı bir milis güç hâlinde örgütlemiş olduğunun açıkça ortaya çıkması, 7 Haziran 2015 seçimleri öncesine tekabül etmektedir. Türkiye'ye karşı yıllardır bir müdahale aracı olarak kullanılan terör yapılanmasını etkisiz kılmak üzere, onların Kürt Sorunu diyerek bu örgütün saldırılarını haklılaştırmaya çalışan dilini mahkûm edecek bir projenin hayata geçirildiği bilinmekteydi. Bir taraftan PKK terör örgütüne karşı etkin bir mücadele, diğer taraftan Çözüm Süreci adı altında, örgütün tasfiye edilmesi, böylece Batılıların elindeki "Kürt Kartı"nın onların elinden alınmasının planlandığı görülmekteydi. Projede, PKK Merkez Komitesi'ni örgütün tabanından koparacak kapsamlı bir rehabilitasyonu da kapsayan, teslim olma ve silah bırakma süreci devreye sokulacaktı. O zaman Kuzey Irak Yönetimi'nin ayakta kalmak için Ankara'ya mecbur kalacağı, Suriye'de Baas rejiminin çok sıkıştığı için ve destek vermese de karşı çıkmadığı tarihsel bir dönemeçte bu proje netice alma potansiyeline sahipti ki örgütün Merkez Komitesi'nin sığınacağı ülkelerin istihbarat birimleriyle görüşüldüğü dahi konuşulmaya başlamıştı. Bu durumun ortaya çıkmasında bölgesel konjonktürün önemli bir fonksiyonu olduğu açıktır fakat diğer faktörü hesaba katmadan bu dönemin anlaşılması mümkün değildir; o faktör de terör örgütünün baskısından kurtulma ümidini bulmuş bölge insanının ülkenin demokratikleşme reformlarıyla ve tesirini gördüğü bölgesel kalkınma rüzgârının etkisiyle bu sürece verdiği destektir.

Batı bu durumda "Kürt Kartı"nı kaybetmeye tahammül etmeyeceğini göstererek, önce Suriye, arkasından Irak'ta devreye girerek köktenci örgütlenme olan IŞİD/DEAŞ yapılanmasını devreye sokarak, arkasından bu terör yapılanmasının işgalinden kurtarma eylemi adı altında PKK/PYD'yi ikame ederek kaybeden, teslim olma aşamasındaki terör örgütüne yeni bir alan açarak, Türkiye'yi Suriye ve Irak'tan kuşatma stratejisini yürürlüğe koymuştur.

Çukur eylemleri, PKK'nın ülke içinde başta büyük şehirlerdeki katliamları, hep bu projenin parçaları olarak devreye sokulmuştur. Böylece Çözüm Süreci bitirilmiştir fakat bu süreç boyunca terörün durmasıyla bölgede hâkim olan barış atmosferinden sonra bölge halkının PKK'nın "Kürt Sorunu"nun çözümü adı altında ileri sürdüğü, bölgeyi yıldırma, terörize etme siyasetine-propagandasına karşı halktan tepkiler yükselmeye başlamıştır.

Nitekim 7 Haziran 2015 seçimlerinde Türkiye partisi olma sloganıyla aldığı oylar, terörün geri dönmesiyle örgütün bölgedeki baskı ve şiddetinin artmasına rağmen, hızla erimiştir. Bu ayrılıkçı terör hareketinin partilerine verilen oyların analizi yapıldığında ortaya çıkan bazı eğilimlere dikkat çekmek gerekir.

Kısaca, bu partilere kimler neden oy vermektedir sorusuna eğildiğimizde şu gruplarla karşılaşıldığı görülecektir:

1. İlk grupta terör örgütünün etki alanına girmiş, muhtelif sebeplerle örgüte katılmış, örgüt sempatizanı olmuş, partili kimliği edinmiş ve bu kimlik etrafında hem oy veren hem de bu partilerin siyasal çalışmalarını sürdürmesinde aktif rol alan kişiler yer almaktadır.

2. İdeolojik eğitim adı altında ulus/ulusal devlet kavramlarını etnisiteye dayandıran ırkçı bir anlayışla hareket eden, bunun için cinayet işlemek dâhil olmak üzere her türlü eylemi benimseyen örgütün elemanı hâline gelmiş militan kadronun baskısıyla, köylerde her evi, şehirlerde her semti, her mahalleyi ve apartmanı örgütlü baskı ve denetim altına alan, oy davranışını seçim sandıklarına kadar kontrol altında tutan, mobilize etme gücüne sahip bir yapının sindirdiği halkın bu partilere oy verdikleri, o bölgede yaşayan herkesi malumudur.

Benim "çaresizlik sendromu" dediğim bu davranış biçiminin oluşmasında devletin "kamu düzenini" uzun yıllar boyunca kuramamış bulunmasının sorumluluğu açıktır. 7 Haziran seçimlerinden sonra terör örgütünün Merkez Komitesi'nden, katillerden birinin, söz konusu partiye dönük olarak yaptığı tehdidi ve "PKK

olmasa bu oyların yarısını bile alamazdınız" dediği bu bağlamda hatırlanmalıdır.

3. Bu partilere oy verenler arasında özellikle büyük şehirler başta olmak üzere şehir bölgelerinde yaşayan, kendilerini muhtelif sol-sosyalist fikir ve siyasete mensup olarak gören grupların yerini unutmamak gerekir. Türkiye'de sol-sosyalist hareketlerin, esasen toplumsal bakımdan organik bir sosyalist hareket olmadığı, daha ziyade orta sınıf, eğitimli, toplumun çoğullaşması-farklılaşması sürecinde demokrasiye karşı bürokratik tutuculuğunun tepkisel eğilimlerini paylaşan gruplara yaslandığı bilinmektedir.

Toplumsal değişim eğilimleri güçlendikçe ve toplumsal farklılaşmalar arttıkça, devletle birlikte var olan Batıcılık ideolojisini benimseyen geleneksel orta sınıflar ve bürokratik ideoloji, demokratikleşme süreçleri karşısında hegemonik üstünlüğünü yitirmiş, bu sınıfın mensupları demokrasiye karşı Kemalist tepkisel tavrı yetersiz bularak sosyalizm ideolojisine yönelmişlerdir. Bilhassa aydın ve gençlik hareketlerinde Kemalizmden (Kemalizm ve Atatürk bağlantısızlığını açıklamaya gerek yoktur sanırım) sosyalizme geçiş eğiliminin ortaya çıktığı görülmektedir.

İşin ilginç tarafı sosyalizm teorisiyle hiçbir organik toplumsal bağı bulunmayan bu orta sınıf mensubu kendine sol diyen grupların yaşadığı çelişkilerin giderek büyümesiyle birlikte etnik ayrılıkçı hareketlere yönelmeleri, onlarla ittifak kurmaları ve bunların partileriyle işbirliğine yönelerek oy vermeleridir.

Üzerinde ayrıca durulması gereken bu hususu kısaca belirtmek gerekirse, bu çelişkilerden ilkinin bu grupların sosyalizm fikrini kaba bir iktidarı ele geçirme ideolojisi olarak algılamalarıyla ilgili olduğundan bahsetmek lazımdır. Sosyalist devrimi, tarihsel gelişimin sonucu olarak ortaya çıkan bir toplumsal sınıf hareketinin neticesi olarak değil de, bir çeşit darbe yapan silahlı bir grup eylemcinin devleti ele geçirmesi olarak kavramak ve bunu devrim zannetmek, Türk siyasal kültüründeki militarist zihniyetin darbeci geleneğinin zihinsel kodlarıyla açıklanabilir.

Türkiye sosyalist hareketi içinde bu problematiğin aşılamaması, şiddetin kutsanması, "darbeyi sosyalistler yapınca" bunun "devrim" olacağını zannetmek gibi geri anlayışlar, teorik sorunların tartışıldığı/tartışılacağı yeterli bir entelektüel ortamdan mahrumiyete bağlanabilir fakat bu tartışmayı yapan namuslu bir aydının, M. Ali Aybar'ın nasıl yok sayıldığını da unutmamak gerekir.

Kısacası, ilk çelişki, mevcut sol gruplarda yaşanan teorik yetersizlik; ve sosyalist hareketin toplumsal dayanaklarının, organik temellerinin bulunmayışı veya zayıflığıyla ilgilidir. İkinci çelişki, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra dünya çapında krize giren ve kaybetmişlik psikolojisiyle zaten güçsüz bir yerde duran, operasyonel maksatlarla Batılı istihbarat yapıları tarafından kullanılıp kolayca şiddet eylemlerine sokularak deforme edilen sol-sosyalist hareketlerin/örgütlerin zihinsel çöküşünün sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu durum sol gruplar ve bazı partilerin, açıkça sosyalizmin hem dayandığı sınıfsal ilişkiler bağlamının tamamen dışında geri bir toplumsal form olan aşiret/kabile ilişkileri üzerinden, etnik kimlik ekseninde tanımlanan ayrılıkçı hareketin çizgisinde, siyasetin maksadını etnik kimliğe dayalı ulus ve ulus-devlet kurmaya endekslemiş partilere, geri bir anlayışa yönelmelerine yol açmıştır.

Her etnik kimlikten bir ulus-devlet kurma fikrini (ki açıkça ırkçılığa giden, devletleri ırkların temsilcisi gören bu anlayışı) sosyalizmle bir şekilde izah etme çabasında olan bu grupların kendi durumlarını bir şekilde haklılaştırmaya çalıştıkları malumdur, fakat esas itibariyle ABD emperyalizminin silahlandırıp milis güç olarak Türkiye ve bölge ülkelerinin bağımsızlığına karşı operasyonel bir araç olarak kullanması karşısında bu örgütün partileriyle işbirliği içinde olunması ise sadece tarihsel bir çelişki değil, tarihsel bir ironi olarak görülmelidir.

4. Bu partilere oy veren bir başka kategoriyi görmeden yapılan analiz eksik kalacaktır. 80'lerde hareketlenen, 90'lardan sonraysa iyice açığa çıkan kırsal nüfusun bulunduğu yerlerden önce yakın kentlere sonra da büyük şehir ve metropollere göçünün Güney-

doğu'da daha hızlı yaşandığı, özellikle terör olaylarının bunu hızlandıran etkisi olduğu bilinmektedir. İşte bu hızlı hareketlilik hem bölgede hem de ülkenin metropollerinde varoşlarda toplanan insanlar için yeni kimlik edinme, yeniden toplumsallaşma süreçlerinde etnik problemlerin yaşanmasına, sosyal kimlik edinme süreçlerinde yine etnik problemlerin doğmasına sebep olan ortamlara zemin hazırlamıştır. Bu durum, toplumsal değişimin yol açtığı çalkantılardan ve etnik ayrılıkçı dilini kullanan siyasetin etkisinden kaynaklanmaktadır ki bu kesimlerin zaman içinde kendileriyle muhtelif yollarla ilişki kuran ya da kendilerine yönelik mesajları olan bu partilere yönelmesi, oy vermesi söz konusu olmaktadır.

Netice olarak, Türkiye'nin bunlara karşı tavizsiz "kapsayıcı bir terörle mücadele stratejisi"ni devreye sokması, yani demokratikleşme reformlarıyla bölge halkının katılımını ve rızasını kazanarak terörü etkisizleştirmesi, bölgenin sosyal sorunlarına etkin müdahale eden bir kamu düzenini işlerliğe koyması ve ülke çapında ekonomik gelişme sağlaması ve refahı yaygınlaştırılmasıyla durum değişmiştir ki 15 Temmuz bu süreçte devreye sokulmuş bir operasyondur.

Türkiye'nin 15 Temmuz darbe girişimini mağlup etmesi, kamu düzeninin bütün ülke çapında yeniden kurulmasını; devletin içine sızan, yıllarca devlet adına hareket eden yabancı servislerle işbirliği içinde çalışan muhtelif odakların da etkisiz hâle getirilmesi ülkenin terör karşısındaki mücadelesini daha etkin hale getirmiştir. Gelinen bu aşamada terörün gölgesindeki partilerde yaşanan çaresizlik yeni bir duruma yol açacaktır.

Netice Yerine: Etnik Ayrılıkçılığın Siyasi Geleceği Var mı?

Terörle mücadele ve etnik ayrılıkçı siyaset bağlamında bunun en önemli neticelerinden biri, devletin demokratik hukuk düzeni içinde yeniden yapılanmasının topluma güven vermesi ve teröristlerle

mücadelede toplumun desteğini almasıdır. İkincisi, güvenlik güçlerinin Türkiye'nin bağımsızlığı ilkesine uygun bir şekilde bölgesel kuşatmayı tasfiye edecek dış operasyonları Suriye'de, Irak'ta her alanda yaparak, terör yapılanmasının doğrudan ABD'li komutanların yönetimine sığınan bir çete olduğunun açıkça görülmesini sağlaması ve bu ülkenin Kürtleri ile terör örgütü arasına bir çizgi konulması gerçeğini bir kere daha göstermesidir. Üçüncüsü, Türkiye'nin bağımsızlıkçı dış politika yaklaşımının giderek bütün bölge halkları için bir model hâlinde yükseldiği bir sürecin önünü açarken, terör örgütünün uzantısı olan siyasal partilerin, bölgeyi işgale gelen emperyalistlerin sözcüsü, onların işbirlikçisi konumlarının iyice görünürlük kazanmasıdır.

Elbette bu durum, ayrılıkçı siyasi hareketin Meclis'te veya başka zeminlerdeki temsilcileri için benimsenmiş bir çaresizlik durumu olarak kabul edilebilir ve onlar, ABD emperyalizminin binlerce tır silah taşıyarak silahlandırdığı katillerin döktüğü kanların, cinayetlerin gölgesinde siyaset yaptıklarını içlerine sindirebilirler. Demokrasi içinde siyasal süreçlere katılma taleplerinin karşılanmasına kapalı, otoriter örgüt vesayetinden kurtulamayan, anti-demokratik mahiyette olan bu ayrılıkçı partilerin Türkiye'nin toplumsal barışına daha fazla zarar vermesine, ülkenin bugününü ve geleceğini tahrip etmesine izin verilemeyeceği ve Türkiye'nin Kürtleri açısından gerçeğin görülmesine ihtiyaç duyulan bir dönemden geçilmektedir. Ayrılıkçı örgütün vesayetinde yapılan işin siyaset değil dökülen kanları, işlenen cinayetleri, dağa götürülen çocukları binlerce ailenin parçalanmasını onaylamak, savunmak olduğunu vicdanını kaybetmemiş her insan bilmektedir. Nitekim Diyarbakır anneleri bu gerçeği bütün dünyaya haykırmışlar ve bir anlamda "cinayeti gördüklerini" söylemişlerdir.

Ayrılıkçı hareket çizgisindeki partilerin krizi bu sebeplerle daha da büyüyerek bir dönemin kapanmasıyla sonuçlanma aşamasındadır. Türkiye'de etnik ayrılıkçılığa yönelen partiler, ülke demokratikleşme, toplumsal modernleşme ve ekonomik kalkınma yolunda

ilerlemeye devam ettikçe etkilerini kaybedip tarihin çöplüğünde yerlerini almaktan kurtulamayacaklardır. Bugün, onların örgütsel yapılarını besleyen başta ABD olmak üzere Batı'nın desteğinin bu gerçeği değiştiremeyeceğini anlamak için sadece dünya sisteminin patronajının hegemonya kaybettiğini fark etmek ve bölgede çıkardığı her savaşta insanlık için bir vahşet tablosu yaratmasına rağmen, netice almada yaşadığı sorunları görmek gerekir.

II. KISIM
TÜRKİYENİN DEĞİŞİMİ

1

TOPLUMSAL YAPI DEĞİŞİMLERİ

Toplumsal değişim, toplumların varlığını yeniden üreten, sürdüren en önemli süreçtir. Bir toplumun değişim üretememesi toplum açısından ciddi bir sorundur. Değişim yaratamayan toplumlar ya yok olurlar ya da tarihin eski bir çağında kalırlar, eski bir zamanı yaşarlar. Değişim yaratamayan toplumların daha fazla değişim, daha büyük değişim üreten toplumlar karşısında geri kalacağı, birçok tarihsel ve aktüel örnekten görülebilir. Bir anlamda, toplumlar arasındaki farklılaşmaların, sürekli bir denge içinde kalan, belli tarihsel şartlarda tabiat ile toplum arasında kurulan dengeyi bozarak daha ileri bir aşamaya geçmek üzere değişim yaratan toplumlar ile bunu başaramayan, belli bir durumda kalan toplumlar arasındaki farklılaşmalar olduğunu söyleyebiliriz.

Toplumların değişim süreçlerinde ciddi sorunlar yaşaması bu gerçeği değiştirmez. Yani nasıl ki değişim üretememek ciddi bir sorunsa, değişimin yarattığı birçok olay daha önce tecrübe edilmemiş toplumsal sorunların ortaya çıkmasına da yol açabilir.

Bugün Türk toplumu büyük bir değişim dalgasının içinde yaşamaktadır. Elbette ki toplumsal yapının değişmesi bugün karşı karşıya bulunduğumuz birçok sorunun temelini oluşturmaktadır. Güncel örnekleri ele alırsak, işsizlik sorununun ekonomik büyümenin işgücü arzına yetişemediği bir düzeyde işgücü talebinden kaynaklandığını görebiliriz. Bu ise ithalata dayalı büyüme modeli-

nin istihdam yaratamaması ve takip edilen büyüme politikalarının "kalkınma"yı gerçekleştirmede yetersiz kalmasıyla ilgili olduğu kadar, yeni teknolojilere dayalı sanayileşmenin işgücü arzını karşılayacak bir talep yaratmadığını da gösterir. Bu ise işgücünün niteliğini değiştirecek yeni bir eğitim politikasına gitmeye ve yeni bir değişim stratejisine olan ihtiyaca işaret etmektedir.

Bir başka değişim sorunu örneği de, yüksek kentsel işsizlik oranlarının özellikle başta metropoller olmak üzere büyük şehirlerde kent suçlarına yol açmasıdır. Bu olumsuz örneklerin yanında Türkiye'nin sanayi sektörünün ihracat içindeki payının hızla artması, ülkenin üretim yapısında ileri teknolojiler kullanan işletmelerin uluslararası piyasalarda daha fazla rekabet edebilir bir konuma yükselmesi gibi olumlu örnekler de hatırlanabilir. Bu örneklerin hepsi toplumsal yapı değişimlerinin göstergeleridir ve bu göstergelerin sayılarını arttırabiliriz.

Yaşanan toplumsal sorunların çoğunluğu Türkiye'nin tarımsal toplum yapısını tasfiye etme çabalarının sonuçlarıdır. Fakat burada şu husus unutulmamalıdır: Toplum değişirken toplumsal kurumlar arasındaki ilişki de yeni dengeler üretecek bir tarzda kurumsallaşmak durumundadır. Bu, toplumun kendi iç dengelerini sağlaması demektir. Her toplum, kendi dinamiklerine bağlı olarak ortaya çıkardığı değişim dalgasının sarsıntılarını, bunun yarattığı sorunları çözecek içsel enerjiyi de üretmek mecburiyetindedir. Bunu gerçekleştiremezse değişimin yarattığı sorunlar krize dönüşür ve bu krizler karşısında çaresizlik duygusu, toplumsal psikolojiye egemen hâle gelebilir. Bu ise bunalımın kalıcı olması hatta derinleşmesi, bir kaos hâlini alması demektir. Bununla beraber, toplumlar değişim dönemlerini sorunlu da olsa aşacak yolları bulmaya çalışırlar.

Hızlı yapısal değişimler geçiren toplumlarda ortaya çıkan toplumsal sorunların çözülmesi bağlamında, değişimi anlamak ve yönetmek en başta gelen hususdur. Bu işi kim yapacaktır? Her toplum kendi değişimini yönetecek unsurları ve kadroları yaratmak durumundadır. Bu unsurlar arasında aydınlar, eğitimciler, bilimadam-

ları, sanatçılar, sivil örgütler, entelektüel-zihinsel yaratıcılardan, girişimcilerden söz etmek mümkündür fakat bunlar arasında siyaset kurumunun vazgeçilmez bir yeri vardır. Eğer siyaset kurumu toplumun yaşadığı olayları, değişim sorunlarını kavrayacak ve bu süreci yönetecek yaklaşım ve araçları geliştiremiyorsa sorunlar büyüyecek demektir. Bu durum krizin habercisidir.

Siyaset kurumunun toplumsal değişim sürecini yönetmesi, değişimin doğrultusunu belirlemesi, değişimi adım adım icra etmesi anlamında anlaşılmamalıdır, çünkü toplumsal değişim denetim altına alınabilecek bir olay değildir. Değişim sürecini yönetme iddiası değişimin ortaya çıkardığı sorunlara cevap vererek, öngörerek sorun çözmek anlamına gelecektir ve kurumsal mekanizmalarla değişim karşısında toplumsal yenilenme inşa sürecine katılım anlamına gelecektir.

Bu bakımdan değişimin içinde taşıdığı potansiyelin çoğulcu karakterine en uygun yaklaşımı siyaset kurumu, demokrasinin çoğulcu karakteri sayesinde ortaya koyabilir. Bu sebeple demokratikleşme sürecini aynı zamanda toplumun kurumsal yapısının değişim sorunlarına cevap verme imkânı olarak tanımlamak mümkündür.

Değişimin Evreleri

Türkiye'deki değişimin siyasetten ekonomiye bütün kurumsal alanlara uzanan evreleri bulunmaktadır. Siyasetteki değişimin en önemli aşamalarından biri demokratikleşme sürecinde yaşananlardır. Değişim toplumun bütün yapısal unsurlarına sirayet ettiği hâlde siyasetin değişiminde, bilhassa demokratikleşme sürecinde oldukça güçlükle ilerlendiği görülmektedir. Bu konuda elbette birçok adım atılmıştır, 1950'lerden bu tarafa önemli bedeller ödenmiştir. Seçilmiş ilk başbakanını bu uğurda kaybetmiş olmak başlı başına bir meseledir!

2007 halk oylamasıyla Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesine karar verilmesiyle, "bürokratik tahakküm

geleneği"nin en tahkim edilmiş, en korunaklı "mevzii" (militarist ideoloji böyle düzenlediği için terimin askerî olması normal kabul edilmeli!) halk tarafından ele geçirilmiştir. 2010 referandumu sonucunda, devlet yapısı içinde "militarist ideolojinin karargâhı" olarak örgütlenen ve sivil idareyi, seçilmişleri denetim altına alan, millet iradesini hapseden bir kurum olarak MGK yapılanmasının tasfiye edilmesinin, sivilleşme yönünde çok tarihsel bir adım olduğunu unutmamak gerekir.

Bunun sebeplerini anlamak analiz etmek elbette ki önemlidir fakat daha mühim olanı, demokratikleşme sürecinin artık geriye çevrilemeyecek bir dinamizm kazanmış olmasıdır. Bunda şüphesiz birçok faktörden bahsedilebilir. Öncelikle, burada toplumsal değişim süreçlerinin başat bir konumda olduğunun altının çizilmesi gerekir. Türk toplumunun tarımsal karakterinin değişmesi, köylü bir toplumsal hayat tarzından kentlere metropolitan hayat tarzına uzanan bir değişimi yaşaması şunun şurasında otuz-kırk yıllık bir olaydır.

İlk bakışta demografik bir değişim gibi görünen bu olay, toplumun yapısında, sınıflaşmadan bireyselleşmeye, kent kültürüne dayalı yeni bir hayat tarzına, yeni bir zihniyet dünyasına doğru bir değişim olarak değerlendirilmelidir. Bu değişimin de yeni bir dünya görüşü oluşturduğunu, bunun sonucundaysa yeni bir meslek yapısının, yeni bir eğitim düzeyinin, yeni üretim ve tüketim kalıplarının ortaya çıktığını göz önünde bulundurmak gerekir. Bu toplumsal sürecin ortaya çıkardığı en önemli sosyolojik olay, hiç şüphesiz, sınıflaşma, orta sınıflaşma, bireyleşme ve özgüven sahibi girişimcilerin de içinde yer aldığı yeni toplumsal aktörlerdir.

Meselenin bir diğer boyutu ekonomiyle ilgilidir. Türkiye'nin toplumsal yapısındaki değişimin dinamizminde, tarımsal ekonomiden endüstriyel ekonomiye geçişte yeni kentli sınıfların birkaç yönlü etkisi kavranmazsa, yaşanan değişimin ürettiği yenilikler anlaşılamaz. Toplumun kapalı küçük topluluklardan, cemaat yapılanmalarından "açık toplumsal ilişkilere" evrilmesi orta sınıflaşma sürecinin önünü açmıştır.

Bunun ekonomiye yansıması devlet merkezli üretim yapılanmasından, sivil piyasa merkezli, rekabetçi, toplumsal ekonomik gelişmeye açılım şeklinde olmuştur. Burada üzerinde çok durulmayan bir ekonomik faktör, tarımdan, tarım dışına kaynak aktarılmasında rol oynayan hareketliliğin, emek göçünün, kentsel mekanlarda yoğunlaşmasının ürettiği kentsel rantlar ve talep yoğunlaşmasının basit tüketim endüstrilerinden, giderek talebin mahiyetinde ortaya çıkan değişimle birlikte nitelikli mal piyasalarının arzını yükselten gelişmelere doğru ilerlemesidir.

Ekonominin ilk defa dünyaya açılmasında Özal'lı yılların etkisi inkâr edilemez fakat bu piyasalarda var olmak oralarda rekabet edecek bir üretim düzeyine gelmek için, piyasa etkisinin küçük ve orta ölçekli üretim yapılarında, teknolojik ve yönetimsel yeniliklerin yaşanması gerekmektedir. Bütün bunların dışa açılımla desteklendiği biliniyor. Öte yandan, bunun aynı zamanda küresel normlarla yönetilen bir ekonomi siyasetine dayanması da zorunludur.

2000'lerin başında yaşanan ekonomik krizlerden sonra sivil güçlere dayanan bir üretim yapısına yönelen gelişmeler, kaçınılmaz bir biçimde rekabetçi piyasanın oluşumu üzerinde etki yaratmıştır. Bu ise, Türkiye'nin küresel standartlarda bir ekonomik yapıya yönelmesine, bir dönüşümün ortaya çıkmasına imkân vermiştir. Burada sorun, ekonomik ve toplumsal değişim dinamiklerinin ürettiği bu dönüşümü iktisat politikalarıyla destekleyecek bir yönetime duyulan ihtiyaçtır.

Değişim vurgusunun, ilk bakışta sadece "ülkenin ve toplumun değiştiğini" ifade ettiği doğrudur fakat bu değişimin dünyadan yalıtılmış biçimde, yalnızca Türkiye ile sınırlı olmadığını unutmamak gerekir. Öyle ki, Türkiye'nin toplumsal yapısı değişirken, yerleşim düzeninden hayat tarzlarına eğitimden kültüre kadar bütün kurum ve ilişki tarzlarının bundan etkilendiği, yenilendiği ortadadır. Bununla beraber, ülkelerin ve toplumların değişimi, içinde yaşadıkları siyasal coğrafyayla kurulan bütün bağlantıları değiştirdiği

gibi, küresel ilişkilerde meydana gelen farklılaşmaların da ülkeye yansıması kaçınılmaz olacaktır. Bugün dünya yeni bir değişim dalgasının içinde sarsılmaktadır, yeniden dengelenmesi/yapılanması zaman alacak, sarsıcı bir büyük dalga.

Mesele kısaca şöyle özetlenebilir: Yeni toplum, sadece ülke ve toplumun değişmesiyle ortaya çıkan bir oluşum, sadece bu gelişmelerin eseri değil, dünyada yaşanan büyük bir değişim dalgasının içinde yaşadığımız coğrafya ve bölgeye yansımalarının, karşılıklı etkileşimlerin sonucunda meydana gelen bir durumla karşı karşıyadır. Bu sebeple önce şunun görülmesi gerekir ki, bugün yaşadığımız dünya, yeni bir dünyadır ve Türkiye'nin bu yeni dünyada yerini almasını sağlayacak kaynaklar bu değişimin imkânları arasındadır.

Küreselleşme denilen süreç, ne birisinin arzusu üzerine ortaya çıkmıştır ne de birilerinin oyunudur. Dünyanın yaşadığı bu "değişim dalgası" İkinci Dünya Savaşı'ndan, Soğuk Savaş sonuna kadar süren dünya sistemini sarstığı gibi, Soğuk Savaş'ın galipleri sayılabilecek ABD'nin "tek kutuplu dünya sistemi kurma" arzusunu da kısa sürede geçersiz kılmıştır.

Bu durumda, küreselleşmeyi "birilerinin oyunu" olarak görmek süreci anlamamak demektir. Durumu vurgulayarak, belirgin hâle getirmek için küresel değişim dalgasının en çok ABD ve Avrupa'yı sarstığını ve sarsacağını söylemek "Batı sisteminin hâkimiyetinin sonunu" hazırlamakta olduğunu ifade etmek, abartılı bir tahmin sayılmaz. Batı'nın patronajındaki dünya sistemi hızla değişirken, Asya'nın yükselişinden, Doğu'nun ilerlemesinden bahsetmek bir arzuyu yansıtmak değil, yükselen bir trendi ortaya koymak, yeni süreci anlama çabası olarak görülmelidir.

Burada sadece şunu belirtmekle yetinmek uygun olacaktır: Türkiye'nin yaşadığı değişim dalgası, birincisi, toplumsal ilişkiler düzenini değiştirerek, ikincisi; üretim düzenini ve ekonominin yönetim anlayışını değiştirerek; üçüncüsü ise, devlet-toplum ilişkilerinde radikal bir dönüşüm gerçekleştirip demokrasiyi kurumsallaştırarak küresel değişim dalgasının bölgemizdeki ve ülkemizdeki

yansımalarına, ortaya çıkan sorunlara cevap verme potansiyelini ifade etmektedir.

Toplumsal yapıda ortaya çıkan değişim eğilimlerini dikkate almadan çokça yapıldığı gibi partiler, parti sözcüleri hatta liderlerinin yaptığı konuşmalar üzerinden Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yapısına dair tartışmaları sürdürmek meseleyi çoğu kere bir yere götürmeyecektir. Bu sebeple, toplumu ve değişimi anlamak için meseleye toplumsal, ekonomik ilişkiler ve siyasal çerçeveden bakmak zarureti bulunmaktadır.

Türkiye'de siyasal ilişkiler düzeninin bugün üç eksende farklılaştığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, "tarihsel iktidar zümresi"ni oluşturan Batıcı-bürokratik kadronun siyasal yaklaşımıdır. Bu anlayışın ciddi sorunlarla karşı karşıya bulunduğu toplumsal değişim hızlandıkça daha görünür hâle gelmektedir. Kısaca bahsetmek gerekirse, bu iktidar bloğu tarihsel olarak sahip olduğu siyasal gücü iki kaynaktan elde etmektedir. Bu geleneğe göre oluşan siyasal gücün birinci kaynağı ideolojiktir. Buradaki ideoloji siyasetin meşruiyet kaynağına tekabül etmektedir. Buna göre, Prof. Dr. Kadir Cangızbay'ın vurgusuyla "laikratik"[1] bir din-devlet ilişkileri yorumu, Kemalizm diye bilinen, aslı Tanzimat Batıcılığı olan resmî ideolojinin (aslında burada sorulması gereken soru Tanzimat Batıcılığının teslimiyetçi kadrolarının hangi yüzle Gazi Paşa'nın adını istismar ettikleridir) bireyi, özgürlükleri yok sayan devlet-toplum ilişkileri yaklaşımıyla birleşerek kapalı bir siyaset-devlet modeli oluşturmaktadır. Ayrıca bu anlayışın İslam coğrafyasında demokratik devletin toplumla kurduğu bir özgürlük imkânı olarak laikliğin Türkiye'ye kazandırdığı değeri zaman zaman nasıl yok ettiğinin örnekleri de birçok yerde vurgulanmıştır.

Bu iktidar zümresinin kendi anlayışına göre seçerek oluşturduğu kavramsal yapı, egemen konumlarını sürdürecek bir anlayışta

[1] Prof. Dr. Kadir Cangızbay, *Çok-Hukuklulук Laiklik ve Laikrasi*, İstanbul, Liberte Yayınları, 2002.

"Batılı modern yaşama tarzı" diye takdim edilen bir davranış modeli sunmaktadır. Esas itibariyle bizatihi "modern" olanla birçok bakımdan uyuşmazlık ve çatışma içinde olan bu anlayış belli bir döneme kadar, ideolojik olarak hâkimiyetini tartışmasız şekilde sürdürme imkânı bulmuştur.

Bu siyaset anlayışının diğer iktidar kaynağı, ideoloji üzerinden "devlet içindeki kurumlar"la kurdukları özdeşlikten gelmektedir. Bu ideoloji hem simgesel düzeyde hem meşruiyet kriterleri düzeyinde hem de Batılı modern yaşama tarzı diye sunulan yekpare davranış tarzı olarak yargıda, askerî bürokrasiye kadar devletin birçok unsurunda yaygın olduğu için, toplumsalın çoğulculuğuna karşıt bir yerde konumlanmıştır. Buradaki "Batılı yaşama tarzı" anlayışının rasyonalizasyon, özgürlük, bireyin değeri, toplumsal çoğulculuk gibi çağdaş değerlerden çok uzak olduğu gibi bu değerlere karşıt otoriter bir karaktere sahip olduğunu ve bu söylemin bu çelişkiyi örtmediğini belirtmek gerekmektedir.

İkinci eksen, sivil eksendir. Türkiye'de siyasal sürecin sivilleşerek yeni bir eksen oluşturmasının oldukça sorunlu olduğu çok konuşulmuştur. Siyasal hegemonyayı elinde bulunduran unsurların, ideoloji ve devletin organları üzerinde kurduğu fiili baskı, denetim ve müdahaleler sivilleşmenin önünü uzun süre kesmiş veya bu eğilimi cılız bırakmıştır. Burada temel sorunun toplumsal alandan geldiğini, yani farklılaşmamış bir toplumsal yapıda sivil bir alanın yükselmesinin ne kadar zor olduğunu unutmamak gerekir.

Siyaset sahnesinde bir söylem olarak, bazı siyaset aktörlerince zaman zaman bu cılız sivil unsurların taleplerinin seslendirildiği dönemler olsa da, bunun esaslı bir nitelik kazanması, bir eğilim olarak ortaya çıkması yakın zamanlara ait bir olaydır.

Türkiye'nin bu monolitik zihniyetinin, hegemonik siyasi yapısının sanayileşmenin 1970'lerde ivme kazanmasıyla birlikte değişmeye başlaması bu sivil dinamiğin ortaya çıkmasına imkân vermiştir. Bugün gelinen aşamada monolitik yapı farklılaşıp, sınıfsal ilişkileri üretip toplumu çoğulculaştırdıkça, modernleşmenin

sahici formları belirginlik kazandıkça, sivilleşme kendisini siyaset sürecinde de ifade edecek, talepleri ortaya koyacaktır.

Üçüncü eksen, değişen toplumsal yapının yarattığı çözülmenin sorunlarıyla ilgilidir. Eski yapının unsurları olan zümreleri, cemaatleri, etnik toplulukları birbirine eklemleyen ilke ve değerler değişimin etkisiyle çözülmeye başlamıştır. Ortaya çıkan bu durumu yeniden organize edecek, entegre edecek "toplumsal bağlar"a, yeni ilkelere ihtiyaç vardır. Toplum bunu üretecek yaratıcılığı, yeni sentezleri ortaya koyamadığı zaman toplumsal alanda sorunlar, hatta krizler ortaya çıkabilecektir.

Değişim ve Siyaset

Çokça karşılaşılan yanlış bir yaklaşım da siyasal sorunu anlamakla ilgilidir. Meseleye siyaset kurumunun tarihsel toplumsal kuruluşunu anlamaktan uzak önyargılar ya da ideolojik kalıplarla yaklaşırsanız ancak önyargılarınızı güçlendirecek neticelere ulaşırsınız, fakat olgulara uzaklaşmaktan kurtulamazsınız.

Yusuf Akçura'nın ünlü *Üç Tarz-ı Siyaset* kitabından[2] bu yana, Türkiye'de siyasi fikir hareketlerinin analizi yapılırken, meseleyi bu yaklaşım etrafında ele almak veya en azından bu esere vurgu yaparak konuyu anlamaya çalışmak, sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bugün de hâlâ, Türk siyasetindeki siyasal bölünmeleri bu temelde ele alıp bir şeyler açıklama çabasında olanlara rastlamak mümkündür.

Kısaca hatırlanacak olursa, imparatorluğun çöküş sürecinde karşı karşıya bulunduğu sorunlardan çıkış yolu olarak üç tez üzerinde duran Akçura, birinci tezin "Osmanlıcılık" olduğunu söylemektedir. Akçura, imparatorluğun içinde barındırdığı bütün farklı unsurların "Osmanlılık" fikri etrafında birleşmesini savunan bu anlayışın, siyasi olarak başarısız olduğunu söyleyerek bunun bir çıkış yolu olamayacağını ortaya koymaktadır.

---

[2] Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Yusuf Akçura, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2023.

İkinci tarz, imparatorluğun bunalımdan çıkış yolunun, bu yapı içinde yer alan farklı halkların, farklı kimliklerin mevcudiyeti üzerinden değil, din eksenli bir yapı içerisinde birleşmesinden geçtiğini savunmaktadır. Müslüman halkların etnik özellikleriyle değil, ortak inançları etrafındaki birliğini savunan bu düşünce "İslamcılık" ideolojisine uzanmaktadır. Akçura, bu düşüncenin de geçersiz olduğunu, kendine göre gerekçeleriyle ortaya koymaktadır.

Akçura'nın benimsediği tarz-ı siyaset ise üçüncüsü yani "Türkçülük"tür. Ona göre nasıl ki Osmanlıcılık bir Osmanlı birliği yaratamamışsa, Abdülhamid'in takip ettiği İslamcılık politikası da böyle bir birlik kurma konusunda başarısız kalmıştır. Çünkü devir, artık farklı bir zamana açılmıştır. Moda tabirle "zamanın ruhu" farklıdır. Akçura'ya göre bu ruh "ırk temeli"ne dayanmaktadır ve Türkçülük Akçura'nın anlayışına göre etnik temelli bir ideolojidir.

Bu fikirleri eleştirmek, etraflı bir tartışmasını yapmak önemlidir. Burada sadece Akçura'nın yaklaşımının yanlış olduğunu söylemekle kalmayıp imparatorluk çağının kapandığı bir dönemde, meseleyi bu üç siyaset tarzı açısından ele almanın yanlışlığı, yetersizliği üzerinde durmak gerekir; çünkü imparatorluklar çağı sonrasında ortaya çıkan ulus-devlet yapıları ırksal değil yeni siyasal yapılanmalardır.

Akçura da esas itibarıyla Batıcı olduğu için, imparatorluğun çöküşünde Batılılaşma politikalarının rolünü ihmal etmiştir, kavrayamamıştır. Ayrıca Akçura'nın Türkçülüğünün "etnik temelli bir anlayış", bir nevi ırkçı bir yaklaşım olduğu, milliyetçiliğin o dönemdeki en büyük ideoloğu Ziya Gökalp Bey'le mukayeseli bir biçimde okunduğunda, açıkça ortaya çıkacaktır. Nitekim "millet" bir ırk değil, imparatorluk sürecinde ortak kültür temelinde oluşan bir sosyal kimliktir ve bunun temelinde de etnik özellikler değil, tarih, kültür ve din ekseninde oluşan milletleşme süreci ve siyasal birlik vardır. Bu bakımdan Akçura'nın Osmanlı imparatorluğundan "Osmanlı" diye bir birlik oluşmadığı iddiası esas itibariyle hem tarihsel olarak yanlıştır hem de İmparatorluğun tarih

içinde oluşturduğu millet gerçeğini anlamak bakımından yanlıştır. Bugün Türk milleti denilen oluşum imparatorluk kültürünün meydana getirdiği tarihsel bir yapıdır, imparatorluğun inşa ettiği bir varlıktır.

Günümüz siyasetinin, partilerinin Akçura'nın anlayışına göre tasnif edilmesi gerçekçi olamaz. Siyasetin, siyasal akımların ve partilerin tasnifinin bu eksende değil, başka temellerde yapılması gerekmektedir. Bugün yapılacak bir sınıflandırmanın demokrasi temelinde, yerli kültürel değerlere karşı tutum ve tavırda, tarihe ve geleceğe bakış esasında farklılaştığını söylemek gerçeğe daha uygun düşecektir. Kısaca söylemek gerekirse, "Üç Tarz-ı Siyaset" yaklaşımı o gün yetersizdi, bugün ise geçersizdir. Günümüz Türkiye'sini ve siyasal bölünmeleri anlamak için, çok tarz-ı siyasi analize ihtiyaç vardır.

Toplumsal değişmenin hızlandığı, yapısal nitelik kazandığı dönemlerde siyaset kurumunun buna cevap verecek bir tarzda değişmeye uyum sağlaması önemlidir. Siyaset kurumunun toplumsal değişime ayak uyduramadığı durumlarda karşılaşacağı çok önemli sorunlardan biri de sorun çözme yeteneğinin kaybıdır. Bir anlamda "siyasal gecikme" denilebilecek bu olay, siyaset kurumunun değişimi yönetme, ortaya çıkan değişim sorunlarına çözüm bulma inisiyatifini elinden kaçırması anlamına gelecektir.

Siyaset kurumunun değişim sürecinde inisiyatif kullanabilecek unsurlarını ele alırsak, bunlardan ilki elbette devlettir. Devlet içindeki örgütlenmiş yapılar, toplumda meydana gelen değişim sorunlarını ve toplumsal talepleri dikkate almayarak kendi tarihsel konumlarını pekiştirip sürdürecek bir arayışa yöneldiklerinde, devlet sorun çözme mekanizması olmaktan çıkar. İkinci unsur, değişim öncesi yapının ideolojisiyle yeni durumu anlamaya çalışmak veya yaşanan sorunlara egemen ideoloji içerisinden çözüm aramakla ilgilidir. Eğer siyasal sisteme egemen olan ideoloji böyle bir niteliğe sahipse siyaset körleşir. Eski ideolojik kalıpların bakış açısıyla yeni duruma müdahale edilmeye kalkıldığında sorun çözmek bir

tarafa, siyasal çatışma, kutuplaşma eğilimleri oluşacak, sorunlar büyüyecektir. Siyaset kurumunun üçüncü önemli unsuru siyasal aktörlerdir. Eğer bir toplumda siyasal aktörler yani partiler, örgütlü gruplar ve siyasal kadrolar yaşanan olayları, ortaya çıkan sorunları kavrayacak perspektife sahip değillerse değişimi yönetme inisiyatifini kaybederler. Kısacası, değişim süreçlerinde, bir toplumun değişimi yönetme gücünü oluşturan yapıların başında gelen siyaset kurumunun belirttiğimiz özelliklere sahip olmaması, siyaset kurumuyla toplumun yeni yapısal güçleri arasında ayrışmaya, çelişkilere yol açacaktır.

Bu açıkça toplumun kendisini yenileme gücü ve bu değişimin gerisinde kalmış olan siyasal yapının unsurlarının karşı karşıya gelmesi demektir. Bu çelişkinin ciddi bir toplumsal gerilim yaratacağı açıktır. Ülkemizde yaşanan tartışmaların, ardı arkası kesilmeyen siyasal gerilimlerin temelinde, teorik olarak vurgulamaya çalıştığım bu nitelikteki değişim sorunları bulunmaktadır. Türk toplumunun bin yıllık tarımsal toplum yapısından çıkmak için son elli yılda ortaya koyduğu performans bugün önemli bir noktaya gelmiştir. 1980'li yıllardan itibaren dünyada yaşanan yeni değişim dalgalarının etkisiyle artık Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısında yeni bir aşamanın gerçekleştiği görülmektedir. Ülkemizin endüstriyel gelişme düzeyinin küçümsenemeyecek bir noktaya ulaşmış olduğunu, toplumumuzun hızla kentli bir toplum olma karakteri kazandığını sıkça vurguluyorum. Nitelikli işgücünün oranı, eğitimli insanlarımızın sayısının hızla artması, girişimci gücünün gelişmesi, teknik bilincin yükselmesi hep bu değişimin göstergeleridir. Bu olayların sonunda toplumda yaşanan orta sınıflaşmanın etkilerini birçok alanda görmek mümkündür.

Dün, içine kapalı köylü toplumunun insanları devlet karşısında çaresiz el açarken, bugün bireyler ülkenin her tarafında taleplerini ortaya koymaya, "yurttaş hakları"na dayanarak hizmet istemeye, taleplerine duyarlı olan bir devlete arzularını "siyasi olarak" dile getirmeye başlamışlardır. Türk toplumunda son yıllarda yaşanan bu bü-

yük değişim, bireyleri "tâbi olan ve itaat eden" bir konumdan "talep eden", "taleplerinin gerçekleşmesi için toplumsal güç olma iddiasına sahip yurttaşlar" konumuna getirmiştir. Toplumumuzun Türkiye'nin yönetiminde söz sahibi olmak isteyen, kendi toplumsal taleplerini kendi yaptığı politik tercihlerle ortaya koyan, daha da önemlisi, bu tercihlere "saygı" gösterilmesini bekleyen bir eşit ve özgür yurttaşlar topluluğuna doğru dönüştüğü bir süreç yaşanmaktadır.

Modern kavramına gerçek anlamıyla tekabül eden bir toplum modeline doğru gidiş elbette birçok sancıyı, kırılmayı ve krizi de beraberinde getirecektir. Burada önemli olan, toplumun değişen yapısını, değişen taleplerini anlayıp yönlendirme yeteneğine sahip bir siyaset yaklaşımına sahip olmaktır.

Değişim ve İktidar

İktidar deyince ilk akla gelen şey, siyasi iktidar yani hükûmettir. Oysa toplumsal alanda ideolojik iktidardan, kültürel iktidara, oradan kamusal iktidara ve ekonomik iktidara kadar uzanan farklı iktidar biçimleri bulunmaktadır.

Türkiye'de yakın zamanlara kadar neredeyse bütün iktidar alanlarının belli bir anlayışın ve belli bir zümrenin tekelinde olduğunu belirtip buradan çıkmak için demokrasinin en büyük imkân olduğunun üzerinde sıkça duruyorum fakat esas meselenin ideolojik, kültürel ve toplumsal iktidar alanlarının çoğulcu dönüşümü olduğunu görmek gerekir. Nitekim bu iktidar alanlarındaki tekelin kırılamaması hâlinde demokrasinin kökleşmesi, kurumsallaşması kolay olmayacaktır. Demokrasiyi diğer siyasal yönetim biçimlerinden ayıran temel özellik, bütün iktidar alanlarını topluluklardan sınıflara, sivil toplumdan farklılaşmış gruplara ve bireylere kadar çoğullaştırarak, bütün sosyal aktörlere açık hâle getirmesi ve insanların bu alanlarda özgürleşmesini sağlamasıdır.

Türkiye'de bütün iktidar alanlarına hâkim olan iktidar elitlerinin, tarihsel iktidar bloğunun kendi ideolojik kültürel ve toplumsal

iktidarlarını ürettikleri birçok kaynak vardır ve bunlardan ikisi çok önemlidir. Bunlardan ilki devletle kurdukları ilişkinin şekli, diğeri ise Batılılaşma ideolojisi üzerinden toplumla ve yaklaşık iki yüzyıldır Batı'nın muhtelif unsurlarıyla kurdukları özel ilişkilerdir. Türk toplumunun modernleşme sorununun temel açmazlarından biri, sanayileşmeden, sanayinin ekonomik gücüne sahip olmadan, iktidar elitlerinin gönüllü ya da organize bir şekilde Batı emperyalizmine açık ilişkilere yönelmesi, bunun da Batı ile ekonomik ve askerî bakımdan kalıcı bir bağımlılık ilişkisine yol açmasıdır. Batılılaşma ideolojisi, bu anlamda öyle safça zannedildiği üzere Batı gibi olma arzusunun, ötesinde bir dünya görüşünün adıdır ve düpedüz bu bağımlılık düzeyinin toplumsal kadrolarını ve kültürel çerçevesini inşa eden bir işleve sahip olmuştur. Bu dünya görüşünün İmparatorluğun son döneminden Cumhuriyet'e uzanan etkisi analiz edilmeden, bu bağımlılık ilişkileri anlaşılmadan, yaşadığımız sorunun mahiyetini anlamak da bu sorunu aşmak da kolay olmayacaktır. Bu sebeple bu çalışmada bu meseleye sık sık atıf yapılmaktadır.

Her meseleyi bir idari problem hâline getirip birtakım mevzuat değişimi ve idari tedbirlerle çözme hastalığı olarak adlandırılabilecek "bürokratik düşünme hastalığı" bu sorunların anlaşılmasının da çözümünün de önündeki engellerden biridir. Bu bakımdan toplumsal ve kültürel iktidarın dönüşümü, demokratik süreçlerin derinleşmesi bakımından önemli bir meseledir. Bu sorunun aşılması öncelikle toplumsal çoğulculuğun kamusal alana yansımasına ve bunun da siyasal alanda demokratikleşme sürecini hazırlamasına bağlıdır. Bunun için de toplumsal çoğulculuk ve aydınlar düzeyinde özgürlükçü, eleştirel bir düşüncenin gelişmesi önemli bir rol oynayacaktır.

Bugün Türkiye'de ideolojik iktidar alanında hegemonya kurmuş iktidar zümresinin ise böyle bir işlevi yerine getirecek hâli yoktur; 19. yüzyıl pozitivizminden, kaba bir materyalizmden öteye geçmeyen bir dünya görüşüyle hâlâ bu alanda pozisyonunu korumakta olması, çağın gerisinde kalmış bir aydın zümrenin ül-

kenin önünde engel olduğunu gösterdiği kadar, bu hegemonyayı kıracak eleştirel bir tavrın ortaya çıkmaması veya yeterli meydan okumayı yapamaması bakımından da bu durum ciddi bir sorunun göstergesidir.

Toplumsal alanda iktidarı oluşturan sosyal ve ekonomik elitlerin tarihsel zeminini meydana getiren kültürel hegemonyanın kırılması, bu iktidar alanlarının sivilleştirilmesi, demokratikleşme bakımından, toplumun özgürleşmesi açısından ne kadar önemliyse, Türkiye'nin bağımsızlaşması bakımından da o kadar önemlidir, çünkü ülkedeki kültürel hegemonya sadece bir iktidar alanını kontrol etmekle sınırlı kalmayıp yerli kültüre karşı Batı'nın kültürel hegemonyasının da temel mekanizması hâline gelmiştir.

Toplumun özgürleşmesi açısından siyasal yapının demokratikleşmesi ne kadar önemliyse toplumsal ve kültürel alanda hâlâ tekel konumunda bulunan hegemonyanın bu tekelinin kırılması da o kadar önemlidir. Burada çözüm bu alanlarda yeni bir tekel yaratmak değil, çoğulculuğu inşa edecek bir yaklaşımı ortaya koymaktır.

Türk toplumunun sınıflaşması yeni bir meseledir. Tarımsal toplum yapısının "zümreler düzeni"nden sınıfsal farklılaşmalara geçişi, aslında Türkiye'nin gelişme göstergelerinden biri sayılmalıdır. Bilindiği gibi, ülkeler ekonomik gelişme, sanayileşme, kalkınma süreçlerinde ilerleme kaydettikçe toplumsal yapılarda sınıfsal, kültürel, bireysel farklılaşmalar artar ve toplum çoğulcu bir nitelik kazanır. Toplumun çoğullaşması, sadece ekonomik gelişme bakımından değil, demokrasinin yerleşmesi ve kurumsallaşması bakımından da hayati bir öneme sahiptir. Demokrasi, çoğul talepleri, siyasi fikirleri, ideolojileri ve programları örgütlü yapılar hâlinde devlet karşısında katılım yoluyla etkin, düzenleyici hâle getiren sistemin adıdır. Toplumda çoğul yapılar oluşmazsa, demokrasiden bahsetmek ancak bir ideal olarak anlamlıdır.

Türkiye'deki sorunun çıkış noktalarından biri de demokrasinin anlama biçimiyle ilgilidir. Türkiye'de toplumsal değişim süreci

ilerleyip sosyal farklılaşmalar arttıkça toplumsal sınıflar, kurumlar, ideolojiler, fikirler ve tercihler homojenlikten uzaklaştıkça, bu durum siyasette yeni karşılıklar yarattıkça, demokratikleşme süreci ivme kazanmakta ve bundan rahatsızlık duyanların "endişe katsayıları" da hızla yükselişe geçmektedir. Açıktır ki Türkiye, bu toplumsal farklılaşmaların meydana getirdiği dinamiklerle demokratikleşmesini sürdürmeye devam edecektir. Türkiye'nin "kapalı-monolitik siyasal rejimini değişime zorlayan" temel sebep burada yatmaktadır.

Kapalı politik sistem-kapalı ekonomik düzen, kültürel hegemonyanın dayandığı dünya görüşü, başından bu yana tarihsel iktidar bloğu diye tanımladığımız belli bir zümreler düzeniyle iç içe var olmuştur ki aksi zaten olamazdı. Ekonomik aktörler, bürokratlar ve aydınlar ittifakından oluşan bu zümre, yaklaşık iki yüz yıldır bu ülkeyi yönettiği gibi, konumunu meşrulaştıran, yeniden üreten bir "kültürel sınıf" da üretmiştir. Kültürel sınıfın fonksiyonunu bir anlamda, egemen zümrenin iktidarını, sahip olduğu/taşıdığı kültürel araçlarla yeniden üretmesiyle açıklamak mümkündür. Bu araçlar, Tanzimat'tan bu yana, devletin "resmî ideolojisi hâline gelmiş Batılılaşma"dan, bunun eğitim politikasına dönüştürülmesinden ve dolayısıyla bu politikanın taşıyıcısı olan eğitim kadrolarından, devlet eliyle halkın kültürünün zorla değiştirilmesinden, bu zoru kullanacak silahlı unsurlar da dâhil olmak üzere benzeri unsurlardan oluşmaktadır. Bunlara, devletin tahsis ettiği iş ve rantlarla büyüyen "kapitalistleri-iş adamlarını" ve bütünüyle bu hâkimiyet şeklini meşrulaştırmaya/rasyonelleştirmeye çalıştıkça, bu kültürel sınıfın en saygın mevkiine yükselen "resmî aydınlar"ı da ilave ettiğimizde tablo tamamlanmış olacaktır.

Toplumsal değişimin harekete geçirdiği demokratikleşme sürecinde, bu kültürel sınıf neredeyse isyan etmektedir. Demokratikleşme sürecinin normal neticelerini, olağan sonuçlarını bir türlü kabul etmemektedir. Toplumsal değişim sürecinin ekonomiden siyasete, eski toplumsal yapının en alt tabakalarını yukarıya doğru

hareketlendirmesi karşısında eski yapının egemen konumunda yer alanların endişe duyması "en alttakiler" ile "en üsttekiler"in siyasal mücadelesini yansıtan tartışmalara yol açmaktadır.

Türkiye'nin kültürel iktidar elitlerinin toplumun alt tabakalarından gelen yeni hareketliliğe karşı gösterdiği tepkilerin siyasi söyleminde öne sürülen kavramlara bakılırsa, "cumhuriyet", "laiklik", "çağdaşlık" gibi kavramlara vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu söyleme içerik analizi yapıldığında demokratikleşme yönünde ilk adımın atılmasından çok partili hayata geçilmesine, DP iktidarından AP'li yıllara, oradan ANAP ve AK Partili yıllara kadar uzanan, yaklaşık yetmiş yıl boyunca aynı temalara dayanan bu kavramların en temel konuya, seçim sonuçlarına yani seçilmişlere karşıt olarak kullanıldığı görülecektir ki bunda şaşılacak bir şey yoktur.

Bu ifadelerin resmî aydın söyleminde belirleyici olması, kültürel sınıfın düşünsel hegemonya gücünü yitirdiğini, düşünsel sefalete düştüğünü göstermesi bakımından önemlidir fakat bunun bütün toplumda kültürel seviye kaybına dönüşmesi de ciddi bir meseledir. Kolay değil, yaklaşık iki yüz yıllık iktidar alanı, üzerinde durduğumuz sebeplerden dolayı, bugün sarsılmakta ve çökmektedir. Toplumsal yapı değişimlerinin siyasal yapıya yansımalarının böyle bir netice yaratması eşyanın tabiatı gereğidir.

Önemli olan, toplumsal yapıda meydana gelen değişimleri ve gelişmeleri analiz edip, anlayıp doğru öngörüde bulunarak aydınlar, sanatçılar düzeyinde sarsıntı geçiren ve yıkılmakta olan hegemonyanın dilinden uzaklaşıp yeni kültürel inşa süreçlerine katılmaktır. Ortaya çıkan bu büyük soruna karşı cevap üretebilirseniz "yarın artık bugündür" diyebilirsiniz, değişimin kültüre sanata dönük yüzüne cevap verebilirsiniz. Bunu yapabilen aydınlar yeninin yaratılmasına katkı yapacakları gibi kültür adamı sorumluluğunu da yerine getirmiş olacaklardır.

Son dönem Türk şiirinin şüphesiz birkaç büyük şairinden biri olan Attilâ İlhan, şairliğinin dışında romancılığı ve düşünce ada-

mı olarak yazdıklarıyla kültür hayatımızda önemli bir şahsiyetti. Onun başta *Yalnızlar Rıhtımı* olmak üzere birçok Yeşilçam filmine senarist olarak ismini yazdırdığını veya müstear imza attığını ilgili olanlar bilmektedir. Attilâ İlhan'ın bir dönem televizyon için yazdığı unutulmaz diziler de vardır. "Kartallar Yüksek Uçar", "Yarın Artık Bugündür" gibi çeşitli dizi filmleri yayınlandıkları dönemlerde büyük ilgi uyandırmıştı. Her birinin adının bir şiir mısraı gibi aklımızda kalmasının yanı sıra "yerli sinema, yerli yapım olur mu?" tartışması yapanlara da "nasıl olur, nasıl yapılır" sorusunun da adeta cevabını vermekteydi.

Bu meseleye yani yeni kültür yaratılmasının örneklerine biraz daha yakından bakılmak istenirse hem edebiyatta hem de sinemada önemli örnekler görülebilir. Yapılan çalışmalar arasında edebiyatta zaten zengin bir birikimin olduğunu düşünerek bunlardan bahsetmeye ihtiyaç bile olmadığı söylenebilir fakat sadece hatırlatmak açısından şiirde Yahya Kemal'den N. Fazıl Kısakürek'e, N. Hikmet ve Sezai Karakoç'tan Attilâ İlhan'a ve Hilmi Yavuz'a ve burada adını sayamayacağımız kadar zengin bir geleneği çağa taşıyan, çağdaşlaştıran şairleri anmak gerekir. Romanda Kemal Tahir, Tarık Buğra, Peyami Safa, Orhan Kemal, Selim İleri, Beşir Ayvazoğlu gibi önemli isimleri asla unutmamak lazımdır. Bu bağlamda sinemada millî sinema-ulusal sinema çığırını açan Ö. Lütfi Akat, Metin Erksan, Duygu Sağıroğlu, Halit Refik'in sinemaları hem anlatım dili hem görsel derinliği olan unutulmaz örnekler, başyapıtlar olarak ortada durmaktadır.

Evet, yarın artık bugündür. Değişimin kaynağının harekete geçtiğini, toplumsal dinamiklerin hızlandığını gördükten sonra tereddütte mahal yoktur. Bu yeni kültürel ürünlerle, yeni düşünsel hamlelerle kendisini yeniden üretecek bir iklim oluşacaktır. Toplumsal değişim artık rutin değişim ritminin dışına çıkmış, "yapısal bir boyut" kazanmıştır. Değişimin şartlarının ortaya çıktığı bir hazırlık veya harekete geçiş aşamasından sonra eski yapının çelişkileri ortaya çıkmış, keskinleşmiştir. Bu yeninin sanata, edebiyata, kültü-

re ve dahası düşünceye yansıması değişimin getirdiklerine derinlik katacaktır.

Toplumsal yapı değişmeye başlayıp yeni toplumsal sektörler, sınıflar, topluluklar, zümreler ve bireyler şekillenmeye başlayınca eski toplumsal aktörler ve eski ideolojik yapı içinden bir reaksiyon ortaya çıkmasını anlamak lazımdır. Burada önemli olan, bu reaksiyoner olana karşıt bir cevap vermek yerine onu da dönüştürecek bir dile sahip olmaktır.

Değişimin toplumsaldan ekonomiye uzanan boyutlarında da durum farklı değildir. Yeni üreticiler, yeni girişimciler, şehirlerin büyümesiyle genişleyen iç pazarın gücüyle atılım yapan ve gelişme tutkusuyla kendini gösteren "yeni kapitalist gruplar" tarih sahnesinde görünür olmaya başlamıştır. İç pazarın genişleme gücü nasıl şehirleşmeye dayanıyor diyorsak, dünya pazarlarının içeriye, yeni girişimcilere açılmasını sağlayan dalgalar da küreselleşme rüzgârının üzerinden gelmektedir diyebiliriz.

Kısaca şunu söyleyebiliriz: Değişimin toplumsal aktörleri sahnededir, değişimi sürükleyen asıl güç onlardır ve yeni toplumu inşa eden bu güçtür. Türkiye'nin yenilenmesi bu temel üzerinde yükselmektedir.

İdeolojik, politik, kültürel iktidarı yüzyıllardır elinde tutanlar, bugün yaşanılan değişimler karşısında bu imtiyazlarını kaybetme paniğine düşmüş olabilirler. Dile kolay, yaklaşık iki yüzyıllık bir iktidar zümresi ilk defa kaybetme korkusu yaşamaktadır! Aslında şimdi yaşanan olay bir kutuplaşmaya değil, geleneksel kutuplaşma biçiminin yapısının değişmesine, çoğulculaşma eğilimlerine işaret etmektedir. Türkiye'nin yaşadığı toplumsal değişim, devletin demokratikleşmesi, ekonomi politikalarının dayandığı toplumsal öznelerin çoğulculaşması, yeni kentliler, yeni orta sınıflar, yeni girişimciler, yeniden örgütlenen sivil unsurlar gibi dinamiklerin ortaya çıkması, eski yapıyı değiştirecek şekilde ilerlemiş bulunmaktadır.

Değişim ve Din

Toplumlar değişirken, özellikle toplumsal yapılar değişirken o yapıların kurumsal temellerinden birini oluşturan dinin bu değişim içindeki yerini anlamak mecburiyeti vardır. Ülkemizde dindarlığın nitelik ve nicelik olarak artıp artmadığının sıkça zaman tartışıldığı görülmektedir. İnsanların dindarlığının neden tartışma konusu yapıldığı ilginç bir soru olmakla beraber, sürdürülen tartışmalarda ortaya konulan görüşler incelendiğinde, bunun kendi hayatlarına müdahale endişesinden kalkarak, başkalarının hayatlarına müdahale arzusuna dönüştüğünü görmek, konunun ilginçlikten öteye ciddi bir sorun hâlini aldığına işaret etmektedir.

Tartışmayı yapanların bir grubu, Türkiye'nin "yükselen bir dindarlaşma" eğiliminden söz etmektedir. Bundan endişe duyduklarını ifade edenlerin yanında, tedirginliklerinin "korkuya" dönüştüğünü söyleyenler bile vardır. Diğer bir grup ise, birtakım "anket çalışmaları"ndan hareketle dindarlaşma eğiliminin artmadığını, dolayısıyla endişenin en azından "şimdilik" yersiz olduğunu söylemektedir!

Bu tartışmalarda üzerinde çok fazla durulmayan bir mesele ise, artık din algısının değişmesi ve çok farklı dindarlık biçimlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu meseleyi fark edenlerin bile yeterince kavramadığı, dolayısıyla üzerinde durulmayan birkaç husus bulunmaktadır. Öncelikle, Türk toplumu yaklaşık otuz yıldır hızı giderek artan büyük bir değişim geçirmektedir. Bu değişim sonucunda toplumun bütün kurumları yenilenmekte, aktörlerin toplumsal konumları değişmekte, toplumsal idrak biçimleri farklılaşmaktadır.

Diğer taraftan Türkiye'nin dünyayla daha fazla iç içe girmesi, bilim hayatını, aydınları, entelektüel ortamı doğrudan veya iletişim yoluyla dünyaya bağlamıştır. Kısacası, bütün bunlar değişir-

ken, Türkiye'nin din hadisesine bakışı, ne ülkenin anti-demokratik döneminin anladığı biçimiyle "laikratik", ne de köylü bir toplumun dindarlık anlayışı ve pratiğiyle özdeş olabilir.

Bir defa konuya dindarlığın artması veya eksilmesi şeklinde yaklaşmak, baştan meseleyi anlamaktan uzak, yanlış bir tavırdır. Dindarlığın ölçülmesi nicel olarak mümkün olmadığı gibi nitel olarak da imkânsızdır. Bunu anketle ölçmeye kalkmak, hele seçim tahminlerinde bile ne kadar yanıldıkları defaatle ortaya çıkmış adamların bunu yapmaya çalışması sadece din, dindarlık gibi insanların iç dünyalarına ait bir olgunun niteliksel boyutunun hiç kavranamadığını gösterir.

Din olgusu, toplumun dini algılama, dinsel tutum geliştirme, dinsel prensiplerin bireysel inançlara dönüşmesi, dinsel davranış gibi çok farklı boyutları olan bir konudur. Dolayısıyla din kurumunun incelenmesi, inançların bireysel tutumlara dönüşme süreçleri, dindarlık biçimleri gibi hususları anlamak için sosyal bilimlerde geliştirilmiş olan "yorumlayıcı yöntem"e, anlayıcı yaklaşıma ihtiyaç vardır.

Burada üzerinde duracağımız husus, bir toplumda dindar insanların sayısının artması değil, bu sayının artmasının veya öyle algılanmasının neden endişe kaynağı olarak görüldüğüdür. İnsan düşünen, üreten, siyaset yapan bir varlık olduğu gibi, aynı zamanda inanan bir varlıktır. Dine inanmak, dindar olmak veya olmamak da insanın vasıflarından birisidir. O hâlde, burada sorunun birinci boyutu dindarlardan endişe duyanların, dine karşı olumsuz tutumların nedeni, kendilerinin dinde veya dindarlarda gördükleri, onlardan bekledikleri potansiyel bir "tehdit" algısıyla ilgili olsa gerektir.

Sorunun ikinci boyutu, bu endişelilerin tehlike addettikleri dindarlaşmaya karşı bir tedbir beklentisi içinde bulunmaları ve bu konuda da ümitsiz olduklarını dışavurmalarıdır. Bu tehdide karşı bir tedbir beklentisine rağmen, bunun gerçekleşmeyecek veya gerçekleşmemiş olmasından şikâyet etmeleri, aslında bu anlayışta bu-

lunanların "devletten" dindarlara karşı fiili bir sınırlama, bir baskı talep etmesi olarak da yorumlanabilir.

İnsanların dinle ilgili duygularının, davranışlarının başkalarının endişe kaynağı olması ciddi bir toplumsal sorundur. Bu hem toplumun din kurumuyla ilişkilerinde problemin olduğunu hem de toplumdaki farklı grupların ortak bir hayat tarzı üzerinde uzlaşabilmelerinin esasını teşkil eden karşılıklı güven duygusunun kaybolması ihtimalini gösterir.

Değişen Din mi Toplum mu?

Toplumsal yapı değişimlerinin her kuruma muhtelif yansımaları olduğuna, bunların da daha öncekinden farklı sorunlar meydana getirdiğine işaret etmiştik. Yaşanan bütün bu değişimlerin sonunda, geleneksel din anlayışının, içine kapalı yapılar içinde üretilmiş dindarlığın, kentleşme ve bireyleşme dinamikleriyle yeni bir biçim kazandığını görmek durumundayız. Kentleşme süreci, değişen dindarlık biçimlerinin ve anlayışlarının toplumsal görünürlük kazanmasına, moda deyimle kamusal alanda tezahür etmesine yol açarak, sosyolojik anlamda "açık toplumun dindarlığı"nı, bir başka söyleyişle, onun bir ürünü olarak yeni bir dindarlık olgusunu yaratmaktadır. Buna "kentli dindarlık" desek de demesek de yeni bir olgu olduğu inkâr edilemez şekilde ortadadır. Sanırım Türkiye'nin ihtiyacı olan şey, konuları hararetle tartışmaktan çok, öncelikle tartışılan olayların ne anlam taşıdığını kavramaya çabalamaktır.

Bugün yaşanan hareketliliği anlamaya çalıştığımızda şunları görüyoruz: Türkiye ve dindarlık meselesi açısından bakarsak, toplumsal değişimin köylerinden, kasabalarından kopardığı insanların önce büyük kentlerin varoşlarına, sonra da kentin içlerine doğru yönelen hareketliliği, bu insanların zihniyet, anlayış, tutum ve davranışlarında bir dizi yenilik yaratmasıdır. Bunun en problemli alanlarından biri de onların din ve inanç dünyalarında yaşanan değişimlerdir.

Öncelikle, köylerden, kasabalardan nüfusu yüz binlerin üzerinde olan kentlere, arkasından nüfusu bir milyon üzerinde olan kentlere akmaya başlayan insanların yeni mekânlara taşınmakla kalmayıp yeni toplumsallıklar içine girdiklerini görmek gerekir. Bu insanlar, geleneksel kapalı toplum yapılarındaki dindarlık algısını bu yeni toplumsal ilişki ortamlarında kaçınılmaz olarak yenilemek durumunda kalmışlardır.

Bu süreç büyük kentlerde son otuz-kırk yılda sokaktan çarşıya, ticaretten fabrikaya, mimariden musikiye kadar her alanda kendisini göstermiştir. Bu hareketlilik aynı zamanda yeni bir toplumsal yapıyı şekillendirmektedir. Bu yeni yapıda eski toplumsal elitler, onların ideal toplum anlayışları, statüleri hızla prestij ve konum kaybettiği gibi yeni toplumsal statülerin yükselişi de görünür hâle gelmektedir.

Bu yeni yapı sınıflaşmada, ekonomik süreçlerde, ticarette, sanayide ve girişimci davranışlarında da değişime yol açarak, yeni bir "insan tipi veya aktör" olarak bireyin yükselmesine zemin hazırlamaktadır. Bu yeni kentlilerin dindarlığının köylerde, kasabalarda yaşanan dindarlıktan farklı olması eşyanın tabiatına uygun olan bir şeydir. Kapalı toplumdan, cemaatvari sosyal örgütlenme biçimlerinden, kapalı yapılardan açık topluma geçerken yeni bir dindarlık anlayışının oluşması tamamen sosyolojik bir olgudur.

Herkesin yeni bir durumu yaşamaya başladığını anlaması gerekir. Bütün sorun, yaşanan değişim karşısında, bir anlamda hayata eski toplumsal koordinatlar içinden bakma, eski toplumsal-zihinsel haritalarıyla hareket etme, düşünme ve tartışma alışkanlığından kolay vazgeçmemekten kaynaklanmaktadır. Bunun zaman alacağı açıktır; fakat öncelikle durumu anlamak, anlamaya çalışmak gerekmektedir. Bunu yapmadan, bunu başarmadan, endişelerden korkulara, korkulardan "öteki sendromu"na yakalanmaktan kurtulmanın kolay bir yolu yoktur.

Bu aşamada, "din mi değişiyor" diye soranlar da olabilir. Bu soru çok anlamlı değildir. Elbette dinlerin, özellikle büyük dinlerin

doktrinal kitaplarının dikkatli bir okuması, metin açısından, ilke açısından dinlerin özünde bir değişiklikten bahsetmenin tutarsızlığını kolayca gösterecektir. Fakat dinle ilgili değişen birçok şeyden de söz edebiliriz. Bunların başında din ve toplum ilişkilerinde yaşanan olaylar gelmektedir. Kısacası, dinin doktrinal boyutu değil, ondan anlaşılan ve dinle toplum arasındaki ilişkiler değişmektedir. Bunu şu şekilde ortaya koymak, daha açık bir biçimde söylemek için, din ve toplum arasındaki ilişkilere biraz daha yakından bakmak gerekir.

Din ve toplumsal yapı arasındaki ilişkilere baktığımızda, birincisi, din, diğer toplumsal kurumlarla çok sıkı ilişkilere sahiptir ve karşılıklı etkileşim söz konusudur. Din kurumu başta kültürel yapıda, onun değer, gelenek ve normatif düzeninin şekillenmesinde tarihsel olarak başat bir konuma sahiptir. Toplumsal, kültürel sistemin işleyişine manevi boyutunu katan, anlam dünyasını üreten bir işleve sahiptir.

Diğer taraftan din çeşitli toplumsal grupların, toplulukların başta toplumsal kurallar olmak üzere, hayatın nasıl sürdürüleceği konusunda bir çerçeve sunarak insanların anlam dünyasında aktüel durum ile ulaşılması gereken arasında bir yaşama modeli sunacak biçimde davranış kalıplarını düzenler, onları yönlendirir, belirleyici tesirler yapar. Onlar arasında ortak bir inanç bağı tesis ederek, paylaşılan toplumsal hayatın içselleştirilmesi için anlamlandıran bir dayanışma zemini oluşturur.

Burada kapalı toplumdan, açık topluma geçişte yaşanan olayları hatırlarsak, bu olaylar bütününün içinde yeni bir zatiyete de işaret etmiş oluruz ki bu zatiyet aynı zamanda bireyleşme sürecinin temeli ve din ile toplum arasında yeni bir ilişki biçiminin taşıyıcısıdır. Bu durum, toplumsal yapının yeni parametreleriyle (sınıflar, piyasa, ekonomik ilişkilerin değişimi, şehirlerden metropollere uzanan yeni hayat tarzları, yeni çalışma ilişkileri vb.) bir başka süreci, sekülerleşmeyi devreye sokacaktır. Bu bir proje ya da ideolojik tercih değil, toplumsal yapı değişimlerine bağlı olarak

ortaya çıkan toplumsal bir durumdur. Toplumsal yapı değişimleri din-toplum ilişkileri içinde kaçınılmaz biçimde sekülerleşme sürecini devreye sokmaktadır/sokacaktır. Laiklik tam da bu değişim sürecinde, devletle toplum arasındaki ilişkilerde insanların inanç alanının özgürleşmesi, sadece devlet karşısında değil, komüniteler/cemaatler, kapalı yapılar karşısında bireysel özgürlük sahası olarak zemin bulması bakımından önemi artan bir kurum olacaktır. Devletin, topluma karşı bir baskı aracı olarak kullanıldığı "laikrasi" uygulamasından toplumun özgürleşmesine; toplumun bireye karşı baskı aracı olarak kullanma potansiyeli olan farklı dindarlık anlayışlarına karşı bireyin özgürleşmesine katkı sağlayacak bir kurum olarak laiklik ancak bu değişim sürecinde işlevine sahip olabilir.

İktidarın Sahipleri

Hem içerideki toplumsal sistem, yüzlerce yıl mevcut iktidarın üzerinde oturduğu toplumun yapısı değişmekte, hem de dışarıdaki yerkürede, "dünya sisteminde" büyük bir dönüşüm ortaya çıkmaktadır.

Üstünde çok sık durduğum bu meselenin içerdeki kısmı doğrudan Türkiye'nin yaşadığı sosyal yapı değişimleriyle ilgilidir. Son otuz yılda Türkiye nüfusunun yirmi beş milyondan fazlası köylerden şehirlere taşınmıştır. İdari taksimata göre yapılan hesap hatalarını göz önünde bulundurarak, şehirsel fonksiyonların ortaya çıktığı ölçeği kabul ederek, bugün yine yaklaşık nüfusun %80'den fazlası şehirlerde yaşamaktadır ve üç büyük şehirde yaşayanların oranı toplam nüfusun üçte biri civarındadır.

Şehirleşme, sadece demografik bir olay değildir. İnsanların hayat tarzlarının değişmesini, vasıfsız emeğin vasıflı hâle gelmesini, meslek sahibi olmalarını, yeni nitelikler kazanmalarını, cemaat ilişkilerinden sınıfsal ilişkilere intikal etmelerini, bireyleşmelerini, kısaca toplumsal ve kültürel farklılaşmalar yaşamalarını içeren

kapsamlı bir değişim sürecidir. Açıkçası bugün mesleksiz, eğitimsiz, örgütsüz, toplumsal ve siyasal bakımdan güçsüz köylü kitleleri üzerinde kurulan "bürokratik baskı düzeni"nin toplumsal temelleri ortadan kalkmış bulunmaktadır.

Türkiye'nin geleneksel egemen kadroları açısından, dışarıdaki durum da iç açıcı değildir. "Dünya sistemi"nin Soğuk Savaş şartlarında onlara yani içerdeki eski kurulu düzene kayıtsız şartsız verdiği destek, artık eskisi gibi devam edemez. Çünkü küreselleşme denilen süreç Batı sisteminin üstünlüğünü ve konumunu da değişime zorlamaktadır.

Neticede, Türkiye'de kaybettikleri iktidarın arkasından kıyamet koparanlar için ufukta yas tutmaktan başka bir şey görülmemektedir. Oturup dünyayı ve toplumu, yaşanan değişmeleri anlamaya çalışsalar belki kendileri için daha sağlıklı bir çıkış yolu bulabilirler.

Türkiye'nin egemen iktidar zümrelerinin neredeyse iki yüzyıllık bir süredir devam eden hâkimiyetin sonuna gelinmiştir. Bilindiği gibi Türkiye'de Batı toplumlarında olduğu gibi "aristokratik bir zümre" de, onun geleneksel imtiyazlı bir hayat tarzı da yoktur. Bunun yerine imparatorluğun son döneminde, hemen hemen bütün siyasi gücü ele geçirmiş olan bürokratik elitlerin tahakkümü söz konusudur. Israrla savunduğumuz hipotez, "bürokrasinin devlet üzerinde kurduğu hâkimiyet vasıtasıyla, adeta bir sınıf gibi, bütün toplumsal/politik iktidarı ele geçirmiş olduğu" şeklinde özetlenebilir. Bu toplumsal iktidarın kapsamının ekonomiden fiziki güç kullanımına kadar geniş bir alanı kuşattığı bilinmektedir.

Bugünse bu tablo farklılaşmaktadır. Ayaklarının tozuyla geldikleri İstanbul'da işadamı olanların, müteahhit, tüccar, sanayici olanların yanı sıra, Anadolu'nun kadim şehirlerinde ortaya çıkan ekonomik gelişmelerin meydana getirdiği yeni toplumsal aktörlerin, yeni bir ekonomi-politik yarattığı ortadadır.

Yeni toplumsal aktörlerin tarih sahnesindeki yürüyüşleri gün geçtikçe hız kazanarak farklı bir aşamaya ulaşmıştır. Bu durum,

sadece ekonomik bir olay olsaydı inanın bugün yaşanılan olayların ve yapılan tartışmaların birçoğu olmazdı. Eski düzenin yapısını basitçe hatırlatmak gerekirse, en üsttekileri bürokratlar, askerler ve onların vesayetinde gelişen kapitalistler oluşturmaktadır. Son otuz yılda Türk toplumunun yaşadığı "yapısal değişim"i anlamak bakımından, daha önce de belirttiğimiz gibi, sadece yirmi beş milyondan fazla insanın şehirlere göç ettiğini düşünmek yeterli olabilir. Dünün köylü çocuklarının yaşadığı şehirlerin geçirdiği değişim, asla bir nüfus hareketiyle anlaşılacak bir olay değildir. Şehirlerin değişimi, bütünüyle toplumsal dinamiklerin mekâna yansıması olarak görülmelidir. Bugün Türkiye'nin geçirdiği toplumsal değişimler eski yapıların altını oymuş, çökmesine sebep olmuştur. Yeni toplumun meydana getirdiği tartışmalarının temelinde yatan mesele budur.

Eski yapının kadrolarını oluşturan toplumsal sınıflar bağlamındaysa, bu ülkeyi içine kapalı sanayileşme stratejisiyle uzun yıllar boyunca meşgul ve istismar etmiş olanların konumuna ayrıca dikkat çekmek gerekmektedir. Onların, uluslararası ilişkiler yoluyla kurduğu ekonomik bağların ülkeye verdiği zararın "geri kalmışlık süreci"ndeki rolü de göz önüne getirilirse, "tarihsel vazifesini başaramamış bir sınıf"ın bugünkü rahatsızlıklarını anlamakta güçlük çekilmeyecektir.

Eski yapının, siyasal kadrolarının üretildiği ideolojik ve politik yapının durumu ise daha vahim bir tablo oluşturmaktadır. Resmî ideoloji diye nitelendirilen bu anlayışın unsurlarına bakıldığında "Batıcılık, devletçilik, militarizm" öğelerinden oluşan bu eklektik dünya görüşünün resmî eğitim marifetiyle sınırlı da olsa belli bir etkinlik kazandığı, bunun ise, birincisi, siyasette demokratikleşme süreçlerine" karşı bir direnç; ikincisi ise, "ekonomik ve toplumsal değişimlere" karşı tepkiye; üçüncüsü ise Türkiye'nin dünyayla kurmaya çalıştığı "yeni ilişkilere" tahammülsüzlük gösteren bir tepkiye, tutucu bir bakışa yol açtığı görülmektedir.

Yaşanan değişim karşısında bürokrasinin başta siyasi kısmı, askerler ve yargı olmak üzere, çeşitli kanatlarından gelen, işadamları örgütlerinden yükselen anti-demokratik reaksiyonlara bu çerçeveden bakmak, durumu anlamak için daha açıklayıcı olacaktır.

2

DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE

Demokratikleşme sürecinin denklemini şöyle de kurabiliriz: Bir toplumda sivil alanda yer alan toplumsal unsurlar, sivil toplumsal aktör ve kurumlar "devletle birlikte örgütlenmiş olanlar"dan, devlet alanından daha güçlü iseler veya devleti dengeleyecek bir konum kazanırlarsa, demokrasiye geçişin yolu açılmış olur; aksi takdirde iş kolay değildir.

Burada üzerinde durulması gereken birçok mesele vardır: Birincisi, demokrasi bir yönetim şeklidir ve devletle toplum arasındaki ilişkilerin toplumdan devlete doğru belirlendiği bir düzeni esas alır.

İkincisi, oryantalizmin ve yerleşik Batılılaşma ideolojisinin etkisiyle oluşan, Doğu toplumları, özellikle "Müslüman toplumlar demokratikleşemez" gibi ideolojik önermelerin bilimsel bir geçerliliği yoktur; çünkü demokratikleşme gibi siyasal süreçleri dinin belirlediğini iddia etmek, toplumsal olayları tek faktörle açıklamak gibi, 19. yüzyılda yaygın şekilde görülebilecek olan geri bir anlayışa düşmek demektir. Demokratikleşme sürecini farklı şekillerde yaşayan, Batılı olmadığı gibi, Hıristiyan dahi olmayan, Hindistan gibi, Japonya gibi ülkelerin varlığı dikkate alındığında, Batı merkezli bakış açısının pratik olarak da bir değerinin olmadığı kolayca görülecektir.

Üçüncüsü, demokratikleşme sürecinin, toplumsal değişim içinde gelinen aşamanın çoğul yapılar üretmeye başladığı, toplumsal

farklılaşmaların yaşandığı bir ortamda ortaya çıktığı, Batı toplumlarında olduğu gibi Batı dışı toplumlarda da toplumsal yapıların tarımsal-köylü örgütlenme biçimlerinin kapalı yapılarından farklılaşmış, sanayiye ve ekonomik gelişmeye yönelmiş açık toplumsal yapılara doğru evrildiği aşamada oluştuğu görülecektir.

Türkiye'nin demokrasiye yönelmesi, ilk çok partili hayat tecrübesi, sivil alanda demokratikleşme sürecini üretecek ve taşıyacak gelişmeler olmadan, Sovyet yayılması tehdidi karşısında Batı sisteminin Türkiye'ye duyduğu ihtiyacın önemi çerçevesinde ortaya çıktığı için, zayıf bir demokratikleşme dinamiğine dayanıyordu.

Bu durumda, demokratik güçler ya Batı'nın desteğini alarak süreci devam ettireceklerdir ya da duruma razı olacaklardır. Esas itibarıyla Batı sistemi, Türkiye'nin sivil unsurlarıyla değil, devlet içindeki politik unsurlarla ittifak yaptığı ve bu durumu genellikle NATO karargâhı, istihbari ve askerî ilişkiler üzerinden yönettiği için sadece demokrasiye karşı yapılan müdahalelere ortak olmakla kalmamış, bizzat sürece katılma, karar verme safhasında müdahalede bulunmuştur.

Türk modernleşmesinin en önemli sorunlarından biri, hiç kuşkusuz, demokratikleşme konusudur. Nereden bakılırsa bakılsın imparatorluğun son döneminde başlayan, yüzyılı aşan bir süredir devam eden bu sorunun bugün belli bir aşamaya geldiği açıktır fakat buraya kolay gelindiğini söylemek mümkün olmadığı gibi sürecin tamamlandığını ifade etmek de zordur.

Demokrasiyi birçok şekilde tanımlamak mümkündür, nitekim siyaset literatüründe farklı tanımlara rastlamak zor değildir. Bununla beraber, bütün tanımlarda kabul edilecek ortak husus demokrasinin, toplum ile devlet arasındaki ilişkilerde toplumun ve bireylerin belirleyici bir konuma yükselmesine işaret ettiğidir.

Devletin karşısında toplumun belirleyici bir konumda olduğunu öngören, devlet-toplum ilişkilerini bireyden topluma ve toplumdan devlete doğru işleyen bir mekanizma olarak ele alan demokrasi kavramının tarihsel hikâyesine bakıldığında, devlet

karşısında toplumun özerk bir siyasal zatiyet olarak varlık kazanmasının uzun bir mücadele sonucunda ortaya çıktığı görülecektir.

Devleti sınırlamakla başlayan hareketlerin, zamanla devleti belirleyen sivil güçler şeklinde yapılanmasının insanlık tarihi açısından oldukça yeni bir olay olduğu açıktır. Burada belirtilmesi gerekir ki kabile toplumlarında görülen kurultayların, feodal toplumlarda görülen meclislerin demokrasiyle bir alakasının olmadığını anlamak için "birey" kavramına gitmek ve meseleyi bu kavram etrafında ele almak gerekmektedir.

Demokrasinin, devlet-toplum ilişkilerinin karşıtlığının fark edildiği bir aşamada, bu ilişkideki çelişkilere karşı toplumun siyasal taleplerinin yükseldiği bir sürecin neticesi olarak görülmesi gerektiğini vurgulamak isterim; zira bu çelişkinin mahiyeti kavranamadığı zaman demokrasi sadece bir iyi yönetim sorunu olarak görülecektir ki bu tür yaklaşımlar demokrasiyi kavramakta elbette yetersiz kalırlar.

Demokrasinin ortaya çıkışı, devlete karşı toplum iradesinin yükselmesine, toplumsal güçlerin devlet içinde örgütlenmiş siyasal güçleri sınırlamaya başladığı bir aşamaya, sonrasında farklılaşan toplumsal güçlerden yükselen siyasal ideolojilerin, siyasal talepler neticesinde ortaya çıkan beklentileri devlete yöneltmesine ve devlet siyasetini belirlemesine kadar uzanır.

Eğer bir toplumda devleti, devlet içinde örgütlenmiş grupları ve devletin muhtelif kurumlarını sınırlandıracak, onlara rağmen siyaset yapacak toplumsal farklılaşmalar yaşanmamışsa, sivil yapılar güçlü değilse, sınıflaşma süreci zayıfsa, orta sınıflaşma dinamiği başlamamışsa, bu süreç bireysel gelişme zeminini hazırlamamışsa orada demokratikleşmeyi hazırlayan şartlar zayıf kalacağı için, devlet içinde örgütlü yapıların topluma rağmen siyaset yapması, demokratikleşme taleplerini bastırma girişimleri bitmeyecektir. Türkiye'nin demokratikleşme meselesinin neredeyse yüzyılı aşan bir problem hâline gelmesinin, bu sürecin bu kadar uzamasının arkasında yatan da demokratikleşme sürecine karşı devlet içinde örgütlenmiş yapıların toplum karşıtı gücüdür.

Bu güç ne zaman zayıflamaya başlamıştır? Tarihsel olarak İmparatorluktan Cumhuriyet'e uzanan bir dönemde devlet içinde örgütlenmiş siyasal bürokratlar, askerler, resmî aydınlar ittifakına dayanan egemen iktidar bloğunun zayıflamasını hazırlayan şartlara baktığımızda demokratikleşme sürecinin ne zaman başladığını daha iyi görebiliriz.

1. Köy-kent ilişkilerinin değişmeye başladığı, kırsal toplumun üretim tekniklerindeki değişimle kapalı köy ekonomisinden çıkmasını hazırlayan altyapı yatırımlarının yapıldığı dönem, değişimin başlangıç noktası olarak görülebilir.

2. Tarımdan tarım dışı alanlara, yani kentlere göçün başlaması ve şehirleşme hareketiyle birlikte, emeğin ve malların piyasa ilişkileri etrafında toplumsal olarak yeniden düzenlenmesi, bir başka ifadeyle, sosyal değişimin hızlanışıyla birlikte eski toplumsal ilişkiler düzeninin çözülmeye başlaması önemlidir.

3. Toplumsal yapının köy-tarım merkezli olmaktan uzaklaşması, kent merkezli yeni bir yapıya doğru dönüşmesi, kaçınılmaz olarak eski yapı üzerine kurulmuş bürokratik tahakküm geleneğinin temellerini sarsmaya başlayacaktır. Bilhassa bu aşamada ortaya çıkan toplumsal farklılaşmalar, sınıflaşma sürecinden daha hızlı işlemeye başlayan bir orta sınıflaşma beklentisi, eğitim ve meslek yapılarındaki gelişmelerle birlikte yeni kentli mesleklerin ortaya çıkması, ticaretin farklı düzeylerde genişlemesi ve çok katmanlı bir talep yapısına göre çeşitlenmesi, yeni kentlilerin statü değişimlerine ilişkin toplumsal beklentilerini artırmaktadır. Kentlileşmiş, bireyleşmiş kişilerin ya da yeni dayanışma biçimleri içinde yeni toplulukların ortaya çıktığı bir durum, eski siyasal yapının otoriter karakterine karşı çoğulculuğu talep eden bir tablo yaratmaya açıktır. Bu toplumsal durumun demokratikleşme dinamizminin arkasındaki yükselen güç olduğunu da görmek gerekir.

4. Çok önemli bir sorun ise, otoriter devlet uygulamalarının bir uzantısı olarak oluşan anlayışın, laikliği demokratik bir ilke olmaktan uzaklaştırıp otoriter yapının bir baskı aracı haline ge-

tirmesiyle (Batılılaşma ideolojisi etrafında oluşan anti-demokratik geleneğin etkisiyle) devlet aygıtının bütünüyle yerli kültürü tasfiye etmeye dönük politikalara yönelmesidir. Bu tablo, tarımın egemen olduğu bir yapıda, örgütsüz ve güçsüz bir hâlde sessiz kalıp katlanılacak bir durumken, toplumda sivilleşme sürecini hızlandıran (yukarıda bahsedilen) toplumsal değişimlerin etkisiyle, buna rıza gösterilmesi mümkün olmaktan çıkar. Toplumun kendi inancına ve yerli kültürel varlığına dönük talepleri ortaya koyması, otoriter siyasal yapıya karşı demokratikleşme motivasyonunu kuvvetlendiren etkileri uyaracaktır.

Bu ülkenin "yöneticileri" ile "toplumun kimliği" arasında uzun yıllar boyunca önemli çelişkiler bulunmaktaydı. Bu ülkenin yöneticileri, Batıcı devlet adamları, resmî aydınları, yaklaşık iki yüz yıldır bu ülkenin kimliğini unutup, unutturmaya çalışıp, Batı'nın kendilerine biçtiği kimliğe ve role razı oldukları için, sadece bu toprakların ruhuna değil, halkına da yabancılaşmış durumdaydılar. Demokratikleşme, bir yönüyle, devletin yabancılaşmasına karşı toplumsal değişim dalgalarının itkisiyle, halkın kendi siyasal varlığını gerçekleştirme teşebbüsü olarak ortaya çıkmıştır.

Batı sistemi, bu zaman zarfında kontrol ettiği Türkiye'deki anti-demokratik yapının taşıyıcı zümreleri üzerinden bu ülkeyi denetim altına alarak, kendi belirlediği sınırlar içinde tutmakta çok fazla zorlanmamıştır. Kimi zaman ortaya çıkan arızi durumlara ise çeşitli biçimlerde müdahaleler ve darbeler yaptırarak duruma hâkim olmaya çalışmıştır. Bugünse bu durumun değiştiğini gösteren birçok işaret vardır.

Günümüzde Batı sistemi Türkiye'yi kolay müdahale edilebilecek, hizaya sokulabilecek ülkeler listesinden artık çıkarmak zorundadır. En son 2007'de e-muhtıra ve ondan sonra girişilen bütün darbe hazırlıkları ve parti kapatma davalarının, 15 Temmuz ihanetiyle darbe girişiminin başarısız olduğu düşünülürse Batılı merkezlerin ve işbirlikçilerinin bir dönemin kapandığını kabul etmekten başka çareleri kalmamıştır.

17-25 Aralık darbe girişimleri ve arkasından gelen 15 Temmuz ihaneti, Batı sisteminin askerî darbe ve müdahalelere ortak olmakla kalmadığını, çok farklı biçimlerde karanlık ilişkiler kurmak suretiyle kirli yapıları Türkiye'ye karşı kullanmakta da ısrar ettiğini ortaya koymuştur. Batılı gizli servisler açısından, bu tür "karanlık ilişkilerin bir siyasi müdahale biçimi" olarak kullanılmasının çok şaşırtıcı olmadığı ortadadır. Burada sorun Türkiye karşıtı hareketlerin mahiyetiyle ilgilidir.

Kısaca demokratikleşme sürecinde üç meseleden bahsetmek gerekmektedir. Birinci boyutu sosyolojiktir. Türkiye tarımsal toplum yapısından çıkarken "sivil toplum-politik toplum karşıtlığı"nı aşacak dinamikler üretmiştir.

Bunlar arasında üzerinde çokça durduğum değişim dinamikleri vardır: şehirleşme, sınıflaşma, işbölümü, ekonomide ortaya çıkan yeni üretim sektörleri etrafında oluşan farklılaşmalar. Bu süreç, devlet ve onun bürokratik iktidar alanını daraltan, dolayısıyla sivil toplumu adeta besleyen bir gelişme eğilimine işaret etmektedir.

Benim "yeniden cemaatleşme" dediğim bu sosyolojik vaka "sivil toplum-politik" dikotomisini aşacak bir imkân ve eğilimi ifade etmektedir. Bu eğilimin bireyi yok edecek komüniter tahakküme dönüşmemesinin temel şartlarından birinin demokratik hukuk devletinin etkin olması olduğunu vurgulamak isterim.

Meselenin ikinci boyutu sosyo-kültüreldir. Bunu, bir anlamda "anti-demokratik siyasal kültürün" bu yapılara "simetrik yansıması" olarak da ele almak mümkündür. Kapalı, anti-demokratik otoriter cemaat yapıları, "dıştan kontrollü" kişilik özeliklerine ve itaat kültürüne dayanmaktadır. Bu zihniyetin özgür düşünceye kapalı bir özellik taşıması ciddi bir sorundur.

Meselenin üçüncü boyutu uluslararası ilişkilerle, Batı sisteminin Türkiye karşıtı siyasetiyle ilişkilidir. Batı sistemi, Türkiye'nin demokratikleşmesi, kalkınması, dış politikada bağımsızlaşması gibi üç alanda yaşadığı dönüşümün, bu ülkeyi kendi sisteminin kontrolünden çıkardığını gördükçe, askerî darbe ve müdahale giri-

şimlerinin yetersiz kaldığı bir durumda, "sivil müdahale araçları"-na başvurmakta tereddüt etmeyeceğini göstermiştir. Bugün ihanet şebekesi niteliğindeki FETÖ gibi kapalı yapıların, bilinemeyen, "kapalı ilişkilerinin ontolojisi" içinden anlaşılması gerekir. O yapı içinde olanlar, "hem karanlıktadırlar hem de gözleri bağlıdır", her iş için kullanışlıdırlar. O çok ünlü yeşil kuşak projesi içinde yer aldıklarını, sitemin elemanı olduklarını, artık söylemeye bile gerek kalmamıştır.

2.1. HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE'DEN DEMOKRASİYE

Demokratikleşme tarihimizin başlangıcında bazı kavramların yerleşmesinin rolünü ele almak gerekir. Türkler, önce hâkimiyet-i millîye kavramını öğrendiler. Bu kavramın kullanılması İmparatorluğun son yüzyılına, yani 19. yüzyıla rastlar. Bu dönem klasik imparatorlukların son çağıdır. Bütün Avrupa'da, Asya'da, Rus coğrafyasında mutlakiyetçi rejimlere karşı yürütülen muhalif hareketler içinde, "millet hâkimiyeti" fikrini savunanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır.

Bunların ilham kaynağının Fransız Devrimi olduğu düşünülmektedir. Şüphesiz, bu değişim taleplerinin yükselmesinde "İhtilal-i Kebir"in etkisi söz konusudur fakat daha köklü, daha derinde yatan faktörler olduğunu da görmek gerekir. Aksi takdirde, Fransa'da yaşanan büyük değişim, Fransız Devrimi neyle, nasıl açıklanacaktır? Hâkimiyet-i millîye fikrinin bazı ülkelerde meşruti rejimlerin doğmasına, bazılarında ise cumhuriyetin kurulmasına yol açtığı biliniyor. Bizde de imparatorluk bünyesinde bu tartışmayı yapanlar, onların oluşturduğu hareketler, iki meşrutiyet devrinin yaşanmasına vesile olmuştur. Bizim cumhuriyet rejimine geçişimiz ise tamamen farklı şartların ürünüdür.

Batı toplumlarının yaşadığı değişim, esasen bir toplumsal devrimin sonuçlarının siyasi yapıya yansıması şeklinde olmuştur. Klasik Batı toplumlarının "üçüncü zümresi" olan burjuvazinin kapi-

talistleşme sürecinde bütün toplumu dönüştürmede oynadığı rolü dikkate aldığımızda, bu devrimin aynı zamanda "yurttaşlığı yarattığını" görürüz. Bu aşamada yurttaşlar, yeni konumlarına uygun olarak yeni bir yönetim biçimini talep edeceklerdir. Bir bakıma iktidarını millet hâkimiyetinden alması gereken cumhuriyet rejimi, bu yeni devlet-insan ilişkisini yansıtan taleplere cevap veren bir siyasi yapıdır.

Bizim Batı'yla aynı yolu yürümediğimiz ortadadır. Batı'da ister meşruti rejimler kurulsun, isterse cumhuriyetler, demokrasi taleplerinin yükseldiği ve uygulamaya geçişinin mümkün olduğu bir durum söz konusudur. Bizde siyasal rejimin en dirençli tarafı ise, demokrasiye geçişte ortaya çıkmıştır.

"Neden?" diye sorulabilir. Yoksa bazılarının iddia ettiği gibi, "ordu-millet" olduğumuzdan dolayı mı? Yoksa Türkler otoriter rejimlere kültürel bakımdan daha mı yakındırlar? Bu tür soruları ne kadar çoğaltırsak çoğaltalım hepsinin dayandığı tez "demokrasinin bize göre olmadığı" iddiasını taşır ki bu iddia bilimsel gerçekliğe aykırıdır.

Elbette ki bunların hiçbiri doğru değildir. Demokrasi toplumun, devletten güçlü, bireyin "cemaate rağmen" var olduğu rejimdir. Bu sebepledir ki bizim demokratikleşme sorunumuzun arkasında, sosyolojik olarak kapalı tarımsal sosyal yapıların bireyi engellemesi, toplumsal farklılaşmayı ve bireyselleşme sürecini geciktirmesi vardır. Bunun nedenleri ise, geleneksel tarım toplumundan bürokratik imparatorluk kurumlarına kadar uzanır. Bu yapının dönüşümü sanayileşmeyle, sınıflaşmayla, "kapalı cemaat"ten "açık toplum"a geçişle olacak, tarihsel-toplumsal süreçlerin işleyişiyle gerçekleşecektir ki günümüzde yaşananlar da doğrudan bunlarla ilgili olaylardır.

Türkiye 1920'lerde "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ilkesini Millî Mücadele şartlarında kurumsal hâle getirmesine rağmen, sonradan egemenliğin milletten esirgenmesi toplumla devlet arasında ciddi bir engel oluşturmuştur. Millî Mücadele'sini Meclis'le,

"millî hâkimiyet fikri" ile yöneten ve kazanan Türkiye'nin, "tek partili bir rejime ve bürokratik bir cumhuriyete" yönelmesinin arkasında da, hiç şüphesiz, demokrasinin taşıyıcı unsurları olan toplumsal ilişkilerin, aktörlerin gelişmemesi, zayıflığı bulunmaktadır.

Demokratikleşmenin önündeki engelleri aşmak kolay değildir fakat bugün bu konuda önemli mesafeler kat edilmiştir. İşin ilginç yanı şu ki, demokratikleşme sürecinde aşılan sorunlara rağmen ortaya çıkan bir başka mesele "demokrat" kişilik yapısının oluşmasındaki güçlüklerdir. Bunun kolay olmadığını anlamak için çok uzaklara gitmeye gerek yoktur. Konuşmaya başlayınca sık sık "hukuk devleti", "çağdaş dünya" ya da "çağdaş uygarlık"tan söz edenlerin bile, demokrasinin temel kurumlarından nasıl rahatsız olduklarını görmek için söylenenlere içerik analizi yapmaya dahi lüzum kalmayabilir. Bazılarının zaman zaman dönüp "biz demokrasiye karşı değiliz, gerçek bir demokrasi istiyoruz" derken rahatsızlıklarının merkezinde seçimler, seçilmişler ve Meclis'in olduğunu görmek, sorunun ciddiyetini ortaya koymaya yetmektedir.

Türkiye'nin resmî söylemi içinde yetişmiş, resmî eğitimin benimsettiği ölçüde, sıkı ya da esnek bir biçimde resmî ideolojiyi içselleştirmiş olanların temel sorunu, bu ideolojinin parametreleri içerisinde normalleştirilmiş bir siyaset anlayışında, hatta olması gereken veya ideal olarak gördükleri toplum anlayışında yatmaktadır. Bir bakıma demokrasi karşıtı zihniyetin direnci demokrat olmayı engellediği gibi, demokratikleşme sürecinin önünde çözülmesi gereken bir sorun olarak da durmaktadır. Demokrat kişilik yapısı başkalarının hakkını gözeten, koruyan, düzenleyen hukuk sistemine riayet etmeyi tartışmadan benimsediği gibi, siyasal yönetim ve süreçler açısından herkesin eşit katılımı sonucunda ortaya çıkan iradeye, seçimlerde ortaya çıkan neticeye kendi tercihlerine aykırı olsa da rıza gösteren bir anlayışa sahip olmayı esas alan bir kişilik yapısıdır.

Anti-demokratik kişilik yapısı ise kendisi gibi olmayana tahammül bile gösteremeyen, farklı ya da karşı görüşlere hayat hakkı

tanımayan hatta bunların devlet yönetimine seçim veya başka hangi yolla olursa olsun katılmasına müsaade edilmemesini, devletin bunların kamusal alanda var olmalarına izin vermemesini, yaşama hakkı dahi tanımaması gerektiğini savunan, devleti tam anlamıyla "farklı olanlara karşı baskı aracı" hâline getirmek isteyen bir zihniyetin temsilcisidir. Bu otoriter kişilik yapısının demokratlaşması oldukça zordur.

Bu anlayışa göre yerli kültür folklorik ölçekte kalmalı, Batılı hayat tarzına aykırı yaşama biçimi yasaklanmalı, yerli kültürel değerlere dayalı anlam sistemi tasfiye edilmeli, din camiden dışarıya çıkarılmamalı, mümkün olduğu ölçüde muhafazakâr insanlar kamusal alanda varlık dahi göstermemelidir, sivil toplum ise kamusal alanda var olmaması gereken bir yapıdır.

Yine bu anlayışa göre toplumun çoğunluğu, kendi kimliğiyle Selçuklu-Osmanlı geleneği arasında irtibat kuruyor, bütün "çağdaşlaşma" çabalarına rağmen İslamla bağlarını koruyorsa, hatta muhafazakâr-sağ partilere oy vermeye devam ediyorsa, onların siyasete katılmasının önü alınmalıdır. Bu zihniyete göre devletin kuruluş felsefesi Tek Parti döneminde şekillenmiş ve 1961 Anayasası'yla en mükemmel şeklini almıştır.

Devlet bir MGK devleti olsa da, anayasal kurumlar denilen bütün kurumlar devleti Meclis'e karşı dokunulmaz bir kurum hâline getirse de, devleti demokrasiyle idare edilen bir devlet olma ihtimaline (yani tehlikesine) karşı korumakla "güvence altına almak" üzere örgütlenmiş olsa da, egemen söylem üzerinden bakıldığında, bütün bu ucube yapıda bir problem görmemek "alışkanlık" hâline gelmişse, orada anti-demokrat kişiliğin bütün özelliklerinin güçlü biçimde yaşadığı söylenebilir.

Bugün Türkiye'nin değişimi karşısında ortaya konulan tepkisel tavırlar bu gelenekten beslenmektedir ki bunun değişmesi kolay değildir. Çünkü toplumsal yapı değişimleri ne kadar hızlanırsa hızlansın, ne kadar kapsayıcı olursa olsun, zihniyet yapıları, onların otoriter kişilik yapıları değişimin gerisinde kalır ve gecikme eğilimi

taşırlar; değişime karşı tutucudurlar. Bu bakımdan sorunun çözümü zaman almaktadır.

Demokrasi Bilinci

Demokrasi, her şeyden önce devletle toplum arasındaki ilişkileri, toplumun belirleyiciliği esasında düzenleyen bir siyasal rejim olduğunu ifade ettik; bu bakımdan devlet karşısında toplumsalın önceliği demokratik tavrın oluşması için ön şarttır. Demokrasinin aktörleri bellidir, demokrasi bütün yönleriyle açık ve şeffaf bir düzenin adıdır. Devlet içinde örgütlenmiş askerî ve sivil bürokratların, var oluş biçimleri gereği demokrasiye karşı bir konumda olmaları anlaşılabilir bir husustur, çünkü askerler ve sivil bürokratlar demokrasi öncesi dönemlerde devletin içinde bütün iktidar kaynaklarını kullanan zümreler olmuşlardır.

Türkiye'de anti-demokratik kurumlar ve zihniyet, büyük ölçüde bu tarihsel problem etrafında yoğunlaşmıştır. İmparatorluğun geleneksel otoritesini tasfiye eden "Tanzimat düzenlemeleri"nden bu yana, önce sivil bürokratlar sonra askerî unsurlar duruma hâkim olup devleti adeta kendi zümresel araçları olarak kullanmışlardır. 1908'den sonra bürokrasinin, ama 1913'ten bu yana doğrudan askerî bürokrasinin devlet üzerindeki hâkimiyeti görünür hâle gelmiştir. Askerî unsurlar sivil bürokrasinin karşısında zaman zaman geriye çekilmiş olsa da hiçbir vakit bütünüyle gücünü kaybetmemiştir.

Özellikle 1960'ta, başta anayasa olmak üzere, bütün normatif sistem askerî esaslara göre düzenlenmiş, devlet kurumsal olarak asker merkezli bir yapıya dönüşmüştür. Bu bakımdan Türkiye'de darbelere, müdahalelere, demokratikleşme sürecini kesintiye uğratan girişimlere engel olmak, uzun süre mümkün olmamıştır. Bilhassa Batılılaşmanın en geçer yol, Batılı olmayan halkı zorla Batılılaştırmanın da en ilerici siyaset tarzı olarak kabul edildiği ideolojik anlayışın hâkim olduğu bir ortamda, bu anlayışın başta eğitim ol-

mak üzere çeşitli vasıtalarla topluma benimsetilmeye çalışıldığı bir dönemde, cuntaların önüne geçmek mümkün olmamıştır.

Türkiye, son yıllarda militarist rejimi dönüştürmenin birçok problemiyle karşılaştı. Özal'dan bugüne siyaset kurumunu dönüştürme konusunda halkın büyük çoğunluğunun desteğini alan siyasetçiler bu yapıyı değiştirmek için kararlı bir politik tavır ortaya koymasalardı, demokratikleşme sürecinde alınan mesafe kat edilemezdi. Burada unutulmaması gereken nokta şudur: Türkiye'nin demokratikleşmesi, yani devletin icraatının halkın taleplerine dayanması için, demokratikleşme siyasetinin mutlaka yeni reformlarla sürdürülmesi gerekmektedir. Demokratikleşme meselesinde mesafe kat edilmeden birçok sorunun çözülmesinin mümkün olmadığını da görmek durumundayız.

Özetle vurgulamak gerekirse, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye bu konuda birinci meseleyi büyük ölçüde çözmüş, geleneksel militarist düzenin yapısını dönüştürerek, demokratikleşme sürecinin en önemli engelini aşmıştır fakat anti-demokratik siyaset geleneğinden beslenen Batılılaşma politikaları ve militarizm ideolojisinin ürettiği zihniyet hâlâ yaşamaya devam etmektedir.

Bu anti-demokratik yapılara karşı siyaset nasıl üretilir? Siyasetçiler, partiler, parlamento, kamuoyu, sivil toplum, sivil örgütler açık toplumun bütün unsurları, farklı düzeylerde sorunların çözümüne dönük siyasete katılarak, mücadele ederek, katkıda bulunarak bu siyasal sorunu aşmaya çalışmak durumundadır.

Mesele siyaset üretecek, siyasete katkı yapacak, ufuk açacak unsurların mevcudiyetiyle ilgilidir. Türk siyaset hayatında bugün en önemli sorunlardan birinin de siyaseti zenginleştirecek, besleyecek entelektüel zeminin daralması sorunu olduğuna tekrar temas etmek gerekir. Bu işlevi gerçekleştirecek aydınlar, bilim ve kültür adamlarının yanı sıra toplumsal muhalefetin, sivil toplumun "karşıtlık ekseninde" düşünme girdabına kapılması ve yaratıcılıktan uzak bir reddiyeciliğe, hatta düşmanlık diline hapsolma tehlikesi mevzubahistir ki bunu kırmak zarureti acil bir görevdir.

Toplumun farklılaşmış gruplardan, kurumlardan, sınıf ve topluluklardan, bireylerden meydana gelen çoğul bir yapıya sahip olması, farklı çıkarları, anlayışları bünyesinde barındırması, sürekli değişim yaşıyor olması gibi nedenler, çözülen her sorunun yanında her an farklı yeni problemlerin ortaya çıkmasına yol açabilir. Konunun uluslararası boyutunu da düşünürsek, bugün yaşanan değişimin kaynaklarının ve çapının ne kadar geniş olduğunu daha iyi görebiliriz.

Siyasi aktörler, siyaset sürecine katkı yapmak için yeni siyaset ortaya koyabilecekleri gibi, üretilmiş olan siyaseti uygulamaya sokma, icra etme fonksiyonuna da sahip olmalıdırlar. "Siyaset üretmek", sıkça dile getirilen bir tabirdir, ancak bunu yapmak basit bir iş değildir. Bunu yapmak için toplumsal talepleri, ülkenin uluslararası sistem içindeki konumunu ileriye taşıyacak, ulaşması gereken hedefleri ve bütün bunları gerçekleştirmek için sahip olunan imkânları dikkate alacak bir politik anlayışı geliştirmek gerektirmektedir ki bunları yapabilmek için yeni bir siyaset yaklaşımına ihtiyaç vardır. Bunu yapmak için de yeni bir yönteme, bu yöntemin arkasında da siyaset felsefesine ihtiyaç vardır. Bunlardan mahrum arayış ve pratiklerin ortaya koyacağı şey siyaset değil, olsa olsa bürokratik veya teknik öneriler demeti olabilir.

Burada muhalefete, muhalif partilere olduğu kadar muhalif aydınlara da büyük bir iş düşmektedir. Çünkü Türkiye uzun zamandır, toplumsal muhalefetin zayıfladığı, politik muhalefetin siyasi polemiklere dayanan kısır bir döngü içinde kalıp etkisizleştiği, bir "muhalefet dili sorunu" yaşadığı bir dönemden geçmektedir. Bunun oldukça ciddi bir mesele olduğu ortadır. Burada muhalefet kavramını muhalefet partileriyle sınırlı tutmadığımızı, medya çevresinde yer alan yazar-çizer-yorumcuları, akademiyi, aydınları, en geniş anlamıyla toplumsal muhalefeti kastettiğimizi tekrar vurgulamak gerekir. Elbette iktidar yapılarının da bu sorunun çözümüne neden bir katkı yapmadığı, bu kısırlığın kırılmasını sağlayacak adımları neden atmadığı da sorulabilir fakat her zaman yeniliğin

ve açılımın muhalefetten, özellikle de toplumsal muhalefetten gelmesi beklendiğinden, buradaki meselenin iktidar boyutunun fonksiyonsuz kalması işin akışı içinde daha fazla görünür olabilir. Çünkü iktidarların önceliği elindeki icra gücüne yoğunlaşma eğilimi taşır fakat sorunu görmezden gelmesi de problemi büyütecek etki yapacaktır.

Eğer başta muhalefet partileri ve aydınlar, yeni bir muhalefet dili, yeni bir siyaset üretemezlerse, Türkiye siyaseti ciddi tehlikelerle karşılaşabilir. Bu tehlikelerden en önemlisi, siyaset üretemeyen aydın ve siyasi kurumların yerini bayağılaşmış, dar kafalı bir cemaatin ve onun dilinin almasıdır. Burada sosyal medyanın bayağılaştırıcı etkisini de dikkate almak lazımdır. Böyle bir durum iktidar partilerinin işini kolaylaştırıyor görünebilir fakat zaman içinde bu konformizm iktidarın seviye ve etkinlik sorunu yaşamasına, siyasal kısırlaşma tehlikesiyle karşılaşmasına yol açabilir. Bu bağlamda etkin, fonksiyonel muhalefetin iktidarın yenilenme gücünü ifade eden şu cümle önemlidir: Güçlü bir muhalefet iktidarın bileme taşıdır.

Diğer bir mesele etnik veya dinsel-mezhepsel düşmanlık duygularına dayalı şiddet dilinin siyasal muhalefeti ikame edecek şekilde yaygınlaşması, marjinal unsurların nefret dilinin yayılmasıdır. Bir diğer tehlike de Meclis'te iktidarın siyasal eleştiri ve murakabeden mahrum kalarak demokrasi kültürünün tek kanatlı veya aksak hâle gelmesi ihtimalidir.

Unutmayalım ki demokrasileri tanımlayan şey mevcut iktidar yapıları, işleyen rejimler değil, muhalefet kurumunun aktif olduğunu, işlevsel olduğunu gösteren uygulamalardır. İktidar partisi karşısında sert sözler söylemenin, güçlü polemik yapma alışkanlığının muhalefet yapmak için yeterli olduğunu sanmak bizatihi sorun üreten bir yanılsamadır. Bu durumda iktidarı besleyen, kuvvetlendiren mekanizmaların, muhalefetin eleştirileri ve uyarılarıyla harekete geçtiğini düşünürsek, muhalefetin kısırlaşmasının iktidarın ufkunu da daraltacağını görmek gerekir. Türkiye'nin ihtiyacı olan,

dar kafalılığı aşacak yeni, yaratıcı ve değişime karşı duyarlı fikirlerin siyaset sürecine sokulmasını sağlayacak olan bir muhalefettir. İktidarlar bu sürecin dışında kalırsa onların da bunun bedelini ödeyeceği açıktır fakat asıl maliyeti yüklenecek olan toplumdur.

Sözün kısası, Türkiye'de esas sorunu aşmak, demokratik bir zihniyeti benimsemeyi, onu içselleştirmeyi ve anti-demokratik yapılara ve o yapılar içerisinde örgütlenmiş "tahakküm geleneği"ne karşı mücadele etmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu mücadelede karşılaşılacak tepkilerin, temeli Batıcılığın çeşitli formları olan resmî ideoloji üzerinden geldiğini ve geleceğini tahmin etmek zor değildir.

Bu resmî ideoloji ve resmî aydınlar nitelemesi, bu söylemin kimliği hakkında bize bilgi verebilir. Bilindiği gibi, bu ideolojinin arkasında, İmparatorluğun son yüzyılından neredeyse bugüne uzanan tarih boyunca "devlet iktidarı üzerinde tahakküm kurmuş", bunu elinde tutmak için her şeyi yapmış bir zümre vardır. Bu zümre, kendi iktidarını meşrulaştırmak için icat edilmiş bir tarih anlayışı ve dünya görüşüne dayanmıştır. Dolayısıyla resmî ideoloji olarak ifade edilen şey, aslında devlete dayanan "asker-bürokrat-resmî aydınlardan oluşan kadro"nun, öyle felsefe, siyaset, ekonomik doktrin gibi fikir hareketleri açısından sözü bile edilmeye değmeyecek, ortaokul "yurttaşlık bilgisi" dersi düzeyinde basit bir söyleme dayanan anlayışını yansıtmaktadır.

İşte bu anlayış Türk toplumunun bütün sorunlarının çözümünü Batılılaşmada, yani Batı medeniyetine girmede, medeniyet değiştirmeden hiçbir konuda başarı gösterilemeyeceği inancında görerek, "Müslüman toplumlar"ın demokratikleşemeyeceğini ileri sürmektedir. Bu bir anlamda Batılıların "Batı dışı toplumlar" hakkındaki önyargılarının, Türkiye gibi Batılılaşma operasyonuna maruz kalmış ülkelerin "resmî aydınlarının" fikriyatını şekillendirdiği söylenebilir. Bilindiği gibi, oryantalist anlayışa göre, Doğulu toplumların (ki burada kastedilenin Doğu'nun Müslüman toplumları, özellikle de Türkler olduğu açıktır) ne kalkınması ne de demokratikleşmesi mümkündür. Onlara göre bu toplumlar eğer bu yönde ilerlemek

istiyor iseler, önce kendi dinlerinden kültürlerine ve davranışlarına kadar her şeyde Batı'yı örnek alıp kendilerini ona adapte edecek yolları bulmak zorundadırlar. Bunun kestirme yolu ise Batılılaşma ideolojisinin temel meselesi olarak ortaya konan "medeniyet değiştirmek"ten, yani Batı medeniyetine katılmaktan geçmektedir.

Müslümanlar başta olmak üzere, bütün Doğu toplumlarının kimliklerini inkâr ederek işe başlanması gerektiği yönündeki bu "Batı merkezli bakış açısı" aslında "bütün dünyanın Batılılaşması" arzusunu ifade etmektedir; bir başka ifadeyle bütün kültürleri yok saymayı, yok etmeyi istemektedir. Bu düşüncenin 19. yüzyıl boyunca çokça yaygın olduğu bilinir, ancak ülkemizde bu anlayıştaki gazeteci-yazar hatta aydın kategorisinde tasnif edilen kimselere 21. yüzyılda hâlâ rastlamak ilginçtir.

Burada altını kalın bir şekilde çizmek isteriz ki, demokratikleşme meselesi evrensel ya da mahalli dinlerin meselesi değildir. Tarihsel toplumsal yapılar (bu çalışmada sıkça üzerinde durulduğu gibi) belli bir forma geldiğinde, belli sosyo-ekonomik dönüşümler sonucunda, devlet-toplum ilişkilerinin, bireysel olarak farklılaşmış toplumsal aktörlere, sınıflara, örgütlere, sivil yapılara göre belirlendiği bir siyasal süreçtir. Toplumların demokratikleşmesi, Müslüman, Hıristiyan, Musevi, Budist ya da pagan olmalarıyla ilgili bir olay değildir.

Türkiye'nin Müslüman toplumlar içinde sanayileşmeden demokratikleşmeye toplumsal gelişmeden uluslararası ilişkilere kadar farklı bir yerde durmasının arkasında yatan sebeplerin başında tarihsel birikimi vardır. Bu toplumun İmparatorluk geçmişinin, bağımsızlık mücadelesi verip sömürgeciliği mağlup etmiş olmasının, bunu Millet Meclisi'yle başarmış bir ülke olmasının, modernleşmesini taşıyan toplumsal kadrolarının yetişmiş/gelişmiş olmasının, ülkenin farklı konumu açısından oynadığı rolü görmek gerekir. Burada Cumhuriyet'in demokratikleşme süreciyle kazandığı güç ve laikliğin demokratikleşme sürecinde artan özgürleştirici işlevi gibi sebeplerin Türk toplumunu diğer Müslüman ülkelerden farklı

bir yere taşıdığı açıktır. Kısacası, bunların hepsi Türk modernleşmesinin başarılarıdır.

Militarist Sistemin Demokratikleşmesi

Türkiye'nin Batıcı elitlerinin ikinci iktidar kaynağı ise doğrudan devlettir. Devletin Batılılaşma politikalarını benimsediği günden bu yana Batıcı elitler iktidardadır diyebiliriz. Batıcılık, onlara hem devletin iktidarını paylaşma fırsatı vermiş hem de topluma karşı seçkin bir konum elde etmelerini sağlamıştır. Bu zümrelerin Menderes'i, Özal'ı, Demirel'i, Erdoğan'ı, bırakınız sevmeyi, seçilmiş bu siyaset adamlarının meşruiyetlerini kabul etmedikleri gibi, onlara nefrete varan bir tutumla baktıklarını bilmeyen yoktur.

Peki neden? Bu zümre ilk sarsıntıyı Menderes'le, yani demokrasiye doğru atılan ilk adımla yaşadığı için "O"nu asla affetmez. 27 Mayıs sonrasında "Menderes çoğunluğun diktatörlüğünü kuruyordu" resmî yalanını savunarak, Batıcı-ilerici sıfatlarına, utanmadan bir de demokrat etiketini iliştirmeye çalışmışlardır. Bunların bir kısmının kendilerini solcu diye nitelendirmesi veya öyle anılması ise, üzerinde ayrıca durmayı gerektiren bir cehalettir. Ülkenin seçimle gelen ilk demokratik hükümetini deviren askerî darbenin yandaşlarına demokrat denildiği bir başka ülke dünyanın neresinde vardır?

Ne var ki ne toplumsal değişim onların ideolojisiyle kontrol edilebilecek ne de onların iktidarları tarafından yok edilebilecek bir şeydir. Menderes'ten sonra, Süleyman Demirel, onlarla ne kadar iyi geçinmeye çalışırsa çalışsın, "Kur'an kurslarını açan, imam hatipleri çoğaltan, irticaya taviz veren, nurlu ufuklar vadeden, sağ iktidarların başı" olarak görülmekten kurtulamayacaktır. Özal ise onlar tarafından bütün kötülüklerin kaynağı, "Çankaya'nın şişmanı" olarak damgalanmıştır.

Sorun, Erdoğan'la bir yol ayrımına gelmiştir. Referanslarını inkâr etmeyen, meselelere yerli kültür değerleriyle, bir tarih ve

medeniyet anlayışıyla bakan, İslamla ilişkisini açıkça ortaya koyan Erdoğan'ın tavrı ile Türkiye'nin siyaset anlayışını oluşturan, egemen Batıcı/aydın-bürokrat dünya görüşleri arasındaki çelişki kaçınılmaz biçimde su yüzüne çıkmıştır.

Bu geri yapının, ideolojik olarak Batıcı, militarist, ulusalcı –haydi solcu da diyelim– gibi anlayışlara referans vermesi, Türkiye'nin anti-demokratik döneminin tortularını temsil ettiği, otoriter cumhuriyet anlayışını taşıdığı gerçeğini değiştirmeyecektir. Erdoğan, toplumdaki değişim ile anti-demokrat siyasal anlayış arasındaki bu çelişkiyi görmek mecburiyetindeydi, aksi taktirde kendi siyasal varlığını sürdürmesi imkânsız olacaktı. Bu nokta, Türkiye'deki militarist rejimin, vesayet anlayışının kader ânıdır. Bu çelişkiye verilen karşılık tarihin kırılma anlarından biridir.

Bugünkü sorun ise, bu değişimi sürdürme sorunudur. Türkiye'de yaşanmış olaylar, demokrasi öncesi militarist rejimin ne kadar dayanıklı olduğunu ortaya koymaya yetecek örnekler olarak değerlendirilebilir. Direnç, önce devletin içinden gelmektedir. Devletin kurumsal yapısı içinden yükselen "demokrasi karşıtı" tepkiler, hareketler, talepler, "demokrasi öncesi yapı"nın değişmeden bütünüyle kalması, devam etmesi arzusunu yansıtmaktadır. Aslında bu eğilimin, içinde çelişkiler taşıdığı açıktır: Dünya ne kadar değişirse değişsin, Türkiye hangi değişim süreçlerinden geçerse geçsin militarist rejimin "kurumları ve aktörleri değişmesin" demek, bizatihi bir çelişkinin ifadesidir. Bugün işte bu tarihsel çelişki çözülmektedir.

Otoriter yapının dayandığı ilkeler ortadadır: Devlet, toplumdan daha önemli bir kurumdur, devletin dayandığı ideoloji, ülkeyi ve halkı çağdaş dünyayla bütünleştirecek, çağdaş uygarlık düzeyine taşıyacak bir anlayışı ifade etmektedir. Dolayısıyla onlara göre "geri bir ülkeyi ve iptidai zihniyetteki bir halkı" çağdaşlaştırmak, bu kutsal ideolojiye göre şekillendirmek, gerekirse onu zorla değiştirecek uygulamalar anlamına gelen "devrimleri" yapmak eski düzenin adamlarının en önemli görevlerinden biridir.

Eski düzenin diğer bir kutsalı ise, devlet ve ordu arasındaki ilişkilerin "militarist ilkelere" göre işlemesi anlayışıdır. Bu anlayışa göre ordu, devletin merkezî kurumudur ve herhangi bir tehlike durumunda yani "kutsal anlayış"a aykırı bir hareket ortaya çıktığında, bu durum rejim açısından bir tehlike kabul edilerek duruma müdahale etme mecburiyeti vardır. İç Hizmet Kanunu olsa da olmasa da bu kaçınılmaz bir görevdir.

Dikkat edilirse toplum karşısında devletin; siyasetin (Meclis, hükümet, muhalefet, partiler, farklı ideolojiler) karşısında, ordunun bu anti-demokratik yapıda ayrıcalıklı, üstün bir konumu vardır. Dahası, insanlarda kafa karışıklığına sebep olanı da, başta yargı olmak üzere devletin içindeki kurumların, "zihniyet olarak" eski yapıya göre konumlanmış, fonksiyonlarını onun ideolojisinin gereklerine göre ortaya koymaya çalışmış olmasıdır.

Eski yapıda başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere bütün kurumsal yapıların bu "kutsal ideoloji"yi benimsemeleri, kendilerini onun baskı araçları olarak konumlandıran bir anlayışa sahip olmaları, bir arzu veya tercih sorunu değil, başından itibaren eski yapının zihinsel ve işlevsel gereklerine göre oluşmuş "elemanları" olmalarıyla ilgilidir. Açıkça ortada duran demokratikleşme sürecinin çözmeye çalıştığı sorun bütünüyle militarist rejim ve kurumları ile ilgilidir.

Bugün Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde geldiği aşamayı, toplumsal değişimlerin yarattığı dinamizmle halkın, "militarist rejimin devleti"yle yaşadığı çelişkilere verdiği siyasal cevabın ürünü olarak görmek mümkündür. Bu aşamada halkın muhafazakâr, sivil unsurlarının demokrasiyi inşa ederken, pratik içinde demokrasiyi içselleştirdiği, demokratik değerleri benimsemeye başladığı söylenebilir.

Şimdi Türkiye'nin önünde duran mesele, toplumsal ve siyasal muhalefetin bu sürece katılmasıdır. Bunun ilk adımı muhalefet partilerinin eski siyasal düzenin "zihniyet dünyasından" uzaklaşması; ikinci adımı ise, onun kurumsal yapısına eleştirel bir tavır

alması ve alternatif politikalar önermesidir. Muhalefet militarist rejimin tasfiye edilmesine karşı durarak değil bu rejimin demokratik ilkeler etrafında dönüştürülmesine katkı yapacak alternatif politikalar önererek fonksiyonel olabilir.

Netice olarak ortaya çıkmıştır ki, bugün Türkiye'de demokratikleşme süreci toplumsal değişim dalgasının üzerinden ileriye doğru gitmektedir. Türkiye'de herhangi bir siyaset anlayışı bu ivmeyi ve yarattığı değişimin dalga boyunu görmezse, tarihin akışına karşı bir politikaya yönelirse, otoriter-Batıcı tahakküm geleneğinin uğradığı çöküşten ve akıbetten kendisini kurtaramayacaktır. Başından beri göstermeye çalıştığımız gibi, Türkiye'nin toplumsal yapı değişimlerinin siyasal yapıya yansımalarının sonucu olan demokratikleşme sürecini tersine çevirmek mümkün değildir. Bu sebeple Türkiye "otoriterleşiyor" veya "otoriterleşebilir" söylemi, yaşanan olayın mahiyetini yeterince kavramamakla ilgilidir. Otoriterleşme eğilimlerini yok eden demokratikleşme süreci tarihseldir ve kişilere ya da bir anlayışa bağlı değildir. Açıktır ki, Türkiye'yi geriye götürmek, bürokratik tahakküm geleneğinin alanına hapsetmek ne kadar imkânsızsa, onun simetriği bir karşıt otoriter alan inşa etmek de o kadar tarih dışıdır, değişim karşısında varlık gösteremez. Siyaset bilimci Gaston Bouthoul[1] "Dağda tavşanın ayağından çıkan küçük bir kartopu, aşağıya bir çığ olarak inebilir" diyerek değişimin gücünü vurgular. Türkiye'nin demokrasi talebi 1950'lerden bugüne bir çığa dönüşmüştür ve bunun geriye dönüşü yoktur.

2.2. DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDEKİ ÇIKMAZ: DARBELER VE MÜDAHALELER

Askerî darbe ve müdahaleler Türk siyasal hayatını belli dönemlerde büyük ölçüde sarsan, belli düzeylerde kalıcı etkiler bırakan anti-demokratik olaylardır. Bir darbenin ortaya çıkması, sadece darbeye katılanların, darbe yapmaya karar vermiş olanların tutum

[1] Gaston Bouthoul, *Politika Sanatı*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997.

ve davranışlarıyla açıklanacak bir mesele değildir. Darbe yapmaya karar verenler ve darbe yapanlar dahi bu davranışlarını, içinde bulundukları kültürden, kurumsal yapılardan, daha geniş olarak da toplumsal şartlardan edindikleri tecrübe, bilgi, zihniyet ve motivasyonlarla sergilerler.

O hâlde, bir darbeyi analiz ederken, bakılması gereken birçok yer, ele alınması gereken birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler, tek tek sıralanıp, ele alınıp tasvir edildiğinde ortaya olay hakkında fikir verici bir tablo çıkabilir. Fakat yapılması gereken şey salt tasvir etmek, sınırlı bilgi vermek değil de meseleyi açıklayıcı biçimde sunmaksa, olayı hazırlayan muhtelif süreç ve faktörler arasındaki ilişkiler dinamik bir analiz gerektirir.

Bu dinamik analizde öne çıkan hususlar vardır; birincisi, toplumsal değişim süreçlerinin devlet-toplum ilişkilerini nasıl etkilediği ve bu etkilenmenin darbecilerin içinde yer aldığı askerî zümreye ve sivil bürokrasiye nasıl tesir ettiği önem kazanacaktır. İkincisi, ordunun politik konumunu belirleyen tarihsel şartlar, askerin politik yapı üzerindeki vesayetini sürdürme arayışlarının bir neticesi olarak darbeyi hazırlayan bir mekanizma oluşturmuş olabilir ki Türkiye'deki darbelerde bunun rolünü görmek zor değildir. Üçüncüsü, toplumsal değişimlerin demokratikleşme sürecini ivmelendirmesi sonucu kurulu düzen içindeki ordu-bürokrasi-siyaset denkleminde meydana gelen değişimin tehlike olarak algılanmasının askerî darbelerin ortaya çıkış şartlarından birini oluşturması; dördüncüsü, demokratikleşme sürecinde ülkenin dış bağlantıları, özellikle de Batı sistemiyle olan ilişkilerdeki bağımlılık mekanizmaları çerçevesinde, Batı sisteminden gelen baskı ve taleplerin seçilmiş hükümetler tarafından karşılanmaması sonucunda yaşananlar, NATO bağlantılı cuntaların darbe veya müdahale için harekete geçmesini sağlamış ve darbeyi hazırlamış olabilir ki bu faktörlerin hepsinin birlikte işlediği bir "darbe mekaniği"nden söz etmek doğru olacaktır.

Bu çerçevede Türkiye'de askerî müdahale ve darbelerin anlaşılması açısından üzerinde durulması gereken ilk husus, devletle top-

lum arasındaki ilişkilerin ürettiği siyasal kültürdür. Siyasal kültürün belli bir tarihsellik içinde ortaya çıktığı düşünülürse, darbelerin hangi tarihsel zemine dayandığını anlamak önemli hâle gelecektir.

Tarihsel olarak bakıldığında, Türk toplumunun siyasi bakımdan Anadolu'da bazı aşamalardan geçtiğini hatırlamak, toplumsal evrimin siyasetle ilişkileri açısından önemlidir. Bu durumda, bazı tarihsel aşamaları şöyle sıralayabiliriz: Birincisi, Selçuklu Dönemi'ne tekabül eden "kabilesel-segmanter" yapılara dayanan toplumsal ve siyasi devirdir. İkincisi, Fatih'le başlayan, Osmanlı zamanındaki imparatorluğun "merkeziyetçi yapı"ya dönüşümüyle başlayan dönemdir. Üçüncüsü ise, Batılılaşma hareketleri sonrası, sultanların güç kaybına uğraması ve nihayet bürokrasinin iktidar alanını ele geçirmesiyle başlayan "bürokratik tahakküm dönemi"dir ki Cumhuriyet döneminde de bu yapı varlığını değişerek de olsa uzun süre devam ettirmiştir.

Meselenin tarihsel boyutunu bir tarafa bırakırken, sadece şunun vurgulanması yeterli ve faydalı olabilir: Selçuklu birikimi ve kendi tecrübesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu belli merkezkaç unsurlara karşı, merkezin güçlendirmeye yol açan bir sürece sokmuştur. Bu merkezileşme döneminde, bürokrasi ve onun içinde askerî unsurlar, siyasal konumları itibariyle ağırlık kazanmışlardır. Bir diğer olay ise, bu aşamada devletin topluma karşı nispi özerkliği olan bir konuma yükselmesidir. Burada, yaygın olarak düşünüldüğü gibi, ekonomik şartların belirleyiciliğinden ziyade, devletin fetihçi karakteri ve Ortaçağ Anadolu coğrafyasının şehirlere dayanan yapısı ön plana çıkmaktadır.

Bu tarihsel siyasal gelişmenin önemli politik neticeleri şöyle sıralanabilir:

1. Osmanlı toplumsal-siyasal yapısında devlet içinde örgütlenmiş güçlü bir siyasal zümre olarak bürokrasinin başlangıçta idari, giderek de siyasileşen gücünden bahsetmek gerekmektedir.

2. Klasik sistemde bürokrasi siyasi gücünü ancak sultanın vesayetinde kullanabilmektedir. Bu denetimden çıkıldığı durumlarda,

bürokrasi kendisi için hareket eden bir siyasal güce dönüşebilir ki 19. yüzyılda yaşanan budur.

3. Devlet-toplum ilişkileri bakımından, asker/sivil bürokrat egemen bir toplumsal, siyasal yapı ve bürokratik anlayış söz konusudur, bu anlayış bir ideolojiye dayandığında topluma müdahale etmek işten bile değildir.

Kısacası, devletin siyasal özne olduğu ve toplumun siyaseten pasif ve etkisiz kaldığı bir siyasi geleneğin, devletin gücünü elinde bulunduran bürokrasiyi ayrıcalıklı bir zümre hâline dönüştürmesi anlaşılabilir bir durumdur.

Cumhuriyet döneminde, devlet-toplum ilişkilerinde, devletin siyasi özne konumunun ve bürokrasinin giderek kuvvetlendiği görülmektedir. İmparatorluğun ne dünya ticaretindeki rolünü ne üretim yapısını ne şehirli unsurların gelişme düzeyini ne de geleneksel meslek yapılarının gelişme seviyesini 20. yüzyılın başındaki Türkiye'yle mukayese etmek mümkündür. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sonrasındaki tablo tam anlamıyla yoksul, perişan olmuş bir Anadolu tablosudur.

Cumhuriyet kentlerin değil köylerin hâkim olduğu, en geri teknik ve ekonomik şartlarda tarımsal faaliyetlerin bulunduğu bir toplumsal yapıda kurulmuştur. Eğitimsiz, mesleksiz, üretim bilgisine ve tekniğine sahip olmayan, sermaye birikimi bulunmayan böyle bir toplumsal ilişkiler düzeninde devlet içinde örgütlenmiş sivil ve askerî bürokratlar kendiliğinden ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuşlardır. Milletin efendisi adeta onlardır.

Bürokrasinin imparatorluk yönetim geleneğindeki ağırlığı, Cumhuriyetin Tek Partili yıllarında giderek artmış, bilhassa "Batılılaşma politikalarının uygulanma misyonu" çerçevesinde "halka rağmen" reformlar yapmayı bir yöntem hâline getiren siyasi bir kültür ortaya çıkmıştır.

Bu siyasi kültür içinde hareket eden iki önemli toplumsal aktörden bahsedebiliriz. Bunlardan ilki, askerî ve sivil bürokrasinin

yönetici kadroları, diğeri ise başta devletin bilim ve eğitim kurumlarında olmak üzere çeşitli basın ve yayın faaliyetlerinde yer alan resmî aydınlardır. Bu gruplar içinde, sivil bürokrasi ile askerî bürokrasi arasındaki ilişkiler ilginçtir. Bu ilginçlik imparatorluktan Cumhuriyet'e fazla değişmemiştir. Askerlerin fiilen yönetimi ele geçirdiği darbe dönemlerinde, sivil bürokrasinin yeni iktidar grubuna göre hemen uyum sağladığı görülür. Darbe öncesi veya normal dönemlerde ise, askerler ve sivil bürokratlar arasında sıkı bir ilişki ve işbölümü vardır.

1908-1913 yılları arasında imparatorlukta yaşanan darbelerden sonra, bürokrasi içerisinde ağırlığın askerlere geçtiği ve giderek militarist bir yönetim yapılanmasının (Birinci Dünya Savaşı şartlarının da etkisiyle) temellerinin atıldığı görülmektedir.

Demokrasinin İlkbaharı

İmparatorluğun son dönemindeki siyasi kültürünün militarizme evrilmesine rağmen Millî Mücadele Meclis ekseninde demokratik bir atılım yapsa da, Gazi Paşa'nın bu yöndeki iki tecrübesinin de etkisiz kalması sürecin demokratikleşme yönünde ilerlemesinin kolay olmadığını meydana çıkarmıştır.

Bu aşamadan sonra Türkiye'nin Tek Parti yapılanmasına yani kapalı, otoriter bir rejime girmesi, bir yönüyle Türkiye'deki anti-demokratik siyasal kültürün tahkim edilmesine yol açacaktır. Bu bağlamda bizi demokrasiye götüren rüzgâr nasıl ve nereden esecektir? İddia edildiği gibi demokrasi rüzgârı, yapılmak istenen Toprak Reformu Kanunu'na karşı harekete geçilmesinin sonucu olarak mı esmiştir? Yoksa İsmet Paşa "demokrasiyi çok istediği için" mi çok partili hayata geçilmiştir?

Türkiye'de ne zaman demokrasi tartışması yapılsa, 1950'nin 14 Mayıs'ını hatırlarız. Gerçekten de 14 Mayıs sadece Cumhuriyet tarihinde değil, Anadolu'daki bütün tarihimiz için önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü 14 Mayıs 1950 halkın iradesinin ilk defa iktidarı belirlediği tarihtir.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitişi, bütün dünyada yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Bu sonuçlardan ilki dünyanın iki kutuplu olmasıdır. Bir diğeriyse, faşizmin çöküşüyle birlikte özellikle Batı'da demokrasinin değerinin yeniden anlaşılması ve keşfedilmesidir. Otoriter rejimlerin çökmesi Türkiye'nin Millî Şef döneminin yani Tek Parti faşizan rejiminin de sonunun geldiğinin habercisidir.

Bu mesele ele alınırken daha çok, "Millî Şef" İsmet İnönü'nün Türkiye'yi nasıl demokrasiye götürdüğünden bahsetme eğilimi öne çıkmaktadır. Oysa bilinmektedir ki, İkinci Dünya Savaşı'na yol açan otoriter rejimlerin çöküşünden sonra, Stalin Rusya'sının Doğu Avrupa'yı işgal etmesi ve yeni yayılma stratejisi olan "sosyalist rejim ihracı" ciddi bir tehlike hâline gelmiştir. İşte bu aşamada Stalin'in Türkiye'ye yönelik talepleri, yani Kars, Ardahan ve Boğazlar'ı istemesiyle başlayan süreç, Tek Parti yönetimini kaçınılmaz olarak zora sokacaktır.

Sovyet tehdidi karşısında Batı'yla yakınlaşma, Batı güvenlik sistemleri içerisinde yer alma arzusu ve NATO üyeliğine giden yol, Türkiye'nin çok partili hayata geçişinin konjonktürel belirleyicileri olmuştur. Batılı ülkelerin Türkiye'nin Batı sistemine girmesine izin vermeleri, ülkedeki Tek Parti rejiminin sona ermesiyle mümkün olacaktı. Bunda kendi ülkelerinde halklarında, faşizm veya otoriter baskı rejimlerine karşı oluşan hassasiyetin önemli bir payı olduğu söylenmelidir.

Türkiye'yi Adnan Menderes'in Demokrat Parti'siyle demokrasi rüzgârına açan gelişmelerin uluslararası konjonktürle izah edilmesi önemlidir fakat bu izah eksik kalır. Burada mutlaka bahsedilmesi gereken bir diğer husus, Tek Parti rejimine karşı halkta kabaran karşıt tutumlar ve tepkilerin birikmesi ve çok partili hayata dönük arzunun ve açık bir toplumsal kabulün varlığıdır ki burada Tek Parti yönetiminin başarısızlıklarının, halka karşı baskıcı yönetiminin etkilerini de göz önünde tutmak gerekir.

Birçok yayında Demokrat Parti'nin Toprak Reformu'nu engellemek isteyen toprak sahibi siyasetçiler tarafından kurulduğu tezi savunulmuştu. "Devrimci Tek Parti yönetiminin 1950'ye kadar ne-

den toprak reformu yapmadığı" sorusuna cevap verme yeteneğinden yoksun bu tür iddiaları bilimsel olarak tartışmak bile gereksizdir. Dahası, Tek Parti yönetiminin önce toprak reformu yapacak kadroları yetiştirmek üzere harekete geçtiği ve onun için geciktiğini söyleyenler bile vardır. Bunlar arasında Köy Enstitüleri'nin bu kadroları yetiştirmek üzere kurulduğunu iddia edenlere dahi rastlanmaktadır. Sanki bu okullar toprak reformu uzmanı yetiştirecekmiş gibi! Türkiye'nin demokrasiye doğru ilk adımından bile bu kadar rahatsız olmak, bunca yıl sonra dahi demokrasi yönünde bu adımları atanlara öfkeyle saldırmak, anti-demokratik zihniyetin fanatizmini ve direncini gösteren örnek olaylar olarak görülebilir.

14 Mayıs 1950'nin kahramanları artık tarihe mâl olmuşlardır. Onlara hangi gerekçeyle, kim saldırırsa saldırsın, şu gerçek değişmez: Onlar Türkiye'de demokrasinin yolunu açanlardır. Devlet karşısında insanımızın "adam" yerine yani yurttaş yerine konulmasını sağlayanlardır.

Ağızlarını her açtıklarında "bütün kötülükler"in 1950'yle başladığını söyleyenler aslında bu ülkenin, halkın iradesini sonsuza kadar dışarıda bırakacak bir biçimde idare edilmesini istediklerinin ne kadar farkındadırlar bilinmez. Bu düşünceyi savunanların kendilerine utanmadan gerçek demokrat, sosyal demokrat ve benzeri sıfatları yapıştırmaları, demokrasi düşmanı bir zihniyeti taşıdıklarını saklamaya yetmeyecektir. Menderes, Bayar ve arkadaşlarının Türkiye'de bu geri anlayış karşısında demokrasi yolunda yeni bir dönem başlatmış oldukları gerçeğini kimse değiştiremez; kapıyı, kilidi ilk açan onlardır.

27 Mayıs'ı Mahkûm Etmek

Bu ülkede tarihsel gelişimlerin ışığında bakıldığında siyasal kültürün darbe ve müdahalelere açık bir yapısının olduğunu görmek zor değildir, bu konuya daha sonra da döneceğiz, fakat bugünkü demokrasi sorununun temelinde 27 Mayıs probleminin ağırlıklı bir yeri olduğunu tekrar tekrar belirtmek lazımdır.

Yıllardır 27 Mayıs'ın ideolojisi ve kurumsal siyasi yapısı devlet düzeyinde tasfiye edilmezse, demokratikleşme konusunda hangi düzenleme yapılırsa yapılsın, hangi yasal değişikliğe gidilirse gidilsin kolay kolay fazla bir şeyin değişmeyeceğini ifade etmeye çalışıyoruz; çünkü 27 Mayıs sadece bir askerî darbe olmanın ötesinde bir şeydir. 27 Mayıs darbesi, bu ülkenin seçimle gelen hükümetinin devrildiği, seçilmiş ilk başbakanının iki bakanıyla birlikte idam edildiği bir darbedir fakat bu vahşetine ve tahripkârlığına ilaveten daha kalıcı bir yönü, demokratikleşmeye dirençli bir siyasal düzen kurmuş olmasıdır. Bu düzen hem devlet-toplum ilişkilerine hem de devletin kendi iç işleyişine, yani siyasal kurumlar arasındaki işleyiş mekanizmasına yerleştirilmiştir.

Meselenin bu boyutlarını ele alırken üzerinde durulması gereken hususların başında, 27 Mayıs rejimiyle birlikte devlet-toplum ilişkilerini düzenleyen mekanizmalar gelmektedir. Bunlar arasında ilk tespit edilmesi gereken husus, devlet ve siyasetin birbirine karşıt kurumlar hâline getirilmesi, yani siyasal süreçler içinde yaşananlardan bağımsız olarak, devletin kurumsal yapısının bürokrasinin denetimine sokulmasıdır. Burada yargı bürokrasisinden, jüritokrasiden, devletin üst düzey makamlarını işgal eden bürokratik kadrolardan, hariciye bürokratlarından ve elbette askerlerden bahsetmek gerekir. Bu kadroların statüleri öylesine tahkim edilmiştir ki siyasal süreçlerle halk hangi partiyi iktidara taşırsa taşısın karar mekanizmasında bulunan bürokratik elitlerin belirleyiciliği söz konusu olacaktır. Hatta o dönemlerde seçimle gelen siyasetçilerin yasama faaliyetinde de bürokratik kadroların onayını almadan bir yasanın neredeyse çıkmasının bile mümkün olmayacağını unutmamak gerekir.

Bu bağlamda, "devletin sahibi" olan bürokratlar ile devleti onların izin verdiği ölçüde yönetmeye çalışan siyasetçiler ayrımının yapısal olarak sürdürülmesini sağlayan diğer mekanizmalara bakmak gerekir ki bunların başında üst düzey bürokratların hemen hiçbirinin siyasi iradeye tâbi olmadan devletin gücünü kullanma-

larını mümkün kılan bir koruma zırhına sahip olmalarına, siyasal kararlara uymadıkları zaman bunun müeyyidesinin olmamasına işaret etmek gerekir. Uzun yıllar boyunca askerlerin, üst düzey yargı bürokrasinin ve siyasal bürokrat niteliğini taşıyan kadroların bu gücü, "ayrıcalıklı toplumsal sınıflar"da dahi bulunmamaktadır.

Siyasal karar alma sürecinin yanlış işlediğini gösteren birçok eski karar ve uygulamayı hatırlatmak gerekirse, seçilmiş Başbakan Demirel'in başta TRT olmak üzere birçok kuruma yıllar boyunca Genel Müdür atayamaması gibi örneklere bakılabilir. Bu olaylara bakılırsa görülecektir ki siyasal bürokrasi, 27 Mayıs'ın Meclis karşısında dokunulmaz ve üstün konuma koyduğu devlet kurumları ve oralara yerleştirdiği bürokratik tahakküm geleneğinin oligarkları vasıtasıyla gerçek iktidar sahibi olmuştur.

Meclis'in yasama yetkisi devletin militarist ideolojisi tarafından kayıt ve şarta bağlanıp kontrol altına alınırken, icra tamamen etkisiz hâle getirilmiştir. Bunun anlamı açıktır: Millet kimi seçerse seçsin, devlet içindeki tarihsel iktidar zümresi değiştirilemez konumdadır.

Kısacası, devleti kendi iktidar alanı olarak tanımlamış, o şekilde donanmış bürokratik elitler, siyasetin devlete dokunmasını adeta suç olarak telakki ederek zaten buna müsaade etmeyeceklerini muhtelif şekillerde ortaya koymuş bulunmaktadırlar.

27 Mayıs rejiminin toplumun siyaset yoluyla taleplerini devlete iletip politik icraata dönüştürmesinin önünü keserek devlet-toplum ilişkilerinde devleti ve onun içinde örgütlenmiş iktidar elitlerini belirleyici konuma taşıması önemli bir demokratikleşme problemidir fakat bunun dayanağını oluşturan daha büyük bir sorun devletin kurumsal örgütlenmesine uzanmaktadır.

Devlet düzeni içinde yer alan hiyerarşide 27 Mayıs rejiminde belirleyici olan kurum MGK'dır ki bu yapı şeklî olarak Cumhurbaşkanlığı makamının başkanlığında toplanır; üyeleri arasında Başbakan ve bazı bakanlar bulunsa da Kurul'un Genel Sekretaryası doğrudan askerler tarafından yürütülür; dolayısıyla gündemin

onlar tarafından tespit edildiği, toplantıya katılanlara gündemin doğrudan doğruya benimsetildiği bir mekanizma kurulmuştur. Kurula katılan seçilmiş Başbakan ve bakanlara MGK'nın askerî kadrosunun talepleri iletilirken, onlara bir dahaki toplantıya kadar yapmaları gereken "ev ödevleri" verilmektedir; sonraki toplantı ise bunların hesabının sorulduğu bir gündemle başlayacaktır.

Mesele elbette bununla da bitmeyecektir. Orduda başta Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının atanması askerî şuranın kendi önceliklerine göre, atamalarda Başbakanlara hiçbir tercih bırakmayacak şekilde yürütülmüştür. Öyle ki, kimin hangi sene komutan ya da Genelkurmay Başkanı olacağı bile takvime bağlanmıştır. Bu sebeple yıllar sonra Özal bu sıralamaya müdahale edip sıralamayı değiştirince olay olmuştur. Bu vesayet yapısının tamamen kırılması yakın zamanda mümkün olacaktır.

27 Mayıs rejiminden söz edip eleştiri yapılınca en çok itiraz edilen konuların başında anayasa gelmektedir: Onlara göre, 27 Mayıs Anayasası çok ileri bir anayasadır. Oysa bu anayasa yukarıda altını çizdiğimiz devleti topluma, bürokrasiyi devlete, bürokrasiyi askerî hiyerarşiye bağlı hâle getiren militer bir örgütlenmenin yasal çerçevesini kuran, tam anlamıyla anti-demokratik, militarist bir anayasadır.

Bütün bu anti-demokratik örgütlenme biçiminin, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin önündeki kurumsal engelleri oluşturan siyasi-hukuki düzenlemelerin ve 27 Mayıs rejiminin tartışılmasını engelleyen, etkilerini geniş bir zaman dilimine yayan, toplumun belli kesimlerinde savunulmasını dahi mümkün kılan, tabiri caizse ömrünü uzatan şey, dayandığı ideolojik anlayıştır.

27 Mayıs rejiminin ideolojisi militarizmdir, getirdiği anayasa da kurumsal düzenlemeler de bu militarist ideolojiye göre şekillenmiştir. Bu ideoloji analiz edildiğinde, cuntacı-darbeci zümrenin mantığının neye dayandığını görmek zor olmayacaktır. Bu ideolojik yapı anlaşılamadan diğer darbe ve müdahaleler anlaşılamayacağı gibi, toplumda akademik çevreler, aydınlar başta olmak üzere, muhtelif

kesimlerde örtülü, zaman zaman da açıkça görülen anti-demokratik, çoğulculuk karşıtı tutumları, demokratik süreçlerden kuşku duyan tavırları anlamak güçleşecektir. Bir bakıma bu durum, militarizmin toplumsal bilinçaltına siyasal sosyalleşme aygıtları tarafından yerleştirilmeye çalışılmasının sonucudur. Militarist ideolojiyi analiz edersek karakteristik özellikleri şöyle belirlenebilir:

1. Devletin kurucusu ordudur, dolayısıyla askerlerin devlet üzerinde vazgeçilmez bir denetleme, yönetme hakkı vardır.

2. Sivil halka güvenilmez, kimi seçip iktidara getirecekleri belli olmaz; bu sebeple devlet yönetimi, tamamen halkın seçip iktidara taşıdığı partilere bırakılamaz.

3. İktidara gelen partiler ve onların seçtiği başbakanlar ancak kendilerine ayrılan alanlarda, o da denetim altında, yönetime katılabilirler; başarılı görülmedikleri takdirde yönetimden el çektirilirler.

4. Memleketin yönetimi askerlerin anladığı şekliyle Atatürkçülük prensiplerine aykırı kişilere bırakılamaz, zira Atatürk'ü en doğru anlama tekeli zaten askerlere aittir.

5. Devlet sivillerin iradesine bırakılmayacak kadar kutsal bir kurumdur ki bunu ancak kutsal varlığın misyonunun bilincinde olan kadrolar, yani askerler yönetebilirler.

6. En etkin yönetim şekli ordunun emir-komuta mekanizmasıyla, yönetim prensipleriyle yüzlerce yıldır deneyerek bildiği, uyguladığı bir modeldir; bu bakımdan ordunun mükemmel işleyiş mekanizmaları ve kuralları doğrudan egemen olarak devlete, oradan da bir yönetim şekli olarak topluma aktarılmalıdır.

7. Devlet-toplum ilişkilerinin rasyonelce işlemesi için her kafadan bir ses çıkması anlamına gelen farklı ideolojilere siyaset alanında yer vermek kargaşaya sebebiyet verir ve devlette zaafa yol açar; bu bakımdan, devletin tek bir ideolojiye göre işlemesi, doğruyu ve yanlışı bu ideolojiye göre ayırt etmek bakımından zorunludur. Bu ideoloji ordunun benimsediği, askerlerin savunduğu fikirlere dayanmak zorundadır.

8. Demokrasi devletin kurucusu olan yapının ideolojisini, kuruluş prensiplerini ve işleyiş şartlarını kabul etmiş partilerin varlığıyla mümkün olacak bir sistemdir. Devletin bu düzeni ve kuralları bozulmaya kalkıldığında devletin yani ordunun kendisini savunma (müdahale etme) hakkı vardır.

9. Devlet aslında kimseye bırakılmayacak bir kurumdur, ancak ve ancak ordunun denetiminde, askerlerin yönetiminde işleyecek bir kurumdur; bu bakımdan ordu-devlet özdeşliği karşısında toplum yönetecek değil ancak yönetilecek, iradesiz bir varlık düzeyindedir.

Basitçe özetlenebilecek bu anlayışa göre, toplumun bir değeri olmadığı gibi, bireyin tercihlerinin, seçimlerin, siyasal görüşlerin ve elbette demokrasinin de resmî söylemlerdeki kullanım değerlerinin dışında, bir yerinin olmasından bahsetmek anlamsızdır.

Cumhuriyet döneminde Atatürk sonrası Tek Parti yönetiminin kurulmasına rağmen, 27 Mayıs darbesine kadar devlet içindeki iktidar yapısında sivil bürokrasinin siyasi ağırlığından bahsetmek mümkündür. 27 Mayıs, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya konjonktürünün sunduğu imkânların Türkiye'yi çok partili hayata taşıması karşısında, bürokrasi içerisinde iktidarın yeniden askerî unsurlara geçmesine dönük bir harekettir. Sosyo-politik bir analiz çerçevesinde kalırsak, meselenin dış bağlantılarını unutmadan ve Menderes hükümetinin ABD ile yaşadığı çelişkiler karşısındaki arayışlarının rolünü akılda tutarak, 27 Mayıs darbesini Türk siyasi hayatında neden çok önemli bir dönüm noktası olduğunu şöyle açıklamak mümkündür:

1. Türk tarihinin ilk demokrasi tecrübesi olan, çok partili hayata geçişin ve halkın oylarıyla iktidara gelen ilk partisinin, Demokrat Parti'nin iktidardan uzaklaştırıldığı bir darbedir.

2. Bu darbeyle, Anadolu Türk tarihinde ilk defa siyasi özne olma durumundaki halka, siyasi bir değer taşımayan tercih yaptığı söylenerek, gerçek siyasi öznenin kimler olduğu gösterilmiş, askerî unsurlar siyaseti belirlemiştir.

3. Bu darbeyle askerler, sadece iktidara el koymamışlar, Kemalizmi yeniden yorumlayarak, militarist bir ideolojik anlayışı devlete, hâkim kılmışlardır.

4. Bu militarist ideoloji yeni bir anayasa yaparak devletin içindeki kurumları militarist ilkelere göre yeniden düzenlemiş, Meclis yani millî irade saf dışı bırakılmıştır.

5. 27 Mayıs'tan sonra kurulan siyasi düzen, militarist ideolojiye göre, ordunun vesayeti altında devam etmesi öngörülen bir düzendir. Demokrasi, partiler, seçimler bütünüyle 27 Mayıs rejiminin anayasal meşruiyet anlayışı ve ideolojik hegemonyası altında varlıklarını koruyabileceklerdir.

Kısaca söylenebilir ki, Türkiye'de 27 Mayıs'tan sonra yapılan seçimlerle başlayan dönem artık militarizmin etkisi ve denetimi altındadır. Bu bakımdan DP'nin yerine kurulup siyaset yapan partilerin, o çizgide örgütlenen siyasetçilerin bu vesayet düzeni içerisinde hareket etmesi zorunlu hale gelmiştir. Nitekim Adalet Partisi ve Genel Başkanı Süleyman Demirel siyasi faaliyetlerini hep bu sınırlar içerisinde kalarak meşrulaştırma çabası içinde olmanın çelişkilerini yaşamışlardır. Türkiye 1970'li yıllara girerken bu ideolojik ve politik şartlar altındadır.

1970'li Yılların Türkiye'si

27 Mayıs darbesinden sonra Türk siyasi hayatında Adalet Partisi'nin dönemi başlayacaktır. AP önce koalisyon ortağı olmuş, 1965 seçimlerinden sonra ise tek başına iktidara gelmiştir. 1969 seçimlerinin de AP'nin tek başına iktidarının devamını sağlayacak biçimde sonuçlandığı bilinmektedir.

Politik ve ideolojik olarak, 27 Mayıs rejimi altında iktidar olan AP, 1950'lerden bu yana talep edilen kalkınma anlayışı ve toplumsal gelişme politikalarını sürdürmekten yanadır ve uygulamalar da bu yöndedir. Bu yönüyle AP, 27 Mayıs rejimine karşı toplumsal ve ekonomik alanda meydana gelen değişmelerden güç alarak var olmak istemektedir; militarizme karşı mücadele etmeye niyeti var mıdır bilinmez ama gücü yoktur.

1970'lerin başındaki Türkiye, tarımsal toplum yapısından, köylülükten uzaklaşmak isteyen bir Türkiye'dir. Bu yıllarda hem aydınların hem siyasetçilerin üzerinde durdukları konuların başında "sanayileşme davası" gelmektedir. Ali Gevgilli bu bağlamda şöyle demektedir: "Genç Türk Devleti 1923'te kurulduğu zaman, sanayi adına elinde bulunan hiç denecek kadar az bir varlıktı. 1923'te sanayi işyerlerinin sayısı gerçi 386'yı buluyordu ama bunların hemen tümü el emeği ya da ilkel tezgâhlarla çalışan cüce kuruluşlardı. Birinci Dünya Savaşı başlarında 13 bin olan işçi ve usta sayısı, 1921'de ancak 76 bin kişi olarak görünüyordu. Cumhuriyet yalnız yıkılmış bir yurt değil, tarımın ötesine geçmemiş bir geri ekonomiyle de karşı karşıyaydı."[2]

Süleyman Demirel'in AP'si ise, bir yönüyle tarımdan sanayi toplumuna geçişin şartlarını arayan bir partidir. Bu arayış, sanayileşmede takip edilen ekonomik politikaların amacı hâline gelmiştir. Bu siyasetin esasında, ithal ikamesi stratejisine dayalı sanayileşme politikaları vardır.

Türkiye'nin kalkınmasında, tarımdan sanayi toplumuna geçişte, takip edilen ekonomik politikaların etkisi kadar, Türkiye'nin dış dünyayla, bölge ülkeleriyle ilişkilerinin de etkisi olacağı açıktır. Bilhassa 1950 sonrasında, Marshall Planı çerçevesinde, Avrupa'yı Destekleme Fonu'ndan Türkiye'nin de yararlanmasının sağlanmasının bu aşamada rolü büyüktür. Tarımda makineleşme, karayollarının gelişimi dikkate alındığında ve Türkiye'nin petrol, doğalgaz gibi enerji kaynaklarından mahrum olduğu hesaba katıldığında, bu dış kaynakların kalkınmadaki önemi daha iyi anlaşılacaktır. Ayrıca, kalkınmak, sanayileşmek için tarımsal bir ülkenin yatırım mallarına, üretim teknolojilerine ve yabancı sermayeye duyduğu ihtiyaç göz önünde bulundurulduğunda, dış dünyayla pozitif ilişkilerin kurulmasının rolünün vazgeçilmez olduğu görülecektir.

---

[2] Ali Gevgilili, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1989.

1970'li Yıllarda Toplumsal Yapıda Değişim Eğilimleri

1970'li yılların başındaki Türkiye'ye köy ve şehir dengeleri açısından bakıldığında, Amerikalı İktisatçı Rostow'un kavramlaştırmasıyla tablo tam da "harekete geçme aşaması"ndaki bir toplum manzarasıdır.[3] Bir toplumun harekete geçmesinin belli şartları vardır. Bunlar olmadan tarımsal bir toplumun yapısını değiştirmek, sanayiye doğru adım atmak mümkün değildir. Bu şartlardan biri, imalat sanayinin kurulması, diğeri tarımda üretim yapısının değişmesini sağlayacak belli bir altyapının gelişmesi, bir diğeri ise tasarrufların ve yatırımların artış hızının yükselmesidir.

1940-1950 yılları arasında şehirleşme oranı sadece %18'den %18.5'e çıkarken, 1950-1960 yılları arasında ciddi bir artış söz konusudur. 1960'ta oran %25.1'e çıkmıştır. Açıkça görüleceği gibi, hareket için hazırlanma süresi oldukça uzundur. Ama bir defa ortaya çıktıktan sonra, geriye gidişi, durması asla söz konusu değildir, giderek hız kazanır. 1960-70 yıllarında tarımsal yapıda meydana gelen değişimler etkisini göstermiş, kentleşme oranında hızlı bir sıçrama yaşanmıştır. Oran, 1960'taki seviyesi olan %25.1'den, 1970'te %33.3'e ulaşmıştır. 1980'de ise, bu oran %45.4'tür.

Şehirleşme oranları toplumun hareketliliğinin kaba göstergeleri olarak görülebilir; fakat toplumsal yapı hakkında en açık ipuçlarını barındıran verilerdir. Nitekim, 1927'de %16.4 olan şehirleşme oranı 1950'de % 18.5 düzeyine ulaşıp 23 yılda sadece % 2,1'lik bir artış göstermişken, 1950 sonrasında adeta her on yılda bir % 10'luk artışlar göstermesi, üzerinde durulması gerekecek bir konudur. Bu sebeple tarımsal bir toplumun dönüşümünün izlenmesi bakımından şehirleşmeyle ilgili göstergeler oldukça anlamlıdır.

Şehirleşme oranlarının artması, sadece mekân organizasyonundaki farklılaşmaları, değişimi değil, daha fazlasını ifade eder. Bunlardan bahsetmek gerekirse:

---

[3] Walt Rostow, *İktisadî Gelişmenin Merhaleleri*, İstanbul, Yer-Su Yayınları, 2022.

1. Tarımda bir değişim başlamıştır; bu değişim, tarım teknolojisinin modernize olmasına, tarımsal işgücü fazlasının açığa çıkmasına yol açacaktır. Tarımda artan emek verimliliğinin üretim fazlasına yol açmasına ve bu sebeple tarımsal ürün fiyatlarının nispi olarak düşmesine ve tarımsal işgücünün tarım dışına göç etmesine sebep olacaktır.

2. Tarımsal ürün fiyatlarının nispi olarak düşmesi, sanayi ürünlerinin fiyatları karşısında gerilemesi demektir. Bu durum önemli sonuçlar doğurur. Bunlardan birincisi, iç ticaret hâdlerinde tarımdan tarım dışına değer transferinin ortaya çıkmasıdır. İkinci önemli sonuç ise göçtür. İlki tarımdan tarım dışına ekonomik bir transfer ortaya çıkarır ki, bu sermayenin ihtiyaç duyduğu birikime katkı yapması demektir. Diğeri ise, tarımsal ürün fiyatları düştüğü için, şehirde yaşayanlar açısından beslenmeyi daha kolaylaştırır ve gıda fiyatları daha uygun bir seviyeye inmiş olur. Böylece şehirde yaşamak daha mümkün hale gelir. Bu iki gelişmenin dışında üçüncü bir gelişme de, tarım dışı sektörlerin nispi olarak ürettiği ürünlerin değerlendirilmesinin kentsel sektörlerin çekim gücünü artırması ve bu sektörlerin gelirlerinde kentsel kazançların ve kentsel rantların ortaya çıkmasıdır.

3. Nispi olarak, kentsel kazançlarla tarımsal gelirler arasındaki farklılaşma şehre doğru hareketlenmeyi artırır. Bu ise, kaçınılmaz bir şekilde, şehirlerde sanayi için işgücü artışını sağlayarak ücretler üzerinde sanayinin avantajına olacak bir düşüşe sebebiyet verir.

1970'li yıllar bir anlamda kent ve kır arasındaki ilişkilerin, kente, şehirli mesleklere ve sektörlere doğru, onların lehinde dönüşüme uğradığı, yapısal değişimlerin imkânlarının ortaya çıktığı yıllardır. Bu yıllar, bir yönüyle Anadolu coğrafyasında binlerce yıldır süren tarımsal düzenin büyük bir sarsıntıyla, endüstriye doğru dönüştüğü yıllarıdır. Bu yapısal değişimin yarattığı sarsıntının kendisini çeşitli alanlarda birçok sorun içerisinde ifade etmesi, öngörülebilecek bir durumdur; bunlardan söz edeceğiz.

Sanayinin muhtelif sektörlerinde büyüme sürerken, işgücünün talepten fazla artış göstermesi, genel ücret seviyesini düşürecek etkiler oluşturduğu gibi, işsizliğin ve yoksulluğun artmasına da sebep olacaktır. Bu durum 1970'li yılların şehir yapısında bir taraftan mekânda yoksullaşma olarak ortaya çıkan "gecekondu patlaması"na yol açarken, hemen onun yanında iş piyasasında "marjinal işler" denilen çalışma ve küçük ticaret faaliyetlerinin genişlemesine sebep olmuştur. Bu tablo aynı zamanda sanayiye düşük maliyetli emek potansiyeli sağlayan bir birikim düzenidir.

1950'lerde başlayan fakat esas hızlandığı dönem 1970'ler olan gecekondulaşma hadisesi, o yıllarda toplumdaki yapısal değişimlerin en önemli sonuçlarından biridir. Türkiye'nin tarımdan endüstriye geçiş sürecinde, gecekondu mahallerine ve marjinal işler sektörüne Mübeccel Kıray'ın söylediği gibi "tampon kurumlar" olarak bakmak mümkündür, bunların ortaya çıkardığı toplumsal sorunları değerlendirmeden geçmemek gerekir.[4] Geçiş aşamasında bu sorunların oynadığı tampon rolün fonksiyonlarını görüp bilmek başkadır, bu mahalde ve sektörün süreklilik kazanmasıyla ortaya çıkan problemleri görüp ele almaksa başka bir şeydir.

Büyük şehirlerin etrafında oluşan gecekonduların kamu topraklarında, hazine arazilerinde önce kaçak yapılar olarak kurulması, daha sonra seçim süreçlerinde belli ölçülerde altyapı ve belediye hizmetlerinin sunulmasıyla şehrin bir parçası hâline getirilmesi, bu sağlıksız mekânların devamlılık göstermesine yol açmıştır.

İşin başında, homojen köylü kültürünün dayanışmasıyla kurulan bu yerleşim yerlerinde, hemşerilik, mezhep, etnik hususiyetler etrafında bir ilişki kurulduğu bilinmektedir. Başlangıçta bu homojen özelliklere sahip olmuş olsalar da gecekondu mahallelerinin zaman içerisinde yeni gelen göçler, mahallelere eklenen yeni yapılar arasındaki geçişkenlikler ve şehir içi hareketliliklerle bu özelliklerinin büyük bir değişime uğradığı bilinmektedir.

---

[4] Mübeccel B. Kıray, *Değişen Toplum Yapısı*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1998.

Gecekondu mahallelerine gelen ilk nesiller, geleneksel kültürlerini ve dayanışma biçimlerini bu kentsel mekânlarda da sürdürmüş, köye kıyasla görece daha iyi yaşama imkanlarına, gelir ve sosyal fırsatlara sahip olmuş, daha da önemlisi, kentin varoşlarında daha fazla imkân çıkma beklentisi ve gelecek ümidiyle iyimser bir tutum sergilemiştir.

İkinci nesilden itibaren, gecekondu mahallelerinde yaşayanlar, artık kendi konumlarını köy yaşantısıyla değil, kentin diğer mahallelerinde oturanlarla mukayese eder hâle gelince, hayata karşı daha çok memnuniyetsiz bir tutum takınmaya başladıkları görülmektedir. Kültürel olarak arabesk diyebileceğimiz bir davranış biçiminin bu psikoloji üzerinde yükseldiğini söylemek mümkündür. Zaman içinde bu memnuniyetsizliğin, eleştiriye ve reaksiyona, bir politik tavra, yeni bir dayanışma arayışı olarak ideolojilere ve politik eğilimlere yöneldiği görülecektir.

Şehirlerin varoşlarında üç aşamalı bir tutum değişmesi gözlenmektedir: Birinci aşamada, şehre karşı ümitli ve pozitif bir tutum varken, ikinci aşamada ümitlerin yerini belirsizlik, karamsarlık ve memnuniyetsizliği ifade eden bir içe kapanma almış; üçüncü aşamada ise bu memnuniyetsizliği siyasi ve ideolojik bir reaksiyoner harekete katılarak ifade etme eğilimi ortaya çıkmıştır. 2000'li yıllarda bu üç tutumun da geride kaldığını, yeni bir aşamaya geçildiğini ayrıca belirtmek gerekir.

1970'li yıllarda toplumdaki yapısal değişimler bağlamında, kırkent eksenindeki mekânsal ilişkilerin ötesinde yaşanan önemli bir olay ise toplumsal farklılaşmaların artmasıdır. Türk toplumu o zamana kadar kapalı köy ekonomisinin hâkim olduğu, sınırlı pazar ilişkilerinin bulunduğu, "geleneğin kurallarının" toplumsal ilişkileri düzenlemeye yettiği homojen bir toplumdur. 1970'li yıllarda hızlanan değişimin, toplumsal yapıda ürettiği davranış biçimlerinin etkileri bu kuralları değiştirdiği gibi, homojen karakterini de etkileyip değiştirmeye başlamış, toplumsal farklılaşmaların alanını genişletmiştir. Bunları şöyle tespit edebiliriz:

1. Eğitim süreciyle ilgili gelişmeler; bu gelişmeler Türk toplumunun insan kaynağının çeşitlenmesine ve zenginleşmesine yol açacaktır.
2. Mesleki yapıyla ilgili değişmeler; bu değişimler sayesinde mesleksiz bir toplumun farklılaştığı ve böylece ortaya çıkan muhtelif üretici mesleklerle kazanımlar sağlandığı açıktır.
3. Üretim sürecinde yaşanan değişmeler; bu süreçte tarımsal bir toplumun üretim zihniyeti ve tarzından modern bir topluma geçişin şartları ortaya çıkmıştır.
4. Sınıfsal yapıda yaşanan farklılaşmalar; kapalı zümreler toplumunun veya cemaatinin sınıflı bir yapıya dönüşümü başlamıştır ki Türk toplumunda bu tür farklılaşmalar ilk defa olmaktadır.
5. Politik arayışlarda ve ideolojik farklılaşmalarda yeni yönelimlerin ortaya çıkmasıyla, çoğulculuk yönünde yaşanan değişimler.
6. Bireyselleşme ve yeniden toplumsallaşma süreçlerinin harekete geçmesi.

Yukarıda bahsedilen her bir düzeyde ortaya çıkan değişimleri ayrı ayrı analiz etmek, toplumdaki yeni eğilimlere nüfuz etmek açısından gereklidir.

1970'li yılların başındaki köylü Türkiye'de insanlar köylerinde ilkokul varsa gidip okurlar ve büyük ölçüde ilkokul dışında bir okula gitme şansı bulamazlardı. Olsa olsa, hâli vakti yerinde olan az sayıda aile, çocuklarını kasaba ya da şehre götürüp ortaokulda okutabiliyor, nadiren de liseye kaydedebiliyordu.

1970'ler boyunca yaşanan büyük hareketlilik, artan şehirleşme seviyesiyle birlikte, çocukların büyük ve küçük şehirlerde orta eğitimle tanışma şansını artırmış, orta eğitimde okullaşma oranı arttıkça da yüksekokul ve üniversite eğitimi talebi yükselmeye başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin şehirleşme oranıyla her düzeyde eğitim talebinin artışı arasında olumlu bir ilişkiden bahsetmek

mümkündür. Şehirleşme düzeyi, sanayileşme ve ekonomik gelişmeyle birlikte yükseldikçe, refahın büyük şehirlerden köylere doğru etkisi hissedilmeye başlamış, eğitim politikaları "her köye bir okul götürme" şeklinde somut hedeflere yönelmiş, bilhassa yol ve elektrik altyapısının gelişmesi bu süreci hızlandırmıştır.

Mesleksel farklılaşmayı, eğitim kuruluşlarından mezun olup belli formasyonlar kazanmış bulunanlar üzerinden takip etmek mümkün olduğu gibi, istihdamın sektörel dağılımından da, iş içinde edinilmiş mesleklerden de izlemek mümkündür. Üretim sürecinde de çok önemli değişmeler yaşanmıştır. 1970'li yıllarda sektörler arasında yaşanan değişimler üretim yapısının şehir ve sanayi yönünde geliştiğini ortaya koymakta olup, sektörlerin içindeki farklılaşmaların seyrini sektörel verilerden takip etmek mümkündür.

Mesela, kapitalist kesim içerisinde başlangıçta ticaret sermayesinin egemenliği söz konusu iken, 1970'li yıllardan itibaren sanayi sermayesi lehinde bir gelişme yaşanmıştır. Bu dönemde büyük sermaye grupları ile küçük ve orta ölçekli gruplar arasında ilk farklılaşmalar meydana gelmiş, büyük sermaye holding tipi örgütlenmelere gitmiştir.

Sanayi sektörünün gelişmesinin en önemli işareti, bu sektör içindeki imalat sanayinin payındaki artıştır. Prof. Dr. Haydar Kazgan'ın hesaplamalarına göre, 1938'deki Türk sanayinin, 7-8 milyarlık millî gelir içindeki payı ancak 685 milyon lira kadardır. 1970'lerin başında sanayinin millî gelir içindeki payı %20 civarındadır. İkinci plan döneminde, millî gelirdeki %34.3'lük artışın % 38.6'sını ise imalat sanayinin karşıladığı bilinmektedir. Uygulanan ithal ikamesi modeli sonucunda ortaya çıkmış bulunan, Türkiye'de 1970'li yılların başında üretim yapısındaki tablo ilginçtir.

Türkiye'nin yaşadığı değişimin ortaya çıkardığı önemli olaylardan biri de sınıfsal farklılaşmalarda görülebilir. Cumhuriyet'in başlangıcında adeta "sınıfsız, imtiyazsız, kaynamış bir kitle" olan homojen yapı 1970'li yıllardan itibaren bu özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Sınıflaşma süreci, toplumsal farklılaşmaların sanayi-

leşme sürecinde ürettiği yeni bir ilişki biçimini ifade etmektedir. Türk toplumsal sisteminde kapitalizmin gelişmesi incelendiğinde, sanayileşme ve kapitalizm ekseninde sınıfsal farklılaşmaların niteliği daha iyi görülebilir.

Türk kapitalizminin üç önemli kaynağından bahsedilebilir: Bunlardan ilki, tarım ve ticaret sermayesinin oluşmasıyla kapitalist grupların ortaya çıkması ve bunların dış ticarete eklemlenerek gelişmesidir.

İkinci kaynak, geleneksel üretim yapıları içinde ortaya çıkan birikimle ve zanaata dayalı bu üretim yapısından kapitalist işletmeye geçişle oluşmuştur.

Üçüncüsü ve ağırlıklı olanı ise, devletin muhtelif biçimlerde desteğiyle, müteşebbislerin bir şekilde devletçi kapitalist formda ortaya çıkmasıdır.

Bugün Türkiye kapitalizminin içinde, artık "büyük sermaye" diye anılan, "devletçi-kapitalizm" politikalarının oluşturduğu bu yapının, 1970'li yıllarda biçimlenmeye başladığı söylenebilir. 1970'li yıllarda takip edilen ekonomi politikalarının kapitalizmin oluşumunda Türk parasının değerini koruma, özel ithalat izni uygulamaları, döviz tahsisi, yüksek koruma duvarları, KİT mamullerinin tahsisi gibi çeşitli iktisat politikası araçları ile rant aktarımına dayanan muhtelif biçimlerdeki uygulamalarıyla devletin önemli bir rolü olduğunu görmek mümkündür.

Büyük sermayenin farklılaşma sürecinde, özellikle Odalar Birliği etrafında örgütlenmiş küçük girişimciler, Türkiye sanayileştikçe "sınıfsız kaynaşmış kitle"den" kopup, farklılaşıp, kapitalistleşenler karşısında bir konumda kalmışlardır. Türkiye'nin sınıflaşma göstergelerinden bir diğeri ise ücretli sayısının artması ve işçileşme olgusudur. Türkiye'nin sanayileşme sürecinde ortaya çıkan toplumsal farklılaşmalar, çeşitli düzeylerde kapitalist girişimciler yarattığı gibi, işçileşme sürecini de hızlandıracak etkiler yaratmıştır. 1962'de toplam işgücünün içinde ücretlilerin oranı %19 iken, bu oran 1977'de %32'ye çıkmıştır.

İşçileşme oranı ve sendikalaşma oranı arasında ilginç bir ilişki vardır. İşçileşme oranının artmasıyla birlikte 1970'li yıllarda, Türk işçi hareketinin sendikal haklar konusunda oldukça duyarlı bir dönem yaşadığı görülmektedir. Hem sendikalaşma oranlarının yükselmesi hem sendikal mücadeleler hem de grev ve lokavt sayısında 70'li yılların sonuna doğru belirgin bir artış gözlenmesi örgütlenmenin etkinliğini ortaya koymaktadır.

1970'li yıllarda mesleksel farklılaşmaların sınıfsal farklılaşmalarla birlikte ilerlediği görülür. Bu dönemde Türk toplumunun esas itibariyle, homojen bir kitleden farklılaşarak yaşadığı sınıflaşmanın henüz orta sınıflaşma eğiliminden uzak olduğu söylenebilir. Toplumsal sınıfların hayat tarzlarıyla, ekonomik ve toplumsal fonksiyonlarıyla çoğulculaşma eğilimini yansıtan orta sınıflaşma olgusu, daha ziyade sanayi toplumlarında görülen bir eğilimdir. 1970'li yıllarda sınıflaşma henüz yeni başladığı için, kutuplaşma eğilimi taşımaktadır. Sınıfların yeni oluştuğu dönemde de çoğulculuğu besleyen mekanizmaların gücünün zayıf olduğu açıktır.

Türkiye'nin bu yıllarda yaşadığı toplumsal değişimin ortaya çıkardığı bir diğer eğilim ise yeniden cemaatleşmedir. Eski toplumsal yapıda devlet, bürokrasisi ve onların ideolojik meşruiyet çerçevesini oluşturan resmî ideolojinin dayandığı zemin değişmeye başladığı için, yaşanan hareketliliğin ortaya çıkardığı çok önemli sonuçlar bulunmaktadır. Bunlardan biri, çeşitli geleneksel dinî grup ve tarikatların, yeni toplumsal durumda kendileri için yeni ilişkiler oluşturma arayışına girmeleri, yeni toplumsal duruma uyma girişimleridir. Bir diğeri ise 1970'li yıllarda daha fazla görünürlük kazanan sağ ve sol ideolojik akımların kendi içlerinde farklı gruplar hâlinde örgütlenmeleridir.

Bu ideolojik ve dinî gruplar arasındaki en önemli fark, geleneksel dinî grupların daha ziyade sözel ilişkiye, iknaya dayanarak hayatın rutini içinde insanlara dinsel mesajlar vermeleri ve inanç üzerinden yeni ilişki biçimleri kurarak yeni dayanışma zeminleri oluşturmaları iken; ideolojik-politik grupların, "mevcut toplum-

sal ilişkilerin rutin alanı"nı yok sayan, ideolojik projelerine, soyut ve toplum mühendisliği eseri modellerine göre katı, mücadeleci, çatışmacı bir anlayışı benimsemiş olmalarıdır. Bu dinî ve ideolojik gruplar arasındaki temel benzerlik ise bireye değil gruba vurgu yapmaları, kendi topluluklarını tarihsel bir özne olarak görme eğilimde olmalarıdır.

Burada ortaya çıkan çelişkiye tekrar dönecek olursak, yaşanan toplumsal değişim süreci bir taraftan farklılaşmalar yaratarak insanlara sınıfsal, mesleki, eğitimsel, mekânsal yeni imkânlar sunarken, onları şehir ortamında yeni durumun ve hızlı değişimlerin yarattığı sarsıntılarla tamamen karşı karşıya bırakmış, eski toplumsallıklarından çıkarıp bir anlamda yalnızlaştırmıştır.

Değişimden en çok etkilenenler sadece kente yeni gelenler değil, kentin değişimiyle birlikte ortaya çıkan bütün eski ilişki yapılarının dağılması sonucu kentte yaşayan bütün insanlardır. Yeniden cemaatleşme dediğimiz olgu, kır-kent dengesinin bozulması sebebiyle bütün toplumsal sistemde yeni bir dayanışma birimi olarak yaygınlaşmakta ve hızlı değişime açık, büyüyen şehirlerin yeni insanları arasında daha yoğun yaşanmaktadır.

Toplumsal değişimin ve farklılaşmaların yarattığı, 1970'li yıllarda zayıf da olsa giderek güçlenme eğilimi gösterecek olan bireyleşme süreci ise bu tür kolektif hareketlere rağmen varlığını koruyacak ve kendisini giderek daha çok göstereceği 2000'li yılları bekleyecektir. İdeolojik ve dinsel nitelikli gruplar, komüniteler, kapalı yapılar oluşturup şeffaflıktan uzaklaştıkça demokrasiye karşıt eğilimlere daha açık hale geleceklerdir.

Darbeleri Mahkûm Etmek

İmparatorluğun toplumsal yapısı içerisinde 19. yüzyılda giderek gücünün doruğuna ulaşan bürokratik geleneğin birçok hususiyetinin Cumhuriyet'e miras olarak aktarıldığı bilinmektedir. Millî Mücadele sonrası kurulan Büyük Millet Meclisi de bazı özellik-

leriyle bu devamlılığı yansıtır. Bununla beraber "rejim değişikliği" anlamına gelen çok önemli bir yenilik vardır. O da yeni meclisin meşruiyetinin "milletin hâkimiyeti"ne dayanmasıdır. Bu durumun aynı zamanda Millî Mücadele sürecinde İstanbul hükümetlerine karşı bir cevabı içinde barındırdığını bilmek lazımdır.

Hâkimiyetin meşruiyet kaynağı milletin "iktidarını nasıl kullanacağı" sorusunun cevabı ise ancak 1946'dan sonra verilecektir. Bu felsefeye uygun olarak, çok partili demokrasi şeklindeki ilk uygulaması 1950'de başlayacak ve 1960'ta bu ilk demokratik süreç son bulacaktır. 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen askerî darbe, bürokrasinin geleneksel gücünü yeniden iktidara taşıma girişimidir. İmparatorluktan Tek Parti dönemine kadar süren bu bürokratik yönetim geleneğinin 1960'lı yıllarda yeniden sürdürülmesi ne kadar mümkündür? Burada, tarihsel şartların ancak bürokratik zümre içerisinde "askerî" unsuru öne çıkararak, ona dayanarak iktidarı ele geçirmesinin mümkün olduğu görülecektir. 27 Mayıs sadece bir askerî darbe değildir. 1960 darbesi militarist bir ideolojinin bütünüyle devletin bütün kurumlarına, siyaset yapısına, örgütlenme biçiminden esas teşkilatına kadar yansıtıldığı bir sürecin başlangıcıdır. 27 Mayıs Anayasası ile düzenlenen kurumsal yapı, o tarihten sonra Meclis'i bütünüyle vesayet altına alacak düzenlemeleri içerir. Meclis'in millî iradeyi yansıtması, doğrudan doğruya bürokrasinin iznine ya da insafına terk edilmiştir.

1950'de başlayan ve on yıl süren ilk çok partili demokrasi tecrübemizin sorunları yok mudur? Elbette vardır. Çünkü çok partili hayat bu topraklardaki bin yıllık devlet geleneğinin ilk demokrasi uygulamasıdır ve elbette ki demokratikleşme teşebbüsünün de bir acemilik/bilgisizlik tecrübesizlik devresi olacaktır. Bunun içindir ki bugün bile 27 Mayıs'ı sadece ilk tecrübenin hatalarını gerekçe göstererek savunmak, meselenin esasını göz ardı etmekten başka bir anlam taşımayacaktır. Unutmayalım ki çok partili demokrasi uygulamasının ilk uygulayıcılarının zihniyet dünyası da o kapalı siyasal kültür içinden gelmektedir.

Demokrat Parti döneminin, aradan bunca yıl geçtikten sonra bile halkın bilincinde, hatıralarında yaşayan değeri, sanırım sadece o on yıllık dönemin ekonomik ve toplumsal başarılarıyla açıklanamaz. Menderes ve Bayar bir döneme damgasını vururken elbette ki konjonktürün kendilerine sunduğu imkânlarla sosyal ve ekonomik planda Türkiye'de bir değişimi başlatmışlardır. Bunlar altyapı yatırımlarından tarımsal gelişmeye ve ekonomik kalkınmanın halka yansıyan ilk örneklerine kadar çeşitlilik göstermektedir. Fakat Menderes ve arkadaşlarının başardığı daha önemli bir şey vardır. Demokrat Parti ile insanlar, devlet karşısında artık "özgür birer yurttaş" olduklarını hissetmişlerdir.

Menderes ve arkadaşları bütün bunların bedelini, yani bürokrasiyi iktidardan uzaklaştırmanın bedelini ödemişlerdir. Bunun içindir ki seçimle gelen ilk başbakanın idam edilmesi ayıbının 27 Mayıs yargılanmadıkça hem tarihimiz hem de demokrasimiz için bir leke olarak kalacağını bıkıp usanmadan vurgulamak gerekir.

27 Mayıs üzerinde dururken en çok parmak basmaya çalıştığımız husus, bunun sadece bir askerî darbe ya da seçilmiş ilk başbakanımızı ve iki bakanını katleden bir olay olmadığıdır. 27 Mayıs tartışmalarında genellikle ihmal edilen "militarist ideoloji"nin başta anayasa olmak üzere devletin bütün yapısına ve organlarına yerleştirilmiş olmasıdır.

27 Mayıs'ın devlet düzenine yerleştirdiği Millî Güvenlik Kurulu'nun, Anayasa Mahkemesi başta olmak üzere yüksek yargıyı, eğitim kuruluşlarını, üniversiteyi ve elbette ki orduyu bütünüyle bu militarist ideolojik yaklaşımla düzenlemeye yönelmiş olması, asıl problemin nerede aranması gerektiğini gösteren bir örnektir.

Bunun içindir ki 27 Mayıs Anayasası'nın hâlâ "çağdaş ve ilerici" bir anayasa olduğu söylemi, aslında bu metnin şeklî unsurlarından kalkarak, militarist ideolojiyi savunma ve yeniden üretme söylemine dönüşmektedir.

Sivillik ideolojiyle başlar. Bugün geldiğimiz noktada Türkiye çok önemli mesafeler kat etmiştir. Bu gelinen yer artık sivil anlayı-

şın yerleşmesini kaçınılmaz hâle getiren gelişmelere sahne olmaktadır. Bu sebepledir ki militarizmin ideolojik olarak tasfiye edilmesi Türkiye'de kurumlar arası ilişkilerin demokratik bir dünya görüşüyle yeniden biçimlendirilmesinin temel şartıdır.

Türkiye'nin sivilleşmesi meselesi ideolojik alandan başlayacak bir olaydır. Kolay değil, yıllardır zihinlere yerleştirilen, her darbeyle yeniden biçimlendirilip vurgulanan, ilkokuldan üniversite eğitimine kadar her alanı kapsayan siyasal ideolojinin merkezinde yer alan kavramlar ve daha da önemlisi "siyasal özne" anlayışı sivilleştirilmeden Türkiye gelişmesini sürdüremez. Bugün Türkiye bunu yapacak aşamadadır.

Sivilleşme anlayışının temelinde yurttaşların haklarının ve özgürlüklerin önceliği bulunur. Bu önceliği benimseyemeyenler devlet ile orduyu bu sivil anlayışın karşısına koymaya devam etmekte ısrarlı oldukça sorun devam edecektir. Bilinmektedir ki insan ideolojik bir varlıktır, değişime oradan başlamadan mesafe kat etmek zordur.

12 Mart Rejimi

Türk siyasal kültüründe ordu ve devlet arasındaki ilişkilerin ayrı bir yeri olduğunu, aslında 'ordu-devlet' veya 'asker millet olduğumuz' söylendiğinde, bu ifade biçiminin "militarist ruh"u bizatihi bu siyasal kültür içinde canlı tutmak için kullanıldığı izlenimi doğmaktadır. Elbette Türklerin Anadolu'daki varlık mücadelesinde devletin de ordunun da tarihsel açıdan merkezî bir önemi vardır fakat bu söylemin farklı bir bağlamda darbe/müdahale süreçlerinde gündeme taşınmasının ayrı bir yeri vardır ve militarist ideoloji bağlamında gündeme taşındığını tespit etmek lazımdır.

Tarihsel olarak sivil kurumları, sivil toplumu, geleneksel burjuvaziyi ve onun siyaset kültürünü yok etmiş olan bürokratik geleneğin, devlet üzerinde kurduğu ideolojik hegemonya ile halkı "ordu-devlet" olduğuna inandırmaya çalışması manidardır.

Türkiye, 12 Mart darbesine giderken işte bu atmosfer içindedir. 27 Mayıs'ta "ordu gençlik el ele" sloganı atanlar, 12 Mart öncesinde "devrimci ordu" ile "devrimci gençliğin" birliğinden bahsetmekteydiler. Dönemin militarizm akımının temsilcileri, sözcüleri "devrimci ordu, aydınlar ve gençliğin" Millî Demokratik Devrim çizgisinde buluşmasını amaçlıyorlardı.

Burada üzerinde durulması gereken hususlardan biri de 9 Mart'ta yapılmak istenen ve yapılamayan darbedir. 1971'de planlanan esas operasyonu yapacak olan, 9 Mart cuntasıdır. Orduda askerler arasında örgütlenmiş cunta, devlet içerisinde bunlara bağlı bürokratik unsurlarla, akademide, basın-yayın dünyasında ve dönemin aydınları arasında geniş bir ittifak kurmuştur. Bu yapının sokaktaki uzantısı üniversite gençliğidir. Sonunda da işin bütün günahı bu gençliğe çıkartılacak bedel onlara ödettirilecektir.

9 Mart cuntasının fikrî yapısının arkasında düpedüz dönemin popüler Baas ideolojisinin etkileri vardır. Savundukları fikirlerin önemli bir kısmı dönemin *Yön* ve *Devrim* mecmualarında yayımlanmıştır; Doğan Avcıoğlu'nun başında bulunduğu *Devrim*, adeta darbenin "merkez karargâhı" olarak çalışmıştır.

1970'lerin başındaki Türkiye %10'un altında bir enflasyonla üst üste yılda %7'lik bir büyümeyi gerçekleştiren, yatırımlarını %20 düzeyindeki tasarruf oranıyla yapan bir Türkiye'dir. Soğuk Savaş'a rağmen Sovyetler Birliği'yle iyi ilişkiler kurup ekonomik işbirliği yaparak istikrar içinde kalkınan bir ülkedir. Bu sürece karşı çıkanların "solcu" diye tanımlanması ilginçtir.

Batı sistemi, Türkiye'nin istikrar içerisinde kalkınmasını değil, kendisine kayıtsız şartsız bağımlı olmasını talep etmektedir. Kısacası, ordu içindeki "devrimci subaylar cuntası" ile "dönemin aydınları" arasındaki ittifak, bu istikrardan rahatsız olan diğer unsurlardır. İşin ilginç yanı şudur: Bu cunta içinde yer alanların durumu anladıkları söylenemez. Onlar "tarihsel iktidar alanları"nı tahkim etmenin peşindedirler ve ilginçtir ki "sosyalizan bir rejim" kurma hevesiyle hareket etmektedirler.

Bugün, 9 Mart darbesi önlenirken iki kesimin ittifak ettiği anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki, darbeyi istemeyen fakat bunu önleyecek güçleri olmayan unsurlardır; diğeri ise "müdahale olsun, fakat sosyalizan Baas tipi bir rejime geçit verilmesin" diyenlerdir. İkincisinin kazandığı biliniyor.

1971 yılında yaşanan 12 Mart sadece siyasal hayatımız bakımından önemli değildir. Ülkemizin ekonomik ve toplumsal gelişmesinin en hızlı olduğu yıllarda karşılaştığı bir bunalım olması bakımından da üzerinde durulması gereken bir olaydır.

Türkiye 12 Mart 1971'e giderken, 27 Mayıs 1960'tan sonra geride bıraktığı on yıllık planlı dönemde, ekonomiden toplumsal hayata kadar istikrar içinde önemli başarılar elde etmiş, ülkemizin bazı bölgeleri neredeyse sanayi bölgesi denilebilecek bir yapıya kavuşmuştur. Marmara Bölgesi'nde ve Ege kıyılarında yükselen fabrika bacaları iki önemli gelişmenin sembolü durumundadır. Bunlardan birincisi Anadolu'daki bin yıllık tarımsal uygarlığın mirasının endüstriyle tanışması, ikincisi ise Türkiye'nin köylü toplumsal yapısının, bir başka ifadeyle geleneksel "zümreler düzeni"nin yerini modern anlamda sınıfsal farklılaşmaların almasıdır.

Türkiye'deki bu gelişmelerinin modernleşme sürecinin yapı taşları olduğunun artık biliniyor. 12 Mart cuntasının 27 Mayıs ideolojisiyle harekete geçen, onu dönemin Baas tipi militarizmiyle eklemleyen, muhtelif grupları kitlesel taban hâline getiren anti-demokratik bir nitelik taşıdığı da açıktır.

Bu kitlesel harekette yer alanlar arasında, çeşitli gençlik grupları, öğretmenler, Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde yeni ortaya çıkan işçileşme sürecinde bazı sanayilerde örgütlü olmuş sendikalı işçiler bulunmaktaydı. Şüphesiz, söz konusu gruplar kendi başlarına herhangi bir muhalif toplumsal ve siyasal hareket olarak varlıklarını sürdürebilseydiler tarihimiz içinde sadece toplumsal hareketler olarak yer alırlardı ama tarih çok farklı akacaktır. Onlar zaten zayıf olan Türk demokrasisine karşı bir darbenin hazırlık sürecinde, bir darbe hazırlığının gerekçeleri arasındaki

olaylarda yer alacaklardır, daha doğrusu onlara ancak o kadar yer verilmiştir.

Türkiye'nin karşılaştığı ilk öğrenci hareketleri, yaşanan işçi eylemleri ve kitlesel gösteriler, sivil hareketler olarak bırakılmamıştır. Dönemin ordu içindeki çeşitli cuntaları bütün bu toplumsal gelişmelerle iç içe geçmiş, en örgütlü mekanizmanın gücünü kullanarak bu sivil oluşumları tamamen deforme etmiş ve sosyalizmle tek bağı Marksist terminolojiden alınmış birkaç kavram olan ifadeleri darbecilik söylemine ya da cuntacılık anlayışına bağlamışlardır: "Devrimci ordu, Devrimci gençlik". Kışkırtılan, çeşitli şiddet olaylarında yer alan, almasa bile bir kısmı darbeden sonra itilen, ölüme gönderilen gençler o günkü anti-demokratik darbeci kurumsal mekanizmaların kurbanları arasındaydı.

12 Mart müdahalesi Türkiye'de yeni bir istikrarsızlığın başlangıcını teşkil etmiştir. Bu bir yönüyle ekonomide süren olumlu gelişmenin siyasal zemininin kaybolmasına, diğer yönüyle ise 1980 öncesi şiddet olaylarına uzanacak bir ortamın hazırlanmasına uzanacaktır.

12 Mart müdahalesi tartışılırken şu önemli hususlar göz ardı edilegelmiştir. Tartışmaların bir kısmı 12 Mart cuntaları arasındaki mukayeselerle sınırlıdır; diğer bir kısmı ise dönemin siyasal lideri Süleyman Demirel'in başında olduğu hükümetlerin 27 Mayıs sendromuyla demokratik bir irade ortaya koyamamalarıyla ilgilidir ki Demirel hükümetinin devlet içindeki iktidar alanının oldukça sınırlı kaldığı yukarda vurgulanmıştı.

1971 cuntalarının "9 Martçılar"ı ile "12 Martçılar"ı arasındaki fark birincilerin totaliter eğilimli bir ideolojik söylemle Baasçı karakterlerinin ön planda olması, ikinci grubunsa otoriter baskıcı tavrının öne çıkmasıdır. Demokrasi ve insan hakları karşısındaki tutumları birbirinden farklı değildir.

NATO'ya, onun operasyonel illegal yapısı Gladyo'ya hangisi daha yakındır? Bu konularda aralarında ciddi bir fark olduğunu sormaya bile gerek duyarsak meseleyi hiç anlamamışız demektir. Bütün bunların yanı sıra 12 Mart hükümetlerinin ilk icraatları-

nın Demirel hükümetinden talep ettikleri ancak yaptıramadıkları hususları kapsadığını görmeden meseleyi anlamanın mümkün bile olmayacağını belirtmek lazımdır. ABD'nin taleplerinin haşhaş ekiminin yasaklanması ve Türk-Sovyet ilişkilerini kesintiye uğratacak U2 casus uçakları meselesi olduğu unutulmamalıdır.

Bugün geldiğimiz noktada demokratikleşme sürecinin yaratmaya çalıştığı tablo şudur: Artık bilinmektedir ki 12 Mart'ı da, arkasından gelen 12 Eylül'ü de, 28 Şubat'ı da, 15 Temmuz'u da "aynı ruh", aynı anti-demokratik militarist ideoloji beslemiştir, bunlar aynı bağımlılık ilişkilerinin neticesi olarak yapılmış ve yaptırılmış darbe ve müdahalelerdir.

Darbeler ve Siyasetçiler

1960'lı ve 70'li yılların dünya konjonktüründe "üçüncü dünya devrimi" olarak adlandırılan dönem, çoğu askerî cuntalar tarafından darbelerle yönetilen az gelişmiş ülkelerden oluşan bir dünyaydı.

Türkiye 1970'lerden itibaren toplumsal ve ekonomik hayatta tesirleri açıkça ortaya çıkan "sanayileşme olgusu"nun yarattığı toplumsal değişim eğilimleriyle militarizmin siyasal gücünü gerileteceк ilk neticeleri görmeye başlamıştır. Türkiye'nin toplumsal yapısında görülen farklılaşma, çoğulculaşma eğilimleri gibi yeni dinamikler artık modernleşme sürecinin militarizm ideolojisiyle yönetilemeyeceği yeni bir topluma doğru ilerlediğinin ilk belirtileridir. Bununla beraber, bu değişim eğiliminin militarist ideolojinin tarihsel iktidar alanını tehdit ediyor olması onları harekete geçirmiş, iktidarı kaybetme endişesiyle, sürekli yeni cuntalar, yeni darbeler peşinde koşmaktan vazgeçmeyecekleri bir sosyal psikoloji içinde anti-demokratik arayışlara yönelmişlerdir.

Sonuç Yerine

Askerî darbe rejimleri besleyen kaynaklarının başında bir zihniyet ve siyasal kültürün geldiğini tespit etmek lazımdır. Bu siyasal kül-

tür, imparatorluğun Batılılaşma geleneğinden beslendiği gibi, yine İmparatorluğun son döneminde ortaya çıkan 1908 ve 1913 askerî müdahalelerinin ordu içinde kurumsal olarak yarattığı "ordunun misyonunu" siyasal sürece bağlayan anlayışa kadar uzanmaktadır. Bilhassa Cumhuriyet döneminde Tek Parti rejiminin arkasından gelen demokrasiye geçiş sürecinin, hem Batılılaşma projelerini "otoriter bir biçimde" sürdürmüş bürokrasi üzerindeki olumsuz etkisinin hem de bürokrasi içinde ordunun, bu süreci kendi misyonuna ve konumuna karşı olarak algılamasının "darbeci zihniyet"in sürekli canlı kalmasında önemli bir rolü vardır.

27 Mayıs askerî darbesi, bir anlamda kendi halkına karşı Batılılaşma politikalarını her türlü devlet gücünü kullanarak zorla gerçekleştiren otoriter yönetim geleneğinin demokrasi tarafından kesintiye uğratılmasına verilmiş bir cevap gibidir.

Esas sorun, 27 Mayıs'ın siyasal rejimi bütünüyle militarize etmiş olmasından ortaya çıkmaktadır. Burada devlet, başta anayasa olmak üzere, içindeki bütün kurumlar, militarizm ekseninde örgütlenmiş, dolayısıyla bu ideolojinin askerî bürokrasiye sağladığı iktidar fiili-aktüel bir durum yaratmıştır. Bunun anlamı açıktır: Ordu içinde böyle bir anlayış tarafından yetişmiş, militarist devlet yapısını korumaya yönelik bir anlayış, darbe yapmaya açık bir anlayış vardır.

Askerî darbelerin kaynaklarından biri, yukarıda bahsettiğimiz siyasal kültürün ürettiği tutum ise, bir diğer kaynak da bu anlayışın kapsamına sığmayan ve onun tarafından denetlenemeyecek olan, toplumsal değişim eğilimlerinin yarattığı çoğulculuk sürecine girilmesidir. Çoğulculuk, militarizmin kalıplarını parçalayan bir dinamizmdir.

Yukarıda analiz ettiğimiz, Türkiye'nin değişiminin ortaya çıkardığı yeni toplumsal gruplar, tabakalar, zümreler ve sınıflar bütünüyle modernleşme sürecinin oluşum hâlindeki aktörleridir. Askerî unsurlar ise, eski yapının imparatorluktan bu tarafa süren, politik geleneğin iktidar unsurlarından biridir. Bu iki yapı arasın-

daki çelişki, değişim süreçleri hızlandığı zaman, bir çatışmaya dönüşme potansiyeli taşımaktadır.

1970'li yıllarda toplumsal değişimlerin meydana getirdiği farklılaşmalar, geleneksel yapı içindeki bütün konumları, statüleri, söylem ve anlayış biçimlerini etkisizleştirip yeni bir toplumsal ilişkiler düzenine doğru harekete geçirdikçe sorunlar derinleşmeye başlamıştır. Ortaya çıkan ilk sorun, eski toplumsal yapıda bir karşılığı olmayan yeni kavram ve ideolojik arayışların gündeme gelmesidir. Sağ ve sol şeklinde şiddetli çatışmalara dönüşecek kutuplaşma, aslında değişim sürecinde eski statü ve konumlarını kaybetmiş olan, başta büyükşehirler olmak üzere, yeni şehirleşen insanların kendilerine kimlik arama, yeni durumlarını izah edecek bir görüşe sahip olma arayışlarının neticesi olarak görülebilir. İdeolojik ve siyasi gruplar bir şekilde bu yeni durumdaki insanlar için dayanışma ortamları yaratıp onları yeniden toplumsallaştırırken, sağ ve sol fikirler, bu gruplar aracılığıyla hangi düzeyde olursa olsun, yeni durumdaki hayatı anlama ve görme arayışları mahiyetindedir.

Soğuk Savaş şartlarında başta istihbarat örgütleri olmak üzere bu sürecin çatışmaya dönüşmesini yöneten çeşitli faktörlerden bahsetmek mümkündür. Fakat bu değişimi kendi iktidarlarını yeniden üretmek için veya tahkim etmek için harekete hazır en organize gruplar askerî unsurlardır ki, 12 Mart'ta, 12 Eylül'de, 28 Şubat'ta da onlar vardır. 12 Eylül'de de bu olmuştur. Bir anlamda darbeler, bu değişim sürecinin sorunlarını iktidar fırsatı olarak kullanan askerî bürokrasinin eseridir.

Darbeciler ve Devrimciler

Bu ülkenin talihsizliklerinden biri de "darbeci" ile "devrimci"nin birbirine karıştırılmış olmasıdır. Bunda, 27 Mayıs Darbesi'nin uzun yıllar "devrim" diye anılmasının önemli bir payı olduğu söylenebilir fakat bu yetersiz bir açıklamadır; çünkü aydınların, daha

doğrusu kültürel hegemonyanın aydınlarının zihin dünyasında "darbe" zaten "devrim"le özdeş bir harekettir, yeter ki darbeler onların ideolojik-politik hegemonyalarını iktidarda tutsun veya iktidar alanlarını teminat altına almak üzere yapılmış olsunlar.

"Darbeci"ye "devrimci" denilmesi bir siyasal gelenek hâline gelmişse orada demokrasi karşıtı bir zihniyet duruma hâkim olmuş ve yaşıyor demektir. Çünkü Türkiye'de "devrimci" diye bilinen, öyle nitelenen gerçekte açıkça bir darbeciden başka bir şey olmayan adamların bariz vasfı "demokrasiye düşman" olmalarıdır. Türkiye'nin egemen aydın-bürokrat zümresinin dramı tam da burada başlar.

Türkiye'de Tek Parti yönetiminin kurulmasıyla oluşan "bürokratik tahakküm"ün demokratikleşme tehdidiyle karşılaşınca, 27 Mayıs'tan sonra yerini cuntacı, militarist bir örgütlenmeye bıraktığını ifade etmiştik. Açıkça belirtmek gerekirse, bu cuntaların, darbeci kimliklerini saklamak üzere darbeciliğin "devrimcilik" olduğunu söyleyerek kendilerini gizlemede uzun yıllar başarılı oldukları da söylenebilir.

Toplumsal değişim hızlanıp toplum çoğulculaşmaya başladığında, toplumsal farklılaşmalar su yüzüne çıkıp sınıflaşma, bireyleşme, orta sınıflaşma ve yeniden toplumsallıklar oluşturulması ve yeni yapıların inşa edilmesiyle toplumsal alan güçlendiğinde, devlet üzerinde anti-demokratik yoldan hegemonik ilişkiler kuran iktidar zümresinin "devrimci" kisvesi çözülmüş, gerçek kimliği, yani "gerici/darbeci" yüzü ortaya çıkmıştır.

Burada şunu hatırlatmak isterim ki sınıflaşma süreci orta sınıflaşma yaratamıyorsa bunun sonucunda toplum karşıtlık üreten bir kutuplaşma eğilimine girerek çatışmalara sebep olacak potansiyel krizlere açık hâle gelecektir ki bu da toplumsal bakımdan yeni bir istikrarsızlık dönemine girilmesi ihtimalini güçlendirecektir. Demokrasiler güçlü orta sınıflara dayandıkları zaman kuvvetli olabilirler, o zaman siyaset istikrar kazanabilir.

2.3. DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE SON DARBE GİRİŞİMİ: 15 TEMMUZ

Türkiye'de zaman zaman yapılan bazı tartışmalara şaşırmamak gerekir. Eski Cumhurbaşkanı Özal'ın suikasta kurban gittiğine dair iddiaların zaman zaman gündeme gelmesi bunlardan biridir. Bir diğeri eski Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis'in bir kaza sonucu değil, düzenlenmiş bir olayla kaza süsü verilerek, suikasta uğrayarak hayatını kaybettiği iddiası ve üstelik bu iddianın, bilirkişi tarafından açıkça ortaya atılmış olmasıdır. Muhsin Yazıcıoğlu'nun helikopterinin düşmediği, düşürüldüğüne kesin gözüyle bakanlar vardır. Bütün bunlar bizlere *Akbaba'nın Son Günü* ya da *Başkanın Adamları* filmlerini çağrıştırıyor olabilir.

Hatta bu olayları daha çok geriye götürüp şu soruları sorunca işin daha ilginç boyutları olduğunu görmek de mümkün: Selanik'te Atatürk'ün evini kim bombalamıştı? 6-7 Eylül olaylarını kim tertip edip, dönemin Cumhurbaşkanı ve Başbakanı olan Bayar ve Menderes ikilisini, yani ilk demokrasi tecrübesini uluslararası planda zor duruma sokup, sonra Yassıada mahkemelerinde bu olaydan suçlanmalarına sebep olmuştu? Kim veya kimler Türkiye'yi 12 Eylül öncesinde yıllar süren bir kardeş kavgasına itmişti? Mesela 11 Eylülde Ankara'da sıkıyönetim vardı ve o gün Kızılay ile Beşevler arasında bilmem kaç bomba patlatılıp terör estirilirken, aynı sıkıyönetim altında üstelik aynı sıkıyönetim komutanı varken 12 Eylül günü neden terör susmuştu!

Aslında bütün bu soruların cevabı iki noktada düğümlenmektedir:

Birincisi, Türkiye'nin Soğuk Savaş karanlığında devletin "bütün adamlarının" olmasa da belli bir kısmının başka bir siyaset sahnesinin içinde, başka merkezlerce hazırlanmış bir siyasal senaryoda rol almış olmalarıyla ilgilidir. Bu olayın içine çekilmiş olanların, bir yönüyle Sovyetlere karşı anti-komünist mücadele içindeki müttefiklerle işbirliğinin "resmî çerçevesi" içinde kalmadıkları anlaşılmaktadır.

Buradan devşirilmiş bazı unsurlarınsa Türkiye'ye rağmen başka bir yapıya eklemlendikleri görülmektedir. Bu aşamada, devlet içinde görülen illegal örgütlenmenin, ülke içinde ama Türkiye'ye karşı bir yapıya dönüştüğü, karşı operasyonların aracı olduğu anlaşılmaktadır.

İkincisi, Türkiye paradoksal olarak, bir taraftan demokrasiye doğru ilk adımlarını atmaya çalışırken, diğer taraftan da devlet yapısında mevcut olan anti-demokratik unsurların Soğuk Savaş'ın örgütlediği yeni yapıların, içerde hayat sahası bulmasıdır. Bu durum bu unsurların daha da güçlenerek, varlıklarını, her türlü gayrimeşru eylemlerini sürdürmelerine imkân sağlamıştır. Türkiye demokrasiye açılmaya çalışırken, aynı zamanda ABD ve NATO üzerinden tuzağa düşürülüp müdahalelere açık hâle getirilmiştir. Bugün ülkemiz soğuk ve karanlık dönemi bütünüyle tasfiye edecek, onun kalıntılarını silecek bir dinamizm içerisindedir. Bütün demokratikleşme adımları, reformları bu tortuları tasfiye ettiği zaman başarılı olacaktır.

Soğuk Savaş, belki de SSCB'yle doğrudan cephe konumunda olan bir ülke olarak en fazla Türkiye'yi tahrip etmiştir. Soğuk Savaş örgütlenmesinin ürettiği "yapılar" toplumun her alanına nüfuz etmiş, müdahale etmiş veya dâhil olmaya çalışmışlardır. Bu anti-demokratik unsurlar, sadece devletin içine değil, siyaset kurumunun birçok yerine sızmış, bu kurumları ele geçirmiş veya deforme etmiştir. Kendini "devletin adamı" gibi gösteren ve korunan bu unsurların soğuk ve karanlık dönemin örgütlerinin adamları oldukları ortadadır. Kendilerine "Derin Devlet"in adamı sıfatını vermek, öyle tanımlanmak, onların saklanması için elverişli bir maske sayılabilir. Bu adamların daha nerelerde, ne işler yaptıkları er geç ortaya çıkacaktır, çıkarılmalıdır. Belki yarın, bu unsurların Türk siyasi hayatını nasıl tahrip ettiklerini, hangi partilerde, hangi olaylarda, hangi hareketlerde ne rol aldıklarını da konuşuyor olacağız. FETÖ yapılanmasının bu sürecin en sinsi, en karanlık, en çok devşirilmiş elemanlardan oluştuğu, şimdilerde büyük ölçüde ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Bu çalışmada darbelerin oluşum mekaniği açıklanırken belirtilmişti: Askerî darbelerin temelinde toplum ve devlet arasındaki ilişkilerin çarpıklığı yatmaktadır; buradaki esas problem devletin kurumsal yapısı karşısında toplumun güçsüz varlığıdır. Bu neden böyleydi? İmparatorluk yapısı içinde devletin kurumsal yapısı klasik dengelere dayanmaktadır; bu dengelerin bozulmasıyla beraber askerîn siyasete müdahalesinin başladığı da sıkça ifade edilmişti. Bunları taht kavgalarıyla veya Yeniçeri ayaklanmalarıyla karıştırmamak gerekir. İmparatorlukta askerî darbe denilebilecek olayların Batılılaşma süreciyle ortaya çıkması elbette ki tesadüf değildir, çünkü bürokrasinin "devlet içinde özerkleşmesi" ve konumunun değişmesi bu süreçte meydana gelmiştir. Bürokrasi "kendisi için bir siyasal zümre" hâlini aldıkça ordunun siyasileşmesi kaçınılmaz hâle gelmiştir. Yeniçeri isyanlarından farkı da burada yatmaktadır. Yeniçeri isyanları devlet yönetim yapısı içindeki değişmelere taraf olarak bir yöne odaklanmış olaylarken, darbeler, devlet-toplum karşıtlığında devlet içindeki bir zümrenin toplumun siyaset etme talebini yok sayması veya hakkını gaspetmesi girişimidir.

Cumhuriyet döneminde de bu siyasal kültürün ağırlığı devam etmektedir ve devlet içinde örgütlü olan yapılara karşı toplumun herhangi bir dengeleme gücü, bir mekanizması uzun süre bulunmamaktaydı. Kapalı köylü toplumlarının örgütsüz yapısı karşısında devletin ekonomik denetim aracı olarak vergilendirme, mecburi çalıştırma gibi zorlayıcı mekanizmaları kullanması işten bile değildir; buna baskı mekanizmaları, zor kullanıcı düzenlemeleri ilave edildiğinde toplumun bir "siyasi varlık göstermesi" diye bir şey zaten olamazdı.

Aslında Türkiye'nin demokrasiye ilk adımını atması ve ilk adımı atanların, Menderes ve arkadaşlarının uğradığı saldırı, maruz kaldıkları katliam, konjonktürel olarak ortaya çıkan bir durumda toplumun "siyasal varlık gösterme" eğilimine nasıl şiddetli bir cevap verildiğini gösteren örneklerdir.

Kısacası, kapalı köylü toplum yapısında toplumsal farklılaşma düzeyi düşüktür ve örgütlü sivil yapıların ortaya çıkması mümkün değildir; devlet mekanizmasını dengeleyecek, onu sınırlandıracak fonksiyonlar üreten kurumlar gelişmediği için devletin sahipleri konumunda olan bürokratik kadro, silahlı unsurlarını devreye sokarak demokrasi taleplerini bastırmak için darbe ya da müdahale yapmakta zorluk yaşamamıştır; bunu içinde yer alınan dış ilişkiler sisteminin uygun görmesi veya doğrudan talebinin devreye girmesi halinde olay kaçınılmaz olacaktır.

Oysa günümüzde Türkiye'nin yaşadığı toplumsal değişim dalgaları hızlı bir biçimde kapalı yapıları tasfiye etmekle, şehirleri, metropoliten alanları genişletip yeni bir toplumsal mekân yaratmakla kalmamış, "yığın toplumu"ndan "farklılaşmış bir toplum"a doğru da dönüştürmüştür. Burada piyasa mekanizmasının yarattığı yeni ağı, ekonominin karmaşıklaşmasını, devlet içinde tekno-bürokrasinin yükselişini, bunları taşıyan orta sınıflaşma dinamiğini hatırlamak yeter.

Yeni toplumsal aktörlerin tarih sahnesine çıkmasına rağmen, hâlâ eski siyasal anlayışın yani kapalı köylü toplumunun "devlet egemen toplum" modelinin, bunun içinde de "ordu merkezli devlet" anlayışının kabul edilmesini beklemek gerçekçi midir? FETÖ örgütünün faşizan kadrosu tam da bu zihniyette olduğu için, onlar bir operasyonda kullanıma sokulmuşlardır fakat değiştiğini anlatmaya çalıştığımız toplum darbeyi mağlup etmiştir.

2016'da Türkiye'nin demokratikleşme sürecine karşı ortaya çıkan faşizan FETÖ yapılanması şüphesiz sadece bir iç mesele, Türkiye'nin darbe gelenekleriyle ya da cuntalarıyla sınırlı bir olay değil, dünya sisteminin Ortadoğu'ya müdahale stratejisinin bir parçası olduğu için aynı zamanda bir işgal girişimi niteliği taşımaktadır.

Neden faşist değil de faşizan denildiğini öncelikle açıklamak gerekir. FETÖ yapılanması başından itibaren yabancı bir servisin desteğinde, onun kontrolünde hareket ederek devleti ele geçirmeye çalışan, aynı zamanda demokrasiye karşı bir harekettir; faşist ha-

reketler de şüphesiz anti-demokrattırlar fakat bu karakterlerini bir siyasal fikirle, bir doktrinle ortaya koymuşlardır.

FETÖ yapılanması ise bırakınız bir siyasal doktrine sahip olmayı, düpedüz cahillerden oluşan, herhangi bir konuda siyasi fikir sahibi olmaktan uzak, tam anlamıyla cehalet içinde, dışarıdan kontrollü, kişi kültüne saplantılı, dışa kapalı bir geri yapıdır.

FETÖ'nün 15 Temmuz darbe girişimi, ülke yaklaşık yüzyıl sonra demokratikleşme yönünde atılan adımlar sayesinde militarizmin baskısından kurtuldu derken, yeni bir sorunla, yeni bir tehlikeyle karşı karşıya bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu yapı "Yeşil Kuşak Projesi" çerçevesinde ordu dâhil her kuruma sızma fırsatı yakalamış, daha doğrusu yerleştirilmiş operasyonel bir yapıdır.

Türkiye'nin militarizmi tasfiye ederken bütün sivil unsurları yanına alması, sivil toplumun demokratikleşme sürecine katkı yapması, işin tabiatı gereğidir. Demokratik mücadelede, siyasal aktörler "sivil dinamikler"e dayandıkları ölçüde, demokrasi toplumsal destek bulduğu müddetçe kalıcı olabilir, kurumsal hâle gelebilir ve başarı elde edilebilir.

Sorun, tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Politik toplumun içinde görünmeyen sözde sivil örgütlenmelerin, bu aşamada devletin içinde geleneksel askerî yapıdan boşalan alanı kontrol etmeye yönelmesi, FETÖ yapılanmasının sivil olmayan, faşizan niteliğini ortaya koyduğu kadar, ülkenin bağımsızlığına düşman, işbirlikçi bir karakter taşıdığını da ele vermiştir. Bu ihanet şebekesinin nasıl bir işbirlikçi karaktere sahip olduğunu 25 Aralık'ta MİT tırlarına yabancı bir istihbaratla birlikte operasyon yapmaya kalktıklarında göremeyenlerin, 15 Temmuz'dan sonra tereddütlerinin kalmaması lazımdır.

Öncelikle şu meselenin ortaya konması gerekir: Demokrasi, sivil toplumun güçlü olduğu bir sistemdir. Sivil toplum, bütün toplumsal faaliyetlerinde devletten özerk bir alana sahiptir ve devletin bu özerk alana müdahale etmesine, demokratik sistem müsaade etmez. Burada sivil toplumun mahiyetinin açıkça belirtilmesine ih-

tiyaç vardır. Sivil görünümlü örgütlerin, herhangi bir mesele etrafında kendilerine "demokratik kitle örgütleri" veya "sivil toplum örgütleri" adı veren yapıların, örgütlenmelerin sivil topluma dâhil olup olmadıklarının kriterleri açıktır: 1) Sivil toplum, devleti ele geçirme amacına sahip bir yapı değildir; 2) Sivil toplum kapalı, şeffaflıktan uzak, gizli ajandası olan örgütlenmelere karşıt bir yapıya sahiptir; sivillik ideolojide başlar demiştik, bu bakımdan bu tür kapalı yapıların devleti ele geçirip başkalarına kapalı hale getirmeye dönük ideolojik anlayışları zaten demokrasi düşmanlıklarının açık göstergesidir. Herhangi bir örgütlenme ideolojik olarak devleti bir baskı aracı olarak görüyorsa ya da demokratik değerlere kapalıysa sivil toplumun düşmanıdır. Kısacası, bireysel özgürlükleri yok sayan, bunu ya kapalı grup yapılanmasıyla ya da devletle kurulan ya da kurulmak istenen ilişkilerle bastırmak isteyen her yapı sivil toplumun karşısında yar almaktadır.

Demek ki bizdeki sorun, büyük ölçüde hem zihniyet hem de iç mekanizmalar itibarıyla, bazı sivil görünümlü yapıların demokrat bir nitelik taşımamalarıyla ilgilidir. Bu nedenle toplumsal alanda ortaya çıkan sivil görünümlü örgütlerin, kendilerini "sivil toplum örgütü" diye takdim eden yapıların, ideolojik olarak çoğulculuk karşıtı, anti-demokratik nitelikleriyle sivil topluma dahil olması mümkün değildir. Devletin içinde kendilerine alan açma girişimleri veya bir yerleri ele geçirmesi, devletin en azından ele geçirilen kısımlarının, kurumlarının çoğulculuğa, demokrasiye, seçilmişlerin iktidarına kapanması demektir ki bu sadece FETÖ yapılanmasıyla ilgili değil, benzeri anti-demokratik kapalı yapıları da kapsayan bir meseledir.

15 Temmuz darbe girişimi, yukarda da vurgulandığı üzere, 17-25 Aralık'ta açığa çıkan olayları, o zaman "cemaat-hükûmet çatışması" olarak değerlendiren yaklaşımları da geçersiz kılmaktadır. Yani mesele, hükümetle FETÖ yapılanmasının çatışması değil, faşizan bir cemaatin devleti ele geçirme girişimine, demokrasiye yönelen saldırıya, o gün verilen demokratik bir cevaptır.

17-25 Aralık'ta muhalefet bu meseleyi ne yazık ki, "iktidara karşı yapılan bir saldırı bizim için bir fırsata dönüştürülebilir" bağlamında ele almıştır. Oysa demokrasiyi ve bütün kurumlarını savunmak, en az iktidar kadar muhalefetin de varlık sebebidir. Herhangi bir örgütün, devletin yani siyaset kurumunun herhangi bir sektörünü "kendisi için kapalı bir kompartıman" hâline getirme girişimi, orayı sadece iktidara karşı kapalı hâle getirmez, aynı zamanda muhalefete de Meclis'e de kapalı hâle getirir. Yani millete kapalı hâle getirir. Bu gerçek esas alınırsa, FETÖ yapılanmasının tam da bunu yapmak istediği görülecektir. Muhalefetin buna rıza göstermesi demokrasi açısından asla kabul edilecek bir tavır olamaz.

Netice olarak söylemek gerekir ki, 15 Temmuz FETÖ yapılanması üzerinden Türk demokrasisine karşı yapılan şey bir darbe girişiminin etkisiz hale getirilmesi değil, dünya sisteminin bu devşirilmiş istihbarat aparatı yapılanmasını kullanarak doğrudan doğruya Ortadoğu coğrafyasını yeniden tanzim etme, ulus devletleri parçalama ve yeniden kolonize etme girişiminin mağlup edilmesidir. Türkiye'yi parçalamak, Suriye, Irak gibi işgal etmek isteyen emperyalizm 15 Temmuz'da yenilmiş, bu zaferi doğrudan millet kazanmıştır.

3

DEMOKRATİKLEŞME VE İDEOLOJİLER

Milliyetçilik ve Muhafazakârlık

Türkiye'de toplumsal gelişimin arkasındaki dinamiklere baktığımızda değişimi yaratan gücün geleneksel toplumsal zümrelerden modern orta sınıflara geçtiğini veya sıçradığını görmek, tespit etmek mümkündür. Peki, bu modern orta sınıflar nasıl ortaya çıkmıştır? Türkiye'deki toplumsal değişim dalgaları ile benim "modern muhafazakârlık" olarak adlandırdığım siyaset biçimi arasında nasıl bir ilişki var ve bu siyasetin bugün karşı karşıya olduğumuz sorunları aşmak için cevaplaması gereken sorular nelerdir?

Öncelikle şu belirlemeyi yaparak işe başlamak gerekir: Türkiye'deki muhafazakârlık Batılı anlamda bir muhafazakârlık değildir; sınıfsal bir mesnede dayanmaktan uzaktır. Devlet ile toplum arasındaki ilişkiler, devlete egemen olan belli bir ideoloji ile toplum arasındaki çelişkilerden doğduğu için farklı bir mahiyete sahiptir. Bu sebepledir ki dayandığı toplumsal temeller, devletle özdeşleşmiş "bürokratik tahakküm geleneği"ne karşı sivil alandan yükselmiştir. Dolayısıyla sivil toplumun siyasetteki alanının genişlemesi kaçınılmaz olarak, birincisi, demokratikleşme reformlarının devam etmesine; ikincisi ise, ekonomik büyümenin devamına bağlıdır.

Muhafazakâr modernlik, devletten topluma doğru gelen düzenleyici, değiştirici, "otoriter Batılılaşmacı reformlar"a karşı yerli

kültürü savunan, bütün toplumsal unsurları mobilize edecek bir anlayışa sahiptir. Bu ideolojinin aktörleri veya katmanları devlet iktidarını fiilen kullanan ideolojik ve politik kadrolardan oluşur. Devletin iktidar araçları üzerinden devşirilen, siyasal toplumsallaşma araçlarıyla çeşitli zümrelerin katılımıyla genişleyen bu kadrolar kendileri için geniş bir toplumsal zemin üretmeye çalışmışlardır ki, bunda da zaman içinde epeyce bir mesafe kat ettiklerini belirtmek gerekir.

1980 öncesi Türk siyasal yapısıyla ilgili çalışmalar yapan bazı akademisyenler, sıkça Türkiye'de muhafazakâr-sağ partilerin küçük toprak sahibi köylüler ve özellikle küçük işletmelerden oluşan zanaatkâr-esnaf temeline dayandığını ileri sürmekteydiler. Ülkedeki ekonomik gelişme karşısında ayakta kalması mümkün olmayan bu zümrelerin kaybolacağını söyleyip, dolayısıyla bunlara dayanan siyasi akımların geleceğinin olmayacağı yönünde iddialı tezler savunuyorlardı.

Üzerinden çok uzun bir süre geçmeden bu iddiaların hepsi çöktü; çünkü yukarıda vurguladığımız gibi, Türkiye'de "muhafazakârlık" toplumsal sınıf durumuyla ilgili bir tavır, bir ideoloji değildir. Muhafazakârlık, politik toplumun yani devletin, topluma karşıt ideolojisi ile yerlilik arasındaki bir çelişkinin sonucudur.

Bu toplumsal kökenden gelen, muhafazakâr-yerli siyasal hareketin üreteceği yeni sivil örgütlenmelere dayanan ekonomi politikaları, küçük ölçekli üretim yapılarından başlayarak orta çaplı ticaret ve sanayi sermayesinin oluşumunu hızlandıran etkiler yaratacaktır. Vurgulanması gereken daha önemli bir husus ise, bu birikimin sadece ekonomiyle sınırlı olmayışı, iş tecrübesi ve girişimci zihniyetin gelişmesinin de önünü açmış olmasıdır.

Bu sürecin çok anlamlı sonuçları vardır: Bunlardan ilki, ülkenin küçük ve orta ölçekli kuruluşlara dayalı sanayileşmesinin şehirleşmeyi alabildiğince hızlandırarak, sektörel olarak iç talebe dayanan büyüme dinamizmini sürekli canlı tutmasıdır. İkinci bir olay ise, şehirleşme oranındaki yükselişin kentli insanın toplumsal

taleplerini başat hâle getirmesi ve başta eğitim olmak üzere sosyal sektörlere yönelik hizmet üretimini motive etmesidir ki bütün bu gelişmelerin orta sınıfları çoğaltan bir sürece yol açtığını görmek mümkündür.

Şimdi soru şudur: Bu yapısal değişimin dayandığı muhafazakâr modernlik, küresel süreçte Türkiye'nin tarihsel kaderini değiştirecek gelişmelere katkı yapabilecek mi, bunu sürdürebilecek midir?

Muhafazakâr modernleşme Türk toplumsal tarihinde ciddi ağırlığı olan bir harekettir. Oysa Türkiye'de modernleşme deyince akla ilk gelenler arasında muhafazakârlar yoktur; bunun sebebi, düşünce dünyamızın Batı'dan transfer edilen kavramların dayandığı toplumsal tarihi yok sayarak benimsemesi, eleştirel ve analitik olarak değerlendirememesidir. Kavramlar her zaman tartışmalı olmayabilir. Fakat kavramlar onları üreten olaylar, dayandıkları toplumsal yapılar, içinden aktarıldıkları toplumsal ilişkiler dikkate alınmadan bir araç olarak kullanıldığında ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır; yöntem olmadan kavram, teori olmadan yöntem bir işe yaramaz.

Modernleşme bizim toplumumuzda, daha ziyade yerli olanların tasfiye edilmesini amaçlayan Batılılaşma politikalarıyla özdeş sanılmıştır. Bunun nedeni, modernleşmeci oldukları iddiasıyla ortaya çıkanların sahip olduğu ideolojidir. Türkiye'de hâlâ Batılılaşma ve modernleşme kavramları arasındaki esas fark görülememektedir çünkü resmî ideoloji, İmparatorluğun son döneminden bugüne kadar geçen sürede bu "özdeşlik" üzerinde bir söylem geliştirmiştir. Durum böyle olunca da devletin ideolojik mekanizmalarının ürettiği bu bakış tarzının aşılması ciddi bir fikri çabayı gerekli kılmaktadır.

Bu mesele İmparatorluk bünyesinde şekillenmiş bir konudur. Türkiye'de siyasal gelişmelerin akışında Batılılaşma ideolojisini savunan gruplar devlet içinde Sultan'a karşı iktidar mücadelesini veren sivil bürokratlar ve askerlerdir. İlginçtir, sultanlar Batılılaşma taraftarı olan bürokratlardan daha fazla modernlik yanlısıdırlar.

Hatırlayacak olursak, eğitimin yenileştirilmesinden mühendislik okullarının açılmasına, demiryolu projelerinden ordunun yeni çağın şartlarına uygun şekilde yeniden teşkil edilmesine, silah teknolojisinin yenilenmesinden bunların üretimine kadar birçok alanda modernleşme hamlelerini yapanların başında sultanlar gelmektedir. Sultan Abdülhamit bu konuda bütün diğer sultanlardan daha fazla yenilik yarattığı hâlde, Batılılaşmacı bürokratlar tarafından saldırıya uğramış, öyle ki bugün dahi modernleşme sürecine dönük reformlarından bahsedilmek bir yana, Abdülhamit'in kendisi yeniliğe karşı tutucu olmakla itham edilmektedir.

Bu olayın temelinin Türkiye'deki toplumsal bölünmelere dayandığını sayfalardır göstermeye çalışıyorum. Sözün kısası, meseleyi şöyle ortaya koymak mümkün görünmektedir: Türk toplumu merkeziyetçi bir tarım toplumu geleneğine sahiptir. Devlet merkezi etrafında örgütlenmiş olan toplumsal tabakalar kendi içerisinde farklı bir biçimde kademelenmiş bulunmakla beraber temel ilke, statülerin serbestliği/hareketliliği şeklindedir. Sultan/saltanat hariç her statü hareketlilik gösterir. Burada Batılı toplumlarda olduğu gibi sabit statülere sahip soyluluk, kölelik, serflik gibi kurumlara yer yoktur.

Burjuvazi, Batı geleneğinde sabit statü setlerini değiştiren, burada radikal değişim yaratan bir rolde ortaya çıktığı için devrimcidir ve modernleşme burjuvazi üzerinden yükselen, ekonomiden teknolojiye, siyasetten düşünce biçimine kadar bütünüyle yeni bir hayat tarzının temsilcisi olarak tarih sahnesinde yerini alırken yeni kurulan toplumun da merkezinde olmuştur.

Burada hemen belirtelim ki Batı'da muhafazakârlık daha çok ideolojik bir nitelik taşırken, ülkemizdeyse daha ziyade bir tutum, bir tavır alış olarak şekillenmiştir. Sanırım bu farklılaşmada Batı'daki dünya görüşü olarak muhafazakârlığın "aristokratik zümre"yle irtibatı ön plana çıkmaktadır.

Fransız Devrimi sürecinde "aristokrasi", devrime karşı bir tavır almış ve onun getirdiği yeniliklerle mücadele etmeyi kendi varlığı-

nın bir gereği saymıştır. Fransız Devrimi'nin toplumsal aktörü olan "üçüncü zümre" veya "burjuvazi" statükoyu değiştirirken onun sahipleri olan aristokratlarla çatışmak mecburiyetindedir. İşte burada aristokrasinin statükoyu muhafaza etme girişimi kaçınılmaz biçimde onların konumunu, muhafazakâr bir niteliğe taşımıştır.

Muhafazakârlar orada kiminle mücadele etmişlerdir? Fransız Devrimi ile yani ""milliyetçiler"le. Bilindiği gibi, Fransız Devrimi Fransız "ulus devleti"nin inşa sürecidir. Fransız kimliğine yapılan vurgu, vatan ve vatandaşlık kavramlarının gelişimi, hep bu bağlam içerisinde mümkün olmuştur.

Milletleşme sürecinin imparatorluk sonrası bu tür dönüşümlere yol açması, yeni bir toplumsal oluşum olarak yükselmesi kaçınılmaz bir şekilde milliyetçilik ideolojisinin de yaygınlaşmasına yol açmıştır. Milletleşme süreci ve milliyetçilik ideolojisinin gelişmesi başka tarih ve coğrafyalarda, bütünüyle Fransız Devrimi'nde yaşanan olaylarla örtüşen nitelikler taşımaz. Böylece Fransa dışında birçok ülkede milliyetçilik ideolojisi ile muhafazakârlık arasındaki ilişkiler de farklılaşır.

Milliyetçilik ve muhafazakârlık arasındaki ilişkileri belirleyen olaylar tarihsel ve toplumsaldır. Her tarihin ve toplumun farklı seyir ve süreçleri bu iki kavram arasındaki ilişkileri de farklı bir tarzda biçimlendirmektedir.

Milliyetçiler yani esasını "üçüncü zümre"nin oluşturduğu, merkezinde burjuvazinin yer aldığı Fransa örneğindeki Batı tarzı "burjuva milliyetçilikleri" aristokratik zümrenin ideolojisi olan muhafazakârlıkla mücadele ederek var olmuştur. Bu anlaşılabilir bir durumdur. Anlaşılabilirdir çünkü, burjuvazi ile aristokrasi arasındaki ilişkiler Batı toplumlarında iki farklı toplumsal yapıyı ve egemenlik ilişkisini yansıtmaktadır. Ve bunlar birbirleriyle uzlaşmaz niteliklere sahiptir.

Aristokratik geleneğe sahip olmayan, politik toplumun sivil toplumdan güçlü olduğu sivil yapılarda durum daha da farklıdır ve Batı'yla benzerlik göstermez. Bizim toplumumuzda muhafa-

zakârlık bir siyasal tutum olarak tamamen farklı esaslarda şekillenmiştir. Türkiye'de muhafazakârlar bir zümre olmaktan öteye çok çeşitli zümre ve sınıflardan oluşan bir yapıya sahiptir. Bunun içindir ki Türkiye'de muhafazakârlık bir ideoloji olmaktan çok bir tavır alış, bir kendini savunma refleksidir. Kime karşı mı? Elbette Batı'ya ve Batıcılığa karşı. Türk muhafazakârlığının belirleyici vasfı "Batı"ya karşı "yerli" olanı, kendini savunma şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu yerli olan gelenektir, tarihtir, dindir veya bütün birikimdir. Milliyetçilik ve muhafazakârlığın Türkiye'de birleştiği ortak nokta işte burasıdır.

Türkiye'de Batıdan farklı olarak toplumsal yapıda ortaya çıkan sosyal bölünmeler söz konusudur; mücadeleler, merkezi ele geçirme mücadelesi etrafında devletin içinde meydana gelmiş bulunmaktadır. İmparatorluk döneminde bir tarafta, Batılılaşma ideolojisiyle yerli kültüre, onun kurumlarına savaş açmış, onları değiştirerek yerine Batı'dan transfer etmeye çalıştıklarını uygulamak isteyen "Batıcı kadrolar"; diğer tarafta ise yerli kültürü muhafaza ederek ülkeyi modernleştirmek isteyen sultanlar ve daha sonra demokratik süreçlerin meydana getirdiği kadrolar ve onlarla aynı çizgide buluşan sivil toplum yani halk vardır.

Dolayısıyla "Batılılaşma ideolojisi" ve "yerli kurumlar"ın etrafındaki farklılaşma, kültürel temellerde ortaya çıkmıştır. İşin ilginç yanı şu ki, yerliliği savunanlar aynı zamanda yenilik yaratarak modernleşme yolunda ilerleyenlerdir. Bunun ekonomisi, sosyolojisinin yarattığı siyasetle belirlenmiştir ki bunun üzerinde ayrıca durmak gerekir.

Muhafazakâr modernlik dediğimiz olgu, politik partilerin kendilerini AK Parti gibi "muhafazakâr-demokrat" olarak tanımlamalarıyla doğrudan ilgili olmaktan öte bir şeydir. Bu durum toplumsal gelişme aşamaları içinde siyaset sürecinde partilerin durduğu yerle, temsil ettiği gelenekle ilgilidir.

Batılılaşma hareketlerinin başarısızlığa uğramasıyla ve topluma karşı bir siyasi özne olarak devleti tahkim ederek onun üzerinde bir

zümre tarafından tahakküm kurulmasına fırsat verilmesiyle birlikte, demokrasiye doğru atılan ilk adımla beraber muhafazakâr modernlik süreci başlamıştır. Batılılaşma politikalarının devlet zırhına bürünüp baskı altına aldığı toplumun kendi kültürünü ve kimliğini korumaya yönelik muhafazakâr tavrı, demokratikleşme sürecinde yenilik yaratarak kapalı-baskıcı siyasal yapıyı dönüştürecek politikaları harekete geçirdiği gibi, toplumun geleneksel farklılıklarını başta ekonomi olmak üzere her kurumsal yapıda yeniden farklılaştırarak üretmesine imkân sağlamıştır.

Demokrat Parti ve Adalet Partisi bu sürecin ilk taşıyıcıları konumundadır fakat bunu bir siyaset hâline getirme arzusu ancak Özal'ın siyaset sahnesinde yer almasıyla söz konusu olacaktır. Eski yapının güçlü kurumsal ilişkilerinin direncinin kırılarak muhafazakâr modernliğin güçlü bir dalga hâlinde yükselmesi için ise, 2000'li yıllara kadar beklemek gerekecektir.

Türk modernleşmesinin muhafazakâr karakteri siyasette demokrasi, kültürde yerlilik, ekonomide büyüme süreçleriyle belirginlik kazanmıştır. Bunun içindir ki muhafazakâr modernleşmenin itici gücü doğrudan doğruya demokrasiden beslenmektedir.

Bu kavramın, modernleşmeyi hâlâ Avrupa merkezli bir mesele olarak gören, Avrupalı olmaya özenen, kendi halklarını devlet zoruyla, "kültürel asimilasyon" yoluyla Batı'ya benzetme idealine inananlar için hiçbir şey ifade etmediği açıktır. Muhafazakâr modernleşme kavramına eski ideolojik çerçeveden yapılan ve yapılacak itirazların hiçbir anlamı yoktur; çünkü onlar "çoklu modernleşme" denilince, sadece Batı'ya inanmış adamın psikolojisiyle tepki verme alışkanlığına sahip oldukları için böyle bir şeyin var olabileceğini dahi düşünemeyecek durumdadırlar.

Batı dışı toplumların modernleşme süreçleri o toplumların tarihinin, kültürel varlığının, toplumsal geleneklerinin ürettiği olaylara bağlıdır. Bu bakımdan aslında "çoklu modernleşme" çoğul tarihlerin neticesi sayılmalıdır fikri, bir anlamda yabancı olmadığımız "tarih boşuna yaşanmış bir şey değildir" düşüncesini hatırlatmaktadır.

Aslında muhafazakâr modernlik yeni bir olay değildir. Japon modernleşmesi Batı dışı toplumlar içinde bu konuda ilk tecrübe sayılabilir. Bundan yaklaşık yüzyıl sonra başka dünyaların farklı modernleşme hareketleri arka arkaya yaşanmaya başlamıştır. Burada can alıcı soru şudur: Farklı tarihler, farklı kültürler neden farklı modernlikler yaratmasın? Bu soruya dünyanın farklı iklim ve renkleriyle verilen cevabı Türkiye'nin resmî aydınları, elitleri bir türlü anlamaya yanaşmamıştır; çünkü Tanzimat aydınlarından bu yana mesele modernleşmek değil Avrupalılaşmak, daha sonra ise Batılılaşmak olarak tanımlanmıştır. Bu meselenin bir yönüdür. Diğer yönü ise Türkiye'de muhafazakârlık ve modernlik arasındaki ilişkide saklıdır.

Batılılaşmacı siyasal kadro bir halkın kültürünü zorla değiştirince o halkın gelişeceği, toplumun kalkınacağı fikrine saplanmış, orda kalmıştır. Çağdaş kültür teorilerinden bilindiği gibi kültür ikame edilecek bir nesne olmadığı gibi, ithal edilebilir bir şey de değildir. Bir kültürü değiştirmeye kalkmak olsa olsa onda tahribat yaratır, asla onu istenilen biçime dönüştüremez; değiştirilmeye çalışılan kültür güçlü bir yapıya sahipse direnir, farklı tepkiler verir, içine kapanır veya değiştirmek isteyenlerin götürmek istediği istikametin dışında yeni mecralar yaratabilir. Bugün muhafazakâr modernlik denilen olay, Batılılaşma politikalarına karşı tam da bunu anlatmaktadır.

Muhafazakârlığın her toplumsal olgu gibi sabit bir dünya görüşü, değişmez bir tutum ya da tavır alış olduğunu elbette ki kimse iddia edemez. Esas itibariyle Türk muhafazâkarlığının Batı ve Batılılaşma karşıtı muhtelif tavırları yansıttığı, farklı zümre ve tabakalardan oluştuğu bilindiğine göre bu toplumsal varlıkların zaten değişime açık oldukları tahmin edilebilir.

Türk modernleşmesi ve muhafazakârlık arasındaki ilişkiler bağlamında düşündüğümüzde muhafazakâr gruplar içerisinde, özellikle üretim ve ticaretle bağlantısı bulunanlar arasında piyasa ilişkilerine katılanların değişmesi daha kolay görülebilir. Bu ifade

bir anlamda muhafazakârların piyasa ilişkilerinin içinde kapitalistleşme sürecine açılımını da kapsamaktadır.

Muhafazakârlar kapitalistleşemez mi? Bu soruyu soranların veya açıkça sormasa da üstü örtük bir biçimde ileri sürenlerin "muhafazakârlık esnaf ideolojisidir, neden orada kalamayıp sınıf değiştiriyorlar" diye sorduklarının farkında olmak lazımdır. Bu tür soruların modernleşme, kalkınma, kapitalistleşme gibi olayları; ticaret hacminin gelişmesi ile ticaret sermayesinin büyüme aşamasıyla sermaye yapısındaki değişim süreçleri arasındaki ilişkileri hesaba katmadığı ve bununla ilgili ekonomik dinamikleri, sosyolojik süreçleri açıklayan teorik bakışlardan uzak olduğu söylenebilir.

Türk düşüncesinin belli kesimlerinde özellikle tahakküm geleneğinin içinden gelenlerde "kültürel hegemonya"yı paylaşan zümrelerinde, sol düşüncenin teorik düzeyde olmasa da popüler sloganlarıyla yazmak konuşmak neredeyse tüketici bir davranış, bir moda hâlindedir. Türkiye'nin kapitalistleşme süreci hep bu çerçevede esnaf ve zanaatkârlara dayanan muhafazakârlığın kısa sürede siyaseten tarih sahnesinden çekileceği veya etkisiz hâle geleceği öngörüsüne dayalıdır. Bu bakış açısı Batıcı ideolojinin penceresinden dünyaya bakanların, uzunca bir süre içini rahatlatmaktaydı; çünkü muhafazakârlığın kendi konumlarını sarsacak bir siyasi değişim hareketi yaratamayacağı düşüncesi, hatta inancı, hegemonyanın devamı olacaktı!

O hâlde muhafazakâr modernleşmenin piyasa ilişkileri içindeki gruplara yansıması kapitalistleşme sürecinde yaşanan değişimlerdir ki bunları birkaç noktada tespit etmek mümkündür: Bunlardan ilki, ticaret sektörü içerisinde yer alan muhafazakâr grupların Türkiye'nin iç ticaret hacmi büyüdükçe gelişmeleri, hatta ticaret sermayesinden küçük-orta ölçekli endüstriyel sermayeye dönüşüm yaşamalarıdır. İkincisi, esnaf diye tanımlanan kesimde yer alan toplumsal grupların, benzeri bir şekilde piyasa ilişkilerinde önlerine çıkan şartlarda yeni imkânlar bulanların, bireysel teknolojilerle buluşarak kendilerini yenileyip ticaret sermayesi içinde yer alma-

ları, bir anlamda esnaftan tüccar kapitaliste dönüşme sürecine girmeleridir. Diğer önemli ve daha dikkat çekici husus ise küçük ve orta ölçekli işletmelerde yer alan muhafazakâr grupların bilhassa dış ticaretle tanıştıktan sonra büyük sermayeye yani kapitalizmin diğer ilişki formlarına açılmalarıdır.

Burada Türkiye'nin geleneksel kapitalistleşme sürecinden farklı olan husus muhafazakâr grupların kendi aralarındaki çeşitli dayanışma formlarını kullanarak ya da koruyarak büyüme sürecinde bu sosyal sermayeyi kapitalistleşme sürecine taşımalarının sağladığı avantajdan bahsedilebilir.

Bütün bu formlarda karşı karşıya kalınacak soru, bu muhafazakârlık anlayışının, kapitalistleşme sürecinin neresine kadar kendisini muhafaza edeceğidir. Bu mesele ise doğrudan doğruya muhafazakâr girişimcilerin, kapitalistlerin yerli üretimden millî üretime geçmeyi başarmalarıyla ilgilidir. Yani sermaye birikimi sürecinde yerli üretimi, yerli katma değer yaratarak, teknoloji transferinden dış ticaret fazlası yaratacak millî bir stratejiyi sürdürmeleriyle ilgilidir. Dikkat edilirse, burada yerlilik ve millîlik bir sloganın ötesinde, doğrudan doğruya bir iktisadi stratejiyi işaret etmektedir. Bu stratejinin dış ticaret hadleri üzerinden bir değer transferine dönüşmesi esas itibariyle milliyetçi bir iktisat politikasının amacıdır ki bunun, muhafazakâr modernleşmenin belli ölçülerde Japonya, Güney Kore, Uzak Asya ülkelerinde çağdaş örneklerinin olduğu bilinmektedir.

Bu politikaların uygulandığı ülkede gerçekleştirilen üretim yapıları, millî sermayenin niteliğini koruyarak yerli üretimi sürdürmeyi başardığı müddetçe muhafazakâr modernleşme yoluna devam eder. Eğer sermaye birikim süreçlerinde yabancı sermaye kontrolü ele geçirirse bulundukları ülkedeki bir yabancı sermaye yatırımından farklı bir konuma sürüklenmekten kurtulamazlar. Avrupa sermayesinin küreselleşme sürecinde karşılaştığı bur soruna Ernest Mandel çok erken bir zamanda dikkat çekmiştir.

Toplumsal Merkez ve Muhafazakârlık Sorunu

Muhafazakârlığın Batıcılık karşısında yerli kültüre sahip çıkma ekseninde ortaya çıkması aynı zamanda milliyetçilik ideolojiyle ortak paydasıdır. Milliyetçilik ve muhafazakârlık ilişkileri üzerinde dururken aslında bir anlamda muhafazakârlığın sorunlarının üzerinde durmuş olmaktayız. Toplumsal muhafazakârlık her toplumun tarihsel tecrübesine göre şekillenir. Bu tarihselliğin içerisinde toplumların kültürel nitelikleri, din, siyaset vb. toplumsal kurumların birbirleriyle ilişkileri, toplumsal tabakalaşma biçimi gibi birçok faktör önemli rol oynar.

Batılı toplumların, özellikle aristokratik geleneğe sahip olan toplumların muhafazakârlığı ile bu geleneğe sahip olmayan toplumların muhafazakârlıklarının ayrıştığının üzerinde durmuştuk. Burada, işaret edilmesi gereken diğer önemli bir husus ise muhafazakârlığın, tarımsal toplumun kapalı yapısı içinde şekillenmiş köylü tutuculuğu ile karıştırılmamasıdır. Eğer politik, ideolojik ve grupsal tutumlar, toplumun değişim eğilimlerine karşıt bir konuma düşmüş ve oradan da çatışma pozisyonuna yönelmiş ise bu yapıların tavrının, tutuculuktan çok gericiliğinden söz edilebilir. Muhafazakârların yenilikçi tutumunun değişimin dinamiklerinden biri olduğu toplumlarda gericiliğe karşı bir konumda durduklarını ayrıca tespit etmek gerekir.

Türkiye'de uzun yıllar muhafazakârlık meselesi, egemen söylemi üreten ya da o söyleme katkıda bulunarak, o söylemi paylaşarak elde ettikleri konumları sürdürmek isteyen tahakküm geleneğinin içinde yer alanların dar bakış açılarıyla, yetersiz ve yanlış ifade edilmiştir. Bu sebeple, Türkiye'nin modernleşme sürecinde rol alan muhafazakâr siyasetin yenilikçi karakteri, esas itibariyle yerli yenilikçi bir anlayışı ortaya koymaktadır ki bu karakterini sürdürmesi değişimi sürdürmesine bağlıdır; değişimci karakterini kaybettiği andan itibaren bunun da tutucu bir yere kayması kaçınılmaz olacaktır.

Resmî söylemin, sosyal bilimlerin analitik araçlarıyla, kavramlarıyla konuşma gereğini duymaması veya ondan habersizliği, bu kavramları birbirine karıştırması anlaşılabilir bir şeydir. Bununla birlikte, bu yaygın anlayışın yerleşik bir cehalete dönüşmesinde muhafazakâr çevrelerin ve aydınların bu meselelere dair yeterli bir cevap üretememesinin de payı olduğunu belirtmek gerekir.

Bir tavır olarak muhafazakârlığın toplumun devamlılığına katkıda bulunan bir işlevi vardır. Sanırım burada müracaat edilmesi gereken kavram "toplumsal merkez" kavramıdır. Eğer muhafazakâr tutum sahipleri Edward Shils'ın[1] üzerinde durduğu anlamıyla toplumsal merkezin duyarlılıklarını yansıtan bir muhafazakârlık anlayışına sahiplerse, muhafazakârlık toplumsal entegrasyona katkı yapmakla kalmaz, toplumun kendisini yenileyerek devam ettirmesine, değişim içinde süreklilik kazanmasına da katkıda bulunur.

Günümüzde milliyetçiliğin muhafazakâr tutumla ilişkisini bu bağlamda ele almak mümkündür. Milliyetçilik, toplumun kendisini süreklileştiren bir ideoloji olarak muhafazakâr bir tutuma sahip olabilir, buna açıktır. Bununla birlikte, milliyetçilik başta demokrasi, siyasal entegrasyon, modernleşme fonksiyonlarıyla devlet-toplum ilişkilerini dinamik hâle getirerek bu sürekliliği siyasal olarak da üretir ve milletleşme süreciyle kimlik üreten bir fonksiyonu da üstlenir. Unutmayalım ki millletleşme sürecinin ürettiği değerlerden biri de yurttaşlıktır.

Milliyetçilik ve muhafazakârlık arasındaki ilişkilerin tarihsel ve toplumsal yapılarda yaşanan değişim süreçleriyle belirlendiğini söyleyince, zaman zaman çeşitli çevrelerden "nasıl olur, bunlar farklı ideolojiler değil mi?" sorularına muhatap olunmasına şaşmamak gerekir. Bu soruyu cevaplandırmak için öncelikle muhafazakârlığın bir tutum, milliyetçiliğin bir "ideoloji" olarak anlaşılması gerektiğini belirtmekte yarar var. Muhafazakârlık bir tutum

[1] Edward Shils, *The Virtue Of Civility*, Liberty Fund, Inc, 1997.

olarak farklı tarihlere sahip toplumların, farklı gelenekleri, değerleri, alışkanlıkları ve benzerlerini muhafaza etme, koruma davranışı olarak görülmelidir; hatta farklı ideolojilerin sözgelimi milliyetçiliğin, sosyalizmin, liberalizmin dahi muhafazakârları olabilir, bu tutumun farklı ideoloji sahiplerinde ortaya çıkmasına şaşmamak gerekir.

Aslında her toplumda muhafazakâr ve yenilikçi tutumlara rastlamak mümkündür. Yine her toplumda muhafazakârlığın ve yenilikçiliğin toplumun sürekliliğine katkıda bulunduğunu belirtmiştik. Her toplumsal durum içinde, mevcudu yeterli gören, sahip oldukları statüleri, imkânları veya konumlarını sürdürmek isteyenler bulunabilir. Yine her toplumsal durumda alışkanlıklarını, dünya görüşlerini, anlam sistemlerini ve bunlara soyut ve sembolik unsurlar katan değerleri sürdürmek isteyen insanlara rastlamak da mümkündür.

Bütün bunlara rağmen, aynı toplumsal durum içinde yer alan insanlar, toplumsal gruplar arasında statüsünü değiştirmek isteyen, durumundan memnun olmayan, konumunu değiştirme çabasına yönelen insanlara da rastlayabiliriz. Bunlar arasında yeni fikirler, yeni tasavvurlar, yeni teknolojiler, yeni siyasal örgütlenme modelleri talep eden veya bunları ortaya atan yenilikçileri görmek de mümkündür.

Türk muhafazakârlığının oluşma ekseninde yerli olanı savunma refleksi bulunduğu için, yerli olanı koruma fakat yeni olanı muhafazakâr modernleşmeci bir anlayışla yaratma eyleminin onu tutuculuktan uzaklaştırdığının üzerinde durmak lazımdır.

Batı sistemindeki muhafazakâr tutumun, aristokrasi ile burjuvazi arasındaki tarihsel bölünmenin sorunlarını taşıdığı, zaman zaman büyük gerilimlere ve çatışmalara yol açtığı, çeşitli tarihsel olaylardan ve örneklerden bilinmektedir. Mesela skolastik düşünce biçiminden rasyonalizme geçiş, fikrî düzeyde bu çatışmanın en çok bilinen örneklerinden biridir. Bununla birlikte, tarihsel olarak muhafazakârlar ve yenilikçiler arasındaki ilişkilerden bahsederken

sadece çatışmadan bahsetmek gerçeğin bütününü yansıtmaz. Bazı toplumsal durumlarda muhafazakârlar, yenilikçilerin getirdikleri "yeni olan"la uzlaşır ve bu yeniliklerin toplum tarafından benimsenmesini kolaylaştırabilir. Böylece toplumsal süreçte kesinti veya kopmalara sebep olmadan, süreklilik içinde toplumsal gelişmeye katkı yaparlar. Yine bazı durumlarda muhafazakârlar inançlar, metafizik değerler vb. konularda muhafazakâr bir tutuma yönelirken, teknik ve ekonomik alanda yenilikçi ve değişimci bir rol üstlenebilirler.

Milliyetçilerin muhafazakârlaştıkları, muhafazakâr tutum takındıkları tarihsel durumlardan da bahsedilebilir. Milliyetçi ideolojiler genel olarak "tarih bilinci"ne" ve "millî kültür" kavramına sık sık atıfta bulunurlar. Her milliyetçilik ideolojisi, tarihsel olanı, kültürel olanı böyle bir tasavvura böyle bir bilince taşıyacak, bir anlayışa sahiptir. Bu zorunluluk milliyetçiliğin sadece romantizm boyutuyla ilgili değil, siyasal gerçekliğini anlamlı hâle getirme ve inşa etmesiyle de ilgili bir zorunluluktur. Sahip olunan "tarihsel birikimi" koruma tavrı, bir anlamda tarih bilincinin ürünüdür. "Millî kültür" diye tanımlanan davranış haritalarının, anlam boyutuna sahip çıkma düşüncesi, milliyetçilerin muhafazakârlaştığı noktalara tekabül eder. Bu sebepledir ki milliyetçilik ve muhafazakârlık bir ideoloji ve tutum olarak çoğu kere birlikte var olabilirler.

Gönüllü Sömürgecilikten Kurtulmak

Sömürgeciliğin belli özellikleri vardır. Bunlardan birincisi, sömürge hâline getirilen ülkelerin tabii zenginliklerinin yağmalanması; ikincisi, sömürgelerin insan kaynağının metropol ülkeye taşınması; üçüncüsü, sömürge yönetimi kontrol kurdukları ülkelerin içinden devşirdikleri bir grubun ülkedeki sömürge yönetimine önce ortak edilmesi, sonra kendilerine bağımlı bir biçimde söz sahibi olmasının sağlanması şeklindedir. Bu grup başta aydınlar, siyasetçiler olmak üzere, askerler, işadamları ve çeşitli elitlerden oluşmaktadır.

Sömürgeciler bu devşirme gruplar vasıtasıyla yerli halkın üzerinde kendilerine bağlı bir egemen zümre iktidarı kurarak, ele geçirdikleri coğrafyalarda kendilerine bağımlı, uzun dönemli, kalıcı bir düzen inşa etmişlerdir.

Bilindiği gibi, Türkiye büyük bir imparatorluğu kaybetmiş olmasına rağmen sömürge olmamış, tam tersine sömürgeciliğe karşı savaş kazanmış bir ülkedir. Batı sömürgeciliğine karşı savaşmış, sömürgeciliği ilk olarak Çanakkale'de, sonra Millî Mücadele'de iki defa yenmiş olmasına rağmen "sömürgeciliğin devşirme/yönetme siyaseti"ne maruz kalmaktan kurtulamamıştır. Burada açık olan, sömürgeci ülkelerde doğrudan işleyen mekanizma yerine, sömürgecilerin başka bir yolla, Batılılaşma ideolojisi üzerinden kontrol kurmaları ve bu sürecin sömürgecilik sonrası toplumlarda da benzer şekilde işlediğini görmek düşündürücüdür.

İmparatorluğun son yüzyılı ve Cumhuriyet döneminde Batıcı ideolojinin etkisinde olan kadroları oluşturan siyasetçiler, aydınlar, bürokratlar, askerler bu ideolojinin tesiriyle halktan uzaklaştıkça, sömürge yönetimlerinin kadrolarına benzer tutumları benimsemişlerdir. Böyle davrandıkça da halkı karşılarına almışlardır.

Bu durum Tanzimat süreciyle başlamış, Millî Mücadele geleneğine rağmen, Tek Parti yönetiminin kurulmasıyla birlikte devam etmiş, Cumhuriyet'i halktan koparak otoriterleştirmiştir. İdeolojik eksende Batılılaşma politikaları üzerinden Batı'yla bütünleşen yönetici kadro, sömürge yönetimleri gibi kendi halkına karşı Batı'nın işbirlikçisi konuma düşmüştür. Bu durum bu toprakların ruhuyla çelişmektedir. İşin dramatik yanı ise, bunun bağımsızlık savaşını kazanmış bir ülkede yaşanmış olmasıdır.

Bu çarpık anlayış Türkiye'nin siyasal bölünmelerine de yansımış bulunmaktadır. Rejimin demokratikleşmesi karşısında yer alanların aynı zamanda bu zihniyeti taşıyan Batılılaşma ideolojisinin savunucuları olmaları tesadüf değildir. Türkiye ile Batı arasındaki bağımlılık ilişkilerinin kurulmasında bu teslimiyetçi kad-

roların, daha önemlisi bu dünya görüşünün rolünü her durumda ortaya koymak gerekir.

Bu ülkenin ruhu, bu topraklarda bin yılda işlenmiş, birlikte yaşama kültürüyle şekillenmiş, farklılıkları yok etmeden zenginleştirerek yeniden üreten, bu topraklara ait olduğunu hisseden hiç kimseyi dışarıda bırakmayan, devleti "herkesin devleti" hâline getiren bir adalet ve paylaşım geleneğinden beslenmiştir. Bugün demokratikleşme sürecinin beslendiği kaynak budur ve şüphesiz bunu daha ileriye taşıyacaktır.

Bu toprakların ruhunu kavramadan, "yerli" ve "millî" kavramları anlaşılmadan yapılan, yapılacak olan "millî kimlik" tartışmalarının büyük ölçüde yanlış bir eksende sürdürüldüğünü belirtmek gerekir. Bu eksende yapılan tartışmaların önemli bir kısmında milliyetçiliğin "etnik algı"ya dayanan bir fikir zannedilmesi ise ayrı bir garabettir. Etnik meselenin bir "millî mesele" gibi takdim edilmeye çalışılmasının sadece bir cehalet sorunu olmakla sınırlandırılamayacak nedenleri bulunmaktadır. Burada ayrı bir "proje"nin, uluslararası sistemin güç merkezlerinin bizim coğrafyamıza yönelik yarım kalmış tarihî emelleri olduğunu da asla göz ardı etmemek gerekir.

Etnisite soy tasavvuruna dayanan bir cemaat fikrinin ürünüdür. Oysa etnik yapılar tarihsel inşalardır ve bunların ortak soy iddiası ırkçılıktan öteye bir neticeye varmayacak düşüncelerdir. "Millî mesele" ise milletleşme sürecini ve milleti, dolayısıyla milliyetçiliği ilgilendiren bir konudur. Millet bir ırkın, soyun ya da etnik topluluğun ötesine geçen, etnik efsanelerin aşıldığı ve dönüştürüldüğü, tarihsel olarak modernleşme sürecinde ortaya çıkan, vatan, millî devlet ve yurttaşlık temelinde, dolayısıyla millet öncesi etnik, kavmi vb. özelliklerin üzerinde bir sentezin ürünü olan yeni bir sosyal/siyasal var olma biçimidir. Bu modern varlığın, bahsettiğimiz bu tarihsel dönüşümün dayandığı kültür ortak paydasına dikkat çekmek lazımdır.

Milliyetçiliğin, temsil ettiği değerlerin bulunduğu topraklarda yeşermiş ve inşa edilmiş bir kültür ve bir insanlık anlayışına dayan-

dığını ve bu anlayışın çeşitli renk, topluluk ve inançlardan gelen farklılıkları bütünleştiren bir tarih yorumuna ve dünya görüşüne dayandığını anlamadan milliyetçiliği anlamanın çok zordur.

Bu aşamada "popüler milliyetçilik" denilen, yani halk arasında yaşayan bir duygu olarak herhangi bir ideolojik çağrışım taşımayan bir hissiyatın dayandığı vatanseverlik, bağımsızlık ve birlik duygusu gibi temellerin toplumsal bir psikoloji olarak zaten çok güçlü olduğunu ve bunun "ulus devlet" gibi bir kavramdan çok, imparatorluk döneminin tarihsel mirasının hatıralarını, imajını da içinde barındırdığını Türk toplumunda gözlemlemek çok zor değildir.

Halkta yaşayan bir toplumsal psikoloji olarak milliyetçiliğin, büyük ölçüde milletin özne olduğu bir yaklaşımı temsil ettiğini anlamak önemlidir. Türkiye topraklarında halkta yaşayan milliyetçiliğin, ülkenin bütünlüğü, bağımsızlığı, kalkınması ve uluslararası sistem içinde saygın bir yerinin olması, başka ülkelerle rekabet gücünün yüksek olması gibi beklentileri kapsadığı açıktır.

Bu popüler milliyetçiliğin Hakkari'den Diyarbakır'a, Edirne'den Van'a kadar ülkenin her köşesinde yaygın bir duygu olduğunu kavramadan siyaset yapanların, siyasal süreçlerde halkın kendi yanlarında olmadığını anlamaları kolay olmadığı gibi yeni şoklar yani hayal kırıklıkları yaşamaları da kaçınılmazdır.

Türkiye'de etnik ayrılıkçılığı tartışanların sıkça tekrar ettikleri bir yanlış halktaki bu millî duyguları kavrayamamakla, halkın milliyetçiliğini görmezden gelme anlayışıyla ilgilidir. Etnik varlığı millî meseleyle karıştırıp etnisitenin milletin yerine ikame edilecek bir "nesne" olduğu düşüncesinden hareket eden birçok kimsenin ne etnisite ne de millet hakkında doğru bir bilgiye sahip olduğunu görüyoruz. Toplumsal değişim sürecinde, toplumsal yapıların klandan, başlayıp çok çeşitli aşamalardan geçerek, farklı tarihsel kültürel yapılarda bazı değişikliklere uğrayarak, nihayetinde millete doğru evrildiği bilinen bir husustur.

Bu tarihsel aşamalar içerisinde etnisite kabile kültürünün dönüşümü sürecinde ortaya çıkan ve "kan bağı" düşüncesine daya-

nan, farz edilmiş bir akrabalık ve köken birliği fikridir. Açıktır ki, kabile topluluklarında veya kabile öncesi klan ya da aşiret aşamalarında akrabalık ilişkileri toplumsal örgütlenmenin en basit ve yalın unsurlarını oluşturmaktadır. Bu yapılar kabilede "kan bağı" üzerinden akrabalık ilişkilerine dayanırken, etnisite de "farz edilmiş" kan bağı mitine dönüşür.

Bugün etnik kimliği milletle özdeş zannedenler veya her etnisiteden bir millet çıkarma iddiasının peşinde koşanlar ya ilkel kan bağı duygularıyla, milletin modern bir toplumsal örgütlenme biçimi olduğunu anlayacak zihinsel gelişme düzeyine sahip değillerdir ya da düpedüz kötü niyetli ve başka bir projenin elemanlarıdır.

Her topluluğun bir kültürü vardır. Bu topluluk toplumsal gelişmenin başlangıç aşamalarında olsa da bu geçerlidir fakat toplumların ortaya çıktığı, bir kültürden uygarlığa geçildiği aşamalarda durum farklıdır. Bunun önemi şudur: Uygarlık yaratan toplumlar etnik yapıları ileriye doğru dönüştürerek kan bağı, ırk gibi ilkel duygular yerine bir medeniyetin değerlerini, o medeniyetin ürettiği kültürel ortak paydayı koyarak yeni bir toplumsal yapıya doğru ilerler.

Bu meseleyi etnik ayrılıkçılardan veya meseleyi anlayamayan bir kısım "gazeteci-yazar" ya da "araştırmacı" sıfatı taşıyanlardan yaklaşık yüzyıl önce çözümleyen Türk milliyetçiliğinin ünlü teorisyeni Ziya Gökalp, daha o zaman bu konuyu bütün boyutlarıyla ele almıştır. Gökalp toplumların evrim süreçlerini, bunların medeniyetle ilişkilerini ortaya koymakla yetinmemiş, doğrudan doğruya etnik konular ya da bu yapılara geçiş sürecindeki topluluklar hakkında da ciddi verilere dayanarak araştırmalar yapmıştır. Gökalp'in üzerinde durduğu konulardan biri de Kürt etnik kimliğini oluşturan aşiretlerin başta Türkmenler olmak üzere diğer Türk topluluklarla akrabalık bağlarının bulunduğu meselesidir. Ziya Bey'in çalışmasında önemle üzerinde durduğu husus, bu akrabalık ilişkilerini aşan bir medeniyet mensubu olarak bizlerin kabile, aşiret, etnisite gibi toplulukların kültürleri yerine, mensubu

olduğumuz medeniyetin ürettiği, tarihsel olarak daha ileri bir formasyonu ifade eden kültürel ortak payda üzerinde kurduğumuz yeni ilişkilerdir. Bu ilişkilerin İmparatorluk bünyesinde nasıl bir milletleşme süreci yarattığı ise Erol Güngör Bey'in çalışmalarında ortaya konulmuştur.

Türk milliyetçilerinin geçen yüzyılın başında ortaya koyduğu görüşlerini ele alınca, bugün etnik ayrılıkçılığın sözcülerinin kan bağı arayışı ve ırkçılık gibi ilkel bir tutumdan başka bir şey ifade etmedikleri kolayca anlaşılabilir. Yalnız burada önemli olan bir diğer sorun da, bu ırkçı tutumun ürettiği körleşmenin dışında yer alan bir zevatın da benzeri bir anlayışla etnik kimliği, millî kimliğe ya da etnisiteyi millete ikame edilebilecek bir yapıymış gibi gören bakış açısını benimsemeleridir.

Türk kamuoyunda yaygın cehaletin bir sorunu da millet ve milliyetçiliğin etnik mesele karşısındaki tutumuyla ilgilidir. Milliyetçiliğin teorik olarak herhangi bir etnisiteyi dışlaması onun varoluşuna aykırıdır. Çünkü milliyetçiler, bütün millet öncesi toplumsal formasyonların aşılarak millete ulaşılacağını bilirler. Bir anlamda, sıkça altını çizdiğimiz gibi, milletleşme süreci, etnik kimliklerin aşıldığı yerde başlar. Bunun içindir ki milliyetçilik ayrışmaya karşı bütünleştirici bir tavırdır ve bu bütünleşmenin imkânları sahip olunan uygarlık değerleriyle modernleşme sürecinin sentezinde yatmaktadır. Milliyetçiliği etnik bir mesele olarak takdim edenlerin, oradan başka etnik kimliklere düşmanlık üretmeye yönelmeleri tesadüf değildir; bu doğrudan doğruya onların milliyetçilik ideolojisini bir çatışma faktörü haline getirmek isteyen emperyalist iç savaş kışkırtıcılarının projesinin bir parçası olduklarını gösterir ki Türkiye bu oyunu bozan bir toplumsal akla sahip olduğunu göstermiştir.

Bir ideoloji olarak milliyetçilik, ilk ortaya çıktığı zamanlardan itibaren yenilikçi bir anlayışa sahip olmuştur. Hatta milliyetçiliklerin çeşitli toplumsal tarihlerde büyük değişimleri yarattığı, devrimlere yol açtığı görülmektedir. İmparatorluk yapılarının değişim

çağında, millî devletlerin oluşma süreçlerinde milliyetçilik ideolojisinin bu rolünü fark etmemek mümkün değildir. Milliyetçiliğin modernleşme sürecinde tam anlamıyla yenilikçi bir misyonundan söz edilebilir. Öyle ki bütün geleneksel toplumların değişiminin arkasında böyle bir ideolojik dinamizmin etkileri açıkça görülebilir. Burada aşiret, kabile gibi eklemli yapılardan milletleşme sürecine geçişin etkisi hayati derecede önem kazanmaktadır.

Milliyetçilik tartışmaları yapılırken, üzerinde en çok durulan konuları şöyle sıralamak mümkündür. Birincisi, milliyetçilik ve ırkçılığın bazen kasten, bazen cehaletten dolayı birbiriyle karıştırılması meselesidir. Milletin tarihsel ve siyasal bir formasyon, milliyetçiliğin de toplumsal bir ideoloji olduğu unutularak mesele biyolojiye ya da zoolojiye indirgenir. Sık sık üzerinde durulduğu gibi, ideolojilerin biyoloji veya zoolojiyle açıklanabileceğini düşünmek cehalet ötesi bir anlayıştır. İkinci bir mesele, milliyetçilik denilince özellikle Türkiye'de milliyetçiliği bir şahısla özdeşleştirmeye çalışanların tavrında ortaya çıkmaktadır. Çok yaygın biçimde görüldüğü üzere Atatürk milliyetçiliği, Kemalist milliyetçilik gibi ifadeler bunun örnekleri arasındadır. Burada mesele çok açıktır: Mustafa Kemal Paşa imparatorluktan millî devlete geçiş döneminin tarihsel şahsiyetidir. İmparatorluğun son döneminde başlayan bu süreç Cumhuriyet'te tamamlanmıştır. Bu sebepledir ki burada başrolde yer alan Gazi Paşa'nın milliyetçiliği tartışılmaz bir konudur. Dolayısıyla "Atatürk milliyetçiliği"nden değil, milliyetçi bir lider olarak Atatürk'ten bahsetmek doğru olandır. Milliyetçiliğin diğer parametrelerini hatırlarsak, Atatürk'ün uluslararası literatürde de neden milliyetçi bir lider olarak anıldığını daha iyi anlayabiliriz.

İmparatorluk sonrasında Millî Mücadele'yi yürüten kadrolar, böyle bir tarihsel mirasın önlerine koyduğu sorunla mücadele ederken bu tarih bilinciyle hareket eden milliyetçilerdir. Onların imparatorluktan millî devlete geçişte oynadıkları tarihsel rol, toplumsal bakımdan milletleşme sürecinin siyasal neticesi olarak değerlendirilebilir.

Bu mesele bizi tam da Kemal Tahir'in bahsettiği "Yol Ayrımı"-na getirmektedir.[2] Özetle, iki yol vardır: Birincisi, tarihî sürekliliği anlayarak, İmparatorluğun birikimini reddetmeden, Batı'nın farklı bir medeniyete sahip olduğunu bilerek, kendi medeniyet anlayışımızı, hayat yorumumuzu, inancımızı, geleneğimizi tasfiye etmeden, moda tabirle bir yenilenme veya rönesans yaratmaktır. İkincisi ise İmparatorluğumuzu parçalayan Batı'nın etki alanına girip, Batılılaşma politikalarıyla kendi kimliğini oluşturan bütün kurumları ve birikimi tasfiye etmeye koyulup, sonunda Batı kapitalizmine eklemlenmeye yönelmektir. Velhasıl, birinci yol, milliyetçilik, anti-emperyalizm ve bağımsızlığa; ikinci yol ise, Batıcılık ve Batı emperyalizmine eklemlenmeye gider, Batı vesayetinde yarı bağımlı kapitalist bir ülkeye gider.

Milliyetçilik ve Kemalizm

Asıl üzerinde durulması gereken husus, Atatürk ile Kemalizmin hâlâ birbirine karıştırılması, daha doğrusu "Kemalist ideoloji"-nin Atatürk'e ait bir şey zannedilmesidir. Böyle zannedenlerin de yeknesak olmadığı, farklı kategorilerden oluştuğu söylenmelidir. Bir grup, düpedüz "cahil"dir, yani konuyla ilgileri yoktur. Bunlar kelimelere bakarak, "olsa olsa" diyerek buradan netice çıkarmaya kalkanlardır; adı Kemalizm ise bunu kolayca Atatürk'e bağlamayı uygun görenlerdir. Diğerleri, Kemalizmi "sol bir ideoloji" zannederek veya öyle olması gerektiğini düşünerek sol kavramlarla Atatürk arasında ilişki kurmaya çalışanlardır. Üçüncü gruptakiler ise, düpedüz bilinçli bir şekilde Atatürk'ü kendi zümresel çıkarları için bir iktidar ideolojisi olarak gören, bunu bir zümrenin hâkimiyetinin olduğu kadar, Batı işbirlikçiliğinin, kültürel ve siyasal mandacılığının savunmasına dönüştürenlerdir.

Türkiye'de İmparatorluğun son yüzyılında, yaşanılan derin kriz karşısında, çöküşe karşı cevap olarak, bir yanda, yerli kaynakla-

[2] Kemal Tahir, *Yol Ayrımı*, İstanbul, Ketebe Yayınevi, 2022.

ra dayanarak bir modernleşme projesini öneren yerli aydınlardan gelen bir yaklaşım, diğer yanda, düpedüz Batı vesayetini isteyen, Batılılaşma fikrini bir ideoloji hâline getirmiş bir başka yaklaşımı savunanlar bulunmaktaydı. İkinci gruptakiler kendi aralarında Batı'ya teslimiyeti muhtelif biçimlerde çeşitli formüller altında ortaya koyarken, diğerleri ise kendi kaynaklarına dayanarak bir modernleşme hamlesini savunanlardan, Batı'ya teslimiyet anlamına gelen Batılılaşma ideolojisine karşı tavır alanlardan oluşmaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'nin kahramanları Batı'ya karşı bir Millî Mücadele kazanarak, İmparatorluk formasyonundan yeni bir devlet biçimi olarak millî/ulus devlet formuna geçerken aslında kendi ideolojik kimliklerini de ortaya koymuşlardır. Dünyanın her yerinde bu işleri yapanlara yani Millî Mücadele'nin kahramanlarına, millî devlet kurucularına verilen sıfatın "milliyetçilik" olduğunun tekrar altını çizmek isterim. Dolayısıyla objektif tarihsel ve siyasal kriterler açısından bakınca Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının kimlikleri tarihsel olarak tanımlanmıştır, onları bir başka ideolojiye mensup olarak gösterme girişimi gerçeği değiştirmeyecektir.

Sonuç olarak Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa ve diğer kalpaklı milliyetçilerin manevi gücünü zümresel bir iktidar aracı hâline getiren Batıcı-mandacı kadroların Kemalist ideoloji içinde kendilerine meşruiyet aradıklarını gözden uzak tutmamak gerekir.

Dolayısıyla milliyetçilik tartışmaları bağlamında, milliyetçilik teorilerinden uzak, daha doğrusu habersiz olanların, milliyetçiliği şahıslarla ilişkilendirenlerin, Türkiye'de yaygın görülen Kemalist milliyetçilik gibi nitelendirmeleri yapanların, Kemalizmin ne olduğunu da bilmediklerini ya da anlamadıklarını tespit etmek zor değildir. Daha önce de üzerinde durduğumuz gibi, her ideolojide olduğu üzere burada da bazı niteliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'nin kahramanı, lideri olması, Cumhuriyet'in kurucusu olması onu siyasal kültürü-

müzde apayrı bir yere konumlandırmıştır. Fakat Atatürk'ten sonra tıpkı Batıcılık ideolojisi mensuplarının yaptığı gibi Gazi Paşa'yı tarihsel kimliğinden ve ideolojisinden yani milliyetçilikten ayrıştırıp onun şahsıyla özdeş bir ideoloji kurmaya çalışanlar doğrudan doğruya Atatürk'ün milliyetçi kimliğine karşı, anti-emperyalizmine rağmen Batıcı, Kemalist bir ideoloji inşa etme gayretine girmişlerdir.

Bir ideolojiyi şöyle ayrıştırırız: Dayandığı toplumsal temel nedir? Bu ideolojinin taşıyıcısı toplumsal özne kimdir?

Millî Mücadele'nin kahramanının mirasını Batıcı, Kemalist bir ideolojiye dönüştürmek isteyenler doğrudan doğruya İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e intikal eden, bilhassa Tek Parti döneminde devlet iktidarını nasıl ele geçirdiklerini açıkladığımız resmi aydınlar kadrosu, siyasal-askerî bürokrasidir. Kısacası, bunlar, Gazi Paşa'nın prestijine sığınarak kendi iktidarlarını sürdürmek isteyen ve aynı zamanda demokrasi düşmanlıkları tartışılmaz olanlar, nam-ı diğer Batıcı bürokratik elitlerdir.

Kısacası, meselenin muhtelif boyutlarını analiz etmeden, milliyetçilik teorilerinden uzak bir şekilde, milliyetçilik anlayışının karşılaştığı sorunları anlamak kolay değildir; ayrıca Kemalist söyleme hapsolmuş, onun ikinci sınıf yorumlarına, sloganlarına boğulmuş bir anlayışın kendini nasıl milliyetçi diye takdim ettiğinin anlaşılması da zordur. Bunlar arasında zaman zaman farklı kimliklere "etnik düşmanlık", "yabancı düşmanlığı" yapanlara rastlamak tesadüf sayılmamalıdır, zira milliyetçilik zaten bu anlayışın karşısında yer alan bir ideolojidir. Milliyetçilik düşüncesi millet varlığını, millî kimliği ve milletin geleceğiyle ilgili tahayyülleri kapsadığı gibi, tarihten siyasete, kalkınmadan demokratikleşmeye kadar birçok meseleyi de ilgilendiren derin bir fikrin ve toplumsal psikolojinin temelleri üzerinde yükselen bir ideolojidir.

Bu konuları tartışırken üzerinde durulması gereken bir mesele de, milliyetçilik ve devlet arasındaki ilişkinin militarizm ideolojisinin içinde ya da dışında şekillenmesiyle ilgilidir. 1908 darbesinden

sonra, bilhassa 1913'te devlet iktidarının sivil bürokrasiden tamamen askerî bürokrasiye kayması militarizm meselesinin siyasal kültürdeki ağırlığını kaçınılmaz biçimde arttırmıştır. Bu çalışmada bunun yansımalarının 27 Mayıs'tan bütün darbelere kadar uzandığı ortaya koymaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin siyasal kültüründe militarizmin bu kadar ağırlığı olmasının birçok sebebinden bahsedilebilir. Her toplumsal-siyasal olayda olduğu üzere, meselenin bir de tarihsel yönünün bulunduğunu söylemek gerekir. Bununla beraber, hiç kimse militarizmi, tarihimizin bir parçası olduğunu söyleyerek meşrulaştırma arayışına girmemelidir. Her toplumun tarihinde militarizm eğilimlerinin görüldüğü belli dönemlere rastlamak mümkündür ve meselenin Türklükle alakası bulunmamaktadır. Burada önemli olan, o eğilimleri tasfiye edecek sivil dinamiklerin güçlü şekilde ortaya çıkması ve siyasal süreçlere hâkim olmasıdır.

Militarizm, kısaca, toplumsal sistem içerisinde "askerlerin üstün, seçkin bir konumu olduğuna dayanan" bir anlayış ve bu "üstün zümre"nin plan ve prensiplerinin bütün topluma uygulanmasıyla, toplumsal hayatın daha disiplinli ve mükemmelen işleyen bir düzene sahip olacağı inanç ve iddiasıdır. Bir başka deyişle, militarizmi ordu içinde geçerli olan kural, örgütlenme biçimi ve sorun çözme yöntemlerinin, toplumun siyasetten ekonomiye kadar bütün sektörlerinde uygulanması gerektiğini ileri süren düşünce tarzı olarak da ifade etmek mümkündür. Her toplumsal grubun, her cemaatin (*community*) veya her topluluğun, kendi varlığının bir parçası olan yaşama tarzını benimsemesi, buradan birtakım ilkeler çıkarması sıkça görülebilecek bir durumdur. Ne var ki kapalı toplumsal gruplarda, ünlü siyaset bilimci Lipset'in ifadesiyle "soyutlanmış topluluklar"da durum daha da farklıdır. Onlar sadece kendi grupsal niteliklerini önemsemezler, daha radikal ideolojik eğilimler gösterirler. Bu durum, ordu gibi kurumlarda, belli tarihsel dönemlerde "zümresel" bir ideolojiye dönüşebilir. Yani toplum, devleti demokrasiyle siyasal bakımdan saydamlaştıracak süreçleri

işletemiyorsa, çoğulcu bir tarzda dönüştüremiyorsa, orada sorun ciddileşir. Bu durumda devlet içinde örgütlenmiş bürokratik zümreler ve onun fiilen en güçlü unsuru olan "silahlı bürokrasi", devleti "sivil toplum"a karşı bir araç hâline getirebilir. Böyle bir tarihsel-toplumsal süreçte devleti "askerî" prensiplere göre düzenleyen "askerî bürokrasi" topluma tahakküm eder. Bu bağlamda militarizmi, milliyetçilik ekseninde yorumlamak milliyetçiliğin sivil karakterine yani millî hâkimiyet, yurttaşlık ve demokrasiye uzanan çizgisine aykırı bir değerlendirme olacaktır.

Milliyetçiliğin tarihsel olarak modernleşme sürecinde sivil hak ve özgürlükleri savunan bir ideoloji olması meseleye farklı bir tavır almasını zorunlu kılar. Vatan kavramı, o toprak üzerinde hükümranlığı olan "millî devlet" kavramını, tarihsel kültürel bağlarla ilişkileri olan insanların oluşturduğu millet kavramını, vatan hâline gelen toprağın üzerinde yaşayan yurttaşların eşitliğini ve özgürlüğünü esas almaktadırlar ki milliyetçiliğin hareket noktası burasıdır. Bu eşit ve özgür yurttaşlar, bireysel olarak kimseye devredilemez, dokunulamaz haklara sahiptirler. "Vasî" kabul etmedikleri gibi, kendi akıllarıyla bu haklarını kullanma ehliyetine de sahiptirler. Bu sebepledir ki, milliyetçilik ideolojisiyle demokratikleşme süreci arasındaki ilişkiler konjonktürel değil yapısal/ideolojiktir.

Milletleşme süreci, bir anlamda imparatorluk yapılarının evrimiyle gelinen bir aşamadır. Milliyetçilik ideolojisi, milletin eşit yurttaşlardan oluşan bir yapı olduğu ve onun siyasal örgütlenme tarzı olan "millî devlet"in herhangi bir zümrenin tahakkümüne girmeye asla rıza gösteremeyeceği, bürokrasinin "vesayetine" ve "militarizmine" de boyun eğmeyeceği iddiasını taşır. Milliyetçilik ideolojisi milletin hukukuna sahip çıkmanın diğer bir adıdır. O hukuk içerisinde tek tek yurttaşların bireysel hak ve özgürlükleri kadar, milletin ortak iradesinin hak ve özgürlükleri olan "millî hâkimiyet" ve "demokrasi" de yer alır.

Günümüz Türkiye'sinde milliyetçiliği artık geride kalmış bir anlayışla ele alan girişimler, onu geri ideolojik bir zihniyetle mi-

litarizme yaklaştırma çabaları boşunadır. Bu çaba içinde olanlar, ancak "cuntacılık" eğilimlerini canlı tutmak isteyenlerin işini kolaylaştırabilir ve tarihe karşı sorumlu olurlar. Milliyetçiler siyaset sahnesinde "millet iradesi"nin savunucuları oldukları için, etnik tuzağa, yabancı düşmanlığına, militarizm tuzağına düşmezler.

4

DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE SON AŞAMA

Sistem değişimi konusunu Türkiye'nin demokratikleşmesi açısından son adım olarak nitelemenin vazgeçilmez derecede önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu düşünce "başkanlık sistemi mi parlamenter sistem mi" tartışmalarının ötesinde bir şeydir, yani başkanlık sisteminin üstün yanlarının mukayeseli bir tahlili sonucunda varılan bir netice olmayıp, Türk siyasal sisteminde parlamenter adı verilen düzenin anti-demokratik bir şekilde örgütlenmiş bir kurumsal ilişkiler yapısı oluşturduğu analizine dayanmaktadır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, öncelikle İmparatorluğun son döneminde başlayan parlamenter sistem adı altındaki düzenin militarize olmuş siyasal yapısından doğan hastalıkların, 27 Mayıs rejimiyle birleşerek anti-demokratik bir geri yapı oluşturduğunu muhakkak tespit etmek gerekir.

Daha önce de sıkça vurguladığımız gibi, Türk siyasal kültüründe militarizmin bir anayasal düzen hâline gelmesi 27 Mayıs ideolojisiyle şekillenmiştir. Bu aşamada devlet, seçilmişlerin temsil edildiği parlamenter bir yapıya ve seçilmemiş devlet içerisinde örgütlenmiş siyasal bürokratlar, militarist elit ve jüristokratik unsurlardan oluşan zümreler düzenine dayanmaktadır. Burada Meclis'in, devletin işleyişinin belirlendiği yer olması gibi bir ilişki

söz konusu değildir. Hiyerarşik olarak devletin tepesinde MGK, MGK'nın içinde de başta Genelkurmay Başkanı olmak üzere askerî hiyerarşi bulunmaktadır. Burada parlamentonun ya da hükümetin temsilcileri ikincil değil sonuncul konumdadırlar. MGK'nın altında hiyerarşik olarak ordu, politik bürokrasi ve 27 Mayıs ideolojisini yani militarizmi, hukuk devletinin normatif hiyerarşisinin üzerinde gören jüristokratik zümre bulunmaktadır. Meclis'in yeri oldukça sınırlandırılmış bulunmaktadır; Meclis tarafından yapılan hiçbir yasa jüristokratik hiyerarşinin onayı olmadan hayatiyet bulamayacak durumdadır. Seçilmiş hükümetlerin hangi partiden olduğu tali bir konudur. Bu iktidar yapısının belirlediği çerçevede, Meclis'in parlamenter sistem içinde seçtiği hükümetlere bir iktidar alanı bırakılmamıştır.

Bu analize 27 Mayıs anayasasının kitapçığı içinden cümleler seçip "ama bu anayasa şu hakları, şu özgürlükleri vermiştir" şeklinde yapılacak itirazların hiçbir anlamı yoktur. Çünkü orada lafzen yer alan ifadelerin hepsi, vurguladığımız devlet hiyerarşisinin içinde izin verilen ölçüde anlamlıdır ve ancak o ölçüde uygulama imkânı bulabilir. Dolayısıyla 27 Mayıs Anayasası'nın çeşitli Avrupalı devletlerin anayasasından tercüme, oralardaki özgürlükleri Türkiye'ye taşıyan niteliğinden bahsetmenin ancak kâğıt üzerinde kalan ve fonksiyonel bir gerçekliğe tekabül etmeyen iddialar hükmünde kaldığı unutulmamalıdır.

Esasen 27 Mayıs Anayasası'nın daha sonra 12 Mart, 12 Eylül müdahaleleriyle yenilenmesi, MGK devleti veya onun iktidarının nasıl güçlü olduğunu, kâğıt üzerinde yer alan ve orada sınırlı kalan özgürlük ifadelerine bile tahammül gösteremediğini, başka bir söyleyişle gerçek iktidarın kim olduğunu ortaya koyan düzenlemelerdir. Netice olarak Türkiye'nin sistem değişimi demokratikleşme sürecinin son adımıdır. Parlamenter sistem adı altında var olan hükümet sisteminin, bu anti-demokratik düzeni tasfiye edilmeden Türkiye'nin atacağı demokratikleşme adımlarının hepsi akim kalacaktır.

Bir ülkede demokrasinin ne kadar yerleştiğinin, içselleştiğinin göstergelerinden biri de seçimlerin dürüstçe yapılması ve sonuçlara gösterilen saygıdır. Türkiye'de seçimlerin, referandumların gerçekleşme süreçleri her oylamada giderek daha açık, daha şeffaf şekilde, kurallara uygun biçimde yapılmaktadır. Oylamalardan sonra bazı itirazlar ortaya çıksa da bunlar kaybeden parti veya adayların psikolojisini yansıtan, sonucu değiştirmeye yetmeyecek, küçük ölçekli sorunlara işaret etmenin ötesine geçmeyecek münferit olaylar olarak kalmaktadır.

Bu bakımdan sistem değişimini oylayan 16 Nisan 2017 referandumunun %85 gibi yüksek bir katılımla, neredeyse önemli hiçbir olay yaşanmadan gerçekleştirilmesi başlı başına bir siyasi başarıdır ve ayrıca tarihsel bir olaydır. 16 Nisan referandumunun ortaya koyduğu ilk gerçek, hiç şüphesiz, sistem değişimine karar verilmiş olmasıdır. Sıkça üzerinde durduğum gibi, 27 Mayıs Anayasası'nın ve arkasından gelen her darbenin tahkim ederek "parlamenter sistem" adı altında yürürlüğe koyduğu militarist sistemin değiştirilmesine doğrudan doğruya halk karar vermiş bulunmaktadır. Eski sistemin kuvvetler ayrılığını getirdiği, bu sebeple böyle eleştirilemeyeceğini düşünenlere hemen hatırlatmak gerekir ki 61 Anayasası'ndan sonra kurulan sistem kuvvetler ayrımına değil militarist ideolojinin etrafında bütünleşmiş "tek bir kuvvet"e dayanmaktaydı; halkın katılımıyla yapılan seçimlerle şekillenen Meclis'ten, bu kuvvetler birliğine bir itirazın yapılması, yeni bir darbenin gerekçesi olmaktan başka bir anlama gelmeyecektir, gelemezdi.

Toplumsal Sözleşme Yapmak

Anayasaların bir toplumsal sözleşme metni olduğu söylenir. Gerçekten de anayasaların toplumla devlet arasında bir toplumsal sözleşme niteliği taşıması çok önemlidir. Yeryüzünde iki yüz civarında devlet olduğu düşünüldüğünde bunların ne kadarının böyle bir sözleşme metnine sahip olduğu söylenebilir? Tabii ki burada kas-

tedilen şey, devletin herhangi bir yazılı anayasa metnine sahip olup olmadığı değildir. Mesele toplumun, devletiyle sözleşme yapabilecek düzeye gelmiş olup olmamasıdır; yoksa her devletin kendisine göre bir anayasaya sahip olduğu bilinen bir şeydir.

Devletin toplum tarafından sınırlandırılması oldukça yeni sayılabilecek bir olaydır. Modern döneme kadar devlet-toplum ilişkilerinin devletten topluma doğru belirlenen bir ilişki çerçevesinde geliştiği ve sürdürüldüğü bilinen bir hususdur; ancak modernleşmenin dinamikleriyle toplumun devlet karşısında güçlenmesi, çoğulculaşması, sınıfsal farkların artması, orta sınıflaşmanın gelişmesi ve benzeri olaylarla birlikte, devlet toplum tarafından sınırlandırılabilecek bir siyasal süreçle karşı karşıya kalmıştır. Bu gelişmelerin çok kolay olmadığını, tarihin bilinen çeşitli siyasal çalkantılarının, devrimlerinin ve büyük olaylarının sonucunda yaşandığını örnekleriyle hatırlayabiliriz.

Toplumların devletle sözleşme yapması önemli hususları beraberinde taşır. Bunlardan ilki, devletin toplumun rıza göstereceği bir hukuk çerçevesi içerisinde sınırlandırılmasıdır. Burada kastedilen şey, siyaset alanı içerisinde devletin erkinin daraltılması ve bir hukuka bağlanmasıdır. İkincisi, devlet içerisinde örgütlenmiş olan bürokratik ve askerî yapıların siyasal iradeye tâbi kılınmasıdır. Buradaki siyasal irade, toplumsal sözleşme yapan ya da yapma gücünü elinde bulunduran sivil toplumun iradesidir. Üçüncüsü, devletin bireyle olan ilişkilerini düzenleyecek ilkeleri ortaya koymaktır. Dördüncü ise, toplumla birey arasındaki ilişkilerin esaslarını tespit etmektir.

Bahsettiğimiz bu hususlar, devlete karşı toplumu ve bireyi korumayı esas aldığı gibi, toplum karşısında bireysel özgürlükleri koruyup geliştirmeyi de önemli bir mesele olarak görmektedir. Anayasa metinlerinin bir özgürlükler rejimi yapmaya tek başına yeterli olmadığı, anayasası olduğu hâlde demokrasisi olmayan ülke örneklerinden görülecektir. O hâlde, devleti toplumsal bir sözleşmeye rıza gösterdiği bir sürece sokmak toplumsal gelişme seviyesinde belli bir olgunluğa işaret etmektedir. Bu nedenle devleti

sınırlandırmak, devletin siyaset sahnesindeki rolünü sivil iradeye bağımlı kılmak ne kadar önemliyse, toplum içerisinde bireyi özgürleştirmek de o kadar önemlidir.

Konuyu dar bir anayasa hukuku meselesi olarak görenler, bireysel özgürlükleri devlet katında düzenlemeyi anayasanın başlıca meselesi olarak ele almaktadırlar. Oysa bireyin engellenmesi ve özgürlüklerinin kısıtlanıp yok edilmesi sadece devletten gelebilecek bir müdahalenin sonucu olmayabilir. Toplum içinde de bireysel özgürlükleri yok edecek çeşitli toplumsal gruplar, sınıflar ya da örgütlü yapılar bulunabilir.

Anayasal düzenleme yapılırken dikkat edilmesi gereken ilk husus, devlete karşı toplumsal ve ekonomik özgürlüklerin güvence altına alınmasıdır. Bu özgürlükler, devletin toplumla olan ilişkilerini demokratik bir zemine yaymaya yarayacağı gibi, toplumdaki farklılaşmaların yarattığı eşitsizliklerin bireysel hak ve özgürlükleri engellemesine karşı da bir işlev görecektir. Diğer bir mesele, bireysel hak ve özgürlükleri ekonomik ve sosyal haklar şemsiyesi altında geliştirmektir. Kısacası, devlet, toplum ve birey arasındaki dengeyi sağlayamayacak, bunları eşitlik ve özgürlük esasında düzenleyemeyecek hiçbir anayasa gerçekten bir "toplumsal sözleşme" niteliği taşımayacaktır.

Yeni Düzen, Yeni Sistem

16 Nisan 2017'da sandığın ortaya koyduğu bir başka gerçek ise sistemin değişmesi gerektiğine inananlardan daha az olsa da buna katılmayan bir kitlenin bulunduğudur. Oylama sonuçlarının analizi yapılarak bu durum değerlendirilebilir fakat şurası açıktır ki, yeni sistem inşa edilirken hangi gerekçeyle olursa olsun değişimden yana tercih kullanmayanların endişelerini, tereddütlerini dikkate alacak bir yaklaşıma ihtiyaç vardır.

Demokrasi, toplumsal çoğulculuğun siyasal çoğulculuğa dönüşme imkânına sahip olduğu rejimin adı olduğu gibi, çoğulculuk

içinde yönetimin, hükümetin ve kararların çoğunluk tarafından belirlendiği rejimin de adıdır. Seçimler, yürütme kurumunun işleyişi, kararların uygulama biçimleri anayasadan başlayarak, yasalara ve diğer mevzuata kadar çeşitli düzeylerde düzenlenirken demokratik süreçler yani "çoğulculuk", "katılım" ve "çoğunluk" ilkeleri birlikte dikkate alınır. Bu bakımdan anayasa değişikliğinin oylanıp kararlaştırılmasından sonra meselenin bir sistem değişimi gibi yapısal bir olay olduğunu unutmadan süreci yönetmek gerekmektedir; karar süreçlerine katılımı sağlayacak tartışmaların geliştirilmesi önemlidir.

Uzlaşma, çoğunluğu veya azınlığı inkâr ederek ve etkisiz kılarak değil, onun demokratik konumunu kabul ederek ve eleştirel bir tavırları dikkate alarak, birlikte nasıl bir şeyler yapılabileceğini anlayarak üretilebilir.

Yeni Sistemin Hukuku

Sistem değişimi, diye aldığımız meselenin temelinde yatan sorun, bir anlamda temeldeki problem olarak tanımladığımız konu, devlet içindeki anti-demokratik güç yoğunlaşmasını dağıtarak demokratik sistemin kurumlarını oluşturacak bir değişimi kapsamalıdır.

Neredeyse iki yüzyılda oluşmuş bu anti-demokratik güç yoğunlaşmasını tasfiye etmek ve toplumun farklılaşmış gruplarını temsil edecek özgür seçimler ve siyasal süreçlerle devlet otoritesinin halk tarafından paylaşılmasının yolunu açacak yapıları inşa etmek, kısa süre içinde elbette kolay olmayacaktır. Bununla beraber, demokratikleşme sürecinde yapılabilecek en büyük reform olan sistem değişiminin kendi fonksiyonlarını gerçekleştirebilecek bir biçimde yapılması için mutlaka yeni sistemin eski yapının hastalıklarına kapalı hâle getirilmesi şarttır.

Devlet içerisinde güç yoğunlaşmasını bürokrasiye, MGK'ya, militarist ideolojiye aktaran mekanizmaları ortadan kaldırırken gücünü simetrik bir yapıya yönlendirecek bütün kanalların kapa-

tılması gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki anti-demokratik siyasal kültürün tasfiye edilmesi sürecinde bile anti-demokratik alışkanlıklar bir süre daha ayakta kalabilir.

Bu sebeple söylemek gerekir ki, eski siyasal sistemi ayakta tutan bütün mevzuatın değiştirilmesi görevi en başta Meclis'e düşmektedir, fakat bu yapılırken takip edilecek yaklaşım da önemlidir. Sistem değişimine karar verildikten sonra benimsenecek yaklaşımın, kanunların ruhunun yeni sisteme uygun hâlde düzenlenmesini sağlayacak hassasiyeti taşıması gerekmektedir.

Burada sistem değişimini tamamlayacak, bütünsel bir yapıya kavuşturacak adımların atılması tarihsel bir görevdir. Bu değişim yarım bırakıldığı, eski tortuların üzerinde yürütüldüğü, eksik bırakıldığı takdirde, sistem değişiminden beklenen ya da yeni sistemin fonksiyonel bakımdan işlerliğini sağlayacak adımlar atılmamış olacaktır. Burada eski sistemin kurumsal yapılarının değiştirilmesinin yanı sıra, kurumlar arasındaki ilişkilerin değiştirilmesinin de zorunlu bir şart olduğu görülmelidir.

Yeni sistemin, literatürdeki adıyla başkanlık sisteminin üç temel kurumu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, doğrudan halk tarafından seçilmiş Başkan ve onun kendi icra heyetini tayin etmesi yani hükümeti. Diğeri ise yasama ve icrayı denetleme yetkisini yerine getirecek Meclis'tir. Üçüncü kurumsal yapı ise bağımsız yargıdan oluşur.

Burada gerçek kuvvetler ayrımı, Meclis'in yasama ve denetleme işlevleri ile icra makamının yani başkanın kurumsal fonksiyonlarının evrensel normlara uygun hâle getirilmesi ile oluşacaktır. Partiler sisteminin, yani siyasi partilerle ilgili normatif değişikliklerin, seçim sistemiyle ilgili yapılacak düzenlemelerin ayrı bir önem taşıdığını unutmamak gerekir. Burada, hiyerarşik önem sırasına göre, başkan ve hükümetinin devlet kurumlarıyla kurulacak ilişkileri ön plandadır, fakat bunu da kuşatacak şekilde, Meclis'in işleyişi ve dayandığı hukuki mevzuat esas alınmalıdır. Kuvvetler ayrılığının bu iki yapısal unsurunu düzenlerken hukuk sisteminin, yani ba-

ğımsız yargının fonksiyonelliğini esas alan bir düzenleme zorunludur. Kısacası, başkanlık sisteminin kuvvetler ayrılığı ilkesi etrafında şekillendirilmesini esas alacak kapsamlı bir reform olmadan sistem değişiminin tamamlandığından asla söz edemeyiz.

Siyasal sürecin sorduğu sorular basitçe şöyle ifade edilebilir: Devletle toplum arasındaki ilişkiler nasıl belirlenmektedir? Devleti kim yönetecektir? Yönetmeye talip olan siyasi gruplar arasındaki rekabeti, mücadeleyi belirleyen faktörler nelerdir? Siyasi grupların, partilerin toplumla kurduğu bağlar, münasebetler neticeyi nasıl etkiler? Devletin fonksiyonları arasında yani yürütme, yargı ve yasama arasındaki ilişkilerin demokratik işleyişi nasıl düzenlenecektir?

Bugün sistem değişiminin başardığı şey Türkiye'de parlamentarizm adı altında örgütlenmiş militarist ideolojiyle dizayn edilen anti-demokratik yapının bir kısmının yani hükümet etme şeklinin dönüştürülmüş olmasıdır. Elbette ki demokratik mekanizmalar sadece yürütmenin doğrudan halkın tercihlerine dayanarak şekillendirilmesiyle sınırlı kalamaz.

Demokratik devlet düzeni, her şeyden önce yasamanın yani demokrasinin kurucu öğesi olan Meclis'in bütünüyle iktidarını kullanmasını, bu iktidarı kullanan kurumların bağımsız işleyişini esas alır. Dolayısıyla, birincisi, yasama organının yürütme karşısında yasama faaliyeti yürütecek bağımsız iradeye sahip olması ve ikincisi, yürütmeyi denetleyecek iradenin bağımsız bir şekilde gerçekleşmesi, sistemin temellerini oluşturmaktadır. Bu bakımdan sistem değişiminin tamamlanabilmesi için demokrasinin bu temel müessesinin bütün fonksiyonlarıyla yeniden yapılanması zarureti vardır. Üçüncü mesele ise demokratik sistemlerde kuvvetler ayrılığının bir diğer kurumsal varlığını oluşturan yargı sisteminin tarafsızlığı-bağımsızlığı ve bunu düzenleyen mekanizmaların oluşturulmasıdır. Bütün bu kurumsal unsurlarıyla birlikte sistem değişimi tamamlandığında Türkiye'nin demokratikleşme sorununun önündeki siyasal yapısal engellerin ortadan kaldırıldığı söylenebilecektir.

III. KISIM
SONUÇ YERİNE

BATILILAŞMADAN MODERNLEŞMEYE

Türkiye üzerine yapılan tartışmaların gelip dayandığı yer, bu ülkenin kendi birikimiyle çağdaş gelişmeleri takip ederek yeni bir medeniyet kurup kuramayacağı hususunda düğümlenmektedir. Konu, bu kadar basit bir dille ifade edilse de, aslında çetrefilli ve oldukça problemlidir.

Burada birkaç mesele vardır. Çağdaş gelişmeleri takip edebilmek ya da kendi çağını yaratarak ilerlemek için hangi yol izlenecektir? Sorun tam da burada ortaya çıkmaktadır, çünkü bütün mesele medeniyet/uygarlık üzerinde farklı tezlerle tartışılmaktadır. Bunlardan ilki, klasikleşmiş Batı uygarlığına girme projesi etrafında ileri sürülen tezlerdir. Muhtelif formları olmakla birlikte bu görüş temel olarak Batı uygarlığını topyekûn kabul etmeden bir yere varılamayacağı fikrine dayanmaktadır. Bu görüşün ikinci bir türü Batı uygarlığının topyekûn değil de kısmen kabul edilmesini savunanların ileri sürdükleridir. Bizim yakın tarihimizde birinci tezin en bilinen temsilcisinin Abdullah Cevdet, ikincisinin ise Celâl Nuri olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber, İmparatorluğun son yüzyılından günümüze kadar uzanan çok sayıda ismin de benzeri görüşleri savunduğu malumdur.

Meseleyi, kültür ve medeniyet ekseninde tartışan Gökalp, medeniyeti adeta teknolojiye indirgemekte ve dolayısıyla benimsenmesi gerektiğini, fakat millî olduğu gerekçesiyle kültürün değiştirilmemesi gerektiğini söylemektedir ki Peyami Safa'dan Niyazi

Berkes'e kadar "Doğu/Batı Sentezi"ni savunanların hepsinin aslında Batılılaşma ideolojisi altında veya belli bir biçimde ondan etkilenen yaklaşımlara sahip olduklarını söylemek haksızlık olmayacaktır. Haksızlık olamayacaktır çünkü onlar zaten Batı uygarlığının yükseldiği dönemde, Doğu'nun son büyük uygarlık temsilcisi Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde yaşadıkları için böyle düşünmekte ya da Batı uygarlığının hegemonik üstünlüğünün tartışılmaz olduğu bir dünyanın insanları oldukları için ve Batıcı olmayı, Batılılaşmayı zaten masum ve iyi bir şey olarak nitelemektedirler.

Unutmayalım ki 19. yüzyıl Batı uygarlığının yıldızının parladığı zamanlardır. Hatta 20. yüzyılda bile Batı uygarlığının hangi insani değerleri yıkarak, yok ederek yükseldiğini gösteren birçok bilimsel çalışma ve birçok araştırma yapılmış olmasına rağmen, Batı uygarlığının üstün olduğuna, dolayısıyla bu uygarlığa ulaşma yolunda ilerlemek zorunda olunduğuna, Batılılaşmanın tartışılmaz derecede önemli bir siyaset tarzı olduğuna inanan birçok kimseye rastlamak zor değildir. Dahası, günümüzde Batı uygarlığının yükselişinin arkasındaki insani yıkımı görerek mahcup bir biçimde de olsa kendisine gerekçe arayanlara rastlamak bile zor değildir; onlar arasında "Batı'ya rağmen Batılılaşma" yanlısı olanlar bile vardır.

Burada Batılılaşma ideolojisinin, açık veya örtülü bir biçimde Batı dışı toplumlarda aslında bir medeniyet değiştirme projesi olduğunun altını çizmiştik. Öte yandan, bu ideolojik yaklaşımı daha naif bir biçimde, Batı'nın üstün özelliklerinin alınması şeklinde savunduklarını söyleyenleri ise nereye koymak gerektiği sorusu akla gelebilir. Açıkça söylemek gerekirse bu tür Batılılaşma anlayışlarında görülen "Batı'dan teknoloji alma", "Batı'nın ahlakını değil de bilimini alma" düzeyindeki basit önerileri tartışmanın anlamı yoktur; çünkü teknoloji, bilim, hatta felsefi düşünce ve bilimsel görüşlerin neresinin, nereden nereye kadar alınması gerektiğini konuşmak tarihsel olaylardan habersiz olmak demektir.

Tarihin bütün zamanlarında farklı toplumlar, farklı kültürler, farklı uygarlıklar arasında etkileşimler olmuştur. Haldun'dan bu yana yazılanlar, Sorokin'in[1] kültür ve uygarlıklar hakkında yaptığı teorik tartışmalar, Toynbe'nin uygarlık tarihi çalışmaları,[2] *Kayıp Aydınlanma* kitabında S. Frederick Starr'ın[3] gösterdikleri v.b, muhtelif coğrafyalarda yaşanan etkileşimleri zaten ortaya koymaktadır. Dolayısıyla seçmeci bir yaklaşımla konunun "şunu alalım, bu kadar alalım" diyerek tartışma yürütmenin zaten bir anlamı yoktur.

Batı medeniyetinin mutlak üstünlüğünü savunanların yanında aslında Batı dışında başka bir medeniyetin bulunmadığını, dolayısıyla medeniyete katılmak isteyenlerin, medenileşme arzusunu taşıyanların hiç tereddüt etmeden Batı'ya tâbi olmaları gerektiğini söyleyenlerden bahsetmeyeceğim. Fakat bu gibi kimselerin, antropolojinin sömürgeciliğe rehberlik etmek için yola çıktığı zamanlarda yeryüzünde "vahşi", "barbar" ve medeniyet sahibi halklar olduğunu, dolayısıyla Batı sömürgeciliğinin Batı dışı toplumları yani vahşi ve barbarları medenileştirme siyaseti olduğunu söyleyenlere ne kadar yakın durduklarını sadece belirtmek yeterli olacaktır.

Bütün bu sorunlu yaklaşımların temelinde iki meselenin önemli bir payı bulunmaktadır. İlki, konunun medeniyet/uygarlık konusundaki kavramsal ve teorik birikimden uzak bir şekilde ele alınması; ikincisi, Batı uygarlığının zihniyet dünyasındaki hegemonik üstünlüğünü yansıtan sosyal psikolojik etkisinin hâlâ aşılamamış olmasıdır.

Meselenin ikinci kısmı, daha anlaşılabilir bir hususdur. Batı dışı toplumların bir bölümünün sömürge ya da yarı sömürge şartları altında yaşamış olmalarından dolayı kültürel bütünlüklerinin parçalanması, bunun yanı sıra sömürgecilik sonrası aydınlarının Batı karşısındaki eziklikleri ve devşirme sürecine maruz kalan zihniyet

---

1 Pitirim A. Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1972.

2 Arnold J. Toynbee, *Uygarlık Yargılanıyor*, İstanbul, Kronik Kitap, 2023.

3 S. Frederick Starr, *Kayıp Aydınlanma*, İstanbul, Kronik Kitap, 2019.

yapılarıdır. Bunların kendi halkları üzerinde Batı'ya hayranlık/nefret diyalektiği içinde bir çaresizlik sendromu meydana getirdiğini gözlemlemek zor değildir.

Meselenin birinci kısmı daha karmaşık görünmektedir: Bir defa medeniyet denilince, bir kavramın keyfî olarak tanımlanamayacağını belirtmek gerekir. Medeniyetin tarihsel bir aşamada ortaya çıkan bir olgu olduğunu, sadece şehrin ortaya çıkmasıyla değil, şehir değerlerinin bütün kurumlara yansıması, daha doğrusu kurumsal yapılarla beraber kentlerin bu değerleri üretebilir hâle gelmesi olduğunu belirtmek gerekir.

Bunlar nelerdir diye soracak olursak medeniyet tarihsel olarak şehrin, farklılaşmış toplumsal yapıların, devletin, inançların, zanaatın, pazarın, işbölümünün, eğitimin, dolayısıyla yazının ve okumanın, hesabın ve mühendisliğin, edebiyatın ve müzik başta olmak üzere sanatın formlarının ortaya çıktığı bu kurumların oluşturduğu genel yapıdır. Bu yapının içeriğini ise kültürün manevi formları, zihniyet dünyası, değerler sistemi oluşturmaktadır. Bunun içindir ki maddi olarak aynı unsurları kapsayan farklı medeniyetler kurulmuştur; içerik formu belirleyecek düzeydedir.

Burada tespit edilmesi gereken bir husus da her toplumun bir kültürünün olduğudur fakat medeniyet tarihsel bir gelişme aşamasına tekabül etmektedir; dolayısıyla her halk, her toplum ancak yukarıda belirtilen süreçleri yaşadığı, gerçekleştirdiği vakit bir medeniyete sahip olabilir; kısacası, yeryüzünde sadece Batı medeniyetinin olduğunu söylemek bilimsel olarak geçersizdir.

Buna bağlı diğer bir mesele, hiçbir medeniyetin mutlak bir üstünlüğünün olmamasıdır. Her bir medeniyetin kendi tarihsel mecrası içinde üstün olduğu alanlar olabileceği gibi, başka medeniyetler üzerinde etki yarattığı dönemler de olabilir. O zaman, medeniyetlerin mutlak üstünlüğü değil, tarihsel olarak göreli üstünlüklerinden söz edilebilir. Çin medeniyetinin, Hint medeniyetinin, Türk/İslam medeniyetlerinin çağlarını anlatan geniş bir tarihsel müktesebatın varlığı inkâr edilemez şekilde bu duruma işaret etmektedir.

Burada üzerinde durulmadan geçilmemesi gereken bir konu da medeniyete katılma, girme, kabul etme veya benimseme gibi kavramların anlamsızlığıdır. Medeniyet bir sınır, kapısından içeri girilecek bir yer olmadığı için, başka bir medeniyete sahip bir toplumun başka bir medeniyete girmesi diye bir şey söz konusu olamaz.

Medeniyeti yaratan tarihtir ve o tarihsel birikime sahip olmayan toplumların herhangi bir şeyi/nesneyi ithal eder gibi o medeniyete içerik kazandıran kültürü alması veya ona katılması mümkün değildir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, bireylerin/grupların kendi toplumunun kültür çevresi içinden çıkarak başka bir toplumun içinde asimile olması buradaki tartışmanın dışındadır. Ayrıca bazı medeniyetlerin sömürge yöntemleriyle yok edilmesinin örnekleri arasında İnka ve Aztek medeniyetlerinin yıkılmasını, Kızılderili kültürünün katledilmesine işaret edilebilir.

Bu tespitlerden sonra şu meseleye yönelebiliriz: Batı dışı toplumların Batı medeniyetine katılmasının asimilasyon ve sömürge siyasetleri dışında bir yolu yoksa bu durumda, Batı medeniyetine ulaşma/kavuşma yolu olarak Batılılaşma ideolojisi neyi ifade etmektedir?

Muhtelif vesilelerle daha önce üzerinde durduğumuz gibi, Batı dışı toplumlarda bir medeniyet değiştirme projesini idealize eden aydınların bir çelişkisi, bir şizofrenisi olarak ortaya çıkmış Batılılaşma ideolojisinin en açık örneklerine 19. yüzyılda özellikle Tanzimat sonrası Türkiye'sinde sıkça rastlanmaktadır. Bu dönem aydınlarının durumu, Batı uygarlığı yükselirken, kendi uygarlıklarının taşıyıcısı, omurgası olan Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde yaşanılan travmanın neticesi olarak görülebilir fakat bunun uygarlık meselesinin etraflıca tartışıldığı ve kültür teorisinin geldiği bugünkü aşamada hâlâ 19. yüzyılın zihinsel travmasıyla savunuluyor olması ciddi bir entelektüel sorunun yaşanmaya devam ettiğinin işareti olarak kabul edilmelidir.

Bunları belirledikten sonra, şu soruya dönmek gerekecektir: Peki Batılılaşma ideolojisi en sade söyleyişle Batı uygarlığına gir-

meyi amaçlıyorsa, uygarlık değiştirmenin de bir proje uygulamasıyla veya bir siyaset pratiğiyle mümkün olmadığı ortadaysa, Batı dışı toplumların çağdaşlaşma, modernleşme imkânları yok mudur?

Elbette vardır, fakat burada üzerinde durulması gereken ilk husus çağdaşlaşmanın/muasırlaşmanın modernleşmeyle aynı süreçleri ifade etmediğidir. Çağdaş olmak, içinde bulunulan çağın belirleyicisi olan özelliklere sahip olmaktır. Bu, çağdan çağa değişebilecek bir durumdur. İmparatorluklar çağından millî devletler çağına geçmek; skolastik zihniyetten bilimsel zihniyete geçmek; tarımsal üretim düzeninden endüstriyel üretime geçmek vb.

Modernleşme ise tarihsel olarak farklı özellikleri kapsayan yeni bir durumu, yeni bir yapının oluşumunu ifade etmektedir. Burada modernleşme sürecine giren ilk toplumların, modern toplum oluşumunun Batı'da ortaya çıkması ile Batılılaşma meselesini birbirinden ayırt etme mecburiyeti vardır.

Bu meselenin açık hâle getirilmesi için iki olayın niteliklerini ayrıştırarak ele almak durumundayız. Önce, "Batı uygarlığı nedir?" sorusuna; ardından "Modernleşme süreci neleri kapsamaktadır?" sorusuna verilen cevaplar üzerinden bu ayrıştırmayı sağlayabiliriz.

Batı uygarlığının Antikite, Latin kültürü, Roma, Hıristiyanlık, Skolastizm ve Aydınlanma temellerinde yükselen, aristokrasi ve feodaliteden kapitalizme uzanan bir sentez olduğunu; kenti, mühendisliği, mimarisi, üretimi, siyaseti ve sanatı kapsadığını bilmek gerekir. Kısacası, haydi içine girelim denilecek bir yer ortada yoktur zaten.

Modernleşme sürecinin aşamalarına bakıldığında açıkça görüleceği üzere, modern toplumun temelinde sanayi devrimi, endüstriyel üretim düzeni, zümre tipi toplumsal örgütlenmeden, durağanlıktan sınıf tipi hareketli yapılara geçiş, piyasanın ekonomide düzenleyici gücünün artması, rasyonelleşmenin düşünceden ekonomiye kadar kapsayıcı hâle gelmesi vardır. Kentleşmenin değil kentin bütün toplumsallığı belirlediği ve bireyin bütün toplumsallıklar karşısında güçlü bir zeminde var olduğu bir durum karşımı-

za çıkacaktır. Metropollerin kuşatıcılığı, kitlesel üretim ve kitlesel tüketim mekanizmalarının etkinliği ve elbette devlet karşısında güçlenen sivil toplum ve katılımcı yönetim biçimi olarak devletlerin demokratikleşmesi, toplumsal farklılaşmaların sınıflardan meslekleşmeye, bireyleşmeye ve örgütlü topluma dönüşüm süreçleri bu bağlamda düşünülmelidir.

Modernleşme sürecinin dayandığı temellere bakacak olursak, şunları tespit edebiliriz: siyasal olarak demokratik sistemlerin kuruluşu; ekonomik olarak, endüstriyel üretim düzenin işleyişi ve neredeyse hayatın bütün alanlarının endüstriyel hâle getirilmesi; sosyal yapıda toplumsal farklılaşmaların hızla artması ve bireyin atomize olmasına kadar uzanması ve toplumsal yapılarda sınıfsal farklılaşmaların derinleşmesi; teknolojinin insan faaliyetlerinin uzantısı hâline gelmesi; metropolitan alanların yaşama merkezi hâlini alması; zihinsel dünyada ise rasyonelliğin, sekülerleşmenin ve bilimsel düşüncenin başat hâle gelmesi.

Kısacası, Batı toplumları bir zamanlar nasıl modernleştiğiyse Batı dışı toplumlar da kendi tarihsel birikimlerinin imkânlarıyla bu süreçleri yaşayarak modernleşebilirler ve modernleşmektedirler; dolayısıyla Batılılaşma meselesi ile modernleşme meselesi birbirine karıştırılamaması gereken ayrı tarihsel olaylardır.

Bugünkü Türkiye yolun neresindedir? Bu soruya cevap vermek için her şeyden önce tespit edilmesi gereken bir konu vardır ki bunu belirlemeden mesele anlaşılamayacaktır. İmparatorluğun son yüzyılından başlayıp en şiddetli Tek Parti dönemine kadar uzanan Batılılaşma politikalarının temel özelliği "bürokratik aklı" esas alarak yapılan reformlar şeklinde ortaya çıkmasıdır. Bunun anlamı şudur: "Bürokratik akıl" dediğimiz şey, kendi bakış açılarına, kendi zümresel bakışlarına ve zihniyet dünyalarına göre "devlet merkezli" bir reformun toplum için iyi olduğunu öngördüğü için, bu fikir kaçınılmaz bir biçimde duruma egemen olacaktır. Buradaki "bürokratik aklın" içinde toplumsal talepler, sivil toplumun inisiyatif ya da sorumluluk alması gibi faktörler bulunmadığı için,

"iktisadi akla" da yer bulunmayacaktır; burada iktisat sadece devlet maliyesinin ihtiyaçlarını karşılamak düzeyinde bir konu olarak kalacak, bir "iktisadi/sosyal mesele" yi fark edecek hâle gelemeyecektir. İktisadın maliye politikalarına indirgendiği bir devlet/toplum anlayışının "endüstri çağı"nı anlamasını beklemek iyimserlik olacaktır. Bunun içindir ki onların öncelikleri, sanayileşme, sanayi devrimine götürecek ekonomi politikalarına değil şeklî/hukuki mevzuatla ilgili meselelere yönelik düzenlemelere yoğunlaşacaktır.

Mesela İmparatorluğun daha ilk dönemlerinde doğrudan sultanlar eliyle başlatılan reformlarda bile bu özelliklerin ön plana çıkması, İmparatorluğun devlet merkezli bir toplum yapısına sahip olmasıyla ilişkilidir. Burada bu yönde atılan adımlar arasında yapılanların önemsiz olduğunu söylemek söz konusu değildir; üzerinde durulan konu, temel meselenin yani yükselmekte olan ekonomik ve sosyal devrimin anlaşılmasının tali bir düzeyde kalmasıdır.

Nitekim İmparatorlukta daha 1850'de Sultan Abdülmecit devrinde Avrupa'dan "Ticaret Kanunu" alınmış, "Ceza Kanunu" düzenlemesi yapılıp şeri cezalar yürürlükten kaldırılmıştır. 1861'de "Ceza Mahkemeleri Usulü Kanunu" çıkarılmış ve bu konuda birçok normatif düzenleme yapılmıştır. Yine yargı alanında Sultan Abdülhamit döneminde birçok yenilik uygulamaya konulmuştur; Asliye Mahkemesi, Sulh Mahkemesi, Ağır Ceza Mahkemesi, Ticaret Mahkemesi bu dönemde teşkilatlanmıştır. Sultanlar eliyle başlatılan bu değişimler arasında Modern Mühendishane Mektebi, Güzel Sanatlar Yüksek Okulu, Mülkiye Mektebi gibi modern eğitim yönünde atılmış önemli adımlar vardır. Daha birçok örnek verilebilecek bu tür yeniliklerin gösterdiği bir gerçek şudur ki Batı karşısında yaşanan kayıpların önüne geçmek üzere Avrupa'dan alınarak uygulamaya konulan reformlar, sultanların inisiyatifiyle de olsa "bürokratik akıl" ile gerçekleştirilmiştir, fakat asrileşmek/çağdaşlaşmak adına yapılan bu reformlar bürokrasinin siyaset alanındaki iktidarının genişlemesi ve hâkimiyeti ele geçirmesiyle birlikte giderek aydın/bürokratların projesine dönüşmüş ve "Batılılaşma

ideolojisi" karakteri kazanmıştır. İkisi arasındaki fark, ilkinin Batı karşısında yaşanan sorunlara karşı bir çıkış yolu arayışının sonucu uygulamaya konan veya benimsenen reformlar, ikincisinin ise iktidar sahibi olan asker/sivil bürokrasinin bir medeniyet değişimi projesine varan kapsamlı değişim programına dayanan Batılılaşma ideolojisi olmasıdır. Ortak yanları ise toplumsal mühendislik ürünü olmaları ve bürokratik akılla icra edilmeleridir ki burada toplum ya da sivil alan yoktur, devlet ve devletlu unsurlar ise temel aktörlerdir.

Bütün bu sebeplerledir ki "ekonomik sorun" maliyeye indirgenmiş, sanayi devrimi bir "sosyal devrim", sosyal mesele olarak görülememiştir. Dahası, burada maliye meselesinde Türkiye'de modern anlamda ilk düzenlemeyi yapan Maliyeci Cavit Bey'in idam edilmesi de tarihin ironisi denilebilecek bir olay olarak hatırlanabilir.

Bu ve yukarıdan bu yana analiz ettiğimiz olaylara bağlı olarak bürokratik aklın dayandığı felsefe yani Batılılaşma ideolojisiyle, bürokratik aklın uyguladığı politikalar yani Batılılaşma reformlarıyla, modernleşme sürecinde ortaya çıkan olaylar birbirlerinden farklılaşacaktır. Daha açık, anlaşılır kılmak üzere basitleştirirsek, modernleşme sivil toplumun başta sınıflar olmak üzere, sivil aydınlar, orta sınıflar, teknokratlardan bilim adamlarına ve bireylere kadar uzanan yeni toplumsal aktörlerle birlikte, onların ellerinde yükselen bir süreci ifade ederken, Batılılaşma politikaları bürokrasi zümresinin devletin ihtiyaçlarına göre bir toplum mühendisliği projesi olarak ortaya çıkmıştır.

Bu uygulamaların, Türkiye'de tarihsel bürokratik iktidar zümresi üzerinden yapılması ile sömürge ülkelerde sömürgecilik sonrası devşirme aydınlar ve bürokratlar eliyle yapılması arasında elbette önemli farklar bulunmaktadır. Türkiye tarihsel birikimiyle Batılılaşma politikalarını modernleşmeye taşıyacak başarıyı gösterirken, sömürge ülkelerinin Batılılaşma siyasetlerinin başta demokratikleşme olmak üzere modernleşme aşamalarında yaklaşık elli yıl-yüzyıl geride kaldıklarını gözden uzak tutmamak gerekir.

Burada söylenmesi gereken ilk şey şudur: Politik olarak Batılılaşma yaklaşımının ilk siyasi temsilcileri olan Tanzimatçı aydın/bürokratlarının problematiği ile bugünkü Türkiye'nin problematiği tamamen farklılaşmıştır. Tanzimat paşaları ve onlarla birlikte yaşayan ya da aynı konjonktürde bulunan aydınların meselesi İmparatorluğun gerilemesini durdurmak, çöküşünü önlemek için, Batı'da gördükleri/anlayabildikleri kadarıyla, öncelikle devlet yapısının örgütlenme biçimini Batı'ya (onların Batı diye idealize ettikleri yer Fransa örneğidir) benzetmeye çalışmak için reform adı altında bir dizi değişiklik yapmak; bunu takiben, toplumsal kurumlarla ilgili bazı değişiklikleri gerçekleştirecek adımlarla Batı tipi bir toplum kurmaya yönelmekti.

Onların görmediği, anlamadığı şey, reform adı altında giriştikleri projelerin esas meseleyi anlamaktan uzak durdukları husus, Batı'nın yaşadığı "sanayi devrimi"dir. Bu devrimin insanlık tarihinde yaşanan birkaç büyük değişimden, deprem niteliğindeki devrimden biri olmasıdır. Bu devrimle başlayan, "sanayi çağı" diye adlandırılan yeni bir zamanın başlangıcına yol açan olaylar zinciri derin toplumsal ekonomik ve siyasal etkileriyle büyük bir altüst oluş sürecini başlatmıştır. 19. yüzyıl aydın/bürokrat kadroları meseleyi anlamaktan o kadar uzaktırlar ki reform adı altında yaptıklarıyla imparatorluğun o günlerde sahip olduğu sanayiyi bile tasfiye ederek, imparatorluğu Batı kapitalizminin açık pazarı hâle getirip, yarı sömürgeleşmenin yolunu açtıklarını bile görüp değerlendirememişlerdir.

Burada Cevdet Paşa, Ziya Gökalp, Said Halim Paşa ve Yusuf Akçura gibi aydın ve devlet adamlarını söz konusu olan kadronun dışında tutmak gerektiğini belirtmem lazımdır, çünkü dönemin en önemli aydınları arasında yer alan bu şahsiyetlerin çağ değişimi karşısında farklı tezleri, durumu gerçekçi biçimde analiz eden bilimsel görüşleri olduğu bilinmektedir.

Bu geleneği takip eden Batıcı siyasetçilerin, daha önemlisi Batıcılık ideolojisini şu veya bu düzeyde temsil eden, savunanların

problematiği de artık tarihsel olarak çökmüş, geri bir yerde durmaktadır. İmparatorluğun çöküş çağında olduğu gibi Türkiye'nin azgelişmişliği zamanlarındaki meselenin de temelinde sanayi çağının niteliklerini kavrama olduğunu, meselenin Batı'ya şu veya bu örnekte benzemek olmadığını, anlamamış aydınların, devlet adamlarının, siyasetçilerin hâkim olduğu bir toplum artık geride kalmıştır. Batılılaşma politikalarının geldiği aşamada halkın kültürünü değiştirerek, yerli olan ne varsa tasfiye ederek Batı'ya benzer bir toplum kurma projesinde, toplumsal olarak gelişmemiş, düşünsel olarak bilimden uzak, sosyal bakımdan farklılaşmamış, sınıflaşmamış, zihniyet bakımdan sanayi çağının ekonomik rasyonelitesinden uzak, ekonomik olarak ticaret ve sanayisi manifaktür düzeyine ulaşmamış, pazar ilişkileri kurulamamış kapalı bir yapı manzarası vardır. Gelişmemiş bir toplumda, Batı'ya benzetmek için halkın kültürünü zorla değiştirmek isterseniz, başka yere değil, bazı şeklî unsurlarıyla Batı'ya benzeyen az gelişmiş bir topluma ulaşırsınız. Bu azgelişmiş toplum yapısında sivil/asker bürokratlarla aydın despotizminin hüküm sürmesi kaçınılmazdır ve kendi halklarının kültürünü değiştirme projesi olarak yerli kültüre karşı Batılılaşma politikalarının uygulanması ancak anti-demokratik bir siyasal yapıda mümkün olabilir.

İşte eski toplumun problematiği çöktü derken bu geri yapının dayandığı toplumsal temellerin, ona dayalı ekonomik ilişkiler ağının ve bunu politik olarak savunan siyasal anlayışın tarihin çöplüğüne gittiğinin altını çizmiş oluyorum.

Elbette bu kolay olmamıştır. Tanzimat'tan bu yana geçen süre, hatta İmparatorluktan sonra Cumhuriyet döneminde bu problematiği değiştiren olayların gelişmesi için bir yüzyılın geçtiği göz önüne alındığında yaşananların anlamını daha iyi kavramak mümkün olacaktır.

Türk toplumunun ekonomik yapısında özellikle 1970'li yıllardan itibaren başlayan değişim dalgaları, yani sanayileşme, kentleşme, tarımın pazara açılması ve tarımsal üretimin endüstrileş-

mesi, sosyal yapıdaki hareketliliğin hızlanması, yani tabakalaşma, düzenin değişimi, toplumsal farklılaşmaların sınıfsal oluşumlara açılması, meslekleşmenin ileri düzeye ulaşması, eğitim düzeyinin yükselmesinin yanı sıra dünyanın bilimsel bakımdan eriştiği en ileri aşamaların takip edilmesine katkı yapacak düzeyde eğitim veren ve bilimsel çalışmalar yapan üniversitelerin oluşması ve bu çapta bilim adamlarının ortaya çıkması, üretim teknolojilerini takip etmekle kalmayıp kendi ülkesinde uygulayacak ve üretim düzenekleri kuracak girişimcilerin ortaya çıkması, kısacası, orta sınıflaşma sürecine girilmesi, siyasal yapıda devlete dayalı iktidar ilişkilerini tekelinde bulunduran "tarihsel iktidar bloğu"nun sahasının daraltılıp tüketilmesi, bugün demokratikleşmenin yolunu açmıştır.

Toplumsal çoğulculaşmayı siyasal taleplere dönüştürecek sivil yapılar yükselmiş, uluslararası düzeyde rekabet edecek üretim-ihracat yapan kuruluşlar ortaya çıkarken, küresel etkileşim ağlarına katıldıkça rekabet ve mücadele eden, kendi farklılıklarını hissederek kendi kimlikleri etrafında yerli bir ekonomiden millî ekonomiye yönelen kadrolar tarih sahnesinde arz-ı endam etmeye başlamışlardır.

O hâlde kısaca tespit etmek gerekirse bugün Türk toplumunun ulaştığı aşamada Batılılaşma ideolojisinin taşıyıcıları olarak ortaya çıkan kadroları şöyle kategorize edebiliriz:

1) Batı medeniyetinin mutlak üstünlüğüne inanmış, uygarlıklar arasındaki farklılıkların değişmez olduğunu düşünen aydınlar

2) Türkiye'nin kalkınmasını sosyo-ekonomik bir mesele olarak değil de ideolojik/kültürel bir mesele olarak gören, dolayısıyla Batı'nın bütün kurumlarını benimseme/taklit etmekten başka bir yol görmeyen Tanzimatçı bürokratik anlayış/Batıcı kadrolar ve onların bugünkü takipçileri

3) Gelişmenin ancak Batı'ya bağımlılık ilişkilerini güçlendirmekten geçtiğine inanan, ABD mandacılığıyla başlayan, oradan AB'ye uzanan bir vesayet anlayışında Batılılaşma siyasetini savunan komprador sermaye ve işbirlikçi siyasetçilere uzanan kadrolar

Modernleşme sürecinin kadroları doğrudan doğruya sivil toplumun yerli aydınlar, orta sınıflaşma sürecinde yer alan farklı sınıflar, toplumun tarihsel ve kültürel varlığını reddetmeyip toplumsal gelişmeyi demokratikleşme ve kalkınma politikalarıyla inşa etmeye katılan yeni sınıflar, yeni aydınlar, yeni toplumsal gruplar ve toplumsal farklılaşma süreciyle inşa edilen yapılara bağlı olarak gelişen zeminlerde yükselen bireylerdir.

Modernleşme, toplumsal olarak, homojen, monolitik kapalı yapılardan uzaklaşmış, farklılaşmış, sınıflaşmış, bireyleşmiş örgütlü toplumsal yapıları; siyasal olarak demokratikleşmeyi, millî devlet formunun oluşumunu, politik toplumun sivilleşmesini, siyasal katılımın ve toplumsal çoğulculuğun kitlelerden sınıflara, gruplardan bireylere doğru her düzeyde kapsayıcı hâle gelmesini; ekonomik boyutlarıyla ise sanayileşmeyi, tarım dâhil olmak üzere üretimin rasyonel esaslarda endüstrileşmesini ifade eden, işbölümünden piyasaya uzanan süreçleri kapsadığı için, bugünkü Türk toplumsal yapısının Batılılaşmacı ideolojik zihniyeti tarih dışına ittiğini söyleyebiliriz.

Kısaca belirginleştirmek gerekirse, modernleşmenin toplumsal boyutu değişim dalgalarının meydana getirdiği gelişmeler sonucu ortaya çıkan modernleşme sürecinde yükselen yeni sosyal yapıda şekillenirken; ekonomik boyutu, bu toplumsal kadroların üzerinden yükselen girişim, sanayileşme, piyasa ilişkilerinin gelişimi ve küresel etkileşimlere cevap verecek dışa açılıma politikalarıyla meydana gelen büyüme dinamizmi tarafından biçimlenmektedir. Modernleşmenin üçüncü boyutu ise, devlet ve toplum ilişkilerinin kökten değişimini hazırlayan demokratikleşme süreçlerinin eseri olarak görülmelidir ki burada tarihsel iktidar bloğundan, onun ideolojik ve politik hegemonyasından, çoğulcu, katılımcı bir yapıya dönüşümün sancıları sürmektedir. Bu üç düzeyde yaşanan değişim süreçleri açıktır ki henüz tamamlanmamıştır fakat modernleşme dinamizminin birbirini besleyen bu alanlarının gelişmeyi ileriye taşıyacağını tahmin etmek zor değildir.

Bugünkü Türkiye'deki değişim dalgası tarihsel bürokratik iktidarın Batılılaşma politikalarından, orta sınıfların, girişimcilerin, örgütlü toplumun, sivil aydınların, ekonomik ve toplumsal rasyonelleşme dinamikleriyle katıldıkları modernleşme sürecine girmiştir. Bugün, Batılılaşmadan modernleşmeye diye isimlendirdiğimiz bu olay, "tarihsel iktidar bloğu" diye adlandırdığım kadroların yerini yeni toplumsal kadroların almasıyla oluşan bu süreç, bir siyasal projenin gereği veya sonucu değil, imparatorluk birikiminden Cumhuriyet'in kazanımlarına uzanan tarihsel gelişmenin neticesidir. Politikanın ve politikacıların rolü bu birikimi ne kadar iyi yönettiklerine bağlıdır.

KAYNAKÇA

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, Arkadaş Yayınları, 2011.

İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı: Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

İnalcık, Halil ve Donald Quataert, ed., *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, 1300-1914, Cambridge University Press, 1994.

Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Timaş Yayınları, Timaş, 2013.

Kemal Tahir, *Notlar/Batılılaşma*, İstanbul, Ketebe Yayınevi, 2023.

Mardin, Şerif, "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus* (1973): 169-190.

--- *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, 2016.

--- *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

--- *Türkiye, İslam ve Sekülarizm: Makaleler 5*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

--- *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, Ankara, Adres Yayınları, 2011.

Orhan Türkdoğan, *Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2002.

Said, Edward W., "Orientalism", *Social Theory Re-Wired*, ed. Wesley Longhofer ve Daniel Winchester, Routledge, 2023, 362-374.

Said, Edward W., *Culture and Imperialism*, Vintage, 2012.

Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2015

Thomas Janoski ve diğ, *Siyaset Sosyolojisi*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2010.

Vedat Bilgin, *Türkiye'de Değişimin Dinamikleri: Köylülükten Çıkış Yolları*, Ankara, Lotus Yayınları, 2007.

--- "AK Parti Neyi Temsil Ediyor?", *Akşam*, 14 Eylül 2015.

--- "AK Parti Neyi Temsil Ediyor? 2 / AK Parti Kimin Partisi?", *Akşam*, 16 Eylül 2015.

--- "AK Parti'nin Kimliğini Tartışmak", *Akşam*, 9 Ekim 2017.

Türkiye'nin değişim açısından önemli bir tarihsel kavşağa vardığı bugün, ülkenin siyaseten izleyeceği rotanın geçmişin eleştirel muhasebesinden hareketle belirleneceğini iddia eden Prof. Vedat Bilgin *Türkiye Tartışmaları*'nda, bu muhasebesini belirli hipotezler altında tartışmaya açıyor. Batılışmadan moderniteye uzanan tarihsel süreci devlet ve toplum arasındaki ilişkilerden aydınların konumlanışlarına, partilerin oluşum süreçlerinden Türkiye'nin değişim hattının çelişkili dinamiklerine kadar uzanan etraflı bir çerçevede irdeliyor ve bugün yaşanan zihniyet dönüşümünü kendi bakış açısıyla gerekçelendiriyor. "Her olaya benzeri yorumlar yapan, farklı düşünmeyi ve yeni sorular sormayı bir tarafa bırakanların bu çalışmadan hoşlanmayacakları açıktır fakat bildiklerimizin sorgulanması, başka bir yöntemle yorumsanmasına göstereceğimiz tahammül yeni sorulara olduğu kadar yeni cevaplara ulaşmamıza da katkı yapabilir," diyor yazar.

"Bu çalışma, Türk toplumunun yaşadığı toplumsal yapı değişmeleri bağlamında yaşanan siyasal olayları, ekonomi-politik boyutları itibariyle analiz etmek, sorunların anlaşılması ve muhtelif çıkış yollarının tartışılması maksadıyla yapılmıştır. Bu bakımdan bu kitap bir tarih ya da bir ekonomi çalışması değil, içinde yaşadığımız olayların, yapılan tartışmaların tarihsel zeminini ve yapısal değişmeler içindeki analizinin ekonomi politiğe uzanan boyutlarının araştırmasını içermektedir. Şimdiye kadar adeta tartışılmadan, ezberlenmiş doğrular olarak kabul edilen hususları sorgulayan, çoğu kere geçersizliğini veya tam aksi yöndeki olguların ortaya çıkmasını sağlayan yeni hipotezler ortaya atılmış, bunlar sırasıyla ele alınıp incelenip, tartışılarak belli neticelere ulaşılmıştır."



ALFA
alfakitap
alfakitap
alfakitap
www.alfakitap.com
9 786253 890179
İNCELEME